

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМ. М.С. ГРУШЕВСЬКОГО
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК “СОФІЯ КИЇВСЬКА”

Вячеслав Корнієнко

КОРПУС ГРАФІТІ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

(XI – початок XVIII ст.)

Частина VII, том 2:

західна внутрішня галерея

Київ 2017

УДК 930.2:003.071]:27(477-25)"10/17"

ББК 63.2+86.372-505(4 Укр-2К)

К67

К67 **Вячеслав Корнієнко**

Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). – К.: Горобець, 2010. – .

ISBN 978-966-2377-01-9

Ч. 7, т. 2: Західна внутрішня галерея. – К., 2017 – 352 с.: іл.

ISBN 978-966-02-8001-4(ч.7)

ISBN 978-966-02-8336-7(т.2)

Видання здійснене за фінансової підтримки Миколи Харитоновича Хомича

Другий том сьомої частини “Корпусу графіті Софії Київської” присвячений публікації 636 написів та малюнків X – початку XVIII ст., що знаходяться на фресках західної внутрішньої галереї Софійського собору. Окремий розділ присвячений публікації графіті на стінці амфори-корчаги, виявленої у Михайлівському приділі під час археологічних досліджень 1936 р. Введення до наукового обігу епіграфічних пам’яток здійснюється з описом їх розташування, розбором та інтерпретацією текстів, датуванням за кількома параметрами, наведенням фотографій та прорисовок. Складовою частиною книги є кілька покажчиків, які дозволяють легко відшукати кожен напис чи малюнок на сторінках книги.

УДК 930.2:003.071]:27(477-25)"10/17"

ББК 63.2+86.372-505(4 Укр-2К)

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор **Ірина Борисівна Матяш**

доктор історичних наук, професор **Надія Миколаївна Нікітенко**

доктор історичних наук, професор **Василь Іринархович Ульяновський**

кандидат історичних наук **Інна Леонідівна Калечиц**

Підготовлено до друку в рамках виконання
“Комплексної програми дослідження, реставрації та популяризації
Софійського собору у 2016–2021 рр.”

Затверджено до друку Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України (протокол № 6 від 30 червня 2016)

ISBN 978-966-2377-01-9

ISBN 978-966-02-8001-4(ч.7)

ISBN 978-966-02-8336-7(т.2)

© В.В. Корнієнко, 2017

© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України, 2017

© Національний заповідник “Софія Київська”, 2017

ПЕРЕДМОВА

Книга продовжує публікацію епіграфічних пам'яток XI – початку XVIII ст. що збереглися на стінах Софійського собору в Києві. Роботи з виявлення та фіксації графіті храму проводились у 2006–2012 рр., внаслідок яких їх було виявлено понад сім тисяч. Паралельно розпочалася і триває досі праця з підготовки до друку виявленого матеріалу, для введення до наукового обігу якого, зважаючи на велику кількість написів та малюнків, на початку досліджень було вирішено започаткувати багатотомне видання “Корпус графіті Софії Київської”, в кожній частині якого планувалось публікувати усі виявлені в певному архітектурному об’ємі собору графіті. Протягом 2010–2015 рр. за таким принципом були надруковані шість частин науково-дослідного проекту, які охопили масив епіграфічних пам'яток основного ядра храму – п’ять нав¹. У 2015–2016 рр. Заповідником була розроблена та затверджена “Комплексна програма дослідження, реставрації та популяризації Софійського собору у 2016–2021 рр.”, один з розділів якої передбачає завершення видання графіті Софії Київської шляхом друку ще п’яти частин, в яких публікуватимуться ті епіграфічні пам’ятки, що збереглися у галереях, сходових вежах, на хорах, фасадах, мармурових деталях з інтер’єрів, саркофагах та фрагментах тиньку з розкопок попередніх років. Програмою передбачене підготовку ще одного, завершального тому, в якому будуть підведені підсумки багаторічної роботи по дослідженню графіті храму². Відповідно поставленим завданням, а також з урахуванням зауважень науковців, при збереженні основних принципів публікації матеріалу для зручності користування книгою були внесені певні корективи до структури “Корпусу”: коментарі до конкретних графіті були перенесені до описової частини графіті, куди додано і координати їх розташування на площині стіни, змінено систему посилань, додано низку нових покажчиків (розподіл за категоріями, іменний покажчик, покажчик графіті). Складений за новою структурою вийшов друком перший том³ сьомої частини, присвяченої публікації епіграфічних пам'яток західних галерей Софії Київської. У першому томі в п’яти розділах публікуються графіті та дипінті зовнішньої галереї, а також три написи з головного вівтаря, виявлені під час реставраційних робіт 2016 р. У другому томі, в трьох наступних розділах, опубліковані графіті внутрішньої галереї, а також один напис на стінці амфори-корчаги, виявленої у 1936 р. у Михайлівському приділі. Загальна кількість вміщених у другому томі епіграфічних пам'яток налічує 636 одиниць, з яких лише 15 були опубліковані С. Висоцьким. Тож переважна більшість стародавніх графіті вводиться до наукового обігу вперше.

¹ В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. I: приділ св. Георгія Великомученика, К. 2010, 464 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. II: приділ свв. апостолів Петра і Павла, К. 2011, 272 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. III: Центральна нава, К. 2011, 400 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. IV: приділ свв. Іоакима та Анни (північна сторона), К. 2014, 656 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. V: приділ свв. Іоакима та Анни (південна сторона), К. 2015, 440 с.; В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. VI: приділ архангела Михаїла, К. 2015, 464 с.

² Попередні підсумки див.: В.В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: Інформаційний потенціал джерела*, К. 2014, 320 с.

³ В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. VII, т. 1: Західна зовнішня галерея, К. 2016, 240 с.

ГРАФІТІ ПІВДЕННОЇ СТОРОНИ ЗАХІДНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ ГАЛЕРЕЇ

VI.1. Графіті на фресці з образом св. Петра Александрійського

Фреска розташована на східній стороні арки-переходу від південного компартименту західної внутрішньої галереї до південної зовнішньої галереї. Образ святого визначений на підставі іконографії⁴. Біля лівого кута фрески та у нижній частині стародавній тиньк втрачений, він доповнений олійним живописом XIX ст. Поверхня тиньку XI ст. вкрита дрібними вибоями, подряпинами, у багатьох місцях вона затерта. На досліджуваній ділянці виявлено п'ять графіті, яким надано номери від 4361-го по 4365-й (табл. II).

Графіті № 4361 (табл. III, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 118,5 см від сучасної підлоги та 23 см від правого ребра.

Опис. Прорізи малюнка сильно затерті, тому у бічному світлі помітні слабо. Тим не менше, на поверхні фрески простежується зображення виконаного подвійною рисою чотириконечного хреста.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4362 (табл. III, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 238 см від сучасної підлоги та 23 см від правого ребра.

Опис. По фресковому тиньку прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4363 (табл. III, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 132 см від сучасної підлоги та 13,5 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на низку пошкоджень та дрібних вибоїв, напис зберігся непогано. Він є записом року: 6691, тобто, 6691 (1182/1183) р.

Під 6691 р. літописець (Іпатіївський список) згадує низку подій, які могли інспірувати появу напису на стіні храму, починаючи від боротьби проти половців та закінчуючи освяченням київської церкви св. Василя⁵. Найвірогідніше, що у написі знайшли відображення події боротьби за Ростовську кафедру, коли рукопокладений київським митрополитом Никифором єпископ Микола Гречин був не допущений володимирським

⁴ Див.: Н. Никитенко, *Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской: историческая проблематика*, К. 1999, с. 141; Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Изображения святых во фресках Софии Киевской. Часть I: Внутренние галереи*, Византийский временник 66 (91) (2007) 50; Н. Никитенко, В. Корниенко, *Собор святых Софии Киевской*, К. 2014, с. 112–113.

⁵ *Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению археографической комиссии* (далі – ПСРЛ), т. II, III. Ипатьевская летопись, Санкт-Петербург 1843, с. 126–128.

князем Всеволодом Юрійовичем на кафедрі, пояснивши свій вчинок тим, що “не избраша сего людѣ землѣ нашеѣ”⁶. Утім, достеменно причину появи графіті із записом цього року встановити навряд чи виявиться за можливе, адже це цілком могла бути подія, пов’язана безпосередньо із Софійським собором або Києвом, яка не знайшла відображення в літописі, або ж певними астрономічними явищами, такими як затемнення сонця, що відбулося 2 липня 1182 р. та було видиме у Києві (щоправда літописи про нього не згадують)⁷.

Датування. 1182/1183 рр.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4364 (табл. III, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 134 см від сучасної підлоги та 33 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, місцями вибої знищили кілька знаків:

вꙗ дхѣстеѡд- | ва--льєвіꙗ | тимофи- | рома^{мр} ꙗ

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Вꙗ дхѣ Стеѡд[н] Ва[си]льєвіꙗ Тимофи[и] Роман Гри[гории] ꙗ(ѡдор).

У 1660, Стефан Васильович, Тимофій, Роман, Григорій, Федір.

Згідно тексту, цього року собор відвідала низка осіб, вірогідно, з паломницькою метою. Зазначення у чотирьох останніх згаданих в написі людей тільки особового імені дозволяє припустити, що вони були монахами.

Датування. 1660 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4365 (табл. IV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 154,5 см від сучасної підлоги та 38,5 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на дрібні пошкодження тиньку та незначний рельєф прорізів, складові напису збереглись добре. Як можемо встановити, він складався з особового імені автора Андѣ(ѣи) ‘Андрій’ та родового, оформленого у вигляді монограми. Впевнено визначається тільки початкова літера К, тож повне ім’я автора встановити не виявляється за можливе.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та структурою формули.

Категорія. Пам’ятний напис.

VI.2. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у північно-східному куті південного компартименту західної внутрішньої галереї, на північній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід до південної зовнішньої галереї. Поверхня фрески збереглась добре, незважаючи на

⁶ ПСРЛ, т. II, II, с. 127.

⁷ М.Л. Городецкий, *Каталог астрономических известий в русских летописях*, [у:] Д.О. Святский, *Астрономия Древней Руси*, авт. пред., ком., доп. – М.Л. Городецкий, Москва 2007, с. 603.

дрібні вибої та затертість, а також втрату давнього тиньку в нижній частині, біля чавунних плит підлоги XIX ст. На досліджуваній ділянці виявлено два графіті, яким надано номери 4366 та 4367 (табл. II).

Графіті № 4366 (табл. IV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 114 см від сучасної підлоги та 29 см від лівого ребра.

Опис. По фресковому тиньку прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4367 (табл. IV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 116 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. Ліворуч від попереднього зображення виконаний ще один простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VI.3. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться на північній стіні південного компартименту західної внутрішньої галереї, на східній стороні виступу стіни, що в давнину був аркою-переходом від неї до хрещальні. Ця арка була закладена у першій чверті XII ст. після побудови апсиди хрещальні. Біля лівого ребра давній тиньк втрачений, він доповнений олійним живописом XIX ст. Тиньк XI ст. сильно затертий, проте в цілому він зберігся непогано. На досліджуваній ділянці виявлено три графіті, яким надано номери 4368, 4369 та 4370 (табл. II).

Графіті № 4368 (табл. IV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 100 см від сучасної підлоги та 29 см від правого кута.

Опис. По фресковому тиньку прокреслені три літери А.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4369 (табл. IV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 41 см від правого кута.

Опис. По фресковому тиньку у два рядки прокреслене ім'я Євдокія 'Євдокія'.

Напис подібний тим, що називають ім'я зображеного на фресці святого або святої. В цьому випадку вказане ім'я св. Євдокії, образ якої, що надійно ідентифікується завдяки напису-дипінті XI ст.⁸, знаходиться поруч, на східному схилі арки-переходу між південним та першим від півдня компартиментами західної внутрішньої галереї. Діс-

⁸ Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Op. cit.*, с. 50–51; Н. Никитенко, В. Корнієнко, *Собор святих...*, с. 128–130.

татися до фрески автор напису не міг без риштування, тож і записав ім'я святої поруч. Такі підписи до образів можуть трактуватись також як своєрідні молитви, звернені до цих святих.

Датування. Друга чверть XII – початок XIIIст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою та є з язичком донизу.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4370 (табл. V, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 78 см від сучасної підлоги та 38 см від правого кута.

Опис. На фресці прокреслена монограма, що може тлумачитись як запис особового імені Іван 'Іван' та скороченого родового імені у вигляді літери Л або Х.

Датування. Кінець XVI – кінець XVIIст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

VI.4. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у північно-західному куті південного компартименту західної внутрішньої галереї, на південній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід від нього до другого з півдня компартимента. Фресковий тиньк сильно затертий, особливо в нижній частині. На досліджуваній ділянці виявлено два графіті, яким надано номери 4371 та 4372 (табл. II).

Графіті № 4371 (табл. V, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 101,5 см від сучасної підлоги та 4 см від правого кута.

Опис. По фресковому тиньку прокреслений чотириконечний хрест. Вершина його щогли розширюється у вигляді кола, а основа, як і кінці перекладини, мають розширення у вигляді трикутників.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4372 (табл. V, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 109 см від сучасної підлоги та 8 см від правого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування малюнка пошкоджена, частина його складових втрачена. За збереженими фрагментами можна встановити, що тут подвійними замкненими рисками був прокреслений шестикінецьний просвітлий хрест, який складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Від основи щогли вбік розходяться пагони, що закручуються всередину.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VI.5. Графіті на фресці з образом св. Іустини

Фреска знаходиться на східній стороні арки-переходу між південним та першим з півдня компартиментами західної внутрішньої галереї. Образ святої надійно

визначається завдяки виявленому на фресці напису-графіті з її ім'ям – Густина⁹. Поверхня давнього тиньку на висоту людського зросту (від рівня підлоги XI ст.) сильно затерта, у нижній частині наявні втрати, доповнені олійним живописом XIX ст. На досліджуваній ділянці виявлено сімнадцять графіті, яким надано номери від 4373-го по 4389-й (табл. II).

Графіті № 4373 (табл. VI, 1)

Публікації. Н. Герасименко, А. Захарова та В. Сарабьянов¹⁰, Н. Нікітенко та В. Корнієнко¹¹.

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 90,5 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису добра, він чітко читається як запис імені *Нουστῆνα* ‘*Нустіна, Густина*’.

Форма написання літер та динаміка почерку вказує, що цей напис та виконаний на протилежній фресці з образом св. Купріяна підпис до фрески (№ 4691) зроблені одним автором.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання літер в написі № 4691, виконаного тим же автором.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4374 (табл. VI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 115 см від сучасної підлоги та 42 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису сильно затерті, тому простежуються слабо, незважаючи на великі розміри літер. У верхньому рядку бачимо літеру М, а в нижньому розміщена монограма, яка наразі не може бути розкрита. Вірогідно, тут були виконані скорочене особове ім'я автора та монограма родового.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4375 (табл. VII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 119 см від сучасної підлоги та 19 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни доволі чітко читається особове та родове імена автора: *Βασίλει* *Ἀΰζκο* ‘*Василь Яцко*’.

Особа автора не ідентифікована. Найвірогідніше, він походив з київських міщан.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та структурою формули.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4376 (табл. VII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 96 см від сучасної підлоги та 20 см від лівого ребра.

⁹ Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Op. cit.*, с. 51–52; Н. Никитенко, В. Корнієнко, *Собор святих...*, с. 130–131.

¹⁰ Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Op. cit.*, с. 41.

¹¹ Н. Никитенко, В. Корнієнко, *Собор святих...*, с. 129, рис. 68.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена дрібними вибоями та затерта, простежуються тільки чотири літери МОЗН. Вигляд поверхні тиньку довкола них вказує, що напис складався лише з дієслова-прохання [по]мози ‘поможи’.

Датування. Друга чверть XII – кінець XV ст.; за формою написання з із переломом хвоста та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4377 (табл. VII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 103 см від сучасної підлоги та 21 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена дрібними вибоями та затерта, простежуються три літери ЗНР. Найвірогідніше реконструювати текст як середню частину словосполучення [пом]ози р[дву] ‘поможи рабу’.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання нахиленої ліворуч з із переломом та прямолінійної р з округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4378 (табл. VIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 95 см від сучасної підлоги та 8 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження прорізів та затертість поверхні тиньку, складові напису впевнено ідентифікуються:

+ г̄нпомо

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помо {зи}.

Господи, поможи.

Поверхня тиньку за останньою літерою рівна, слідів інших літер непомітно. Це означає, що напис з якихось причин не був завершений.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4379 (табл. VIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 151 см від сучасної підлоги та 92 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни виконаний малюнок шестикічного хреста, що складається зі щогли, перекадини та підніжжя. Основа щогли перетинає відкриту донизу одноступінчасту прямокутну Голгофу, яка набуває вигляду літери III.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4380 (табл. IX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 93 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни простежуються дві літери НТ, що є частиною більшого за обсягом тексту.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4381 (табл. IX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 153,5 см від сучасної підлоги та 24 см від лівого ребра.

Опис. По фресковому тиньку прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4382 (табл. IX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 33 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні фрески прокреслені літери ΓН, що є традиційним скороченням слова-звернення Γ(οσπ)δ(ι)и ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4383 (табл. IX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 132 см від сучасної підлоги та 55,5 см від лівого ребра.

Опис. По фресковому тиньку прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4384 (табл. IX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 8 см від лівого ребра.

Опис. По фресковому тиньку прокреслений простий чотириконечний хрест. Його щогла пошкодила молитовний напис № 4378.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4385 (табл. X, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 109 см від сучасної підлоги та 18 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису пошкоджені дрібними вибоями, затерті та слабо розчищені від шпаклівки:

κ̄εβωηθητονδουλονσου | μηχαη-

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Κ(υρι)ε βωηθη τον δουλον σου Μηχαη[λ].

Κύριε βοήθει τόν δοῦλον σόν Μιχαήλ.

Господи, помози рабу своєму Михаїлу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за хронологією поширення грекомовних написів у Софії Київській.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4386 (табл. X, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 104 см від сучасної підлоги та 18 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису пошкоджені дрібними вибоями, затерті та слабо розчищені від шпаклівки:

κ̄εβοηθητων---ο-λον

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Κ(υρι)ε βοηθη των [σου δ]ο[υ]λον.

Κύριε βοήθει τόν σόν δοῦλον.

Господи, поможи своєму рабу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за часом поширення грекомовних написів у Софії Київській.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4387 (табл. X, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 93 см від сучасної підлоги та 78 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, частина його складових простежується вкрай слабо:

πομῆანი Γδι μα

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Πομῆანი Γ(οσπο)δι μα.

Πομ'яни, Господи, мене.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4388 (табл. XI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 109 см від сучасної підлоги та 50 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, частина його складових, виконаних голкою, не збереглась:

πομῆანი-----κ--

Чітко читається лише перше дієслово-прохання поμῆანი 'пом'яни'. Зважаючи на втрати, ім'я особи, яка молила про поминання, реконструювати неможливо.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4389 (табл. XI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 92 см від сучасної підлоги та 5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена фігура у вигляді плетінки.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

VI.6. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у південно-західному куті другого з півдня компартименту західної внутрішньої галереї, на північній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між цим компартиментом та південним. У нижній частині фреска втрачена, вона доповнена олійним живописом XIX ст. Збереженість давнього тиньку відносно добра, незважаючи на дрібні вибої та подрятини. На досліджуваній ділянці виявлено два графіті, яким надано номери 4390 та 4391 (табл. II).

Графіті № 4390 (табл. XI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 88 см від сучасної підлоги та 7 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4391 (табл. XII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 128 см від сучасної підлоги та 14 см від лівого ребра.

Опис. На стіні прокреслена фігура, яка складається з вертикальних та горизонтальних прямих або округлих рисок. Чіткої сюжетної лінії малюнка простежити не виявляється за можливе, хіба що чітко помітне цілеспрямоване виконання прорізів.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

VI.7. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у південно-західному куті другого з півдня компартименту західної внутрішньої галереї, на східній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між цим компартиментом та західною зовнішньою галереєю. У нижній частині та біля ребра тиньк XI ст. втрачений, місця втрат доповнені олійним живописом XIX ст. Збереженість давнього тиньку добра, незважаючи на затертість. На досліджуваній ділянці виявлено одне графіті, що одержало номер 4392 (табл. II).

Графіті № 4392 (табл. XI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 87 см від сучасної підлоги та 37 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни виконана літера П.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання п з виступом зверху.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

VI.8. Графіті на фресці з образом невідомої мучениці

Фреска знаходиться на північній стороні арки-переходу між другим з півдня компартиментом західної внутрішньої галереї та західною зовнішньою галереєю. У нижній частині та на правій стороні на всю висоту ребра фресковий тиньк втрачений, місця цих втрат доповнені олійним живописом XIX ст. Також нижня частина фрески частково закладена пізнішим муруванням, вкритим олійним живописом XIX ст., яке перекрило прохід до західної зовнішньої галереї. Слідів напису-дипінті біля образу святої не простежується, написів-графіті з її ім'ям не виявлено, адже в місцях ймовірного їх розташування давній тиньк відсутній. Збереглося тільки одне графіті, що одержало номер 4393 (табл. II).

Графіті № 4393 (табл. XII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 148 см від сучасної підлоги та 53 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VI.9. Графіті на фресці з образом невідомої мучениці

Фреска знаходиться на південному схилі арки-переходу між другим з півдня компартиментом західної внутрішньої галереї та західною зовнішньою галереєю. Верхня частина фрескового тиньку XI ст. від рівня поясу зображення втрачена, тут наявні олійні доповнення XIX ст. без зазначення імені святої в написі-дипінті. Невеликі втрати первісного тиньку наявні також біля ребра. Ліва нижня частина фрески закладена вкритим олійним живописом XIX ст. пізнішим муруванням, що перекрило прохід до західної зовнішньої галереї. Поверхня давнього тиньку сильно пошкоджена численними вибоями, що погано вплинуло на стан збереження епіграфічних пам'яток. На досліджуваній ділянці виявлено тринадцять графіті, яким надано номери від 4394-го по 4406-й (табл. II).

Графіті № 4394 (табл. XI, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 153,5 см від сучасної підлоги та 19 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування малюнка сильно пошкоджена та затерта, проте за збереженими фрагментами можемо встановити, що тут було виконано зображення голуба.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Орнітоморфні зображення.

Графіті № 4395 (табл. XII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 166 см від сучасної підлоги та 104,5 см від правого ребра.

Опис. Ліва частина малюнка знищена обвалом тиньку. За збереженою частиною тут можна реконструювати простий княжий знак у вигляді перегорнутої літери Ці.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4396 (табл. XII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 150,5 см від сучасної підлоги та 24 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест. У правій нижній частині між щоглою та перекладиною виконано чотири чвертькола.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4397 (табл. XIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 66,5 см від сучасної підлоги та 15 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису дуже пошкоджена вибоями та затерта, внаслідок чого частина його складових, що виконані голкою, не простежується:

----мознгре-ъ----- | петроумн----- | ---оро-----

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів наявний текст виглядатиме таким чином:

... [по]мози гре[ш]ъ[номоу] Петроу ...

... *помози грішному Петру* ...

Датування. Середина XIII – початок XIV ст.; за формою написання вертикальної з із переломом та прямолінійної ρ з петлею кутом донизу або округлою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4398 (табл. XIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 195 см від сучасної підлоги та 88 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена дрібними вибоями, прорізи слабо розчищені від шпаклівки:

былъгригорйпопливецк¹²ѣ

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Былъ Григории Попливецки.

Був Григорій Попливецький.

Особа автора наразі не встановлена.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4399 (табл. XIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 145 см від сучасної підлоги та 68 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, які знищили частину його складових. У верхньому рядку помітне особове ім'я автора Јан 'Јн'. Родове ім'я, написане трохи далі у скороченому вигляді – одна заголовна

¹² Літери ЦК написані у вигляді лігатури. Скидається на те, що автор пропустив літеру ц, тому і змушений був вписати її у виконану раніше літеру к.

літера, не збереглося через пошкодження тиньку. У нижньому рядку видряпаний рік виконання напису – 1589 р.

Датування. 1589 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4400 (табл. XIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 133 см від сучасної підлоги та 50,5 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни, незважаючи на пошкодження тиньку, простежується виконаний двічі склад МО.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4401 (табл. XIV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 52 см від сучасної підлоги та 36 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена. Від молитовного звернення збереглося тільки дієслово-прохання помози 'поможси' та невеликі фрагменти першого складу слова [рѧву] 'рабу'.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4402 (табл. XIV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 54 см від сучасної підлоги та 33 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена. Від молитовного звернення зберігся тільки перший склад дієслова-прохання по[мози] 'поможси'.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4403 (табл. XV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 35 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, частина його складових знищена:

-----рѧв-своего | исѧсифѧ ивана

З відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

... рѧв[ѧ] своего Исѧсифѧ Ивана.

... раба свого Йосипа-Івана.

Датування. Початок XV – кінець XVI ст.; за формою написання и з діагональною перемичкою та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4404 (табл. XV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 143 см від сучасної підлоги та 23 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені три літери Р. Через пошкодження перша літера зберегла лише петлю.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4405 (табл. XV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 147 см від сучасної підлоги та 15 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений малюнок розкритої долоні руки.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Символи, пов'язані з частинами людського тіла.

Графіті № 4406 (табл. XV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 135 см від сучасної підлоги та 13 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений малюнок кисті руки у жесті благословення з випростаними вказівним та середнім пальцями та зігнутими й притиснутими до великого безіменним та мізинцем.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Символи, пов'язані з частинами людського тіла.

VI.10. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у північно-західному куті другого з півдня компартименту західної внутрішньої галереї, на східній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між цим компартиментом та західною зовнішньою галереєю. У верхній частині під карнизом, а також у нижній біля ребра фресковий тиньк XI ст. втрачений, він доповнений олійним живописом XIX ст. Поверхня стіни сильно пошкоджена численними вибоями та подрятинами, місцями сильно затерта. На досліджуваній ділянці виявлено три графіті, яким надано номери від 4407-го по 4409-й (табл. II).

Графіті № 4407 (табл. XVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 149 см від сучасної підлоги та 40 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслене слово-звернення сп(α)си ‘спаси’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4408 (табл. XVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 88 см від сучасної підлоги та 26,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери ΥΣΘ¹³ΗΘ.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

¹³ Літера виконана подвійною рисою, на відміну від інших.

Графіті № 4409 (табл. XVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 129 см від сучасної підлоги та 44,5 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена, простежуються тільки дуже погано збережені літери РА. Найвірогідніше реконструювати наявний текст як слово ра[бу] 'рабу'.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання прямолінійної р з округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

VI.11. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у північно-західному куті другого з півдня компартменту західної внутрішньої галереї, на південній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між цим компартиментом та третім із заходу. У верхній та нижній частинах фрески давній тиньк не зберігся, він доповнений олійним живописом XIX ст. Поверхня фрески XI ст. пошкоджена вибоями, місцями вона сильно затерта. На досліджуваній ділянці виявлено чотири графіті, яким надано номери від 4410-го по 4413-й (табл. II).

Графіті № 4410 (табл. XVI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 73 см від сучасної підлоги та 18,5 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера М.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4411 (табл. XVI, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 76,5 см від сучасної підлоги та 7,5 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни простежуються дуже пошкоджені літери ГНПОМ. Закінчення рядка знищене обвалом тиньку.

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и пом[ози]...

Господи, помози...

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4412 (табл. XVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 81,5 см від сучасної підлоги та 5,5 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, закінчення рядків знищене обвалом тиньку:

Гіпомо----- | ---оє----- | --ор-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помо[зи] ... [св]оє[мү]...

Господи, поможи ... своему...

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання прямолінійної ρ з округлою петлею та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4413 (табл. XVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 78,5 см від сучасної підлоги та 5,5 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, закінчення рядка знищене обвалом тиньку:

гнпо---нра---

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и по[м(о)з]и ра[ву] ...

Господи, поможи рабу...

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання λ з видовженою спинкою та прямолінійної ρ з округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

VI.12. Графіті на фресці з зображенням св. Харалампії

Фреска знаходиться на східній стороні арки-переходу між другим та третім з півдня компартиментами західної внутрішньої галереї. Образ святої надійно ідентифікується завдяки трьом написам-графіті, що називають її ім'я (№№ 4415–4417), хоча відомостей про цю святу відшукати наразі не вдалося¹⁴. Давній фресковий тиньк зберігся тільки у середній частині фрески, знизу приблизно до рівня ніг пізніший тиньк вкритий нейтральним тоном, а зверху трохи вище від поясу фігури, знаходяться олійні доповнення XIX ст., що визначають образ як св. Акилину, про що повідомляє супровідний напис-дипінті цього часу. Поверхня фрескового тиньку збереглась погано, наявні численні пошкодження та дрібні вибої, а також сильно затерті місця. На досліджуваній ділянці виявлено чотирнадцять графіті, яким надано номери від 4414-го по 4427-й (табл. II).

Графіті № 4414 (табл. XVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 74 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта та пошкоджена вибоями, особливо постраждав нижній рядок:

помган--дїрабвасвоегогр-- | на-о---ифалпр---о-----

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

¹⁴ В.В. Корнієнко, *Фреска св. Харалампії у Софії Київській: питання атрибуції образу*, Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали одинадцятої міжнародної наукової конференції (29–31 травня 2013 р.), К. 2013, с. 99–100; В.В. Корнієнко, *Маловідомі та невідомі святі на фресках Софії Київської (за даними епіграфічних досліджень)*, Православ'я в Україні. Збірник матеріалів III Всеукраїнської наукової конференції (25 листопада 2103 р.), ч. II, К. 2013, с. 79.

Πομῆαν[и Γ](οσπο)δι ραβα своего гр[еш]на[г]ο [Иос]ифа...

Пом'яни, Господи, раба свого грішного Йосипа...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4415 (табл. XVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 139 см від сучасної підлоги та 47 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, на поверхні стіни чітко читається напис: η αγία Χαραλάμπη¹⁵α ‘*ή αγία Χαραλάμπη, свята Харалампія*’.

Датування. Початок XIII ст.; за формою написання α з видовженою спинкою та прямолінійної ρ з петлею кутом донизу.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4416 (табл. XVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 116 см від сучасної підлоги та 19 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, на поверхні стіни можна простежити виконаний у два рядки напис імені Χαραλάμπη¹⁶(α) ‘*Χαραλάμπη, Харалампія*’.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання α з видовженою спинкою та ρ з петлею кутом вперед.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4417 (табл. XIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 83 см від сучасної підлоги та 50 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на надзвичайно низький рельєф прорізів, обумовлений затертістю тиньку та наявністю шпаклівки, на фресці все ж простежується запис імені Χαραλάμπη ‘*Χαραλάμπη, Харалампія*’.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання α з видовженою вгору спинкою, π з виступом зверху та криволінійної ρ з петлею кутом донизу.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4418 (табл. XIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 144 см від сучасної підлоги та 43 см від правого ребра.

Опис. Складові напису виконані голкою, тож рельєф прорізів незначний. Зважаючи на затертість поверхні стіни та вибої, цей факт ускладнює прочитання тексту. У верхньому рядку видряпане особове ім'я Григорє ‘*Григорій*’ та велика літера Π. У нижньому рядку виконані літери ΒΕΒ та, можливо, ΙΕ, значення яких встановити не вдалося. Далі виконаний запис року χ ‘*року 600*’.

Датування. 1600 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

¹⁵ Літери πη написані з інверсією.

¹⁶ Літери πη написані з інверсією.

Графіті № 4419 (табл. XX)

Розташування. Знаходиться на висоті 143 см від сучасної підлоги та 18 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта та пошкоджена дрібними вибоями, тому переважна більшість його складових не збереглась:

Б-л-----
ро рикс----п-----
ХИМ----Н-----е-----ро-----
оу-----
му-ии----р
ми---ма--на---

Через значні втрати реконструкція тексту унеможливлена. У верхньому рядку можна прочитати дієслово в[ы]л ‘був’. На початку другого рядка простежується фраза ро(ку) ри ‘року 108’, тобто, 7108 (1600) р.

Датування. 1600 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4420 (табл. XXI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 113 см від сучасної підлоги та 15,5 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта та пошкоджена дрібними вибоями, простежуються тільки літери ГДИ¹⁷РА-А.

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

... Г(оспо)ди рл[в]л ...

... Господи, раба ...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою написання и з діагональною перемичкою та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4421 (табл. XXI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 115 см від сучасної підлоги та 60 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису дуже пошкоджена дрібними вибоями, простежуються тільки літери ДА у верхньому рядку та Л або ліва половина М – у нижньому. Через значні втрати реконструкція тексту неможлива.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання А-подібної д.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4422 (табл. XXI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 115 см від сучасної підлоги та 51 см від правого ребра.

Опис. На фресці простежуються літери СТА, що, найвірогідніше, є скороченою формою прикметника с(ва)та ‘свята’. Тобто, це незавершений підпис до образу.

¹⁷ Літери ди написані з інверсією.

Датування. Середина XI – кінець XIII ст.; за формою написання λ з округлою петлею.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4423 (табл. XXI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 63 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни виконана квадратна фігура, що складається з двох горизонтальних та чотирьох вертикальних ліній. Під час виконання крайньої правої вертикальної лінії рука автора зісковзнула, тому лінія замість вертикальної вийшла скісною.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4424 (табл. XXI, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 98 см від сучасної підлоги та 7,5 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, у верхньому рядку збереглась тільки одна літера – Λ , у нижньому дві – ΓP .

Реконструкція тексту не може бути однозначною. Верхній рядок можна реконструювати як частину займенника $\mu\lambda$ ‘мене’ або дієслова $\mu\omega\mu\alpha\iota$ ‘пом’яни’. Нижній можна відчитати як початок імені Григорія ‘Григорія’, іменника $\gamma\rho\upsilon\sigma\eta\gamma\nu\kappa\alpha$ ‘грішника’ або прикметника $\gamma\rho\upsilon\sigma\eta\gamma\nu\alpha\gamma\omicron$ ‘грішного’. Утім, усі варіанти свідчать, що на фресці виконана молитовна формула.

Датування. Друга чверть XI – середина XIII ст.; за формою написання прямолінійної ρ з петлею кутом вгору.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4425 (табл. XXI, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 99 см від сучасної підлоги та 52 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни виконані літери $\Sigma\Lambda$, які найвірогідніше розглядати як скорочену форму дієслова-прохання $\sigma\alpha\iota(\sigma\iota)$ ‘спаси’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4426 (табл. XXII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 138 см від сучасної підлоги та 63 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, на ньому читається особове та родове імена автора $\text{Mikołaj Sankow[ws]ky}$ ‘Миколай Санковський’ та рік виконання – 1619.

Генеолог К. Несецький згадує родину Санковських гербу Кривда, проте детальних відомостей про її представників не наводить¹⁸.

¹⁸ K. Niesiecki, *Korona Polska przy złotey wolności starożytnemi Rycerstwa Polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego kleynotami nauwyższymi Honorami Heroicznym, Męstwem y odwagą, Wytworną Nauką a nypierwey Cnotą, nauką Pobożnością, y Świętobliwością ozdobiona Potomnym zaś wiekom na zaszczyt y nieśmiertelną sławę Pamiętnych w tey Oyczyźnie Synow podana*, t. IV, Lwów 1743, s. 11.

Датування. 1619 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4427 (табл. XXIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 180 см від сучасної підлоги та 60 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни видряпані великі літери *Мих*III. Особове ім'я автора завдяки особливостям скорочення визначається дуже легко як *Мих*(дил), проте родове не може бути впевнено відновлене через замалу кількість літер. Тож ідентифікувати автора не виявляється за можливе.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою написання и з діагональною перемичкою, триногої т та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

VI.13. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у південно-західному куті третього з півдня компартименту, на східній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід з цього компартименту до західної зовнішньої галереї. Верхня та нижня частини тиньку XI ст. втрачені, вони доповнені олійним живописом XIX ст. Поверхня фрескового тиньку затерта та пошкоджена дрібними вибоями. На досліджуваній ділянці виявлено чотири графіті, яким надано номери від 4428-го по 4431-й (табл. II).

Графіті № 4428 (табл. XXII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 154 см від сучасної підлоги та 26 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески голкою видряпані три групи літер. Перша складається з літер *ЄТСОУ* та, можливо, *ϕ*. Далі осібно виконана літера *Р*. На деякій відстані помітна *Ш*, залишки двох літер та *К*.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою написання *р* з довгою вигнутою щоглою, триногої т та формою прорізів.

Категорія. Написи, зміст яких не встановлений.

Графіті № 4429 (табл. XXIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 49 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери *СМА*.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4430 (табл. XXIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 115 см від сучасної підлоги та 24,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери *ПР*.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою написання *п* з виступом зверху, *р* з довгою щоглою і маленькою голівкою, формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4431 (табл. XXIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 123 см від сучасної підлоги та 44 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, однак за наявними фрагментами можемо встановити, що тут був виконаний запис родового імені В[ла]сєві 'Власієвич'. Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

VI.14. Графіті на фресці з зображенням невідомої святої

Фреска знаходиться на північній стороні арки-переходу з третього із півдня компартименту до західної зовнішньої галереї. Фресковий тиньк зберігся тільки в центральній частині постаті. Зверху та біля країв він доповнений олійним живописом XIX ст., щоправда, без вказівки імені святої. У нижній частині він закритий решіткою опалювальної системи. Поверхня давнього тиньку дуже затерта та пошкоджена дрібними вибоями. На досліджуваній ділянці виявлено шість графіті, яким надано номери від 4432-го по 4437-й (табл. II).

Графіті № 4432 (табл. XXV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 170 см від сучасної підлоги та 60 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису доволі добра, незважаючи на великий вибій, який пошкодив одну літеру, яка, утім, за наявними складовими впевнено ідентифікується. У два рядки на поверхні фрески виконаний запис родового та особового імен автора: Malcer Asm(und) 'Малцер Асмунд'.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та хронологією поширення латиничних епіграфічних пам'яток Софійського собору.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4433 (табл. XXV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 146 см від сучасної підлоги та 21 см від лівого ребра.

Опис. Ліва частина напису знищена обвалом тиньку, від його початку залишились тільки літери CO під титлом. Далі, незважаючи на пошкодження, чітко простежуються слова Каріонъ монахъ 'Каріон монах'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4434 (табл. XXIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 140 см від сучасної підлоги та 28 см від лівого ребра.

Опис. На фресці помітна права частина літери M та склад LH за нею. Тиньк довкола затертий, проте найвірогідніше, ще це залишки більшого за обсягом тексту.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та м з верхньою засічкою.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4435 (табл. XXIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 138 см від сучасної підлоги та 100 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена цифра “23”.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Записи цифр.

Графіті № 4436 (табл. XXIV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 138 см від сучасної підлоги та 100 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, впевнено ідентифікуються лише чотири літери OSDO.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та хронологією поширення латиничних епіграфічних пам’яток Софії Київської.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4437 (табл. XXIV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 180 см від сучасної підлоги та 90 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, простежується тільки перша літера М та остання А.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

VI.15. Графіті на фресці з зображенням св. Козми Римського

Фреска знаходиться у південно-східному куті третього з півдня компартименту, на західній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід від західної внутрішньої галереї до приділу св. Йоакима та Анни. Образ святого надійно визначається за іконографією та написом-графіті, що називає його ім’я (№ 4451). Хоча в православної традиції існували три пари святих безсрібників Козми та Даміана¹⁹, зображення св. Козми як молодого людини дозволяє чітко визначити, що тут виконаний саме образ Козми Римського, пам’ять якого припадає на 1 липня. Вочевидь, на розташованій ліворуч від цього образу фресці, яка не збереглась і нині доповнена олійним живописом XIX ст., був зображений св. Даміан. Таким чином обидва святи цілителі фланкували вхід до приділа св. Йоакима та Анни. Стародавній фресковий тиньк пошкоджений в багатьох місцях дрібними вибоями, біля ребра він втрачений та доповнений олійним живописом XIX ст. Під час досліджень С. Висоцького були опубліковані два графіті, що знаходяться тут – № 246 та № 247. Причому в останньому випадку було опубліковано частково й інші графіті, якому надано номер 247а. Окрім цих трьох записів, на досліджуваній ділянці виявлено ще сорок шість графіті, яким надано номери від 4438-го по 4482-й (табл. II).

¹⁹ Архиепископ Сергей (Спасский), *Полный месяцеслов Востока*, т. III: Святой восток, части вторая и третья, Москва 1997, с. 238–243.

Графіті № 246 (табл. XXVI, 1)

Публікації. С. Висоцький²⁰; В. Корнієнко²¹.

Розташування. Знаходиться на висоті 181,5 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

БЫ востѣ Софїимонѣ Карїѣ и Давыѣ²² | гѣ²³стыци

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Был(и) во с(ва)тои Софїи мон(а)хи Карїѣи и Давыд Гѣстынци.

Були у святій Софїї монахи Карїѣон та Давид Густинці.

Монахи, які відвідали Святу Софію, вочевидь, з паломницькою метою, вказали місце свого служіння – Густинський монастир на Чернігівщини, розташований на острові у долині р. Удай, яка поросла густим лісом. Звідси виводиться і назва топоніму²⁴. Прикметно, що густинський чернець Карїѣон залишив ще один свій автограф на одному з малих куполів Софійського собору, цей напис датується 1670 р., що дає нам підстави датувати відвідання храму цими монахами цим же роком.

Датування. 1670 р.; за встановленням особи автора.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 247 (табл. XXVII, 1)

Публікації. С. Висоцький²⁵.

Розташування. Знаходиться на висоті 181,5 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

БЫ в²⁶стѣ²⁷ Софи²⁸и²⁹це³⁰и³¹сѣ³²и³³ | в року дхѣ з мая³⁴

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Был во с(ва)тои Софїи с(ва)щен(икъ) Іван Котлетии в року дхѣ з мая.

Був у святій Софїї священник Іван Котлетій в році 1660 6 травня.

²⁰ С.А. Висоцький, *Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI–XVII вв.)*, К. 1976, с. 115–116, табл. СXXXI, 1; СXXXII, 1.

²¹ В.В. Корнієнко, *Топоніми в графіті Софії Київської*, Український археографічний щорічник. Нова серія 18 (2013) 164; В.В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: інформаційний потенціал джерела*, К. 2014, с. 230, 232.

²² Останні чотири літери, в тому числі й надрядкову, С. Висоцький помилково читав як оедїѣ.

²³ Цю літеру С. Висоцький помилково читав як о, проте вуса ѣ частково збереглись над пошкодженою частиною.

²⁴ *Летописец о первом зачатии и создании святой обители монастыря Густынского, святой живоначальной Троицы, храма общежительного, в лето бытия мира 7108, от воплощения же Бога слова в тысяча шестисотое, месяца мая пятого дня*, Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете, Москва 1848, с. 3–4.

²⁵ С.А. Висоцький, *Средневековые надписи Софии Киевской...*, с. 116, табл. СXXXI, 1; СXXXII, 1.

²⁶ С. Висоцький пропустив надрядкову о.

²⁷ Надрядкову літера і була пропущена С. Висоцьким.

²⁸ С. Висоцький помилково читав цю літеру як і.

²⁹ Літеру с С. Висоцький помилково прочитав як е.

³⁰ Надрядкову н С. Висоцький пропустив.

³¹ Замість літер сѣ С. Висоцький прочитав тут склад вѣс.

³² У цьому місці С. Висоцький помилково читав надрядкову т.

³³ С. Висоцький помилково читав цю літеру як і.

³⁴ Далі С. Висоцький пропустив літери мая, вказавши натомість складові іншого напису (№ 247а) мѣта наприкінці рядка.

Особу автора не ідентифіковано.

Датування. 1660 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 247а (табл. XXVII, 2)

Публікації. Частково опубліковано С. Висоцьким в складі напису № 247³⁵.

Розташування. Знаходиться на висоті 176 см від сучасної підлоги та 67 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни відносно чітко читаються особове та родові імена автора: Мамлі(н) Сох[о]петего(в) 'Мартин Сокопетегів'. Особу автора не ідентифіковано.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4438 (табл. XXVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 110,5 см від сучасної підлоги та 26 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4439 (табл. XXVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 162 см від сучасної підлоги та 30 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4440 (табл. XXVI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 159 см від сучасної підлоги та 64 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4441 (табл. XXVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 131 см від сучасної підлоги та 64 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни у вигляді монограми виконаний запис особового імені Міхал 'Міхал' та скороченого родового Сук. Через особливості скорочення впевнено реконструювати родові ім'я автора не виявляється за можливе.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

³⁵ С.А. Высоцкий, *Средневековые надписи Софии Киевской...*, с. 116, табл. СXXXI, 1; СXXXII, 1.

Графіті № 4442 (табл. XXVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 194 см від сучасної підлоги та 30 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4443 (табл. XXVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 152 см від сучасної підлоги та 34 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4444 (табл. XXVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 187 см від сучасної підлоги та 23 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4445 (табл. XXVIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 206 см від сучасної підлоги та 26,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4446 (табл. XXVIII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 184 см від сучасної підлоги та 20 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4447 (табл. XXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 144 см від сучасної підлоги та 56 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені декілька вертикальних та нахилених ліній, що перетинаються між собою.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4448 (табл. XXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 197 см від сучасної підлоги та 61,5 см від лівого ребра.

Графіті № 4453 (табл. XXXI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 107 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування сильно затерта, внаслідок чого частина його складових не збереглась. На початку рядка читається дієслово-прохання помани ‘пом’яни’, причому дві останні літери збереглись тільки у вигляді щогл. За цим словом простежується літера м та кілька вертикальних рисок за нею, що ускладнює реконструкцію цієї частини тексту. Тут могло знаходитись як ім’я автора, так і займенник “мене”.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4454 (табл. XXXI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 124,5 см від сучасної підлоги та 33 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4455 (табл. XXXI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 125 см від сучасної підлоги та 24 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4456 (табл. XXXI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 128 см від сучасної підлоги та 55 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4457 (табл. XXXII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 160,5 см від сучасної підлоги та 19,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4458 (табл. XXXII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 162 см від сучасної підлоги та 17 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений чотириконечний хрест, кінці перекладини якого замкнені вертикальними відрізками.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4459 (табл. XXXII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 164 см від сучасної підлоги та 21,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений чотириконечний хрест, від кінців перекладини якого вниз відходять вертикальні відрізки.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4460 (табл. XXXII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 167 см від сучасної підлоги та 21 см від лівого ребра.

Опис. Малюнок пошкоджений вибоями, але за наявними фрагментами можемо встановити, що на поверхні стіни був прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4461 (табл. XXXII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 167,5 см від сучасної підлоги та 17 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4462 (табл. XXXII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 154 см від сучасної підлоги та 29 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест. Причому кінці щогли та перекладини виходять за межі обмежень.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4463 (табл. XXXIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 111,5 см від сучасної підлоги та 71 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4464 (табл. XXXIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 115 см від сучасної підлоги та 38 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4465 (табл. XXXIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 146 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4466 (табл. XXXIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 152,5 см від сучасної підлоги та 23,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4467 (табл. XXXIII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 149,5 см від сучасної підлоги та 27 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4468 (табл. XXXIII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 117 см від сучасної підлоги та 42 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4469 (табл. XXXIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 160 см від сучасної підлоги та 56 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису досить добра, незважаючи на дрібні пошкодження тиньку, його складові добре ідентифікуються. У верхньому рядку читаються особове ім'я автора Alexander 'Олександр' та скорочене родове Мукор. У нижньому рядку виконана фраза An(n)o D(omini) 1651 'року Божого 1651'.

Форма скорочення особового імені автора дозволяє запропонувати дві можливі реконструкції, з огляду наявної в писемних джерелах інформації.

К. Несецький наводить відомості про родину Мікорських гербу Порай з Серадзького воєводства, щоправда, лише для XV ст.³⁷ Тому значна хронологічна лакуна між часом виконання напису та згадками представників родини робить реконструкцію родового імені автора графіті як Mukorski малоімовірною.

Більш вірогідним варіантом буде відновлення повної форми родового імені як Mukorzewski. У писемних джерелах за 1667 р. маємо згадки про Яна Мікоржевського, довбуша в роті Фабіана Вільгельма Розена³⁸, а за 1741 р. – про Станіслава Мікоржевського³⁹. Вочевидь, автор напису належав саме до цієї родини, яка походила з Галичини.

³⁷ K. Niesiecki, *Korona Polska...*, t. III, Lwów 1743, s. 262.

³⁸ K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893, s. 249.

³⁹ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 14: Lasoccy – Liwiński, Warszawa 1911, s. 188.

Перебування Олександра в Києві у 1651 р. найвірогідніше було обумовлене участю в поході Януша Раздівілла, який того року захопив Київ. Принаймні, на стінах храму виявлені написи, що можуть бути пов'язані з цими подіями⁴⁰.

Датування. 1651 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4470 (табл. XXXIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 160 см від сучасної підлоги та 72 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису дуже пошкоджена, проте його складові ідентифікуються в цілому доволі впевнено як запис року: *zwǣn*, тобто, 6868 (1359/1360).

Під цим роком літописи згадують вихід з Орди на велике княжіння Дмитра Івановича (Донського), усобиці в Орді⁴¹, а також про знамення на небі⁴², пов'язане з періодом високої сонячної активності⁴³. Не виключено, саме ці сонячні знамення інспірували появу напису в стінах Софійського собору. Проте, як і у випадку з написами № 55 та № 4363, причиною виконання тексту на стіні храму могла бути пов'язана з ним або містом подія, відомості про яку літописи не зберегли.

Датування. 1359/1360 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4471 (табл. XXXV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 158 см від сучасної підлоги та 50 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4472 (табл. XXXV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 158 см від сучасної підлоги та 50 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, збереглись тільки літери *ЄОГ*.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою написання скорописної *є*.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4473 (табл. XXXV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 140 см від сучасної підлоги та 47 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені три невеликі прості чотириконечні хрести.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

⁴⁰ В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, ч. IV: Приділ свв. Іоакима та Анни (північна сторона), К. 2014, с. 590.

⁴¹ *ПСРЛ*, т. 17: Западнорусские летописи, Санкт-Петербург 1907, с. 36, 129 та ін.

⁴² *ПСРЛ*, т. 1: Лаврентьевская и Троицкая летопись, Санкт-Петербург 1846, с. 230.

⁴³ Д.О. Святский, *Op. cit.*, с. 280–281.

Графіті № 4474 (табл. XXXV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 147 см від сучасної підлоги та 61,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4475 (табл. XXXV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 135,5 см від сучасної підлоги та 38,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни подвійними незамкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4476 (табл. XXXV, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 145,5 см від сучасної підлоги та 29 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4477 (табл. XXXVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 141 см від сучасної підлоги та 24,5 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, які знищили частину його складових:

помениГ̄ди | с--пка

З відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

Помени Г(оспо)ди С[те]пка.

Пом'яни, Господи, Степка.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4478 (табл. XXXVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 142 см від сучасної підлоги та 47 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни виконаний запис імені Michał 'Міхаль'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4479 (табл. XXXVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 136 см від сучасної підлоги та 29 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження вибоями, складові напису простежуються добре. У верхньому рядку наявний запис року 1687. У нижньому виконані особове та родові імена автора : Василь Бороковий ⁶ ‘Василь Борокович’.

Особа автора наразі не ідентифікована⁴⁴.

Датування. 1687 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4480 (табл. XXXVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 142 см від сучасної підлоги та 75,5 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена низкою вибоїв та подряпин, проте за наявними фрагментами тут реконструюються особове та родові імена автора: Дем[и]ан Амевино[в] ‘Дем’ян Амевинов’.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4481 (табл. XXXVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 148 см від сучасної підлоги та 32 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4482 (табл. XXXVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 149 см від сучасної підлоги та 59 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VI.16. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у південно-східному куті третього з півдня компартименту, на північній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід від нього до другого з півдня компартименту західної внутрішньої галереї. Поверхня стіни в

⁴⁴ Писемні джерела фіксують старшинський рід Бороховичів (див. Г. Папакін, *Фамільні архіви української лівобережної старшини другої половини XVII – початку XX ст. Проект реконструкції*, [електронний ресурс], режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Ukrainian_elite.php#Тор), найвідомішим представником якої є гадацький полковник кінця XVII ст. Михайло Борохович (див., напр.: А. Л[азаревский], *Михайло Борохович, гадацький полковник. 1687–1704. (к портрету)*, Киевская Старина 3 (1890) 547–551). З огляду на це можливим було б припустити, що автор напису на стіні Софійського собору також належав до цієї родини, тоді замість “Борокович” слід було б читати “Борохович”. Однак форма написання “к” не залишає сумніву у такій її ідентифікації, особливо при порівнянні форм написання цих літер у писемних пам’ятках Лівобережжя другої половини XVII ст.: В.В. Панащенко, *Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України)*, К. 1974, с. 39. Відтак, підстав для впевненого зарахування автора напису до членів лівобережної старшинської родини наразі немає.

багатьох місцях пошкоджена дрібними вибоями, особливо в нижній частині, де наявний також великий округлий вивал тиньку XI ст., закритий шпаклівкою з нейтральним тоном. Також поверхня стіни дуже затерта. На досліджуваній ділянці виявлено вісім графіті, яким надано номери від 4483-го по 4490-й (табл. II).

Графіті № 4483 (табл. XXXVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 58 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни виконані двадцять шість вертикальних засічок.

Зазвичай, такі написи розміщуються у вівтарних частинах храмів та відображають проведення певної кількості поминальних служб за душу конкретної людини⁴⁵. Проте таке тлумачення, у зв'язку з розташуванням запису у внутрішній галереї, виглядає малоімовірним. Тому впевнено встановити, що саме підлягало обрахунку в цьому випадку, доволі проблематично.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4484 (табл. XXXVIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 115 см від сучасної підлоги та 17 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4485 (табл. XXXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 16 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, які частково або повністю знищили кілька його складових:

пом-ни г̃ди | ра-- своего данила

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Пом[а]ни Г(оспо)ди ра[ба] своего Данила.

Пом'яни, Господи, раба свого Данила.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4486 (табл. XXXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 135 см від сучасної підлоги та 34,5 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями та затерта, тому його складові місцями збереглись погано:

помени г̃д̃ раба марка

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

⁴⁵ Див.: В.В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської...*, с. 251–256.

Помени Г(оспо)ди раба Марка.

Пом'яни, Господи, раба Марка.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4487 (табл. XL, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 105 см від сучасної підлоги та 10 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни подвійними замкненими рисками прокреслений шестикінечний хрест, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Їх кінці мають розширення у вигляді трапецій.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4488 (табл. XL, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 143 см від сучасної підлоги та 39 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни простежуються літери БВ ЪО. Далі тиньк пошкоджений, можливо, там теж були виконані літери.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4489 (табл. XL, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 64 см від сучасної підлоги та 25,5 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотирикінечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4490 (табл. XLI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 89 см від сучасної підлоги та 21 см від правого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотирикінечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VI.17. Графіті на фресці з зображенням св. Ефіона

Фреска знаходиться на західній стороні арки-переходу між третім та другим з півдня компартиментами західної внутрішньої галереї. Образ святого надійно атрибується завдяки трьом виявленим написам-графіті, що називають його ім'я, та іконографією, адже обличчя святого має темніший колір, аніж у інших святих⁴⁶.

⁴⁶ Н. Никитенко, В. Корнієнко, *Собор святих...*, с. 131–133.

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 22 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена дрібними вибоями та подряпинами, частково затерта, проте його складові збереглись досить добре:

гнп-мознра | вусвоємомусь | кєнов-нп-салъ | ндѣвѣчьємьборнєъ | вѣповарѣвѣчь--а | внѣа

З розбивкою на слова та відновленням втрачених текст виглядає таким чином: Г(оспод)и п[о]мози рабу своєму Осьєєви ов[о] и п[ь]салъ идѣа вѣ ньємь Борисѣвѣ поварѣ Вѣчь[сл]авичѣа.

Господи, помози рабу своєму Осієві, що писав це, йдучи в ємь, повару Бориса Вячеславича.

Прикметною рисою цього тексту варто назвати дистантне розташування членів речення, особливо у фразі Борисѣвѣ поварѣ Вѣчьславичѣа, в якій при двочленному позначенні власника один з членів набув форми присвійного прикметника Борисѣвѣ, а другий залишався у родовому відмінку Вѣчьславичѣа. Така структура повністю відповідає середньовічній синтаксичним нормам⁵⁰.

Згідно тексту, кухар Бориса В'ячеславича Осій (Іосія) виконав запис перед тим, як мав йти до земель фінської народності хяме (ємь), яка мешкала на північ від Фінської затоки⁵¹. Зважаючи на ту обставину, що в літописних записах дієслово ити вживалось у значенні військової виправи, то ймовірно, що в момент виконання напису руські князі планували похід проти ємі. Участь княжого кухара у таких походах не викликає подиву, наприклад, під 1015 р. маємо згадки про кухара Торчина, який вбив Гліба Володимировича: поварѣ же Глѣбовѣ именовемь Торчинѣ . выньѣъ ножѣ . зарѣза Глѣба⁵².

Прикметною рисою графіті є те, що Осій вказав ім'я князя, якому служив – Борис В'ячеславич. Літописи згадують лише одного князя з таким ім'ям. Він був сином полоцького князя В'ячеслава-Меркурія Ярославича. Про час народження Бориса інформації немає, але достеменно він народився не пізніше 1058 р., тому що його батько помер у 1057 р. Вважається, що княжич міг народитись на початку 1050-х рр., невдовзі після прославлення братів-мучеників Бориса та Гліба його дідом Ярославом Володимировичем, тому й отримав таке ім'я. Після смерті батька не одержав володінь і став князем-ізгоєм. У 1077 р. він на кілька днів захопив Чернігів, однак місто втримати не зміг. Борис В'ячеславович загинув у битві на Нежatinій Ниві 3 жовтня 1078 р.⁵³: и пѣрвое оубиша Бориса сына Вячеслава⁵⁴. Тож напис не міг виникнути пізніше цієї дати, адже Осій не міг ідентифікувати себе з померлим князем.

Згідно літопису, 6550 (1042) р. відбувся успішний похід руської дружини на ємь на чолі з сином Ярослава Володимиром (дядьком Бориса)⁵⁵. Наступний за хронологією похід на ємь, відомості про який відбилися у новгородському літописанні, відноситься вже до 6631 (1123) р.⁵⁶ Тож літописні записи не згадують про військову виправу проти ємі у 1060-х – 1070-х рр., коли міг бути виконаний напис. У поході 1042 р. не міг брати участь Осій, адже Бориса В'ячеславич ще не народився. А у поході 1123 р. Осій, якщо

⁵⁰ А.А. Зализняк, *Древненовгородский диалект. 2-е издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг.*, Москва 2004, с. 189–190.

⁵¹ *Финно-угры и балты в эпоху средневековья*, отв. ред. В.В. Седов, Москва 1987, с. 8–9, карта 1.

⁵² *ПСРЛ*, т. 2: Ипатьевская летопись, Москва 2001, стлб. 141.

⁵³ Див.: Л.В. Войтович, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*, Біла Церква 2006, с. 323–324; А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики*, Москва 2006, с. 481.

⁵⁴ *ПСРЛ*, т. 1: Лаврентьевская летопись, Москва 2001, стлб. 201; *ПСРЛ*, т. 2, 2001, стлб. 192.

⁵⁵ *ПСРЛ*, т. 1, 2001, стлб. 153.

⁵⁶ *ПСРЛ*, т. 3: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, Москва 2000, с. 21.

ще був живий (що сумнівно) і брав у ньому участь, то не міг ідентифікувати себе з померлим сорок п'ять років тому князем Борисом, якому він уже давно не служив. Відтак, в написі знайшли відображення унікальні відомості про похід на емь, який відбувся у проміжок часу від другої половини 1060-х до третьої чверті 1070-х рр.

Датування. 1060-ті – 1078 р.; за формою написання λ , и та λ з покриттям, в звичайного вигляду, в з переломом, петлі якої не торкаються щогли, в з більшою в порівнянні з нижньою верхньою петлею, нахиленою вліво з із розвилкою, прямолінійної м з плечима та високою петлею, зменшеної ϕ , прямолінійної ρ с округлою петлею, γ основного вигляду, що повністю перебуває в рядку, ψ із гострою в основі чашею, β та ζ з нахиленою щоглою, вертикальної широко розкритої з довгим язичком ϵ в складі κ , τ з виступаючою над рядком вертикальною щоглою та за контекстом.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4494 (табл. XLII, 2)

Публікації. Н. Нікітенко та В. Корнієнко⁵⁷.

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 21 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису дуже пошкоджена вибоями та затерта:

εφεоп-св-зын--наψ'--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

εφεоп[з] св(λ)тыи [λзъ] наψ[λхъ].

Ефїон святий, я написав.

Датування. Середина XII ст.; за формою написання в з нижньою петлею кутом вперед, нахиленої ліворуч ϵ .

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4495 (табл. XLIII, 1)

Публікації. Н. Нікітенко та В. Корнієнко⁵⁸.

Розташування. Знаходиться на висоті 103 см від сучасної підлоги та 50 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису дуже пошкоджена, особливо наприкінці рядка, його прорізи закриті шпаклівкою:

εφεопнст-

Через втрати реконструюється тільки початок напису:

εφεопи(и) с(ва)т[ыи].

Ефїон святий.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання вертикальної ϵ та п з виступом зверху.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4496 (табл. XLIII, 2)

Публікації. Н. Нікітенко та В. Корнієнко⁵⁹.

⁵⁷ Н. Нікітенко, В. Корнієнко, *Древнейшие граффити Софии Киевской и время ее создания*, К. 2012, с. 199.

⁵⁸ *Ibid.*, с. 200.

⁵⁹ *Ibid.*, с. 199–200.

Розташування. Знаходиться на висоті 136 см від сучасної підлоги та 94 см від лівого ребра.

Опис. Тиньк в місці розташування напису пошкоджений вибоями, проте за наявними складовими тут реконструюється фраза: ѿф[є]опи[и] о[геос] ‘Ефіоп святий’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання нахиленої ліворуч є; найвірогідніше, друга чверть XII – середина XIV ст.; за типовістю поширення такої форми літери.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4497 (табл. XLIV, 1)

Публікації. Н. Нікітенко та В. Корнієнко⁶⁰.

Розташування. Знаходиться на висоті 114 см від сучасної підлоги та 99 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, які знищили частину його складових:

азьгрьшьннкьнарекы | ем--от-рокомь | добр-ньцьмь

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Азь гръшьннкь нарекы ем[ыи] от[ь]рокомь Добр[ы]ньцьмь.

Я грішник, названий отроком Добриничевим.

Вжита автором заміна ѷ на ц видає його північне походження, адже це притаманне саме новгородському цоканню⁶¹.

Автор напису, як видно з тексту, був дружинником (отроком) новгородського посадника Костянтина Добринича, який допоміг князю Ярославу заволодіти Києвом. У 1019 р. Костянтин Добринич потрапив у немилість князя та був ув'язнений в Ростові; загинув у 1022 р.⁶² Запис входить до групи з п'яти графіті, залишених у Софії Київській дружинниками цього новгородського посадника⁶³.

Датування. 1019 р.; за контекстом.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4498 (табл. XLIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 112 см від сучасної підлоги та 99 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, які знищили частину його складових:

-омознр----во-----сн-

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів початок напису виглядає таким чином:

[П]омози р[абу с]во[ему]...

Поможи рабу своєму...

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання вертикальної з із переломом та прямолінійної р з округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

⁶⁰ Н. Нікітенко, В. Корнієнко, *Древнейшие граффити...*, с. 197–199, рис. 56.

⁶¹ А.А. Зализняк, *Древненовгородский диалект...*, с. 39.

⁶² Див.: В.Л. Янин, *Новгородские посадники*, Москва 1962, с. 47–49.

⁶³ Докл. див.: Н. Нікітенко, В. Корнієнко, *Древнейшие граффити...*, с. 188–208.

Графіті № 4499 (табл. XLIV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 121 см від сучасної підлоги та 26 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни простежуються літери ПОМ'АГДИ, що є скороченою формою прохання та звернення: помь(ни) Г(оспо)ди 'пом'яни, Господи'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4500 (табл. XLV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 157 см від сучасної підлоги та 44 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслене погрудне зображення людини. Детально пророблені риси обличчя, простежуються брови, великі очі, короткий ніс, маленький рот та борода, передана за допомогою нахилених та вертикальних рисок. На голові виконаний прямокутної форми капелюх. Шия та плечі передані більш схематично, за допомогою двох скісних рисок.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Антропоморфні зображення.

Графіті № 4501 (табл. XLV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 81 см від сучасної підлоги та 52,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4502 (табл. XLVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 169 см від сучасної підлоги та 43,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4503 (табл. XLVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 147,5 см від сучасної підлоги та 2 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4504 (табл. XLVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 73 см від сучасної підлоги та 103 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4505 (табл. XLVI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 83 см від сучасної підлоги та 83 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена фігура, яка складається з трьох нахилених ліворуч та двох нахилених праворуч ліній, що перетинаються між собою, утворюючи дві ромбоподібні фігури.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4506 (табл. XLVI, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 58,5 см від сучасної підлоги та 93 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера В.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання в з округлою нижньою петлею.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4507 (табл. XLVI, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 168,5 см від сучасної підлоги та 69,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера М.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4508 (табл. XLVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 152,5 см від сучасної підлоги та 24 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера Р.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літери.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4509 (табл. XLVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 152 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4510 (табл. XLVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 118 см від сучасної підлоги та 16 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена монограма імені Михаїл ‘Михайло’. Верхня його частина пошкодила напис № 4534.

Датування. 1616 р. – кінець XVII ст.; за особливостями розташування, скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4511 (табл. XLVII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 111 см від сучасної підлоги та 7,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни подвійними замкненими рисками прокреслений шестикінечний хрест, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спирається на одноступінчасту округлу Голгофу, від якої збереглась тільки права частина.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4512 (табл. XLVII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 60,5 см від сучасної підлоги та 57,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений трикутник.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4513 (табл. XLVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 152 см від сучасної підлоги та 28,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотирикінечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4514 (табл. XLVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 152 см від сучасної підлоги та 33,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотирикінечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4515 (табл. XLVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 93 см від сучасної підлоги та 47 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений перегорнутий тризуб, основа якого зверху обмежена горизонтальною рисою.

Близький за формою знак атрибуують князю Мстиславу Даниловичу († після 1292 р.)⁶⁴. Проте у тризуба князя Мстислава, на відміну від зображеного на поверхні фрески, ніжка оформлена хрестиком. Тому атрибуція княжого знаку цьому волинському князеві не може бути впевненою.

⁶⁴ О. Алфьоров, *Пломби дорогичинського типу: методологічні рекомендації до опису та каталогізації*, Сфрагістичний щорічник 1 (2011) вклейка I, дод. 2А.

Датування. Кінець XII – кінець XIII ст.; за формою зображення⁶⁵; вірогідно, друга половина XIII – початок XIV ст.; за атрибуцією.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4516 (табл. XLVIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 92 см від сучасної підлоги та 12 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений елемент орнаменту у вигляді переплетеної стрічки, а також двох вертикальних паралельних рисок ліворуч від неї.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4517 (табл. XLVIII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 81 см від сучасної підлоги та 113 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4518 (табл. XLVIII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 95 см від сучасної підлоги та 66 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений Андріївській хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4519 (табл. XLIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 60 см від сучасної підлоги та 70 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, тому більша частина його складових втрачена:

г̃н̃помо--- | ----- | -----х̃о---

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів, а також зважаючи на зміст подібних написів, наявний текст можна реконструювати таким чином:

Г(оспод)и помо[зи] ... [г̃р̃в̃]х̃о[м̃з̃].

Господи, помози ... гр̃хом.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4520 (табл. XLIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 117 см від сучасної підлоги та 100 см від лівого ребра.

⁶⁵ Дякую О. Алфьорову за консультацію.

Опис. На поверхні стіни прокреслена велика літера E , вочевидь, особове ім'я автора напису, та слово mona 'монах'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4521 (табл. L, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 58 см від сучасної підлоги та 110 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни, незважаючи на пошкодження, чітко читається скорочена молитовна формула:

Г(оспод)и помози.

Господи, помози.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4522 (табл. L, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 112 см від сучасної підлоги та 87 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни читається дієслово-прохання пом'яни 'пом'яни'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4523 (табл. L, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 146 см від сучасної підлоги та 100 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена, прорізи слабо розчищені від шпаклівки. Тим не менш, на фресці помітні літери KP та запис року 1605.

Датування. 1605 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4524 (табл. L, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 63 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта та пошкоджена дрібними вибоями, також наявні лінії граф'ї. Внаслідок цього складові напису збереглись частково, проте в цілому підлягають ідентифікації:

Ψ алграматику'

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Ψ ал граматику.

Писав граматику.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4525 (табл. LI, 1)

Публікації. А. Євдокимова⁶⁶.

Розташування. Знаходиться на висоті 178 см від сучасної підлоги та 25,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений восьмиконечний хрест, що складається зі щогли, перекладки, символічної таблички над головою Ісуса Христа та підніжжя. Основа щогли спирається на двоступінчасту відкриту донизу Голгофу. Обабіч щогли на рівні символічної таблички виконані складові теонімограми $\Gamma\Xi$ $\chi\sigma$, а на рівні підніжжя – НИ КА. В середині верхньої сходинки Голгофи виконані чотири літери – Т-ЕА, а в нижній – МЛРБ. У лівій частині між складовими теонімограми прокреслений Андріївський хрест. Увесь малюнок обведений овальною рамкою.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та формою написання а з горизонтальною перемичкою.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4526 (табл. LI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 84 см від лівого ребра.

Опис. Напис виконаний у правій верхній частині квадрату графіті. Він складається з виконаних у стовпчик складів слова року ‘року’ та великої цифри 6 праворуч від них. Нижче виконаний запис назви місяця $\mu\alpha\lambda(\beta\rho\alpha)$ ‘листопада’ та цифра один напроти нього. Отже, автор напису засвідчив виконання тексту 1 листопада 1606 року.

Датування. 1606 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4527 (табл. LI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 40 см від лівого ребра.

Опис. Тиньк в місці розташування напису пошкоджена дрібними вибоями та подряпинами, однак в цілому його збереженість добра, всі складові чітко читаються:

иванъ | дяко^ѡ | аѡне
Іван дякон 1655.

Датування. 1655 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4528 (табл. LI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. Праворуч від попереднього графіті ще до його появи (титло запису року пошкодило першу літеру) було виконане ім’я $\Phi\epsilon\omega\delta\omicron\varsigma$ ‘Феодосій’.

Датування. Кінець XVI – середина XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та особливостями розташування.

Категорія. Пам’ятний напис.

⁶⁶ А.А. Евдокимова, *Корпус греческих графити Софии Киевской на фресках первого этажа, Древнейшие государства Восточной Европы. 2005 год. Рюриковичи и российская государственность*, Москва 2008, с. 492. Дослідниця помилково вказала місце розташування графіті.

Графіті № 4529 (табл. ЛІІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 131 см від сучасної підлоги та 72 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису добра, незважаючи на дрібні пошкодження тиньку. У верхньому рядку виконаний запис року – 1641, а в нижньому – особове та родові імена автора: Ian Zygoşh ‘Ян Зігош’.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. 1641 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4530 (табл. ЛІІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 109 см від сучасної підлоги та 78 см від лівого ребра.

Опис. Дворядковий напис сильно пошкоджений вибоями, більша частина його складових не збереглась. У верхньому рядку читається особове ім’я Й^оанн ‘Йоанн’ та пошкоджене родові, в якому збереглась тільки перша літера ІА та надрядкова під титлом н. У нижньому рядку добре помітний запис дати: ах^ое ‘1675’.

Датування. 1675 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4531 (табл. ЛІІІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 99 см від сучасної підлоги та 100 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

помани г^ди раба | свое-о петра

З розбивкою на слова та відновленням втрачених або пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Помани Г(о)с(по)ди раба свое[г]о Петра.

Пом’яни, Господи, раба свого Петра.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4532 (табл. ЛІІІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 87 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні фрескового тиньку у два рядки прокреслене особове та родові імена автора: Григорій Мушійскій ‘Григорій Мушинський’. Верхній рядок дещо зсунутий праворуч порівняно з нижнім через наявність тут напису Йоанна (№ 4530).

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. 1675 р. – кінець XVII ст.; за особливостями розташування, формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4533 (табл. ЛІІІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 102 см від сучасної підлоги та 79 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни видряпане ім'я Іоанъ 'Йоанн'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4534 (табл. LIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 123 см від сучасної підлоги та 21 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений запис року: 1616.

Датування. 1616 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4535 (табл. LIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 130,5 см від сучасної підлоги та 89,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4536 (табл. LIV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 37 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4537 (табл. LIV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 23 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена монограма імені Іаков 'Яків'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4538 (табл. LIV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 82 см від сучасної підлоги та 92,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера Т.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4539 (табл. LV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 84 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери ІАМБРА. Можна було б припустити, що вони є частиною назви місяця листопада – ноямвра, проте жодних слідів перших літер не простежуються, рівно як і цифри дати.

Амброю називали речовину, яка використовувалась як лікарський засіб; згадки про нього, синхронні появи напису на стіні Софії, зустрічаємо, наприклад, в описі 1673 р. відправлених при обозі царя Олексія Михайловича до Трійце-Сергієвого монастиря ліків⁶⁷. Можливо, автор графіті прагнув передати саме це значення слова.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 4540 (табл. LV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 32 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4541 (табл. LV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 82 см від сучасної підлоги та 104 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери ПОМА, що є скороченою формою дієслова-прохання пома(ни) ‘пом’яни’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4542 (табл. LVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 87 см від сучасної підлоги та 104 см від лівого ребра.

Опис. Тиньк в місці розташування напису пошкоджений вибоями, подряпинами, іншими написами (№ 4531 та № 4539), які знищили частину його складових:

–м-ни гд-єримію | ѿкова ѿ--имонаолеж--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[По]м[є]ни Г(оспо)д[и] Єримію ѿКова ѿ[ил]имона Олеж[ина].

Пом’яни, Господи, Єрмію, Якова, Філімона, Олексія.

Відсутність вказівки родових імен дозволяє припустити, що в цій колективній молитві згадуються монахи, які могли відвідати Святу Софію з паломницькою метою.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4543 (табл. LV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 122 см від сучасної підлоги та 90 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, тому частина складових напису не простежується:

⁶⁷ Дополнения к актам историческим, собранные и изданные археографической комиссией, т. VI, Санкт-Петербург 1857, с. 324.

БЫ Остап-ОДИНІ

З розбивкою на слова та відновленням втраченого фрагмента текст виглядає таким чином:

Был Остап[ъ] Одиниин.

Був Остап Одинін.

Особа автора не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4544 (табл. LV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 122,5 см від сучасної підлоги та 75 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису пошкоджені вибоями та сильно затерті. На початку рядка читається пошкоджене слово был 'був'. У тому місці, де мали знаходитись відомості про автора, тиньк знищений навмисно, тому реконструювати текст не виявляється за можливе. Наприкінці рядка простежується фраза: р(оку) 1601 'року 1601'.

Датування. 1601 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4545 (табл. LVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 128 см від сучасної підлоги та 106 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису дуже пошкоджена вибоями, подряпинами, сильно затерта, внаслідок чого збереглись тільки окремі його складові:

рѡв---р-ѡ-ѡ---р-----ѡнѡ | ---ѡ-ип-----ѡѡ-н | --и-----ѡ-

Реконструкція тексту через значні втрати унеможливлена. На початку верхнього рядка можна відновити слово рѡв[ѡ] 'раба', а наприкінці – слово [ѡ]ѡнѡ 'Іоанна'. Форма відмінків дозволяє визначити текст як молитву.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

VI.18. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у північно-східному куті другого з півдня компартименту західної внутрішньої галереї, на південній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між другим та третім з півдня компартиментами. Поверхня давнього тиньку пошкоджена багатьма вибоями та подряпинами, місцями затерта та слабо розчищена від шпаклівки та олійної фарби XIX ст. Проте в цілому стан її збереження можна назвати добрим. На досліджуваній ділянці виявлено сорок два графіті, яким надано номери від 4546-го по 4587-й (табл. II). Звертає на себе увагу той факт, що переважна більшість графіті на цій фресці відносяться до раннього модерного часу; середньовічних епіграфічних пам'яток тут лише дві.

Графіті № 4546 (табл. LVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 99 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису дуже ретельно прорізані ножем, тому всі вони, за винятком нерозчищеної останньої літери першого слова, читаються добре.

На фресці у два рядки виконані особове та родове імена автора: Тимофії Мошійски ‘Тимофій Мошинський’.

Ймовірно, автор графіті належав до шляхетської родини Мошинських гербу Наленч⁶⁸. Одна з гілок цієї родини наприкінці XVI ст. осіла на Волині та служила князям Острозьким⁶⁹. Щоправда, відомостей про Тимофія відшукати наразі не вдалося.

Датування. Кінець XVI – початок XVIII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4547 (табл. LVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 164 см від сучасної підлоги та 61 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку дрібними вибоями, складові напису простежуються доволі добре:

Сп(Δ)си Г(оспо)ди Василя.

Спаси, Господи, Василя.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4548 (табл. LVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 166 см від сучасної підлоги та 61 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVII ст.; за наявністю шпаклівки в нерозчищених прорізах.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4549 (табл. LVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 156 см від сучасної підлоги та 43 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на дрібні пошкодження, глибоко прорізані складові простежуються добре:

Сп(Δ)си Г(о)с(по)ди.

Спаси, Господи.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4550 (табл. LVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 135 см від сучасної підлоги та 62 см від лівого ребра.

⁶⁸ S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 11, Warszawa 1914, s. 313–317.

⁶⁹ І. Тесленко, *Двір князя Януша-Павла Острозького*, Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя, Львів 2012, с. 445.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання сп(а)си ‘спаси’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4551 (табл. LVIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 155 см від сучасної підлоги та 53 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на дрібні пошкодження складових дворядкового напису, вони простежуються добре:

Помани Г(о)с(по)ди раба свого Даниила.

Пом’яни, Господи, раба свого Даниїла.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4552 (табл. LIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 127 см від сучасної підлоги та 60 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису пошкоджені дрібними вибоями, закінчення рядка дугою вигинається донизу. Проте збереженість напису добра, він чітко читається:

Сп(а)си Г(оспо)ди раба Б(о)жого Яскан[а] Іюана.

Спаси, Господи, раба Божого Яскана Йоанна.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4553 (табл. LIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 161 см від сучасної підлоги та 57 см від лівого ребра.

Опис. Початок напису не зберігся через пошкодження тиньку, помітні тільки фрагменти літер:

---а-и гди раба свого --ефа-- Мартинка

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Пом]а[н]и Г(оспо)ди раба свого [Ст]ефа[на] Мартинка.

Пом’яни, Господи, раба свого Стефана Мартинка.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4554 (табл. LIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 164 см від сучасної підлоги та 24 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість дворядкового напису, незважаючи на дрібні пошкодження, доволі непогана, він чітко читається:

Сп(а)си Г(оспо)ди рабѸ Божию Стефаниду.
Спаси, Господи, рабу Божу Степаниду.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4555 (табл. LX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 174 см від сучасної підлоги та 58 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні фрески добре простежується напис:

Помѧ[н]и Г(оспо)ди Харитона ІринѸ.

Пом'яни, Господи, Харитона (та) Ірину.

Вірогідно, згадані особи були подружжям.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4556 (табл. LX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 186 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження та затертість поверхні давнього тиньку, на стіні добре читається напис:

Помѧни Г(о)с(по)ди раба свого с(ва)щеноеіереѧ Прокопѧ.

Пом'яни, Господи, раба свого священоіереѧ Прокопія.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4557 (табл. LX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 185 см від сучасної підлоги та 29 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслене дієслово-прохання спаси 'спаси'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4558 (табл. LXI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 214 см від сучасної підлоги та 52 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена кількома вибоями, які знищили частину його складових:

помѧни гди дїтра | Ан-Ѹ Мотро--Наст- | нону

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Помѧни Г(оспо)ди Д[м]їтра Ан[н]Ѹ Мотро[нѸ] Наст[ю] Нон[Ѹ].

Пом'яни, Господи, Дмитра, Анну, Мотрону, Настю, Нонну.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4559 (табл. LXI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 202 см від сучасної підлоги та 56 см від лівого ребра.

Опис. На фресці добре читається виконана голкою фраза:

Спаси и помил[ауи].

Спаси та помилуй.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4560 (табл. LXII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 199 см від сучасної підлоги та 56 см від лівого ребра.

Опис. Трохи нижче попереднього напису іншим автором виконані кілька літер ΣΓΡΣΜΠ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4561 (табл. LXII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 178 см від сучасної підлоги та 35 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, проте в цілому його складові простежуються непогано:

Σпаси гди К^одрапа О^дреа | Ж^ѣвно-фонта Иннѣ | Конона

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Спаси Г(оспо)ди Ко^ндрата О[н]дреа Ж^ѣвно/ф/фонта Иннѣ Конона.

Спаси, Господи, Кіндрата, Андрія, Ксенофонта, Інну, Конона.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4562 (табл. LXIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 130 см від сучасної підлоги та 29 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена кількома вибоями, тому середня частина напису не збереглась:

аѣпзвы---п-

З відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

{Року} аѣпз вы[а] ... П.

Року 1687 був ... П.

Датування. 1687 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4563 (табл. LXIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 172 см від сучасної підлоги та 18 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслене дієслово-прохання спаси ‘спаси’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4564 (табл. LXIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 47 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера Д.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4565 (табл. LXIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 100 см від сучасної підлоги та 50 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, які знищили частину його складових:

прохима помна гди і м | ма лимоф--

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Трохима помна(ни) Г(оспо)ди і /м/⁷⁰ ма Тимоф[єя].

Трохима пом'яни, Господи. І мене – Тимофія.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4566 (табл. LXIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 90 см від сучасної підлоги та 22 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери: САПТОГНГА.

Датування. Друга чверть XI – перша чверть XIV ст.; за формою написання а звичайного вигляду з покриттям.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4567 (табл. LXIV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 172 см від сучасної підлоги та 68 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, проте напис читається досить добре:

Іосип мона[х].

Йосип монах.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

⁷⁰ Автор виконав літеру “м” займенника в цьому рядку, проте вирішив перенести словосполучення “мене Тимофія” на інший рядок, позаяк виконати весь текст в одному рядку йому не дозволяв кут стіни.

Графіті № 4568 (табл. LXV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 168 см від сучасної підлоги та 43 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження вибоями, напис читається доволі непогано: Спаси Господи раба сво[є]го Иполита.

Спаси, Господи, раба свого Иполита.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4569 (табл. LXV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 86 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями та за-терта, тому частина його складових не простежується:

спаси г̂-- раб- своего -н

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Спаси Г(о)с(по)[ди] раб[а] своего [...] Н.

Спаси, Господи, раба свого [...] Н.

Через пошкодження тиньку перший ініціал автора не зберігся.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4570 (табл. LXV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 149 см від сучасної підлоги та 13 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису дуже пошкоджена вибоями, які знищили частину його складових:

спси г̂ди па-л- | а̂--

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Спаси Г(о)с(по)ди Па[в]л[а] Ан[ну].

Спаси, Господи, Павла {та} Анну.

Вочевидь, означені особи були подружжям.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4571 (табл. LXVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 93 см від сучасної підлоги та 51 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, проте напис читається чітко:

Спаси Г(оспо)ди Клима.

Спаси, Господи, Клима.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4572 (табл. LXVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 182 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни читаються особове та родові імена автора: Іоанн Гримович ‘Йоанн Гримович’.

Особа автора не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4573 (табл. LXVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 152,5 см від сучасної підлоги та 46 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку вибоями та написом № 4577, на верхній стіни читаються два імені: Васи[л]і Ана ‘Василь, Анна’.

Ймовірно, згадані тут особи були подружжям.

Датування. Кінець XVI – третя чверть XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та особливостями розташування.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4574 (табл. LXVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 177 см від сучасної підлоги та 56 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, тому більша частина складових не збереглась:

спис---о----нѣисвого | рѣва

Через втрати у середній частині реконструювати повний текст не виявляється за можливе. На початку рядка читається дієслово-прохання сп(ас)и ‘спаси’, а наприкінці фраза свого рѣва ‘свого раба’

Датування. Кінець XVI – третя чверть XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4575 (табл. LXVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 153 см від сучасної підлоги та 55 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями та написом № 4577, однак в цілому його збереженість добра, він читається доволі чітко: Писъз Н.

Писав Н.

Датування. Кінець XVI – третя чверть XVII ст.; за формою прорізів, скорописними формами написання літер та особливостями розташування.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4576 (табл. LXVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 88 см від сучасної підлоги та 61 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера П.

Датування. Кінець XVI – третя чверть XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4577 (табл. LXVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 147 см від сучасної підлоги та 40 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені досить великі літери МІІІХІДІШІРА та нижче – рік виконання: 1675. Вочевидь, верхній рядок варто розглядати як скорочену форму імен людей, які відвідали Софію Київську цього року.

Датування. 1675 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4578 (табл. LXVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 167,5 см від сучасної підлоги та 10 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери сп, можливо, скорочене дієслово-звернення сп(аши) ‘спаси’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4579 (табл. LXVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 139,5 см від сучасної підлоги та 33 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4580 (табл. LXVIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 146 см від сучасної підлоги та 33 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера Т.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4581 (табл. LXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 145 см від сучасної підлоги та 32 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери ПО, найвірогідніше, скорочена форма дієслова-звернення по(мани) ‘пом’яни’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4582 (табл. LXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 147 см від сучасної підлоги та 39 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера П.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4583 (табл. LXIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 142 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни подвійними рисками прокреслений знак у вигляді перегорнутої літери Т.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4584 (табл. LXIX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 134,5 см від сучасної підлоги та 28 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни від великої нахиленої праворуч вертикальної риски прокреслені дев'ять нахилених ліворуч засічок та одна вертикальна. На жаль, встановити, що саме підлягало обрахунку, не виявляється за можливе.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4585 (табл. LXIX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 122 см від сучасної підлоги та 19 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена нахилена ліворуч вертикальна риска, за якою знаходяться п'ять нахилених ліворуч менших за розмірами засічок. Як і в попередньому випадку, встановити, що саме підлягало обрахунку, неможливо.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4586 (табл. LXIX, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 116 см від сучасної підлоги та 11,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслена літера І.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4587 (табл. LXX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 124 см від сучасної підлоги та 24,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені літери СП, ймовірно, скорочене дієсловозвернення сп(а)си 'спаси'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер.

Категорія. Молитовний напис.

VI.19. Графіті на фресці з образами св. Феопістії, св. Агапія та св. Євстафія

Фреска розташована на південній стіні другого з півдня компартименту. Образи зображених на фресці святих ідентифікуються на підставі виявлених написів-графіті, які називають їх імена – Феопістія (№ 4611), Агапій (№ 4612) та Євстафій (№ 4613). На підставі інформації перших двох імен російські дослідники Н. Герасименко, А. Захарова та В. Сарабьянов атрибутували цю фреску як родину св. Євстафія Плакіді – дружини Феопістії, сина Агапія та чоловіка Євстафія, а другого сина Євстафія Феопіста вважали зображеним в арці-переході на виступі стіни⁷¹. Зважаючи на неможливість розміщення цих святих в різних архітектурних об'ємах та надійну ідентифікацію завдяки графіті образу св. Ефіопа, спільно з Н. Нікітенко така атрибуція була піддана мною сумніву⁷². Порівняння іконографії збережених ростових фігур дозволило встановити, що тут дійсно було зображене святе подружжя Євстафія та Феопістії. Стосовно середнього образу св. Агапія, то збереглась тільки його нижня частина, а верхня знищена під час збільшення розмірів вікна. За збереженими контурами можемо встановити, що тут було виконане погрудне зображення воїна-мученика, ймовірно, сина св. Євстафія та Феопістії. Однак при такому визначенні незрозуміло, де мало б знаходитись зображення св. Феопіста⁷³. Можливо, святе подружжя тут було зображено без синів, а виконаний на фресці образ Агапія можна ототожнити зі св. Агапієм Севатійським, який, подібно синові святого подружжя, носив те саме ім'я та також був страчений шляхом спалення після тортур⁷⁴. Утім, впевненості в такому ототожненні немає. Внаслідок розтесування вікна тиньк поруч втрачений, він доповнений олійними вставками XIX ст. Поверхня фрескового тиньку вкрита дрібними вибоями та подряпинами, у багатьох місцях вона затерта. Під час досліджень С. Висоцького були опубліковані десять графіті за номерами 103, 104, 209, 210, 241, 242, 256, 261 та 262. У процесі сучасних досліджень було встановлено, що під номером 256 та 262 були опубліковані по два графіті, тому другі отримали позначення 256а та 262а. Окрім цього, опубліковані під номерами 241 та 242 графіті насправді є одним написом, тому йому наданий подвійний номер 241/242. Також мною спільно з Н. Сінкевич був опублікований один напис, який отримав порядковий номер 419. Окрім зазначених вище, на досліджуваній ділянці виявлено ще дев'яносто шість графіті, яким надано номери від 4588-го по 4683-й (табл. II).

Графіті № 103 (табл. LXXI, 1)

Публікації. С. Висоцький⁷⁵, Н. Нікітенко та В. Корнієнко⁷⁶.

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 338 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, прямо по ньому прокреслений інший напис, тому частина складових не збереглась:

ГНПСМОЗНРАВЪСВЕМЪ | КЪСН-Т-Н-

⁷¹ Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Op. cit.*, с. 52.

⁷² Н. Никитенко, В. Корниенко, *Собор святых...*, с. 131–132.

⁷³ Ототожнення одного з синів св. Євстафія та Феопістії з образом св. Ефіопа суперечить як даним іконографії, так і відомостям епіграфіки.

⁷⁴ *Жития святых, на русском языке изложенные по руководству четьих-миней св. Дмитрия Ростовского*, К. 1999, кн. 3 (ноябрь), с. 53.

⁷⁵ С.А. Высоцкий, *Средневековые надписи...*, с. 30, табл. III, 3, 4.

⁷⁶ Н. Никитенко, В. Корниенко, *Древнейшие граффити...*, с. 195–197, рис. 55.

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и псѣмози рѣвѣ свѣємѣ Късн[А]т[и]н[ѣ].

Господи, поможи рабу своєму Коснятіну.

Запис входить до групи з п'яти графіті, залишених дружинниками новгородського посадника Костянтина Добринича⁷⁷.

Датування. 1019 р.; за контекстом.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 104 (табл. LXXI, 2)

Публікації. С. Висоцький⁷⁸, В. Колесов⁷⁹, В. Німчук⁸⁰, А. Залізник⁸¹.

Розташування. Знаходиться на висоті 114 см від сучасної підлоги та 338 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена кількома вибоями, прямо по ньому прокреслений інший напис, тому частина його складових не збереглась:

оуѣмъ⁸²-егрѣшзѣнкоуѣне⁸³ | достонном-⁸⁴уравоу-⁸⁵во | ѣмоупомнлоу⁸⁶гн⁸⁷ѣведнма |
ѣм⁸⁸оук--⁸⁹вѣчъноѣу⁹⁰сѣавнѣтоу⁹¹ | гънѣпечѣалн^{92,93}ѣнапаст----н-⁹⁴

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Оуѣ мѣ[н]е грѣшзѣнкоуѣ недостонном[о]у уравоу [т]воѣмоу помилоу Г(оспод)и і ѣведи ма ѣ моук[ѣ ѣ]вѣчъноѣ і усѣави ѣ тоуѣгъ и ѣ печѣали і ѣ напаст[и ами]н[ѣ].

Ох мені, грішнику, недостойному рабу Твоєму. Помилуй, Господи, і відведи мене від мук відвічних, і збав від туги, і від суму, і від напасті. Амінь.

С. Висоцький вважав автором напису Коснятіна, проте почерк авторів обох написів відмінний, тож це графіті виконала інша особа.

⁷⁷ Докл. див.: Н. Никитенко, В. Корниенко, *Древнейшие граффити...*, с. 188–208.

⁷⁸ С.А. Висоцкий, *Средневековые надписи...*, с. 30–31, табл. III, 3, 4.

⁷⁹ В.В. Колесов, [рецензия]: *Висоцкий С.А. Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI – XVII вв.)*. К., 1976, Вопросы языкознания 1 (1978) 150.

⁸⁰ В.В. Німчук, *Давньоруські написи – пам'ятки літератури XI–XIII ст.*, Писемність Київської Русі і становлення української літератури. Збірник наукових праць, К. 1988, с. 31.

⁸¹ А.А. Залізник, *К изучению древнерусских надписей*, [у:] В.Л. Янин, А.А.Залізник, А.А. Гиппиус, Новгородские грамоты на бересте (Из раскопок 1997–2000 гг.), т. XI, Москва 2004, с. 271.

⁸² С. Висоцький та В. Німчук помилково читали цю літеру як ѣ.

⁸³ За літерою знаходиться округлий вибій, проте літера збереглась.

⁸⁴ Літера, яку всі дослідники подавали як збережену, знищена іншим написом, зберігся тільки невеликий фрагмент, який дозволяє впевнено її визначити як о.

⁸⁵ Літера, яку всі дослідники подавали як збережену, знищена іншим написом, зберігся тільки невеликий фрагмент, який дозволяє впевнено її визначити як т.

⁸⁶ Після диграфа оу А. Залізник вказує наявність і, проте вона відсутня.

⁸⁷ Літера і була пропущена С. Висоцьким та В. Німчуком.

⁸⁸ Тиньк в місці розташування літери затертій, проте вона збереглась.

⁸⁹ Дві літери пошкоджені, але за збереженими фрагментами вони впевнено реконструюються як з та ѣ, а не и (С. Висоцький, В. Німчук) або ы (А. Залізник).

⁹⁰ В цьому місці добре читаються літери іу, а не и (С. Висоцький, В. Німчук) або і та пошкоджена літера (А. Залізник).

⁹¹ Три останні літери були обрізані на фотографії С. Висоцького, тому ніхто їх не наводив, хоча вони чітко читаються.

⁹² Ця частина рядка не була прочитано жодним дослідником, хоча літери збереглися добре.

⁹³ С. Висоцький та В. Німчук помилково ідентифікували літеру як і.

⁹⁴ Закінчення рядка пошкоджене, майже всі літери знищені. С. Висоцький та В. Німчук обмежились реконструкцією тільки одної літери – після т. А. Залізник справедливо зазначив наявність тут слова аминъ, що реконструюється за збереженими фрагментами.

Датування. Друга чверть XI – середина XII ст.; за формою написання *а*, плосковерхої *о* та *л* з покриттям, и та *н* з верхніми засічками, прямолінійної *р* з маленькою голівкою, округлої *ѡ*, *ѣ* у вигляді пласкої чаші, *т* з відворотом ліворуч у нижній частині щогли; вірогідніше друге десятиліття – середина XI ст.; за типовістю поширення такої форми написання *т*.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 209 (табл. LXXIII, 1)

Публікації. С. Висоцький⁹⁵.

Розташування. Знаходиться на висоті 79 см від сучасної підлоги та 36 см від лівого кута.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, на фресці чітко читається фраза: Благослови Б(ог)ъ.

Благослови Бог.

Датування. Середина XI – кінець XII ст.; за формою написання *а* з видовженою вгору спинкою, в з переломом при щоглі, и та *л* з верхніми засічками.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 210 (табл. LXXII)

Публікації. С. Висоцький⁹⁶, А. Залізняк⁹⁷, В. Корнієнко⁹⁸.

Розташування. Знаходиться на висоті 88 см від сучасної підлоги та 322 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена кількома вибоями, тому частина складових не збереглась:

кѡзъ⁹⁹ма | тат-¹⁰⁰ъ¹⁰¹ | ¹⁰²кралъ ѳєси | м¹⁰³асоасн¹⁰⁴--нъ¹⁰⁵т¹⁰⁶ | ¹⁰⁷вои¹⁰⁸кока¹⁰⁹ш¹¹⁰амни

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Кѡзъма тат[ъ] ѳкралъ ѳєси масо аси[ло]нъ твои кокаш амин.

Кузьма-злодій, ти вкрав м'ясо. Бодай тобі ноги сплутало. Аминь.

⁹⁵ С.А. Висоцький, *Средневековые надписи...*, с. 96, табл. СХХІХ, 1; СХХХ, 1.

⁹⁶ *Ibid.*, с. 96–97, табл. С, 1; СІ, 1.

⁹⁷ А.А. Залізняк, *К изучению древнерусских надписей...*, с. 248–249.

⁹⁸ В.В. Корнієнко, *Графіті про крадія Кузьму в західній внутрішній галереї Софії Київської: молитва-покаяння, іронічний напис чи прокляття?*, Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів 23 (2011) 18–24; В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської...*, с. 32–37.

⁹⁹ А. Залізняк помилково читав тут *ь*.

¹⁰⁰ В цьому місці літера пошкоджена, за контекстом та наявними фрагментами вона відновлюється як *ь*, а не *и* (С. Висоцький) або *ѣ* (А. Залізняк).

¹⁰¹ Остання літера, ідентифікована С. Висоцьким як *ѣ*, набула такої форми через пошкодження вибоєм, насправді тут добре простежується *ѡ*.

¹⁰² А. Залізняк помилково прочитав тут “замасковану” “стороннім прямокутником” літеру *о*, яка насправді відсутня.

¹⁰³ На фресці чітко читається *м*, а не *н*, як то визначали інші дослідники.

¹⁰⁴ С. Висоцький читав тут літери *ден*, хоча вони чітко читаються як *аси*.

¹⁰⁵ С. Висоцьким тут помилково була прочитана літера *а*.

¹⁰⁶ Жодної літери *о* в кінці рядка, вказаної А. Залізником, не існує.

¹⁰⁷ А. Залізняк вказав на початку рядка літеру *т*, проте насправді вона була відсутня.

¹⁰⁸ Наступні за *вои* літери С. Висоцьким не наводились, хоча на прорисовці були вказані.

¹⁰⁹ Літери *ка* А. Залізняк помилково читав як *въ*.

¹¹⁰ Зазначена А. Залізником літера *ь* відсутня.

Датування. Остання чверть XII ст.; за формою написання а, л та м з покриттям, в з округлою нижньою петлею, нахиленої ліворуч з із переломом, зменшеної о, прямолинійної р з маленькою голівкою, ѣ з короткими вусами, ш з платформою над рядком та ѳ з петлею кутом вперед.

Категорія. Напис-прокляття.

Графіті № 241/242 (табл. LXXIV)

Публікації. С. Висоцький¹¹¹.

Розташування. Знаходиться на висоті 91 см від сучасної підлоги та 147 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису дуже добра, його складові, незважаючи на пошкодження тиньку, ідентифікуються добре.

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Єродіакопъ Іванъ параклѣсарха С(вятои) Софеи ро[у] ѿхнѳ.

Єродиякон Іван, параеклесіарха Святої Софії, року 1659.

Датування. 1659 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 256 (табл. LXXIII, 2)

Публікації. С. Висоцький¹¹².

Розташування. Знаходиться на висоті 114 см від сучасної підлоги та 227 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни потрійними замкненими рисками прокреслений шестикінечний проквітлий хрест, що складається зі щогли, перекардини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. На рівні таблички праворуч помітна літера с під титлом.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 256а (табл. LXXV, 1)

Публікації. С. Висоцький¹¹³.

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 229 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, його початок не зберігся зовсім:

-----н-бнсво¹¹⁴ | н-мѣщ¹¹⁵ нмать¹¹⁶ уѣаб | ать¹¹⁷

¹¹¹ С. А. Висоцький, *Средневековые надписи...*, с. 114, табл. СХХІХ, 1; СХХХ, 1. Дослідник вважав частину середнього рядка напису фразою сина ѿхл 'року] цього 1630', а частину нижнього – ро[кѣ] ѿхнѳ 'року 1649'. Оскільки публікатор припустився низки грубих помилок в прочитанні тексту та ідентифікував помилково майже всі літери, то різночитання у визначенні окремих літер в цьому написі не наводиться.

¹¹² С. А. Висоцький, *Средневековые надписи...*, с. 120, табл. СХХХVІІІ, 2, 3.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ С. Висоцький реконструював тут літеру ю, але за збереженими фрагментами тут може бути реконструйована ѳ, від якої залишилось коромисло.

¹¹⁵ Перші літери середнього рядка С. Висоцький читав як [х]улупр, хоча тут чітко читається нмѣщ.

¹¹⁶ Літери ать С. Висоцький помилково читав як єш.

¹¹⁷ С. Висоцький пропустив третій рядок.

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

... сво[ѣ] и мѣци матъ у баб ѡть.

... *своє, і муки мати у баб взяти.*

Датування. Друга чверть XI – початок XIII ст.; за формою написання а з видовженою спинкою та покриттям, пласкої о, с та у з покриттям, полого ж.

Категорія. Цитати та посилання на твори книжної писемності.

Графіті № 261 (табл. LXXIII, 3)

Публікації. С. Висоцький¹¹⁸.

Розташування. Знаходиться на висоті 129 см від сучасної підлоги та 334,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни прокреслена овальна в плані фігура, що у нижній частині розширюється у вигляді незамкненої у верхівці трапеції, а у верхній завершується трипелюстковою лілеєю. В середній частині помітна фігура, що скидається на хрест, щогла й перекладаина якого оформлені овальними лініями.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 262 (табл. LXXV, 2)

Публікації. С. Висоцький¹¹⁹.

Розташування. Знаходиться на висоті 109 см від сучасної підлоги та 98 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни прокреслений знак, що нагадує монограму літер фД або перегорнутий тризуб. Схожі знаки зустрічаються в сфрагістиці, наприклад, подібний можна бачити на печатці пінського зем'янина Олізара Дмитровича 1555 р.¹²⁰ Обабіч цього знаку прокреслені літери М та S.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 262а (табл. LXXV, 3)

Публікації. С. Висоцький¹²¹.

Розташування. Знаходиться на висоті 103 см від сучасної підлоги та 94,5 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, незважаючи на дрібні пошкодження вибоями:

помѣга | сподитр¹²² | трохима

З розбивкою на слова та відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Помѣ(ни) Господи /Тр/ Трохима.

Пом'яни, Господи, Трохима.

Особливості розташування вказують, що молитва Трохима виникла після появи на фресці попереднього графіті.

¹¹⁸ С. А. Висоцький, *Средневековые надписи...*, с. 120–121, табл. CXLIII, 2.

¹¹⁹ *Ibid.*, с. 121, табл. CXLII, 1, 2.

¹²⁰ О. Однороженко, *Написи на руських гербових печатках кінця XIV – середини XVI ст.*, Сфрагістичний щорічник VI (2016) 178.

¹²¹ С. А. Висоцький, *Средневековые надписи...*, с. 121, табл. CXLII, 1, 2.

¹²² С. Висоцький читав тут літери за, проте насправді вони є невдало виконаними літерами пр.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за структурою формули, формою прорізів, особливостями розташування та скорописними формами написання літер, зокрема, триногої т.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 419 (табл. LXX, 4)

Публікації. Н. Сінкевич та В. Корнієнко¹²³.

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 75 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису доволі добра, текст чітко читається:

A(nn)o 1643 byl tu J(e)rz(y) Szporak.

Року 1643 був тут Єжи Шпорак.

Автор напису походив з родини Шпорків із Брестського воєводства, відомої з другої чверті XVI ст.¹²⁴ У XVII ст. маємо відомості про Яна Шпорка, який підписав елекційний документ короля Яна III у 1674 р.¹²⁵ Інформації про Єжи Шпорка наразі виявити не вдалося.

Датування. 1643 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4588 (табл. LXX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 88 см від сучасної підлоги та 316 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний текст. Його щогла виконана суцільною рисою, а дві половинки перекладини примикають до щогли.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4589 (табл. LXX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 91 см від сучасної підлоги та 314 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний текст, вписаний в овал. Його щогла виконана суцільною рисою, а дві половинки перекладини примикають до щогли.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4590 (табл. LXXVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 187 см від сучасної підлоги та 50 см від лівого кута.

¹²³ Н.О. Сінкевич, В.В. Корнієнко, *Латиничні графіті XVI–XVII ст. Софії Київської: до питання класифікації та атрибуції написів*, Труди Київської Духовної Академії 5: Спеціальний випуск, присвячений 300-літтю з дня упокоєння гетьмана Івана Мазепи. Матеріали науково-практичної конференції “Гетьман Іван Мазепа – будівничий Української Православної Церкви” (22–23 вересня 2009 р., м. Київ) (2009) 168, табл. XLIII

¹²⁴ J.S. Dunin-Borkowski, *Spis nazwisk szlachty polskiej*, Lwów 1887, s. 449.

¹²⁵ K. Niesiecki, *Korona Polska...*, t. IV, Lwów 1743, s. 285.

Опис. Напис виконаний доволі ретельно, його текст чітко читається:

Сп(а)си Г(о)с(по)ди и помини ієреѧ Григоріѧ.

Спаси, Господи, і помилуй ієрея Григорія.

Ймовірно, Григорій входив до кліру Софійського монастиря.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, передусім с у вигляді “сігми”, є у вигляді дзеркальної трійки, р з сильно видовженою вигнутою щоглою, формою прорізів та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4591 (табл. LXXVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 130 см від сучасної підлоги та 23 см від лівого кута.

Опис. Незважаючи на затертість тиньку в середній частині напису, його текст добре читається:

Сп(а)си Г(оспо)ди Порфиріѧ.

Спаси, Господи, Порфирія.

Прикметне, що автор у першому слові прокреслив ще одну зайву с під титлом.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, формою прорізів та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4592 (табл. LXXVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 29,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни виконане особове ім'я Каріонъ ‘Каріон’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4593 (табл. LXXVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 170 см від сучасної підлоги та 70 см від лівого кута.

Опис. Права частина напису знищена під час розтесування вікна, від тексту залишилось дієслово-прохання спаси ‘спаси’ та фрагменти літери, які можуть розглядатись як початкова літера в слові “Господи” або імені автора напису.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, передусім с у вигляді “сігми”, та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4594 (табл. LXXVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 167 см від сучасної підлоги та 67 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни простежується незавершений запис імені Каръп ‘Карп’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4595 (табл. LXXVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 144 см від сучасної підлоги та 49 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни прокреслений скорочений запис особового імені автора Миx(диль) ‘*Михайло*’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4596 (табл. LXXVII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 122,5 см від сучасної підлоги та 13,5 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, читаються тільки чотири літери, що є фрагментом слова своє[моу] ‘*своєму*’.

Датування. Друга чверть XI – середина XIII ст.; за формою написання в з округлою нижньою петлею та вертикальної є.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4597 (табл. LXXVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 169 см від сучасної підлоги та 45 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання сп(д)си ‘*спаси*’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4598 (табл. LXXVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 159 см від сучасної підлоги та 48 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання сп(д)си ‘*спаси*’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4599 (табл. LXXVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 77 см від сучасної підлоги та 45,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання спаси ‘*спаси*’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4600 (табл. LXXVIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 164,5 см від сучасної підлоги та 47 см від лівого кута.

Опис. На фресці простежуються літери се та щогла ще однієї літери за нею. Вочевидь, напис залишився незавершеним.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, передусім є у вигляді дзеркальної трійки, та формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4601 (табл. LXXVIII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 164 см від сучасної підлоги та 40 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслена літера Σ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4602 (табл. LXXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 75 см від сучасної підлоги та 64 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4603 (табл. LXXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 76 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4604 (табл. LXXIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 109 см від сучасної підлоги та 98 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест. Він пошкоджений написом № 262.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4605 (табл. LXXIX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 92 см від сучасної підлоги та 231 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений запис імені Федор ‘Федір’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та скорописними формами написання літер, передусім є у вигляді дзеркальної трійки, ф та д з видовженими нижніми частинами.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4606 (табл. LXXX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 106 см від сучасної підлоги та 17,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4607 (табл. LXXX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 92 см від сучасної підлоги та 53 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4608 (табл. LXXX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 102 см від сучасної підлоги та 51,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест. З боків та зверху він обмежений прямими відрізками.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4609 (табл. LXXX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 118 см від сучасної підлоги та 122 см від лівого кута.

Опис. Напис практично повністю знищений під час розтесування вікна, збереглися нижні частини літер О, Б або В, далі простежуються нижні частини двох щогл, за ними помітний склад №.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4610 (табл. LXXX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 122 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта та пошкоджена вибоями:

помоз----- | степан--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

Помоз[и] ... Степан[оу].

Помози ... Степану.

Датування. Друга чверть XI – перша чверть XIII ст.; за формою написання вертикальної з та нахиленої праворуч є.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4611 (табл. LXXXI, 1)

Публікації. Н. Герасименко, А. Захарова, В. Сарабьянов¹²⁶.

Розташування. Знаходиться на висоті 97,5 см від сучасної підлоги та 50 см від лівого кута.

¹²⁶ Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Op. cit.*, с. 41. Під час публікації остання літера була пропушена дослідниками.

Опис. Збереженість напису добра, його складові впевнено читаються як запис імені Θεοπιητης ‘*Θεοπίστη, Феопистія*’.

Зважаючи на допущені автором помилки, він, вірогідніше, був русичем.

Датування. Друга чверть XI – середина XIII ст.; за формою написання нахиленої праворуч є.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4612 (табл. LXXXI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 101 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески чітко читається запис імені Αγαπης ‘*Αγάπηος, Агапій*’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4613 (табл. LXXXI, 3)

Публікації. С. Висоцький¹²⁷, А. Євдокимова¹²⁸.

Розташування. Знаходиться на висоті 124 см від сучасної підлоги та 335 см від лівого кута.

Опис. Напис частково пошкоджений молитовним зверненням (№ 4655), тому частина його складових знищена. Верхній рядок впевнено читається як слово αγ[ι]ος ‘*ἅγιος, святий*’.

Другий рядок зберігся гірше, проте за наявними складовими можемо встановити, що тут був виконаний запис імені: ο Ευστ[α]φ(ι)ος ‘*Εὐστάφιος, Євстафій*’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4614 (табл. LXXXII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 203 см від сучасної підлоги та 26 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, він чітко читається:

Ραβα своего Ιακωβα.

Раба свого Якова.

Вочевидь, Яків приєднується до молитви про спасіння іншого автора, який виконав запис ліворуч, на фресці з зображенням орнаменту.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4615 (табл. LXXXII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 96 см від сучасної підлоги та 114 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, незважаючи на пошкодження дрібними вибоями, його складові добре читаються:

мнхауу | фульчасъ | польжго | лоснтса | неклепе

¹²⁷ С.А. Висоцький, *Средневековые надписи...*, с. 121. Дослідник уникнув прочитання другого рядка.

¹²⁸ А.А. Евдокимова, *Op. cit.*, с. 493. Дослідниця прочитала другий рядок з помилками, правильно визначивши тільки першу літеру.

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Михалу ψ(α)лы часы под бж голоситса не клепе.

Міхалу писали, часи співаючи, щоб покликатися не вказуючи.

Датування. Друга чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання α, λ та α з покриттям, β та π з виступом зверху, ы молоточком.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4616 (табл. LXXXIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 194,5 см від сучасної підлоги та 33,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески виконаний напис ρ(оку) αχι 'року 1610':

Датування. 1610 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4617 (табл. LXXXIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 193,5 см від сучасної підлоги та 24,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески у два рядки прокреслений напис, що складається з дієслова-прохання сп(αси) 'спаси' та ініціалу автора у вигляді літери λ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4618 (табл. LXXXIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 176 см від сучасної підлоги та 55 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески видряпана літера Ϛ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4619 (табл. LXXXIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 161 см від сучасної підлоги та 59 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески прокреслене скорочене дієслово-прохання сп(αси) 'спаси'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4620 (табл. LXXXIII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 176 см від сучасної підлоги та 53,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески прошкрябана монограма імені Вdилии 'Василь'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4621 (табл. LXXXIII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 124 см від сучасної підлоги та 50,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески прокреслена літера П.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4622 (табл. LXXXIV)

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого кута.

Опис. Незважаючи на дрібні пошкодження поверхні тиньку, складові напису ідентифікуються добре і текст чітко читається:

Сп(а)си Г(оспод)и раб(а) своєг(о) Мих(аила) Іоанна.

Спаси, Господи, раба свого Михайла-Йоанна.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4623 (табл. LXXXV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 96 см від сучасної підлоги та 14,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслена фігура у вигляді вертикально поставленого прямокутника, коротші сторони якого мають трикутні завершення. В середині одна в одній прокреслені вгорі та внизу по дві півовальні фігури.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4624 (табл. LXXXV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 79 см від сучасної підлоги та 99 см від лівого кута.

Опис. Напис пошкоджений вибоями, тому частина його складових не збереглась. У верхньому рядку помітні літери МОА, у середньому – ЮА та фрагменти інших за ними, у нижньому – фраза с(паси) Г(оспо)ди ‘спаси Господи’, літери І та Ф за ними.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4625 (табл. LXXXVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 117 см від сучасної підлоги та 28,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці подвійними рисками прокреслена літера П. Вона пошкоджена написом Каріона (№ 4592).

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4626 (табл. LXXXVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 140 см від сучасної підлоги та 23,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці подвійними рисками прокреслені літери ЛК.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4627 (табл. LXXXVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 96 см від сучасної підлоги та 57,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4628 (табл. LXXXVI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 83 см від сучасної підлоги та 51 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, він чітко читається:

Не повии мене Г(о)с(по)ди.

Не побий мене, Господи.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4629 (табл. LXXXVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 91 см від сучасної підлоги та 60,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески прокреслений малюнок церкви, прямокутні стіни будівлі якої переходять у трикутної форми купол, що завершується чотириконечним хрестом, кінці перекладини та вершина щогли якого замкнені невеликими відрізками.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зображення храмів.

Графіті № 4630 (табл. LXXXVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 67 см від сучасної підлоги та 337 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески прокреслений чотириконечний хрест, вершина щогли та кінці перекладини якого завершуються трикутними розширеннями, а основа щогли спирається на прямокутну відкриту донизу Голгофу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4631 (табл. LXXXVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 117 см від сучасної підлоги та 110 см від лівого кута.

Опис. Верхня частина напису знищена під час розтісування вікна, тому на фресці простежуються дуже пошкоджені літери ФVΠO.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4632 (табл. LXXXVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 136 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування виконаного дрібними літерами напису сильно пошкоджена, тому простежуються тільки окремі його складові:

---- | ---св--- | ----- | ----- | аса-в-у-- | ап----- | ----- |
----- | -м----- | авоува--- | -----ою---- | ванѧюрѧ--- | -----см--- |
Д---ъв-д--- | о---ав---- | п-----

Через втрати реконструювати текст не виявляється за можливе. В одному з рядків можемо відзначити наявність записів імен: [И]вана ‘Івана’ та Юріа ‘Юрія’.

Датування. Друга чверть XI – середина XIII ст.; за формою написання а, п та а з виступами зверху.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4633 (табл. LXXXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 73 см від сучасної підлоги та 102 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4634 (табл. LXXXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 66,5 см від сучасної підлоги та 181 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4635 (табл. LXXXIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 75 см від сучасної підлоги та 150,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, від правого кінця щогли якого вниз прокреслена довга скісна лінія. Малюнок частково пошкодив напис № 241/242.

Датування. 1659 – кінець XVII ст.; за особливостями розташування та формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4636 (табл. LXXXIX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 175 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4637 (табл. LXXXIX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 96,5 см від сучасної підлоги та 182 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4638 (табл. LXXXIX, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 69 см від сучасної підлоги та 184,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4639 (табл. XC, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 79 см від сучасної підлоги та 95 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслені літери КООККООООУ. Можливо, автор намагався передати літерами крик зозулі.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4640 (табл. XC, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 68 см від сучасної підлоги та 103 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслені літери КА.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4641 (табл. XC, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 80 см від сучасної підлоги та 110 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання сп(а)си ‘спаси’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, передусім с у вигляді “сігми”, та за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4642 (табл. XC, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 115,5 см від сучасної підлоги та 123,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслені літери СТ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4643 (табл. XCI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 67,5 см від сучасної підлоги та 198 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслена подвійна перехрещена стріла, що подібна гербовій фігурі, яку використовували князі Ружинські¹²⁹. Прикметно, що у головному вівтарі виконав свій автограф Федір Ружинський¹³⁰. Тому не виключено, що графіті виконав один з представників цієї родини.

¹²⁹ О. Однороженко, *Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст.*, Х. 2008, с. 151–154.

¹³⁰ В.В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської.*, ч. III, с. 79.

Датування. Кінець XVI ст.; за формою прорізів та вірогідною інтерпретацією.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4644 (табл. ХСІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 69 см від сучасної підлоги та 340 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4645 (табл. ХСІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 71 см від сучасної підлоги та 210 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спирається на трикутну Голгофу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4646 (табл. ХСІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 100 см від сучасної підлоги та 228 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, він чітко читається:

Г(оспод)и помози.

Господи, помози.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання вертикальної з із переломом, и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4647 (табл. ХСІІ)

Розташування. Знаходиться на висоті 77 см від сучасної підлоги та 240 см від лівого кута.

Опис. Складові напису пошкоджені вибоями та сильно затерті:

гнпом | ознравж | своемжпав | лоу

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози рабж своемж Павлоу.

Господи, помози рабу своєму Павлу.

Датування. Середина XII – перша третина XIII ст.; за формою написання нахиленої праворуч є, ъ-подібної вертикальної з із переломом, л з видовженою верхньою частиною, п з виступом зверху, прямолінійної ρ з петлею кутом вперед.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4648 (табл. ХСІІІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 125 см від сучасної підлоги та 341 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески прокреслена фігура у вигляді виконаної однією рискою великої “сігми” та видряпаної подвійною рискою округлої підковоподібної фігури біля її нижньої частини.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4649 (табл. ХСІІІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 313 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески прокреслені літери ПОП.

Датування. Середина XV – кінець XVI ст.; за формою написання триногії т та за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4650 (табл. ХСІІІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 133,5 см від сучасної підлоги та 233 см від лівого кута.

Опис. Напис практично повністю знищений під час розтесування вікна. Збереглась літера С та слово с(ва)ты(и) ‘святий’.

Датування. Початок XII – кінець XV ст.; за формою написання ы без перемички та з високою петлею.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4651 (табл. ХСІІІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 95,5 см від сучасної підлоги та 316 см від лівого кута.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4652 (табл. ХСІІІ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 102 см від сучасної підлоги та 216 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслене слово соуи ‘даремно’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 4653 (табл. ХСІV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 171 см від сучасної підлоги та 333 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений восьмикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладини, символічної таблички над головою Ісуса Христа та нахилоного праворуч підніжжя. Кінці перекладини замикаються короткими вертикальними відрізками. Основа щогли спирається на підриткутної форми Голгофу, всередині якої видряпаний череп Адама з двома перехрещеними кістками.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4654 (табл. XCIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 101 см від сучасної підлоги та 343,5 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

ИВАН ПИ{САЛЪ}.

Иван писав.

Датування. Середина XV – кінець XVI ст.; за формою прорізів та формою написання и з нахиленою перемичкою.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4655 (табл. XCV)

Розташування. Знаходиться на висоті 117 см від сучасної підлоги та 331 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, його текст чітко читається:

СП(А)СИ Г(ОСПО)ДИ С(ВА)Ц(Є)ННО ІЕРЕЯ ГРИГОРІЯ И ЪЛИАНЪ ПОПАДИЮ АНДРІАШОВСКОГО(О) АҀПИ.

Спаси, Господи, священоіерея Григорія та Уляну попадю, Андріяшовського 1688.

Згадані в графіті особи не ідентифіковані.

Датування. 1688 р.; за формою прямим датуванням.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4656 (табл. XCVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 95 см від сучасної підлоги та 317 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, він чітко читається:

Г(ОСПО)ДИ ПОМОЗИ.

Господи, поможи.

Датування. Середина XIV – початок XV ст.; за формою написання г з виступом зверху та з із плавним переходом.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4657 (табл. XCVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 93,5 см від сучасної підлоги та 312 см від лівого кута.

Опис. Безпосередньо по згаданому вище напису прокреслена інша молитва:

ПОМЕНИ Г(ОСПО)ДИ ИВАНА РОГАЛА.

Пом'яни, Господи, Івана Рогала.

Особа автора не ідентифікована. Ймовірно, він походив з київських міщан.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, передусім є у вигляді дзеркальної трійки, р з довгою щоглою та плавної г, а також за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4658 (табл. XCVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 95,5 см від сучасної підлоги та 311 см від лівого кута.

Опис. На фресці потрійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4659 (табл. ХСVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 93,5 см від сучасної підлоги та 321 см від лівого кута.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслена фігура у вигляді ромбу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4660 (табл. ХСVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 90 см від сучасної підлоги та 282 см від лівого кута.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслений квадрат.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4661 (табл. ХСVII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 107,5 см від сучасної підлоги та 252 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису відносно добра, незважаючи на пошкодження дрібними вибоями, текст чітко читається як запис особового імені та, ймовірно, прізвиська автора: Прокълъ Салосухо ‘Прокл Салосухо’.

Особа автора не ідентифікована.

Датування. Остання чверть XII – початок XIV ст.; за формою написання ІС-подібної к з верхньою засічкою, л з виступаючою верхньою частиною, п з виступом зверху та ъ з покриттям.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4662 (табл. ХСVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 320 см від лівого кута.

Опис. Напис частково пошкоджений вибоями, які нині зашпакльовані. Проте текст реконструюється доволі впевнено:

П[омѧ]ни Мѣха(ила).

Пом’яни Михайла.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4663 (табл. ХСVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 72,5 см від сучасної підлоги та 204 см від лівого кута.

Опис. На фресці читаються літери ΝΕΕΕΕ.

Датування. Початок XII – кінець XV ст.; за формою написання є з язичком донизу.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4664 (табл. ХCVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 105 см від сучасної підлоги та 286 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4665 (табл. ХСІХ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 303 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4666 (табл. ХСІХ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 294 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4667 (табл. ХСІХ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 103 см від сучасної підлоги та 291 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4668 (табл. ХСІХ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 106 см від сучасної підлоги та 344 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслені літери ПА.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4669 (табл. ХСІХ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 89 см від сучасної підлоги та 263 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений запис імені Исѡѡн ‘Йоанн’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4670 (табл. С, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 156 см від сучасної підлоги та 19 см від лівого кута.

Опис. Складові напису сильно пошкоджені вибоями, що суттєво ускладнює повну реконструкцію тексту. У верхньому рядку читається фраза помѧн(и) Г(о)с(по)д[и] рав[а] сво[ег]о ‘пом’яни, Господи, раба свого’ та фрагментарно збережене ім’я. У середньому рядку читаються імена Д(а)мѧ[н](а) ‘Даміяна’, Вас[и]лиѧ ‘Василя’, Симона ‘Симона’, Іер(є)м(ни) ‘Єрмила’. На початку третього рядка читається дієслово помѧ(ни) ‘пом’яни’. Подальший текст зберігся фрагментарно, тому не може бути впевнено реконструйований.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4671 (табл. С, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 104,5 см від сучасної підлоги та 343 см від лівого кута.

Опис. Напис практично повністю знищений складовими графіті № 4655. Помітні тільки літери ХМЪ.

Датування. Середина XII – кінець XV ст.; за формою написання х у вигляді ножиць та ы без перемички.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4672 (табл. СІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 125,5 см від сучасної підлоги та 253,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні фрески виконана фігура у вигляді чотириконечного хреста, кінці перекладини якого замикаються вертикальними відрізками, що за довжиною дорівнюють щоглі.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4673 (табл. СІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 72 см від сучасної підлоги та 213 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4674 (табл. СІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 112 см від сучасної підлоги та 254 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4675 (табл. СІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 38 см від сучасної підлоги та 172,5 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4676 (табл. СІ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 80 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4677 (табл. СІІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 27,5 см від лівого кута.

Опис. Незважаючи на затертість тиньку та пошкодження літер, складові напису ідентифікуються доволі добре:

скоморо | шиньноу | пиань

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Скоморошинь ноу пиань.

Скоморошин, ну п'яний.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання прямолінійної р з округлою петлею та п з виступом зверху.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 4678 (табл. СІІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 173,5 см від сучасної підлоги та 305 см від лівого кута.

Опис. Ліва частина напису знищена під час розтесування вікна, збереглось тільки закінчення тексту:

... иерея Леонт¹³¹иѧ.

... іерея Леонтія.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та за формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4679 (табл. СІІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 135 см від сучасної підлоги та 147 см від лівого кута.

Опис. Обведений рамкою напис сильно постраждав під час розтесування вікна, він сильно затертий, а частина складових не збереглась:

-----ом-зи | --бусвое-- | -----ьг | ----- | -----ам---

¹³¹ Літери ит написані з інверсією.

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

... [п]ом[о]зи [ра]бу своє[му] ... ам[инь].

... *помози рабу своєму ... аминь.*

Датування. Друга чверть XI – середина XII ст.; за формою написання в з нижньою петлею кутом вперед, вертикальної є та нахиленої праворуч з із переломом.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4680 (табл. СIII)

Розташування. Знаходиться на висоті 138 см від сучасної підлоги та 303 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена дрібними вибоями, проте в цілому його текст добре читається:

Я Федор раб Божий се нафах ко Христу Господу своему.

Я – Федір, раб Божий це написав до Христа Господа свого.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4681 (табл. CIV)

Розташування. Знаходиться на висоті 122 см від сучасної підлоги та 230 см від лівого кута.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування обведеного квадратною рамкою напису дуже пошкоджена численними вибоями, тому більшість його складових не простежується або не може бути впевнено ідентифікована:

п-----квр-- | н-----вз--- | гръшнн-н-----а | одостосу--

Через значні втрати реконструкція тексту неможлива. Тільки в четвертому рядку читається слова гръшни[к]и 'грішники'.

Датування. Кінець XII – початок XIII ст.; за формою написання в з високою петлею, в з верхньою петлею, ширшою за нижню, А-подібної д, криволінійної р з петлею кутом донизу та верхньою засічкою.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4682 (табл. CV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 70 см від сучасної підлоги та 203 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслена розділена навпіл горизонтальною лінією квадратна в плані фігура. Її ліва вертикальна сторона опускається далеко вниз.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4683 (табл. CV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 74,5 см від сучасної підлоги та 216 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслена літера А під титлом.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою написання а з горизонтальною перемичкою та формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

VI.20. Графіті на фресці із зображенням орнаменту

Фреска розташована південно-східному куті другого з півдня компартименту, на північній стороні виступу арки-переходу від нього до південного компартименту. Поверхня фрескового тиньку вкрита дрібними вибоями та подряпинами, частково затерта. На досліджуваній ділянці виявлено п'ять графіті, які одержали номери від 4684-го по 4688-й (табл. II).

Графіті № 4684 (табл. CV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 69 см від сучасної підлоги та 58 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVII ст.; прорізи повністю закриті шпаклівкою.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4685 (табл. CVI, 1)

Публікації. В. Корнієнко¹³².

Розташування. Знаходиться на висоті 102 см від сучасної підлоги та 34,5 см від лівого кута.

Опис. На поверхні стіни прокреслений обернений донизу тризуб, який унизу розходиться пишними пагонами. Цей знак аналогічний зображенням на вірчих знаках тризубу великого київського князя Володимира Святославича († 1015 р.)¹³³, що дозволяє атрибутувати малюнок на стіні Софії саме цьому князю. Оскільки тризуб Володимира зображений у перегорнутому вигляді, це засвідчує, що на момент виконання графіті князь уже був померлим.

Вочевидь, тризуб Володимира був виконаний на фресці невдовзі після спорудження собору, засвідчуючи фундацію Софії Київської саме цим князем (у 1011 р.), подібно тому, як на західному фасаді Михайлівської церкви Видубицького монастиря, закладеної Всеволодом Ярославичем (у 1070 р.)¹³⁴, було виконано напис Вьсеволожа¹³⁵.

Датування. Друга половина 1010-х рр.; за інтерпретацією.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4686 (табл. CVI, 2)

Публікації. В. Корнієнко¹³⁶.

Розташування. Знаходиться на висоті 105 см від сучасної підлоги та 37 см від лівого кута.

Опис. На фресці прокреслений подвійний тризуб, що частково заходить на попередній малюнок. Середній зубець оформлений у вигляді чотириконечного хреста, чим він ідентичний тризубові полоцького князя Ізяслава Володимировича († 1001 р.), що представлений зображеннями на печатках цього князя та вірчих знаках¹³⁷.

¹³² В. Корнієнко, *Знаки Рюриковичів у графіті Софії Київської*, Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Генеалогія та геральдика. Збірка наукових праць 24 (2014) 142–143, рис. 14.

¹³³ *Тисяча років української печатки. Каталог виставки*, К. 2013, с. 81–85, № 55, 57–59.

¹³⁴ Див., напр.: С.А. Бугославский, *Текстология древней Руси*, т. I: Повесть временных лет, сост. Ю.А. Артамонов, Москва 2006, с. 209.

¹³⁵ С.А. Вьсоцкий, *Киевские граффити XI–XVII вв.*, К. 1985, с. 43–44.

¹³⁶ В. Корнієнко, *Знаки Рюриковичів у графіті...*, с. 142, рис. 13.

¹³⁷ *Тисяча років української печатки...*, с. 87–88, № 62.

Верхній тризуб, обернений догори, складається зі стилізованих під пагони бічних зубців та оформленого у вигляді хреста з розширеними кінцями центрального, що знаходить аналогії з тризубом сина полоцького князя Ізяслава – Брячислава¹³⁸.

Подібно до розташованого поруч малюнка-графіті Володимирова тризуба, княжий знак Брячислава Ізяславича виконаний у вишуканому парадному стилі. Однак Брячиславів тризуб обернений догори. Ця обставина дозволяє висувати, що на момент виконання графіті Брячислав був живий, що дозволяє датувати його появу не пізніше 1044 р. Літописи повідомляють про існування на теренах давнього Києва “Брячиславового двору” (згадується під 1068 р.)¹³⁹, тож дослідники справедливо відмічають можливість неодноразового відвідання Києва полоцьким князем Брячиславом¹⁴⁰. Такі відвідини засвідчують і декілька тризубів Брячислава, видряпаних на стінах кафедрального храму Києва.

Не випадковим було розташування малюнка так, що зубець Ізяславового тризуба заходив на Володимирів, що демонструвало спадковість роду полоцьких князів від Володимира. Можливо, у такій декларації знайшли відгомін якісь реалії політичної суперечки між Ярославом та нащадками його брата Ізяслава. Недаремно ж Брячислав використовував як основу свого знака батьків тризуб.

Датування. Друга половина 1010-х – 1044 рр.; за інтерпретацією.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4687 (табл. CVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 133 см від сучасної підлоги та 38 см від лівого кута.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, складові напису збереглись відносно добре, текст чітко читається:

Спаси Н Г(оспо)ди.

Спаси, Н., Господи.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, формою прорізів та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4688 (табл. CVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 144 см від сучасної підлоги та 40 см від лівого кута.

Опис. Збереженість напису добра, він чітко читається:

Пом'яни Г(оспо)ди рабовъ своихъ Грег(орина) Сав(у), Дос(ифея).

Пом'яни, Господи, рабів своїх Григорія, Саву, Досифея.

Відсутність родових імен дозволяє припустити, що у написі згадуються монахи, які відвідали Софійський собор з паломницькою метою.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, формою прорізів та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

¹³⁸ В.В. Корнієнко, *До питання атрибуції княжого знаку з приділа свв. Іоакима та Анни Софії Київської*, Праці центру пам'яткознавства: Збірник наукових праць 22 (2012) 236–240.

¹³⁹ Див., напр.: С.А. Бугославский, *Op. cit.*, с. 206.

¹⁴⁰ Див., напр.: Л.В. Войтович, *Op. cit.*, с. 280.

VI.21. Графіті на фресці з образом св. Кипріана

Фреска виконана на західній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід до південного компартименту західної внутрішньої галереї. Образ святого надійно ідентифікується завдяки виявленим написам-графіті (№ 4691 та № 4692), що називають його ім'я¹⁴¹. Поверхня фрескового тиньку доволі щільно вкрита дрібними вибоями та подряпинами, затерта, місцями слабо розчищена від олійної фарби XIX ст. У правій частині фрески на рівні поясу наявний вибій, що нині зашпакльований. В нижній частині фреска біля підлоги також має смугу втрат, доповнену пізнішою шпаклівкою. На досліджуваній ділянці стіни виявлено сімнадцять давніх графіті, які одержали номери від 4689-го по 4705-й (табл. II).

Графіті № 4689 (табл. CVI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 80 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ВАС, що є скороченою формою запису імені Вас(илии) 'Василь'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4690 (табл. CVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 87 см від лівого ребра.

Опис. На фресці чітко читається особове та родове імена автора: Михайл Р҃дичь 'Михайло Рудич'.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4691 (табл. CVIII, 1)

Публікації. Н. Герасименко, А. Захарова та В. Сарабьянов¹⁴²; Н. Нікітенко та В. Корнієнко¹⁴³.

Розташування. Знаходиться на висоті 114 см від сучасної підлоги та 89 см від лівого ребра.

Опис. На фресці видряпане ім'я зображеного тут святого: Κυπριανός 'Κυπριανός, Кипріан'.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання α з видовженою вгору спинкою, прямолінійної ρ з петлею кутом вгору.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4692 (табл. CVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 124 см від сучасної підлоги та 91 см від лівого ребра.

¹⁴¹ Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Op. cit.*, с. 51–52; Н. Никитенко, В. Корниенко, *Собор святых...*, с. 130–131.

¹⁴² Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Op. cit.*, с. 41.

¹⁴³ Н. Никитенко, В. Корниенко, *Собор святых...*, с. 129, рис. 67.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, проте за наявними складовими текст може бути впевнено відновлений: @ Κητρ[ι]ανο[ς] ‘*ο ἄγιος Κυπριανός, святий Кипріан*’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання π з виступом зверху.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4693 (табл. CVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 103 см від сучасної підлоги та 108 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслені шістнадцять вертикальних засічок, які приблизно посередині перетинає скісна лінія. На жаль, важко встановити, що саме підлягало обрахунку.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Запис лічби.

Графіті № 4694 (табл. CIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 76 см від сучасної підлоги та 82,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4695 (табл. CIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4696 (табл. CIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 82 см від сучасної підлоги та 95 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4697 (табл. CIX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 93 см від сучасної підлоги та 54,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4698 (табл. CIX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 91 см від сучасної підлоги та 107 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4699 (табл. СІХ, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 98,5 см від сучасної підлоги та 108 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні стіни прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4700 (табл. СХ)

Розташування. Знаходиться на висоті 127 см від сучасної підлоги та 46 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена та затерта, тому більшість його складових не простежується.

На початку рядка можемо прочитати фразу *въл(и) мона(хи) ‘були монахи’*, над другим словом прокреслене інокі *‘інокі’*. Наступні літери можна розглядати як скорочені форми записів імен, що неодноразово зустрічалося серед пам’ятних та молитовних написів собору. Отже, ці імена найвірогідніше реконструювати як *Мои(сѣи) ‘Мойсей’*, *А(н)л(онии) ‘Антон’*, *Оноу[ф](рии) ‘Онуфрій’* в основному рядку, та *А(ковъ) ‘Яків’* над записом Антона. Останню фразу можна розглядати як час відвідин храму названими особами – *{въ дньъ} св(а)тъхъ ѿ моуѣ(еникъ) А649 р(оку) ‘у день святих со- рока мучеників 1649 року’*. Тобто, ці інокі відвідали Софію Київську 9 березня, на яке припадає день пам’яті Сорока мучеників Севастійських.

Датування. 1649 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4701 (табл. СХІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 90 см від сучасної підлоги та 36 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера М.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4702 (табл. СХІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 86 см від сучасної підлоги та 24,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера Н.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4703 (табл. СХІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 79 см від сучасної підлоги та 11,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений займенник *ѧ(ъ) ‘я’*.

Датування. Друга чверть XI – середина XII ст.; за формою написання вузької а та нахиленої ліворуч з із переломом.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4704 (табл. СХІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 81 см від сучасної підлоги та 9 см від лівого ребра.

Опис. На фресці голкою у стовпчик прокреслені літери АВ.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4705 (табл. СХІІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 122 см від сучасної підлоги та 92 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко читаються як особове та родове імена автора: Martian Kachorzowsky ‘*Мартин Кашоржовський*’.

Особа автора наразі не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, структурою формули та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам'ятний напис.

VI.22. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у північно-східному куті південного компартимента західної зовнішньої галереї, на південній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між південним та другим з півдня компартиментами. Поверхня фрескового тиньку сильно затерта, вкрита дрібними вибоями та подрятинами. Біля лівого ребра фрески на рівні вибою на фресковому образі св. Кипріяна, теж наявний вибій, що нині зашпакльований. На досліджуваній ділянці стіни виявлено двадцять два графіті, які одержали номери від 4706-го по 4727-й (табл. II).

Графіті № 4706 (табл. СХІ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 99 см від сучасної підлоги та 57 см від лівого ребра.

Опис. На фресці простежуються літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)и ‘*Господи*’. Далі простежується трохи пошкоджена літера Т. Логічніше було б бачити тут недописану п слова “помози”, яке є складовою звичної для цього періоду молитовної формули. Проте щогла прокреслена чітко посередині перекладкини, а не ліворуч чи праворуч від неї, як би логічніше було б для недописаної п.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4707 (табл. СХІ, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 118,5 см від сучасної підлоги та 47,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4708 (табл. СХІІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 101,5 см від сучасної підлоги та 8 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису пошкоджені вибоями, частина з них не збереглась:

гнпо | мознра | вѣсво | емунн | конѣ | нвас-л | --помн | --нма

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози рабѣ своєму Никонѣ и Вас[и]л[ию] поми[лу]и ма.

Господи, помози рабу своєму Никону та Василю, помилуй мене.

Вочевидь, напис виконаний на замовлення Никона Василем, який також приєднався до молитви та посилив її проханням про помилування.

Датування. Остання чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання в з високою петлею, нахиленої ліворуч є, вертикальної з із переломом, прямолінійної р з округлою петлею, ѣ у вигляді кільця з іжицею.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4709 (табл. СХІІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 107,5 см від сучасної підлоги та 7 см від лівого ребра.

Опис. На фресці читається запис імені Ієронъ ‘Ієрон’:

Напис подібний до тих графіті, які є підписами до фрескових образів. Однак його розташування на фресці з зображенням орнаменту виглядає доволі дивним, проте образ св. Ієрона знаходиться неподалік – в арці-переході до південної внутрішньої галереї¹⁴⁴, тобто, фактично поруч із фрескою, де виконаний цей підпис.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання вертикальної є та криволінійної р з округлою петлею.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4710 (табл. СХІІІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 115 см від сучасної підлоги та 36,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спирається на прямокутну відкриту донизу одноступінчасту Голгофу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4711 (табл. СХІІІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 111 см від сучасної підлоги та 4,5 см від лівого ребра.

¹⁴⁴ В.В. Корнієнко, *Св. Никандр, св. Стратонік чи св. Ієрон? (до проблеми атрибуції фрескового образу в південній внутрішній галереї Софії Київської)*, Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць, К., Глухів 2016, с. 163–166.

Опис. На фресці прокреслений шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4712 (табл. СХІІІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 118 см від сучасної підлоги та 45 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконецний хрест, кінці щогли та перекладини якого перетинаються прямими відрізками.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4713 (табл. СХІІІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 7 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконецний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4714 (табл. СХІV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 35,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці подвійними рисками прокреслений шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Кінці перекладини та таблички, а також вершина щогли, розширюються у вигляді відкритих у верхівці трапецій. Основа щогли спирається на трикутну Голгофу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4715 (табл. СХІV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 98 см від сучасної підлоги та 16 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслене особове та родове імена автора: Никол(а) Вукат[ич]ъ ‘Микола Вукатич’.

Особа автора не ідентифікована.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4716 (табл. СХV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 96 см від сучасної підлоги та 36 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені контури людського тіла.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Антропоморфні зображення.

Графіті № 4717 (табл. СХV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 121,5 см від сучасної підлоги та 46,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери І Л̄З К.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання вертикальної з із переломом.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4718 (табл. СХV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 102 см від сучасної підлоги та 45 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ВЗР.

Датування. Середина XII – початок XIV ст.; за формою написання нахиленої праворуч з із переломом та прямолінійної ρ з петлею кутом вперед; найвірогідніше – середина XII ст.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4719 (табл. СХVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 125 см від сучасної підлоги та 4 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери УДАВА. Найвірогідніше, це якась форма дієслова у́давати ‘вдавати’.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання а з розімкненою петлею та Δ-подібної д.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 4720 (табл. СХVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 177 см від сучасної підлоги та 47 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена подвійною рисою літера І, далі одинарними ІІІ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4721 (табл. СХVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 117,5 см від сучасної підлоги та 5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4722 (табл. СХVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 4 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4723 (табл. СХVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 87 см від сучасної підлоги та 42 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4724 (табл. СХVII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 95 см від сучасної підлоги та 52 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена фігура, яка має вигляд чотириконечного хреста, перекладаина якого виконана подвійними рисками, які замкнені вигнутими відрізками, так що вона нагадує літеру ϕ .

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4725 (табл. СХVII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 84,5 см від сучасної підлоги та 60 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4726 (табл. СХVII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 103 см від сучасної підлоги та 21 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, кінці якого розширюються у вигляді трикутників.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4727 (табл. СХVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 104 см від сучасної підлоги та 11 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслене слово м(ѣ)с(а)ца ‘місяця’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання простої ц.

Категорія. Пам’ятний напис.

VI.23. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у північно-східному куті південного компартимента західної зовнішньої галереї, на західній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між південним компартиментом західної внутрішньої галереї та західним компартиментом південної внутрішньої галереї. Поверхня фрескового тиньку сильно затерта, вкрита дрібними вибоями та численними подряпинами, особливо в нижній частині. Біля ребра наявний невеликий зашпакльований вибій. На досліджуваній ділянці стіни виявлено сорок вісім графіті, які одержали номери від 4728-го по 4775-й (табл. II).

Графіті № 4728 (табл. CXVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 147,5 см від сучасної підлоги та 55 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслені особове ім'я автора Petr 'Петро' та скорочене родове Nols. Утім, не виключене прочитання тут форми Hojs, Hors або Hots. У зв'язку з цим, впевнена ідентифікація особи автора неможлива.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4729 (табл. CXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 150 см від сучасної підлоги та 48 см від правого ребра.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4730 (табл. CXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 144 см від сучасної підлоги та 45 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест. Обабіч щогли на кінцях перекладки видряпані літери I та X, що є складовою теонімограми Ісусъ Христосъ.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4731 (табл. CXIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 160 см від сучасної підлоги та 56 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, його щогла виконана подвійною рисою, а перекладка – одинарною.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4732 (табл. CXIX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 172 см від сучасної підлоги та 42 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4733 (табл. CXIX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 136,5 см від сучасної підлоги та 48 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4734 (табл. СХІХ, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 140 см від сучасної підлоги та 6,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці подвійними рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4735 (табл. СХХ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 138 см від сучасної підлоги та 13,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4736 (табл. СХХ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 135,5 см від сучасної підлоги та 13 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4737 (табл. СХХ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 25 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4738 (табл. СХХ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 125 см від сучасної підлоги та 26 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4739 (табл. СХХ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 119,5 см від сучасної підлоги та 27,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4740 (табл. СХХ, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 119 см від сучасної підлоги та 36 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4741 (табл. СХХІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 112,5 см від сучасної підлоги та 17 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4742 (табл. СХХІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 116 см від сучасної підлоги та 14 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4743 (табл. СХХІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 116 см від сучасної підлоги та 24 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4744 (табл. СХХІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 123 см від сучасної підлоги та 19 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4745 (табл. СХХІ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 24 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4746 (табл. СХХІ, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 129 см від сучасної підлоги та 17 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4747 (табл. СХХІІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 102,5 см від сучасної підлоги та 59 см від правого ребра.

Опис. На фресці кількома рисками прокреслений чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4748 (табл. СХХІІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 99 см від сучасної підлоги та 40 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4749 (табл. СХХІІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 113 см від сучасної підлоги та 62 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений Андріївський хрест, обведений колом.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4750 (табл. СХХІІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 90,5 см від сучасної підлоги та 55 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4751 (табл. СХХІІ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 51 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4752 (табл. СХХІІ, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 164,5 см від сучасної підлоги та 30 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест, який частково пошкодив напис № 4772.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів та особливостями розташування.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4753 (табл. СХХІІІ, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 98 см від сучасної підлоги та 34 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4754 (табл. СХХІІІ, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 101 см від сучасної підлоги та 28 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4755 (табл. СХХІІІ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 92 см від сучасної підлоги та 36 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4756 (табл. СХХІІІ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 101 см від сучасної підлоги та 27 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4757 (табл. СХХІІІ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 13 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4758 (табл. СХХІІІ, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 89 см від сучасної підлоги та 21 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4759 (табл. СХХІV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 88 см від сучасної підлоги та 22 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4760 (табл. СХХІV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 75,5 см від сучасної підлоги та 29 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4761 (табл. СХХІV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 99,5 см від сучасної підлоги та 23,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4762 (табл. СХХІV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 89 см від сучасної підлоги та 33 см від правого ребра.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест з розширеними кінцями у вигляді відкритих у верхівці трапецій. Нижнє розширення значно більше порівняно з іншими, тому його слід розглядати як Голгофою, на яку спирається основа щогли хреста.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4763 (табл. СХХV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 7 см від правого ребра.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконечний хрест з розширеними кінцями у вигляді відкритих у верхівці трапецій.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4764 (табл. СХХV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 135 см від сучасної підлоги та 33,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслена фігура, що нагадує хрест, обабіч кінців перекладини якої прокреслені вертикальні відрізки. Загалом малюнок може інтерпретуватись як тризуб.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4765 (табл. СХХV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 111 см від сучасної підлоги та 52 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслена монограма з літер СХ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4766 (табл. СХХV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 104 см від сучасної підлоги та 34 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера А.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4767 (табл. СХХVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 135 см від сучасної підлоги та 22 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена дрібними вибоями та затерта, тому простежується тільки частина його складових. У верхньому рядку читається запис трьох імен: Ис(дн) ‘Йоанн’, Симеон ‘Симон’, Кон(стантин) ‘Костянтин’. У нижньому рядку простежуються тільки окремі літери.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4768 (табл. СХХVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 65 см від сучасної підлоги та 23 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, текст читається чітко:

Пом’яни Г(оспо)ди БО.

Пом’яни, Господи, В.О.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4769 (табл. СХХVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 126 см від сучасної підлоги та 23 см від правого ребра.

Опис. На поверхні фрески чітко читається дворядковий напис:

Alexander Rozicki. Ro(ku) 1641.

Александр Рожницький. Року 1641.

Автор напису походив з родини Рожницьких гербу Роля, представники якої були пов’язані з Києвом; саме в цій родині документально зафіксована особа на ім’я Олександр¹⁴⁵, яка може бути й автором напису на стіні Софійського собору.

Датування. 1641 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4770 (табл. СХХVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 112 см від сучасної підлоги та 36 см від правого ребра.

Опис. На поверхні фрески прокреслені цифри ХХІІІ.

¹⁴⁵ К. Niesiecki, *Korona Polska...*, t. III, Lwów 1743, s. 896.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Записи цифр.

Графіті № 4771 (табл. СХХVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 163 см від сучасної підлоги та 24 см від правого ребра.

Опис. Напис сильно пошкоджений вибоями та затертій. На початку рядка помітна літера А, далі помітна К та монограма ПЪ. Тиньк за ними пошкоджений, збереглись тільки неясні фрагменти літер, обведених наприкінці овалом. В кінці помітні літери ОС.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4772 (табл. СХХVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 167 см від сучасної підлоги та 44 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, складові напису простежуються відносно чітко:

лувъѣстеѡа- | мирѣки

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Ту(т) был Стеѡа[н] Мирѣки.

Був тут Стефан Мирський.

Автор напису походив з волинської шляхетської родини Мирських, проте в писемних джерелах¹⁴⁶ серед її представників згадок особи на ім'я Стефан не виявлено.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4773 (табл. СХХIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 18 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера Т.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4774 (табл. СХХIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 128 см від сучасної підлоги та 28 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера П.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання п з виступом зверху.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

¹⁴⁶ Див.: *Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року*, упор. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко, Житомир 2002, с. 64, 78, 100–101.

Графіті № 4775 (табл. СХХІХ, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 54 см від сучасної підлоги та 17 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VI.24. Графіті на фресці з зображенням Чесного Хреста

Фреска знаходиться у південно-східному куті південного компартимента західної зовнішньої галереї, на західній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між південним компартиментом західної внутрішньої галереї та західним компартиментом південної внутрішньої галереї. Поверхня фрескового тиньку затерта, вкрита дрібними вибоями та численними глибокими подряпинами. На фресці наявні також сучасні написи, в тому числі виконане олівцем звернення невідомого автора до святих з проханням допомогти йому стати художником Утім, в цілому збереженість давнього тиньку задовільна. На досліджуваній ділянці стіни виявлено сімдесят чотири графіті, які одержали номери від 4776-го по 4849-й (табл. II).

Графіті № 4776 (табл. СХХІХ, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 23,5 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису добра, незважаючи на дрібні пошкодження тиньку, тож його текст впевнено читається як фраза: м(ѣса)ца лю{того} ‘місяця лютого’.

Напис цікавий ранньою формою вживання української форми назви місяця “лютий”.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання ц з платформи по низу рядка та зближених великих оу; найвірогідніше, середина XII – початок XIII ст., за типовістю поширення такої форми ц та у, що повністю у рядку.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4777 (табл. СХХІХ, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 141,5 см від сучасної підлоги та 16 см від лівого ребра.

Опис. На фресці у два рядки виконані скорочені записи імен: Ми(хаилъ), Ил(ина), Фе(доръ), Дьми(трии), [В]ас(илии), Иг(натъ), Ав(раамъ), Тим(офеи), Авр(аамъ) ‘Михайло, Ілля, Федір, Дмитро, Гнат, Аврам, Тимофій, Аврам’¹⁴⁷.

Вочевидь, видряпування цих імен на фресці було своєрідним аналогом подавання записок для поминання.

Датування. Кінець XIV – початок XV ст.; за формою написання а з верхньою засічкою, д з довгими ніжками, ф з видовженою щоглою, триногої т та и з горизонтальною перемичкою.

Категорія. Пам’ятний напис.

¹⁴⁷ У деяких випадках особливості скорочення передбачають й інші варіанти відновлення повної форми імені. Тому в тексті тут і далі наводяться найвірогідніші форми, з огляду на особливості вживання подібних імен в середньовічній українській християнській антропонімії.

Графіті № 4778 (табл. СXXX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 60 см від лівого ребра.

Опис. На фресці у два рядки виконані скорочені записи імен: Мл(ркъ), Іє(ремиа) ‘Марко, Єремія’.

Як і в попередньому випадку, видряпування цих імен було чимось на кшталт подавання записок для поминання.

Датування. Кінець XI – середина XIII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, нахиленої праворуч є, и з верхніми засічками.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4779 (табл. СXXX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 137,5 см від сучасної підлоги та 48,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційною формою скорочення слова-звернення Г(оспод)и ‘Господи’.

Датування. Кінець XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4780 (табл. СXXX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 133 см від сучасної підлоги та 40 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера М.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4781 (табл. СXXX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 170 см від сучасної підлоги та 5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера Г.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4782 (табл. СXXX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 192 см від сучасної підлоги та 4,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4783 (табл. СXXXI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 133 см від сучасної підлоги та 10,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4784 (табл. СXXXI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 134 см від сучасної підлоги та 10 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4785 (табл. СXXXI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 159 см від сучасної підлоги та 59 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений Андріївський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4786 (табл. СXXXI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 171,5 см від сучасної підлоги та 39 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, обабіч щогли якого розташовані складові теонімограми: ІС ХС та НИКА.

Датування. Середина XIV – кінець XVI ст.; за формою написання н з горизонтальною перемичкою та формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4787 (табл. СXXXI, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 210 см від сучасної підлоги та 52,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, обабіч щогли якого над перекладиною розташовані складові теонімограми: ІС ХС.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4788 (табл. СXXXI, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 229 см від сучасної підлоги та 49 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Під час наведення лінії перекладки рука автора зісковзнула, тож права її частина стала подвійною.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4789 (табл. СXXXII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 202,5 см від сучасної підлоги та 49 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4790 (табл. СXXXII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 188,5 см від сучасної підлоги та 46 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4791 (табл. СXXXII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 190 см від сучасної підлоги та 56 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4792 (табл. СXXXII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 181,5 см від сучасної підлоги та 42 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4793 (табл. СXXXII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 171 см від сучасної підлоги та 51,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4794 (табл. СXXXII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 177 см від сучасної підлоги та 49 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4795 (табл. СXXXIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 178,5 см від сучасної підлоги та 51 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4796 (табл. СXXXIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 182,5 см від сучасної підлоги та 58,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4797 (табл. СXXXIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 171 см від сучасної підлоги та 63 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4798 (табл. СXXXIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 162,5 см від сучасної підлоги та 51,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4799 (табл. СXXXIII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 149,5 см від сучасної підлоги та 52 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4800 (табл. СXXXIII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 157 см від сучасної підлоги та 47 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4801 (табл. СXXXIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 155 см від сучасної підлоги та 47,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4802 (табл. СXXXIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 143,5 см від сучасної підлоги та 42,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4803 (табл. СXXXIV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 145 см від сучасної підлоги та 42 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4804 (табл. СXXXIV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 140 см від сучасної підлоги та 60 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, кінці якого замкнені прямими відрізками.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4805 (табл. СXXXIV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 132 см від сучасної підлоги та 53,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4806 (табл. СXXXIV, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 127 см від сучасної підлоги та 48 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4807 (табл. СXXXV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 137,5 см від сучасної підлоги та 46,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4808 (табл. СXXXV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 44 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4809 (табл. СXXXV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 207 см від сучасної підлоги та 29 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4810 (табл. СXXXV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 215 см від сучасної підлоги та 9 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4811 (табл. СXXXV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 202 см від сучасної підлоги та 24 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4812 (табл. СXXXV, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 213 см від сучасної підлоги та 3 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4813 (табл. СXXXVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 208 см від сучасної підлоги та 19 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4814 (табл. СXXXVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 194,5 см від сучасної підлоги та 21 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4815 (табл. СXXXVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 198 см від сучасної підлоги та 15,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4816 (табл. СXXXVI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 198,5 см від сучасної підлоги та 11,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4817 (табл. CXXXVI, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 191 см від сучасної підлоги та 25,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4818 (табл. CXXXVI, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 190 см від сучасної підлоги та 10 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4819 (табл. CXXXVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 190 см від сучасної підлоги та 5,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4820 (табл. CXXXVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 172,5 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4821 (табл. CXXXVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 161,5 см від сучасної підлоги та 19 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, щогла якого виконана подвійною рисою.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4822 (табл. CXXXVII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 164 см від сучасної підлоги та 23 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4823 (табл. СXXXVII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 169 см від сучасної підлоги та 14,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4824 (табл. СXXXVII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 157 см від сучасної підлоги та 28 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4825 (табл. СXXXVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 154,5 см від сучасної підлоги та 30,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4826 (табл. СXXXVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 155 см від сучасної підлоги та 25,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4827 (табл. СXXXVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 151,5 см від сучасної підлоги та 28,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений Андріївський хрест, який схожий на сплющену літеру X.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4828 (табл. СXXXVIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 149,5 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4829 (табл. СXXXVIII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 162,5 см від сучасної підлоги та 4 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4830 (табл. CXXXVIII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 165 см від сучасної підлоги та 2 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4831 (табл. CXXXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 129 см від сучасної підлоги та 4 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4832 (табл. CXXXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 134 см від сучасної підлоги та 4,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці подвійними рисками прокреслений Корсунський хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4833 (табл. CXXXIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 135,5 см від сучасної підлоги та 2 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4834 (табл. CXXXIX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 143 см від сучасної підлоги та 5,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4835 (табл. CXXXIX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 128,5 см від сучасної підлоги та 21 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4836 (табл. СXXXIX, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 125 см від сучасної підлоги та 15,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4837 (табл. CXL, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 120 см від сучасної підлоги та 3,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4838 (табл. CXL, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 120,5 см від сучасної підлоги та 3 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4839 (табл. CXL, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 89 см від сучасної підлоги та 26 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4840 (табл. CXL, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 95 см від сучасної підлоги та 29 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4841 (табл. CXL, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 93 см від сучасної підлоги та 33 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4842 (табл. CXL, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 99 см від сучасної підлоги та 55 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4843 (табл. CXLI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 110,5 см від сучасної підлоги та 42,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4844 (табл. CXLI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 111,5 см від сучасної підлоги та 36 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4845 (табл. CXLI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 82 см від сучасної підлоги та 55 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4846 (табл. CXLI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 117 см від сучасної підлоги та 55 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4847 (табл. CXLI, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 142 см від сучасної підлоги та 28 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4848 (табл. CXLI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 140 см від сучасної підлоги та 17 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, перекладаина якого виконана подвійною рисою.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4849 (табл. CXLII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 96 см від сучасної підлоги та 25,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VI.25. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска знаходиться у південно-східному куті південного компартименту західної зовнішньої галереї, на північній стороні виступу стіни, що формує арку-перехід між цим компартиментом та південною зовнішньою галереєю. Поверхня фрескового тиньку сильно затерта, вкрита дрібними вибоями та подряпинами, у нижній частині наявний великий вивал первісного тиньку, нині закритий реставраційною вставкою. На досліджуваній ділянці стіни виявлено вісімнадцять графіті, які одержали номери від 4850-го по 4867-й (табл. II).

Графіті № 4850 (табл. CXLII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 192,5 см від сучасної підлоги та 19 см від правого ребра.

Опис. На фресці виконаний традиційний для раннього модерного часу запис особового та родового імені автора, проте, через пошкодження тиньку в місці розташування другої частини формули, впевнено читається тільки особове ім'я Јан 'Јн'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, структурою формули та фактом вживання латиниці.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4851 (табл. CXLIII)

Розташування. Знаходиться на висоті 161 см від сучасної підлоги та 50 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на дрібні пошкодження тиньку, складові напису читаються добре:

Здѣсьъ Мѣѣнѣ | ивановѣ року дѣхлѣ | Иванъ Степано | вѣ

З відновленням пропущених фрагментів текст виглядає таким чином:

Здѣс(ь) был(и) Мартин Иванович року дѣхлѣ {и} Иван Степанович.

Тут були Мартин Іванович року 1631 та Іван Степанович.

На перший погляд може здатись, що Іван Степанович приєднався до пам'ятного запису Мартина Івановича. Однак форма прорізів та особливості виконання літер однакові, тож автор напису Мартин сам приєднав до тексту Івана, з яким відвідав Софійський собор у 1631 р.

Датування. 1631 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4852 (табл. CXLIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 128 см від сучасної підлоги та 38 см від правого ребра.

Опис. Складові напису збереглися добре, його текст чітко читається:

Помени Г(оспод)и Яска.

Пом'яни, Господи, Яска.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, структурою формули та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4853 (табл. CXLIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 122 см від сучасної підлоги та 29 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4854 (табл. CXLV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 121 см від сучасної підлоги та 20 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ССС.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4855 (табл. CXLV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 134 см від сучасної підлоги та 54 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ПЮ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4856 (табл. CXLV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 128 см від сучасної підлоги та 49,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4857 (табл. CXLV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 121 см від сучасної підлоги та 44 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4858 (табл. CXLV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 123,5 см від сучасної підлоги та 53 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4859 (табл. CXLV, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 137 см від сучасної підлоги та 16,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4860 (табл. CXLVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 175,5 см від сучасної підлоги та 50 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4861 (табл. CXLVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 152 см від сучасної підлоги та 29 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4862 (табл. CXLVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 169,5 см від сучасної підлоги та 50,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4863 (табл. CXLVI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 104 см від сучасної підлоги та 16 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, кінці якого замкнені прямими відрізками.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4864 (табл. CXLVI, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 91,5 см від сучасної підлоги та 43 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4865 (табл. CXLVI, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 104 см від сучасної підлоги та 31 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4866 (табл. CXLVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 109 см від сучасної підлоги та 42 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4867 (табл. CXLVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 90 см від сучасної підлоги та 24 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VI.26. Графіті на фресці з образом св. Марія

Фреска з розташована на західній площині арки-переходу від південного компартименту західної внутрішньої галереї до південної зовнішньої галереї. Образ святого визначений на підставі відомостей графіті № 4873 та іконографії. Біля правого ребра та у нижній частині стародавній тиньк втрачений, він доповнений олійним живописом XIX ст. Поверхня фрескового тиньку вкрита у багатьох місцях дрібними вибоями та подряпинами, частково затерта. Під час дослідження С. Висоцького було опубліковано тільки одне графіті, що тут знаходиться – № 168. Окрім нього, на досліджуваній ділянці стіни виявлено ще тридцять сім графіті, які одержали номери від 4868-го по 4904-й (табл. II).

Графіті № 168 (табл. CXLVII, 4)

Публікації. С. Висоцький¹⁴⁸; А. Турилов¹⁴⁹; В. Корнієнко¹⁵⁰.

Розташування. Знаходиться на висоті 158 см від сучасної підлоги та 19 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, що знищили частину його складових:

сеаъзъгъ¹⁵¹шънънъ¹⁵²--ъ

¹⁴⁸ С.А. Висоцький, *Средневековые надписи...*, с. 74–75, табл. LXIX, 1; LXX, 1.

¹⁴⁹ А.А. Турилов, *Заметки о киевских граффити*, Лингвистическое источниковедение и история русского языка, Москва 2000, с. 38.

¹⁵⁰ В.В. Корнієнко, *Топоніми в графіті Софії Київської...*, с. 160; В.В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської...*, с. 224–225.

¹⁵¹ Літеру ѣ С. Висоцький подавав як втрачену, проте вона збереглась.

¹⁵² Літеру ѣ С. Висоцький подавав як ѡ, вважаючи початковою в реконструйованому слові о[трѡ]ць. А. Турилов пропонував читати її як с – початкову в реконструйованому слові с[тѡръ]ць. Жодних слідів вказаної дослідниками літери ц немає.

с¹⁵³ґокозман¹⁵³ дамн¹⁵⁴ ань¹⁵⁵ нон¹⁵⁶ а
іс¹⁵⁷урьниговапришьдо¹⁵⁷ аминъ¹⁵⁸

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Се азъ грѣшныи р[ав]ь с(ва)то(и) Козма и Дамианъ Иона іс Урьнигова пришьдо аминъ.

Це я, грішний раб, святий Козма та Даміян, Йона, з Чернігова що прийшов.

Датування. Кінець XI – кінець XII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, нахиленої ліворуч з, прямолінійної р з округлою петлею, г та ъ з виступом зверху, ч у вигляді пласкої чаші.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4868 (табл. CXLVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 167 см від сучасної підлоги та 17,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладини та підніжжя.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4869 (табл. CXLVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 168 см від сучасної підлоги та 7 см від лівого ребра.

Опис. На фресці подвійними замкненими рисками прокреслений чотириконецний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4870 (табл. CXLVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 169 см від сучасної підлоги та 13 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконецний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4871 (табл. CXLVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 200 см від сучасної підлоги та 7 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, на фресці простежується простий чотириконецний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

¹⁵³ Літера и збереглась.

¹⁵⁴ Подана С. Висоцьким як втрачена літера и насправді збереглась.

¹⁵⁵ Подана С. Висоцьким як втрачена літера ъ збереглась, це – ь.

¹⁵⁶ С. Висоцький вказав між и та а літеру о, насправді відсутню.

¹⁵⁷ Слово пришьдо С. Висоцький подавав як фразу то пше (*це пше*), а А. Турилов – пришьдъ.

¹⁵⁸ Останні три літери, подані С. Висоцьким як втрачені, насправді збереглись.

Графіті № 4872 (табл. CXLVIII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 185 см від сучасної підлоги та 7 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4873 (табл. CXLVIII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 155 см від сучасної підлоги та 57 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслене ім'я зображеного святого: *Μαρῆς ‘Μάρῆς, Μαρῆι’*.

За синаксарем Константинопольської церкви відомо два святих з таким ім'ям. Перший, мученик, що постраждав у Персії за Сапора II (309–379); його пам'ять припадає на 29 березня¹⁵⁹. Другий був відлюдником, він мирно спочив у IV ст.; пам'ять його припадає на 19 лютого¹⁶⁰. Попри відсутність пам'ятей цих обох святих у руських місяцесловах, ім'я “Марій” було відоме на теренах Русі, його зустрічаємо в одному з графіті початку XI ст. в Софії Київській¹⁶¹. Тож, попри відсутність цього імені в руських місяцесловах, його знали в середньовічній Україні, чим і обумовлена присутність в антропоніміконі, куди воно могло потрапити з грецького синаксаря. Відтак, історичні відомості не суперечать появі постаті святого Марія в стінописі Софії Київської, виконаного грецькими майстрами, тож логічним виглядає ототожнення фрескового образу з кимось із двох святих Маріїв із Константинопольського синаксаря. Проте цьому на заваді стає іконографія, адже на фресці зображено святителя, яким ні перший, ані другий Марії не були.

Проте в історії раннього християнства відомий ще один святий, що мав це ім'я – це св. Марій, один з апостолів Сирії, єпископ Селевкії-Ктесифона (бл. 88–120), охрещений апостолом від 70-ти Фадеєм, спільно з яким він створив одну з найдавніших літургій Ассирійської церкви¹⁶². Саме з цим святим може бути ототожнений образ святителя у західній внутрішній галереї, що не суперечить ані даним графіті, ані іконографії.

Датування. Початок XIV – кінець XV ст.; за формою написання λ з круглою петлею, округлих плавних m та ρ , η з горизонтальною перемичкою.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4874 (табл. CXLIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 214 см від сучасної підлоги та 8 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4875 (табл. CXLIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 220 см від сучасної підлоги та 9,5 см від лівого ребра.

¹⁵⁹ H. Delehaye, *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi*, Bruxellis 1902, с. 567–570.

¹⁶⁰ *Ibid.*, с. 475–476.

¹⁶¹ Н. Никитенко, В. Корниенко, *Древнейшие граффити Софии Киевской...*, с. 193–194.

¹⁶² Докл. див.: Ch. Julienne, F. Julienne, *Aux origines de l'église de Perse: les Actes de Mār Māri*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 604, Lovanii 2003, 139 p.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4876 (табл. CXLIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 155,5 см від сучасної підлоги та 25,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4877 (табл. CXLIX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 161 см від сучасної підлоги та 34 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4878 (табл. CXLIX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 162 см від сучасної підлоги та 27 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, щогла якого виконана подвійною рисою.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4879 (табл. CXLIX, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 142,5 см від сучасної підлоги та 10 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, щогла якого виконана подвійною рисою.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4880 (табл. CL, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 149 см від сучасної підлоги та 15,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці потрійними замкненими рисками прокреслений шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладки та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спирається на трапецієподібну Голгофу, посередині якої виконаний символічний череп Адама.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4881 (табл. CL, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 121 см від сучасної підлоги та 11 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений Андріївський хрест, що має вигляд широкої літери X.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4882 (табл. CL, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 127 см від сучасної підлоги та 5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4883 (табл. CL, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 117 см від сучасної підлоги та 5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена пентаграма.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4884 (табл. CLI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 217 см від сучасної підлоги та 23 см від лівого ребра.

Опис. У верхньому рядку простежуються літери севеле[ρ], у нижньому – спрѧ. Зміст напису наразі з'ясувати складно.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, насамперед, є у вигляді дзеркальної трійки та триногої т, за формою прорізів.

Категорія. Написи, зміст яких не встановлений.

Графіті № 4885 (табл. CLI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 150 см від сучасної підлоги та 62 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, проте його текст в цілому може бути прочитаний:

Помѧни Г(оспод)и ИИ.

Пом'яни, Господи, ІІ.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, структурою формули та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4886 (табл. CLI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 156 см від сучасної підлоги та 63 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслене дієслово-прохання спаси 'спаси'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, структурою формули та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4887 (табл. СLII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 147 см від сучасної підлоги та 61 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису сильно пошкоджені, закінчення рядка знищене обвалом тиньку. Тим не менше, на фресці можна прочитати фразу:

Πομα(ни) ραβα Β(ο)ж(иα) Βи[кторα].

Пом'яни раба Божого Віктора.

Пошкоджене ім'я відновлюється як найбільш вірогідне.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, структурою формули та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4888 (табл. СLII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 190 см від сучасної підлоги та 32 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені скорочені особове ім'я автора Ιοα(η) 'Йоанн' та родове Slu, повну форму якого визначити не виявляється за можливе.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, фактом вживання латиниці та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4889 (табл. СLII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 193 см від сучасної підлоги та 24 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслене особове ім'я автора Ιωαν 'Йоанн'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4890 (табл. СLII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 197 см від сучасної підлоги та 57 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслене особове ім'я автора Μαρκο 'Марко'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4891 (табл. СLIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 175 см від сучасної підлоги та 63 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслене особове ім'я автора Μιχαηλος 'Μιχαηλ, Михайло'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4892 (табл. СLIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 173 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. На фресці у два рядки прокреслена фраза ροκλς κ' 'року 20'. Зважаючи на структуру прорізів та скорописні форми написання літер, напис виконаний у проміжок часу

від кінця XVI до кінця XVII ст., тож єдиним правильним висновком буде віднесення часу виконання графіті до 1620 р.

Датування. 1620 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4893 (табл. CLIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 140 см від сучасної підлоги та 15 см від лівого ребра.

Опис. На фресці простежується початок незавершеного напису:

Се азъ грѣш{ныи}.

Це я, грішний.

Датування. Друга чверть XI – початок XIII ст.; за формою написання нахилених праворуч є та з із переломом, прямолінійної р з округлою зменшеною петлею.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4894 (табл. CLIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 144 см від сучасної підлоги та 43 см від лівого ребра.

Опис. На фресці у вигляді монограми виконане особове ім'я автора Ісхан 'Йоанн'.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4895 (табл. CLIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 144 см від сучасної підлоги та 43 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера ІА.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописною формою написання літери та формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4896 (табл. CLIV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 158 см від сучасної підлоги та 56,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери МА.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4897 (табл. CLIV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 140 см від сучасної підлоги та 43 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений герб Костеша.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4898 (табл. CLIV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 147 см від сучасної підлоги та 55 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4899 (табл. CLIV, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 187,5 см від сучасної підлоги та 19 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVII ст.; за формою прорізів, повністю закритих шпаклівкою.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4900 (табл. CLV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 192,5 см від сучасної підлоги та 25 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, основа щогли якого роздвоюється.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4901 (табл. CLV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 186 см від сучасної підлоги та 51 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4902 (табл. CLV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 181,5 см від сучасної підлоги та 46,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4903 (табл. CLV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 171,5 см від сучасної підлоги та 77 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

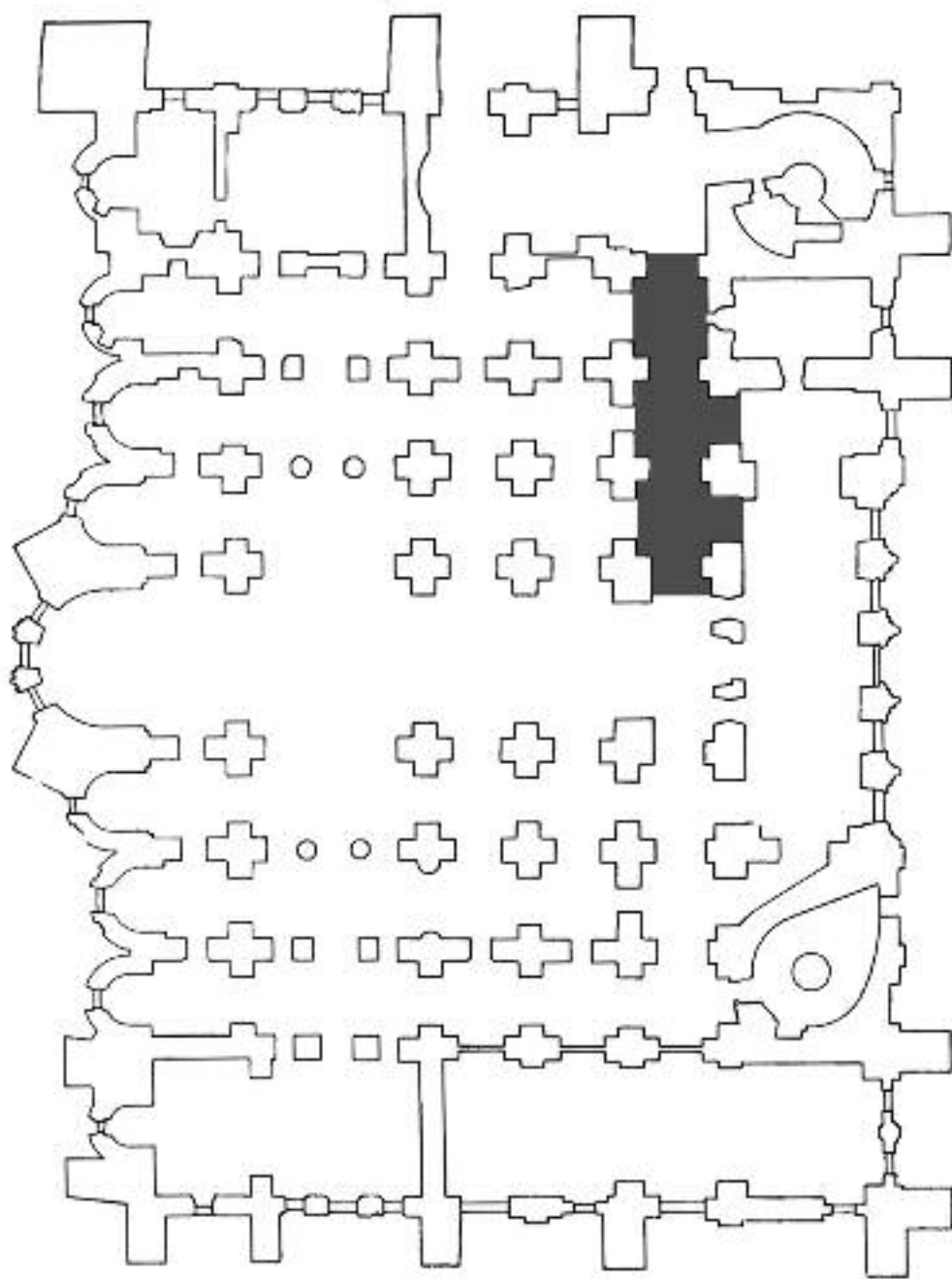
Графіті № 4904 (табл. CLV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 184 см від сучасної підлоги та 57 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

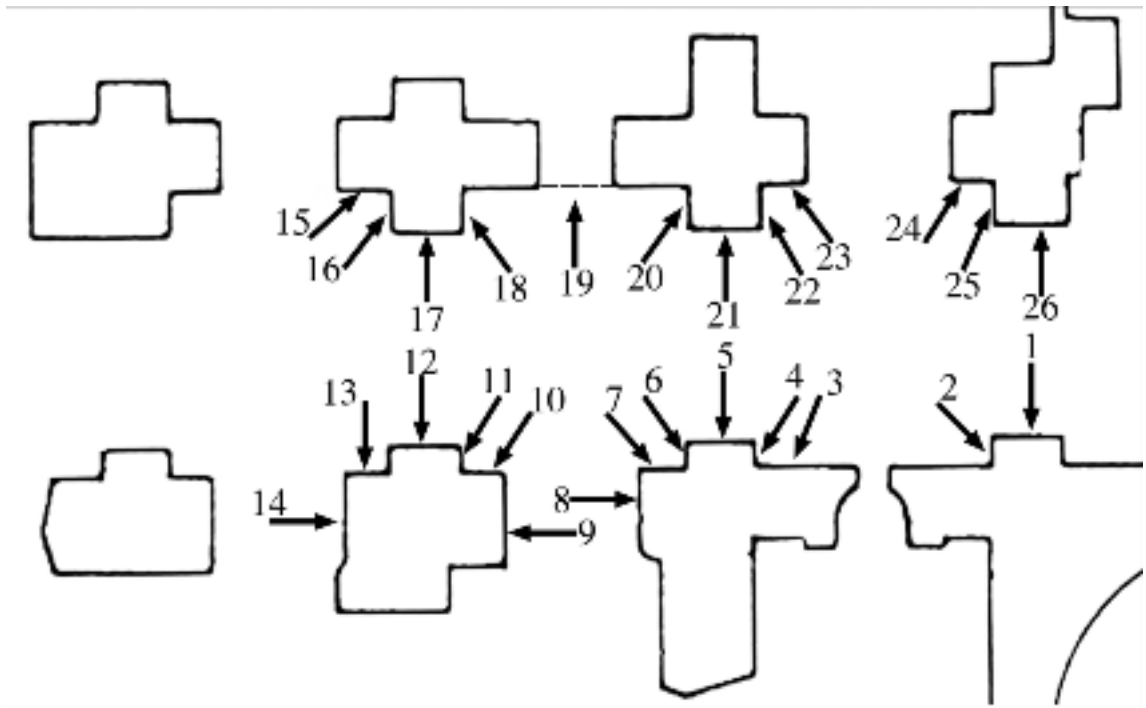
Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Таблиця 1

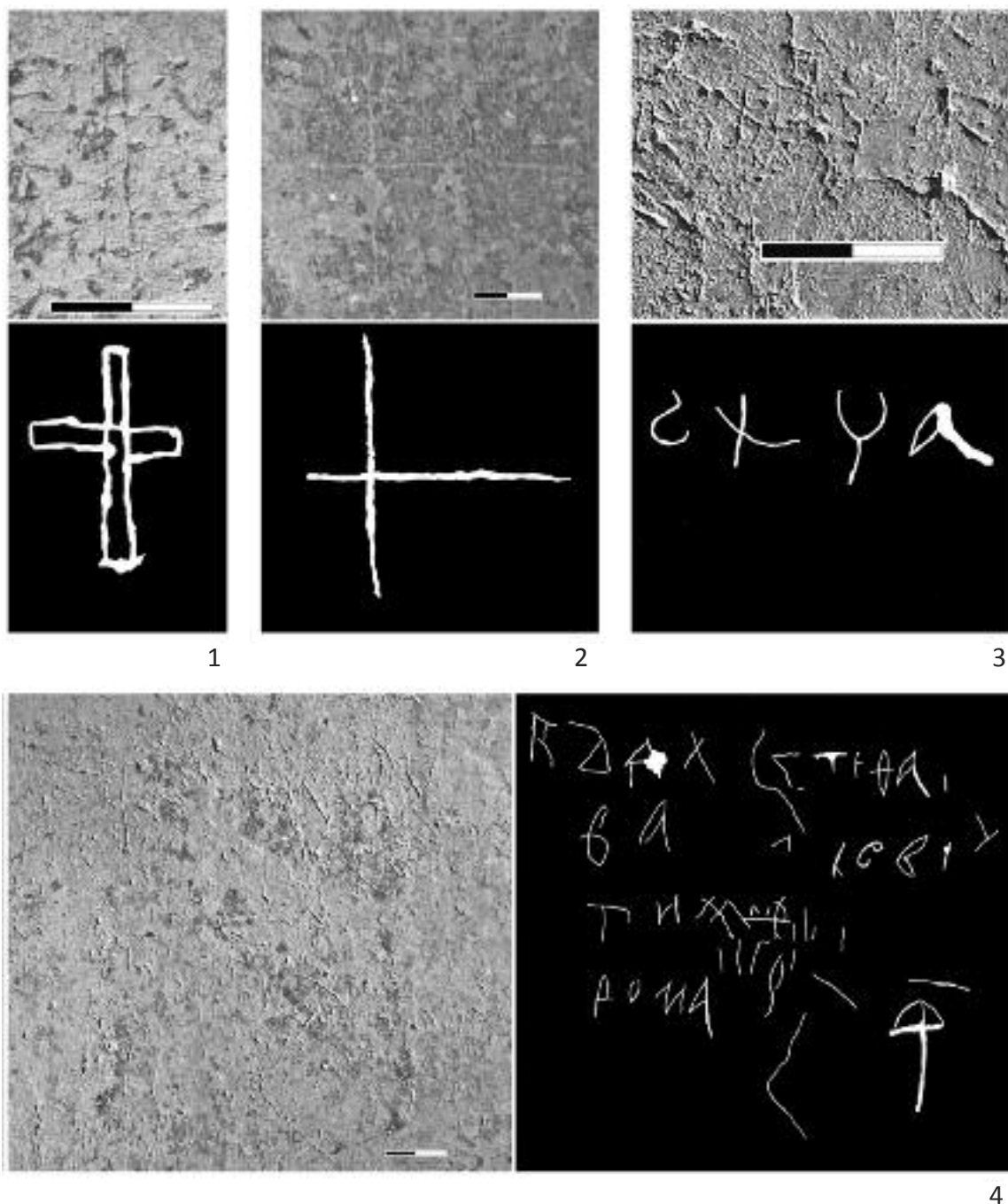
Схема першого поверху Софійського собору. Сірим кольором виділений архітектурний об'єкт південної частини західної внутрішньої галереї

Таблиця II

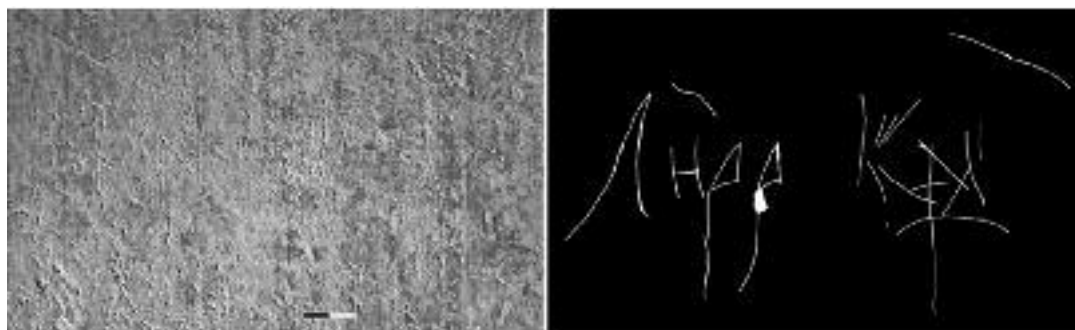
Схема південної частини західної внутрішньої галереї з позначенням місця розташування графіті:

- 1** – №№ 4361–4365; **2** – №№ 4366–4367; **3** – №№ 4368–4370; **4** – №№ 4371–4372;
5 – №№ 4373–4389; **6** – №№ 4390–4391; **7** – № 4392; **8** – № 4393;
9 – №№ 4394–4406; **10** – №№ 4407–4409; **11** – №№ 4410–4413;
12 – №№ 4414–4427; **13** – №№ 4428–4431; **14** – №№ 4432–4437;
15 – №№ 246–247, 247a, 4438–4482; **16** – №№ 4483–4490; **17** – №№ 55, 4491–4545;
18 – №№ 4546–4587; **19** – №№ 103–104, 209–210, 241/242, 256, 261–262, 419, 2588–4683;
20 – №№ 4684–4688; **21** – №№ 4689–4705; **22** – №№ 4706–4727;
23 – №№ 4728–4775; **24** – №№ 4776–4849; **25** – №№ 4580–4867;
26 – №№ 168, 4868–4904

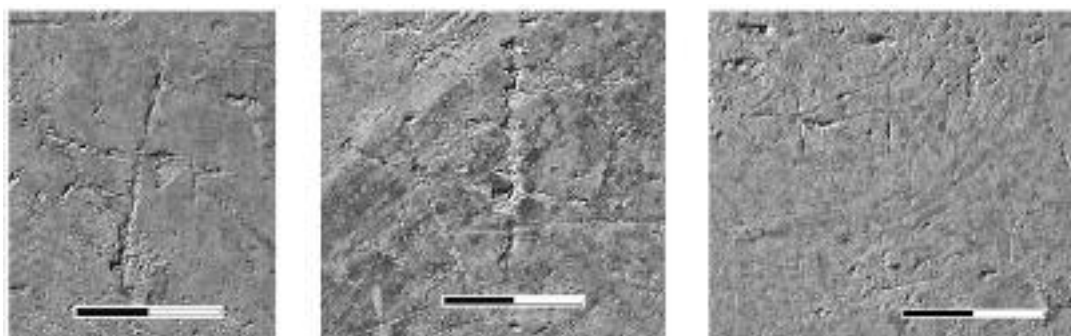

Таблиця III

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4361, 2 – № 4362, 3 – № 4363, 4 – № 4364

1

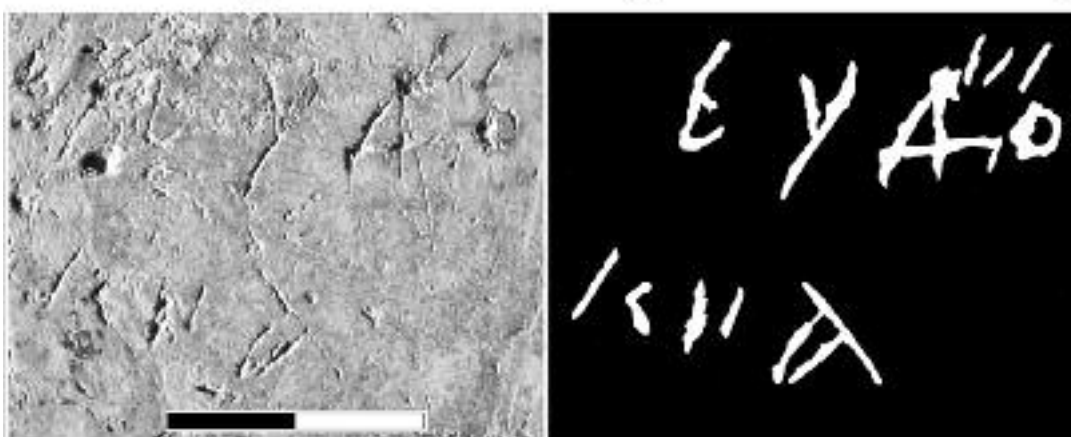
2

3

4

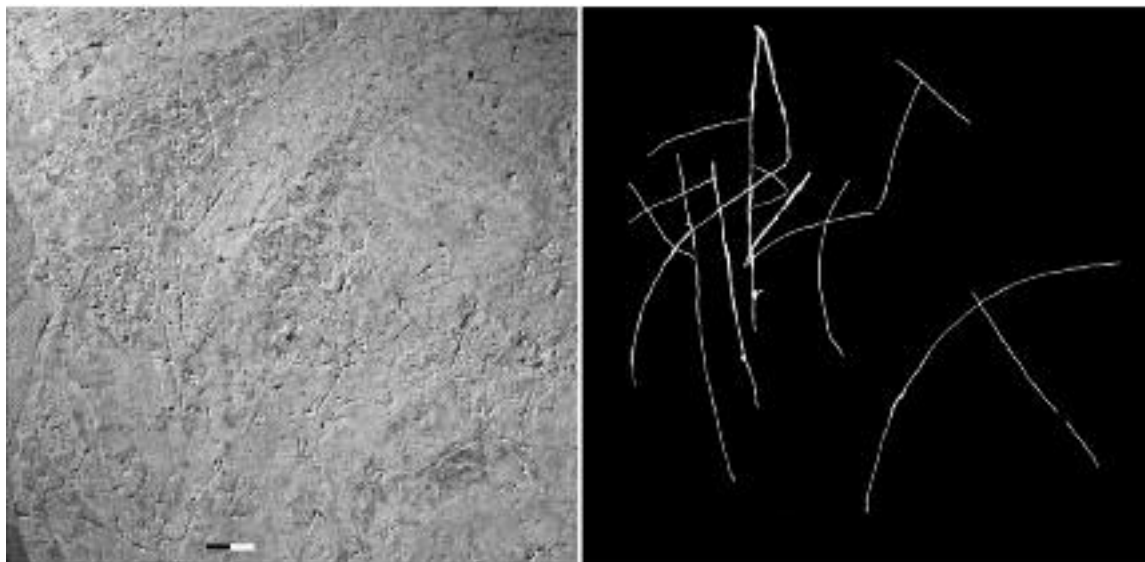

5

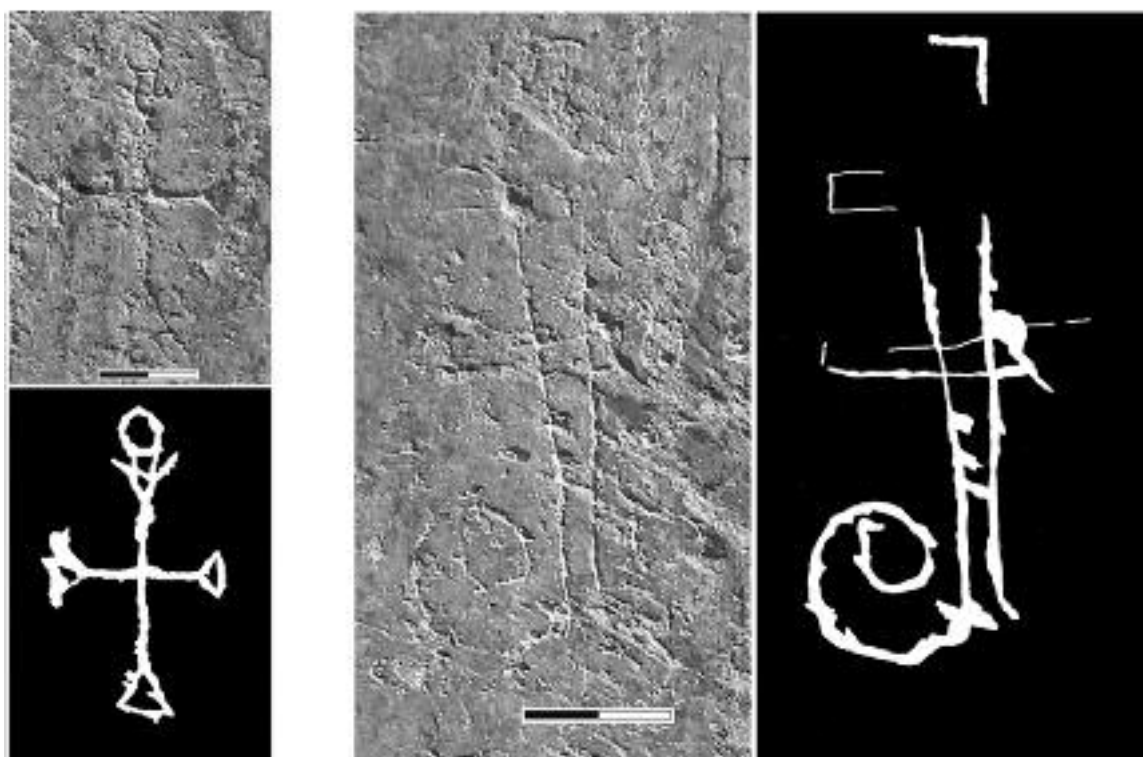
Таблиця IV

Фотографія та прорисовка графігі: 1 – № 4365, 2 – № 4366, 3 – № 4367,
4 – № 4368, 5 – № 4369

1

2

3

Таблиця V

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4370, **2** – № 4371, **3** – № 4372

1

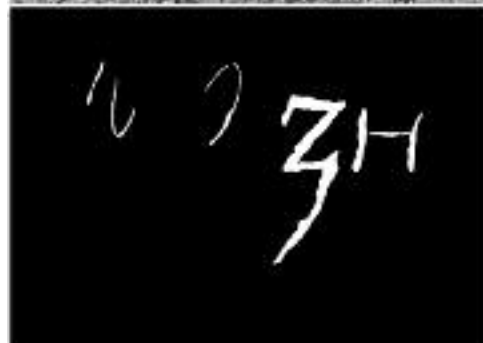
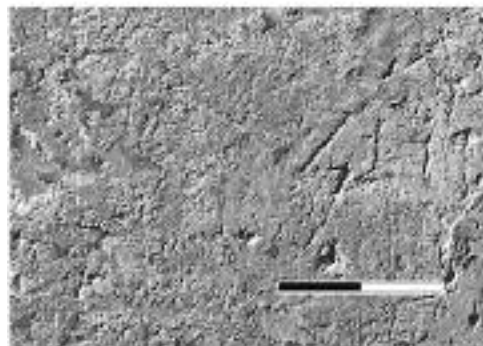
2

Таблиця VI

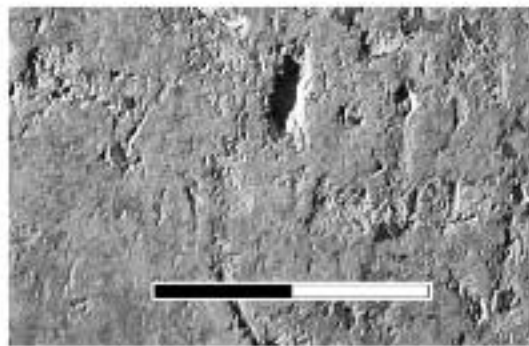
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4373, 2 – № 4374

1

2

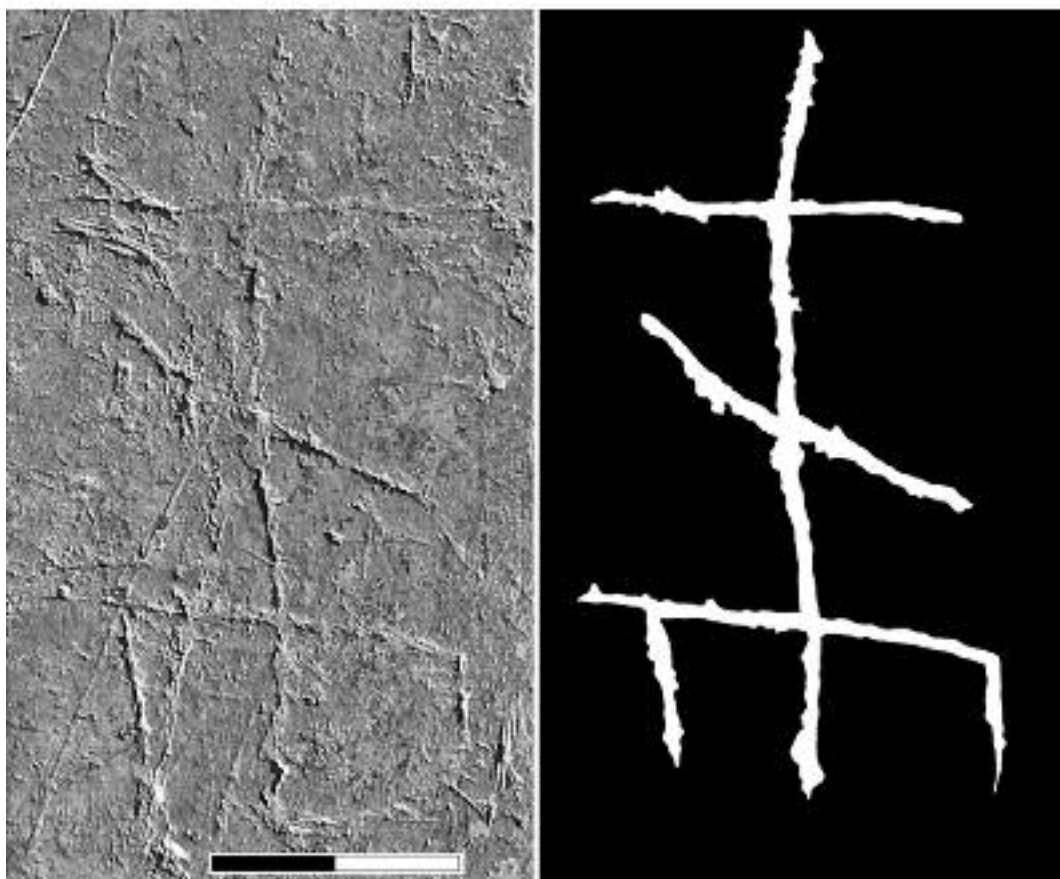
3

Таблиця VII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4375, 2 – № 4376, 3 – № 4377

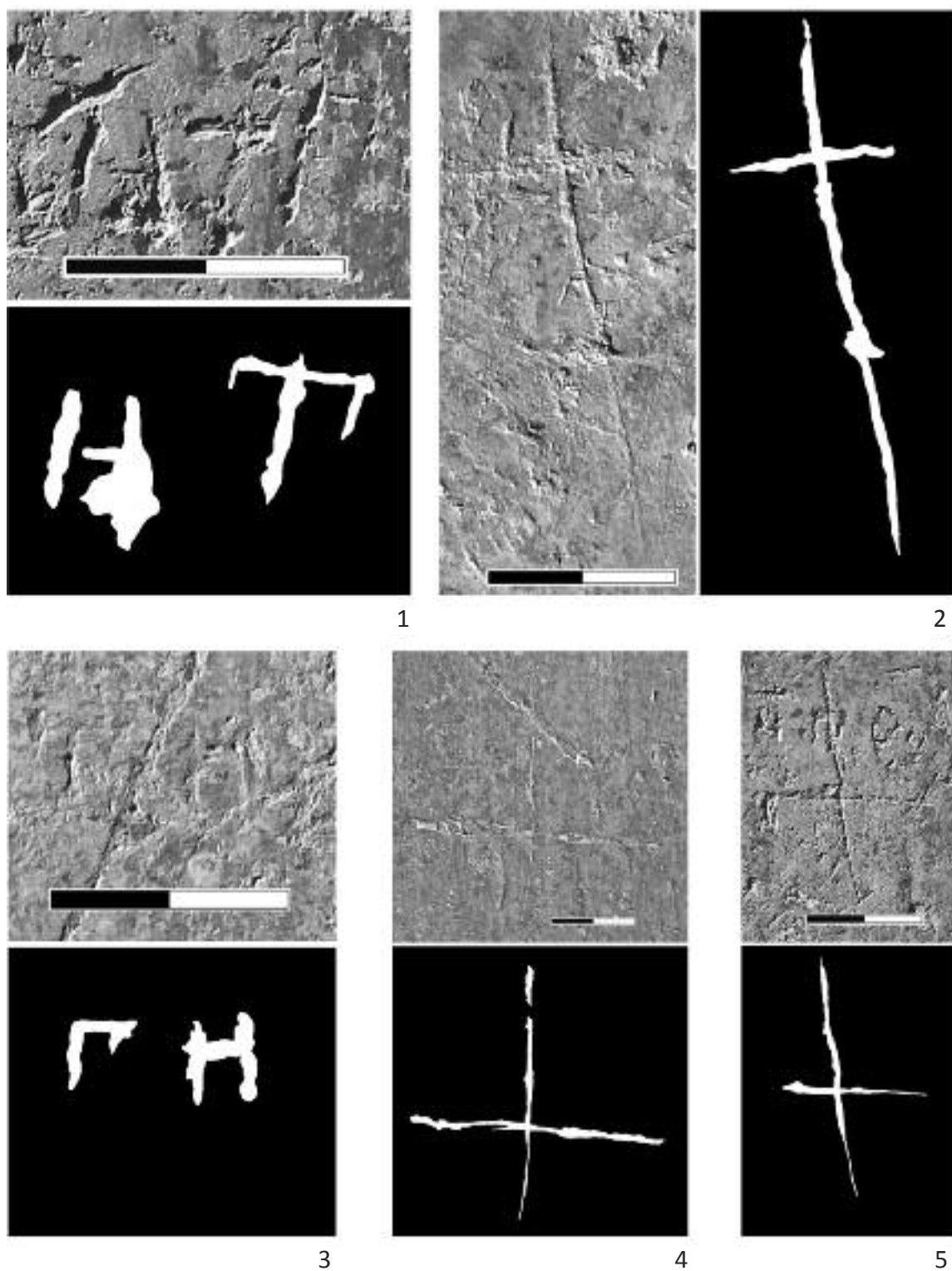
1

2

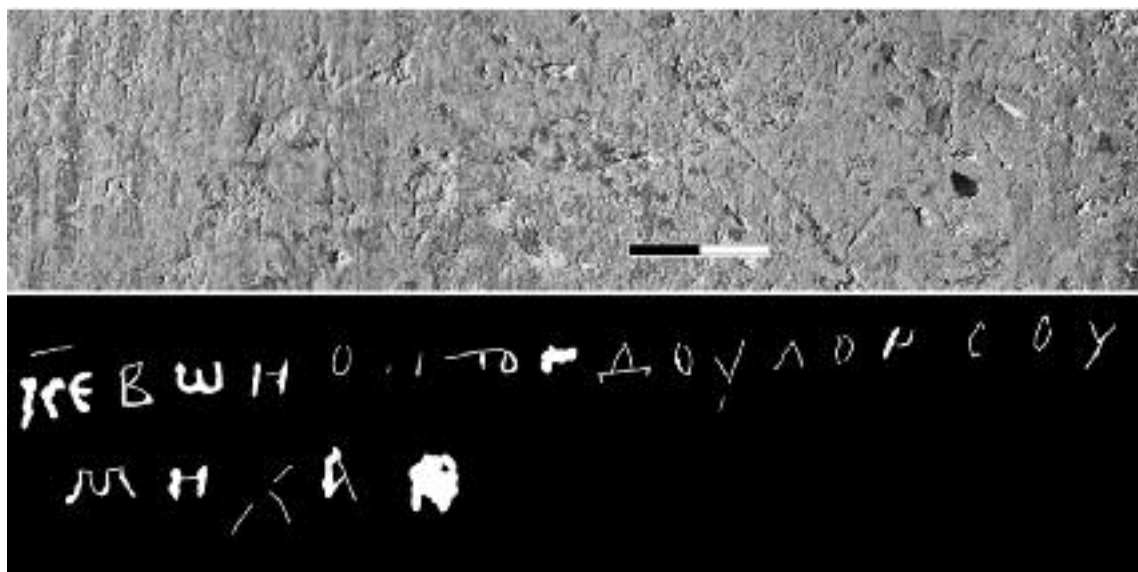
Таблиця VIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4378, 2 – № 4379

Таблиця ІХ

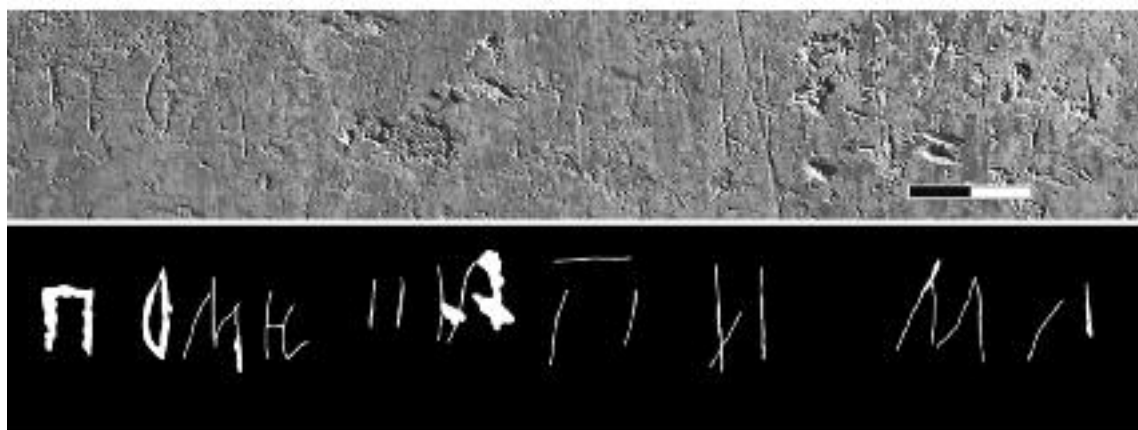
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4380, 2 – № 4381, 3 – № 4382,
4 – № 4383, 5 – № 4384

1

2

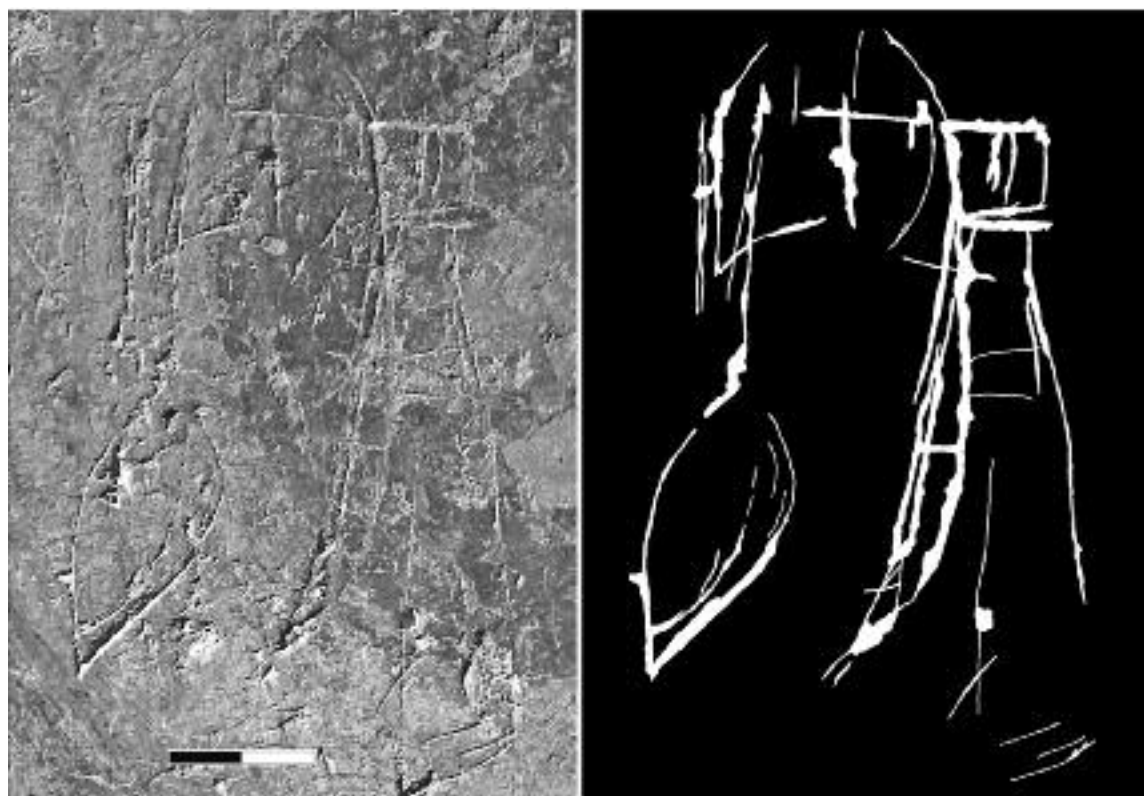

3

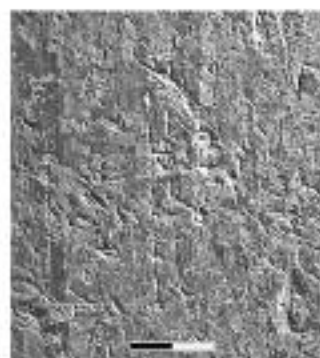
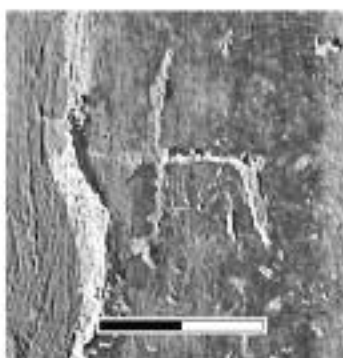
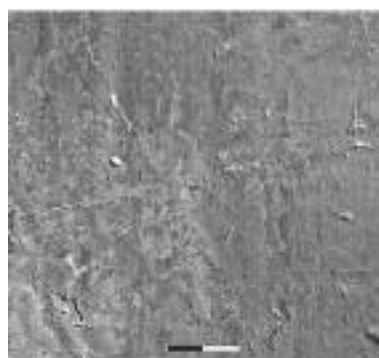
Таблиця Х

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4385, **2** – № 4386, **3** – № 4387

1

2

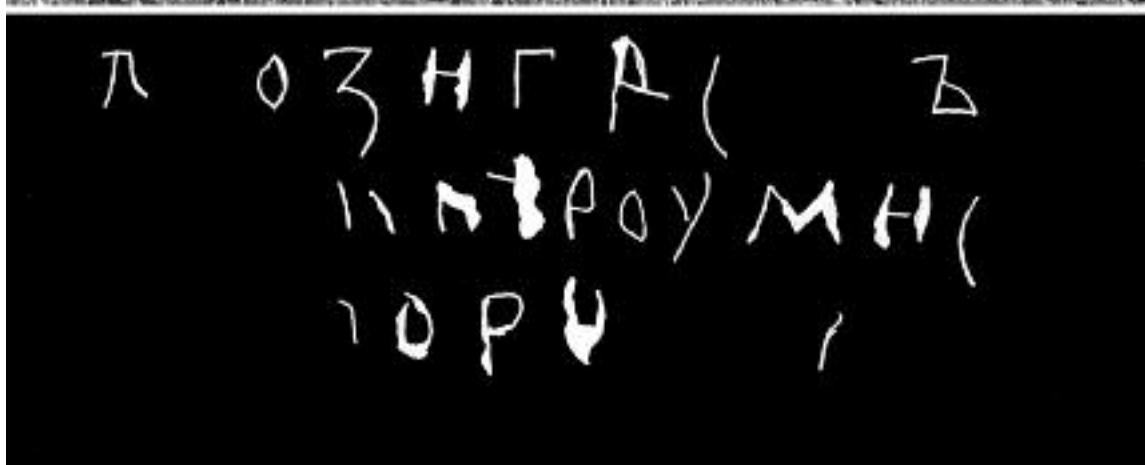
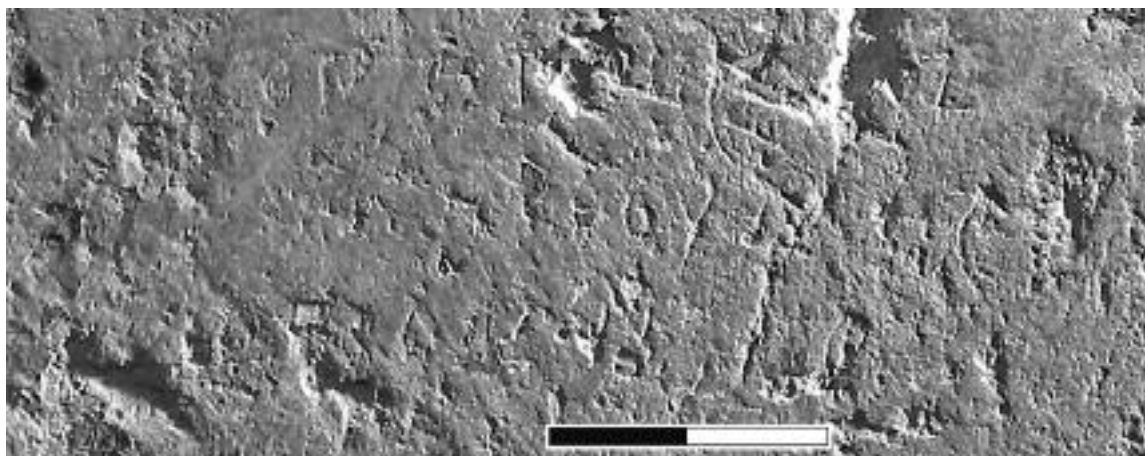
3

4

Таблиця XII

Фотографія та прорисовка графігі: 1 – № 4391, 2 – № 4393, 3 – № 4395, 4 – № 4396

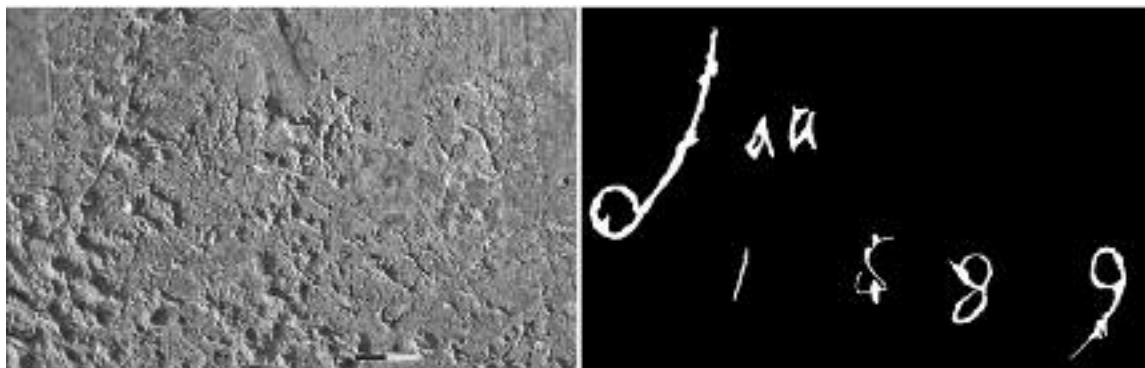
1

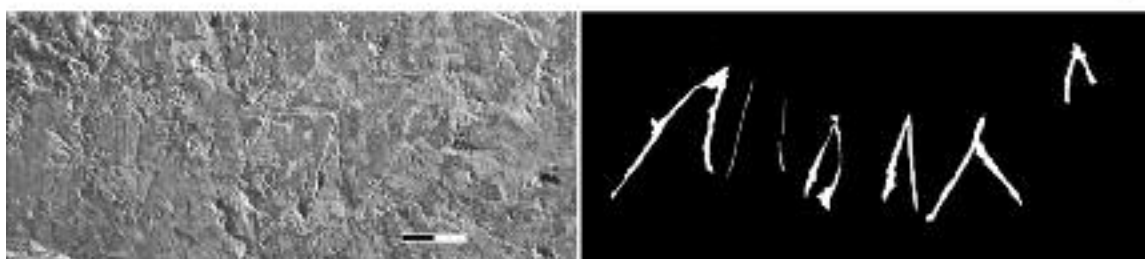
2

Таблиця XIII

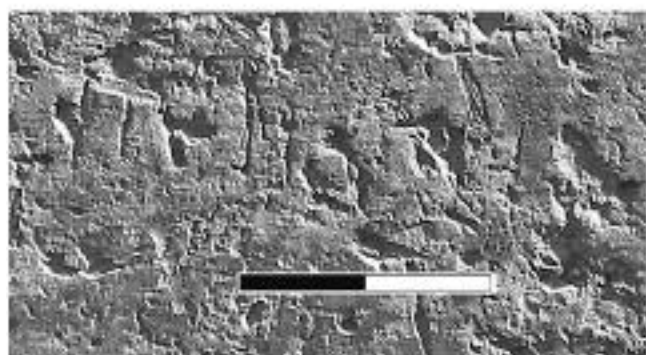
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4397, 2 – № 4398

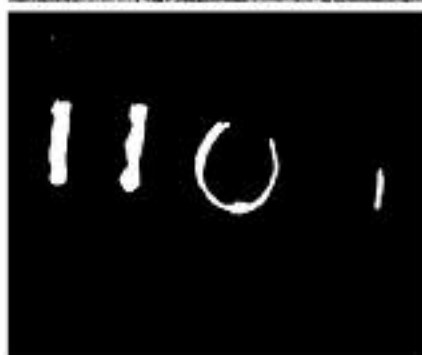
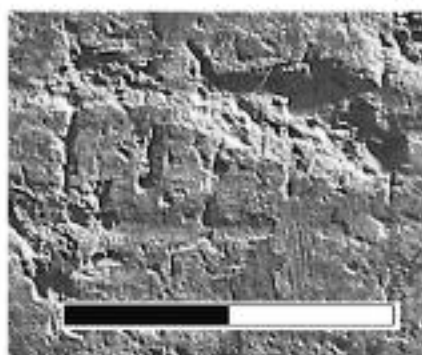
1

2

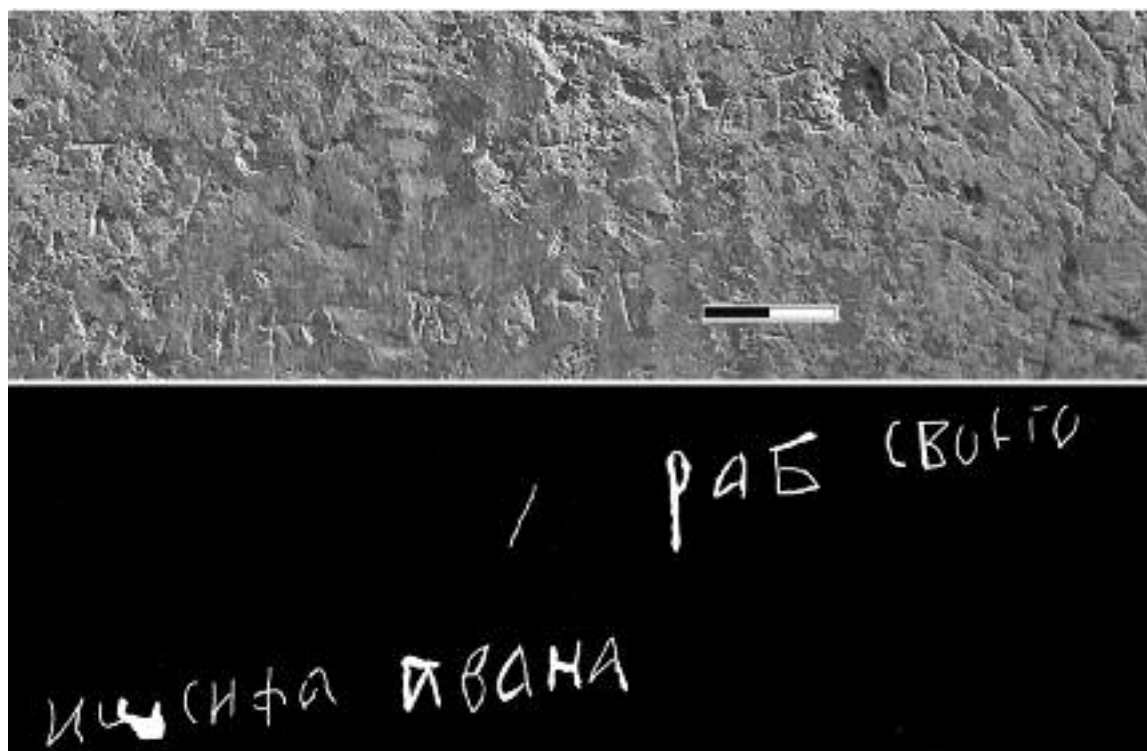
3

4

Таблиця XIV

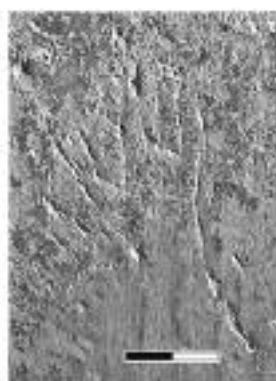
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4399, 2 – № 4400, 3 – № 4401, 4 – № 4402

1

2

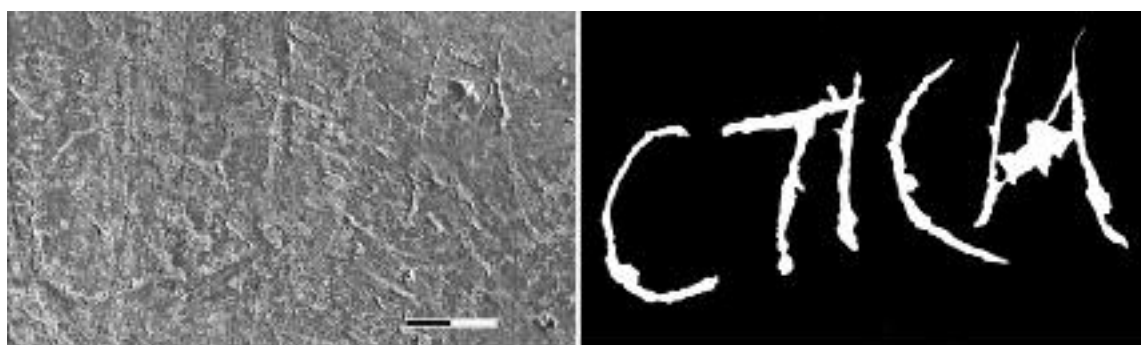
3

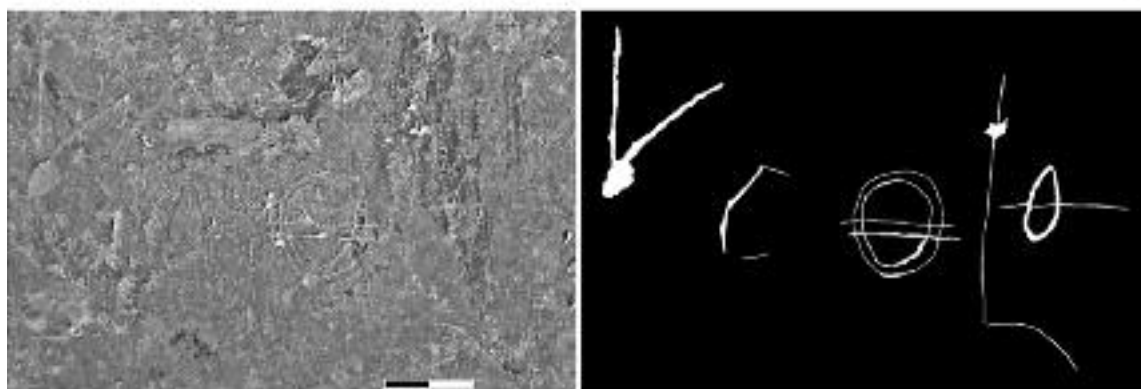
4

Таблиця XV

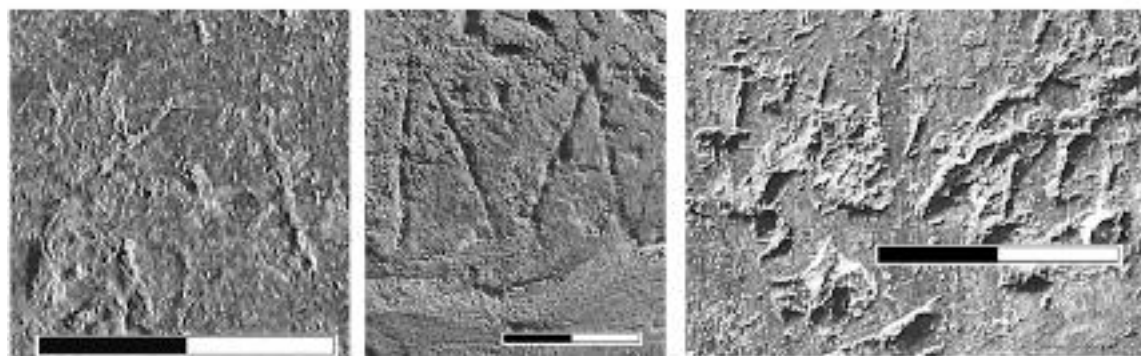
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4403, 2 – № 4404, 3 – № 4405, 4 – № 4406

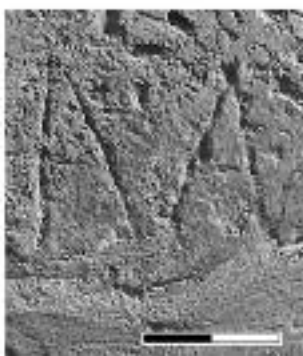
1

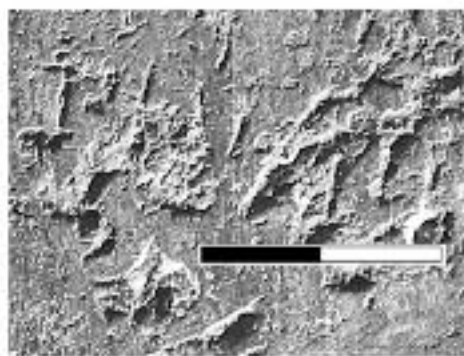
2

3

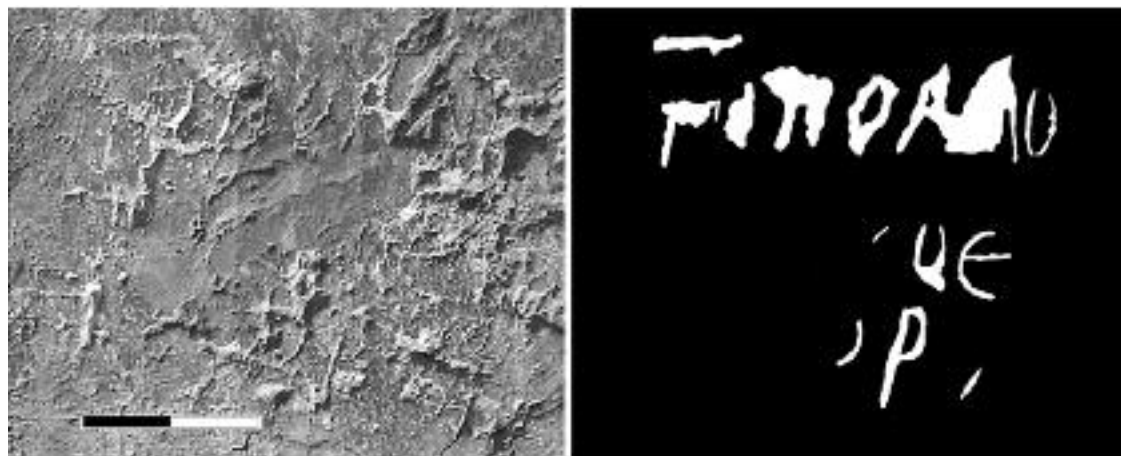
4

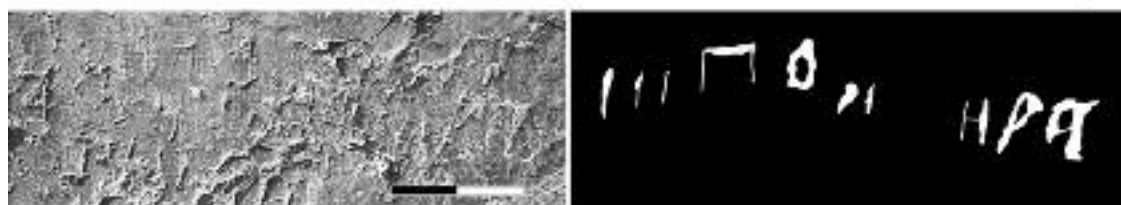
5

Таблиця XVI

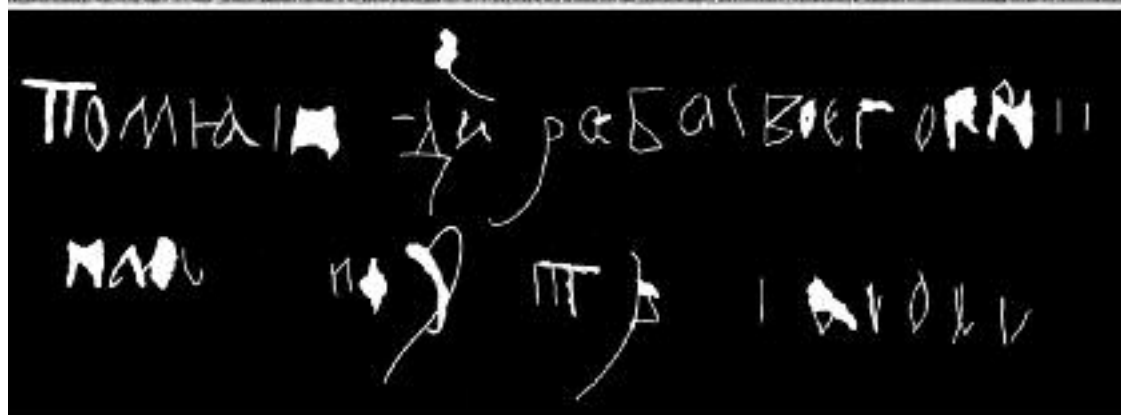
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4407, 2 – № 4408, 3 – № 4409,
4 – № 4410, 5 – № 4411

1

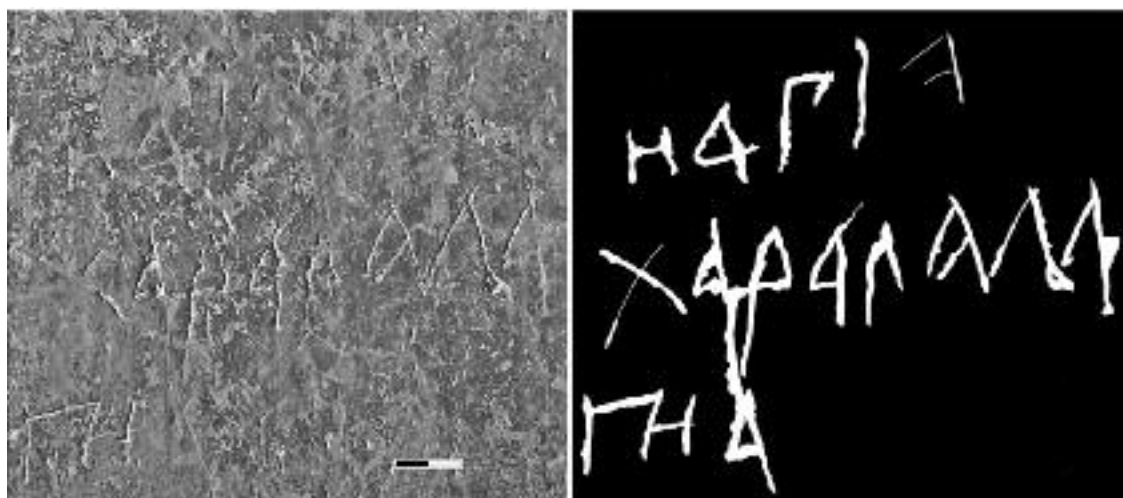
2

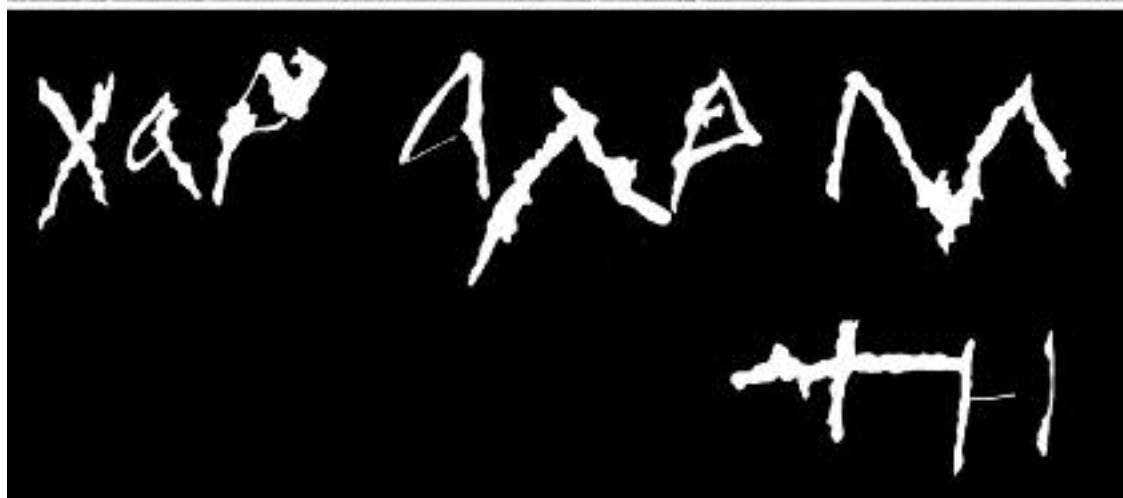
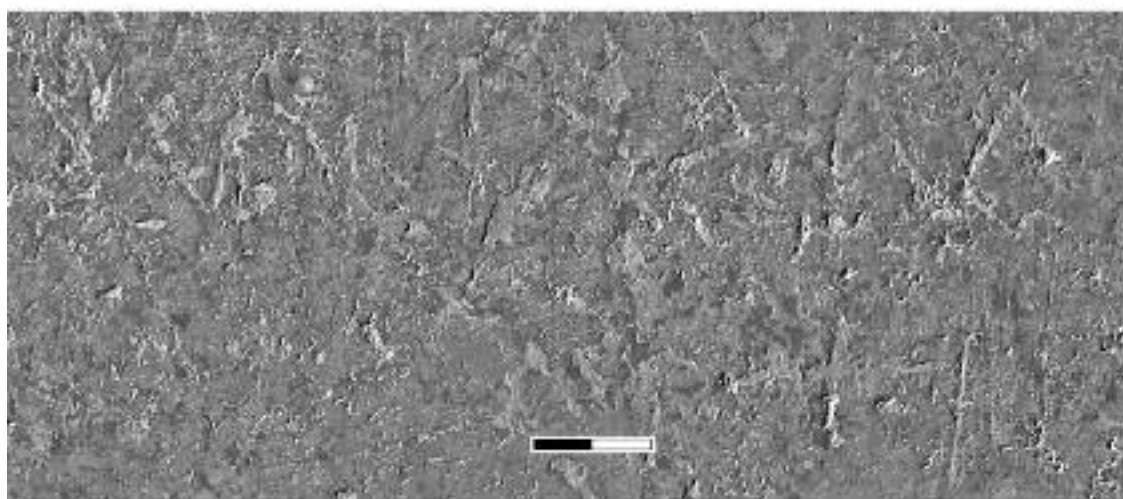
3

Таблиця XVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4412, 2 – № 4413, 3 – № 4414

1

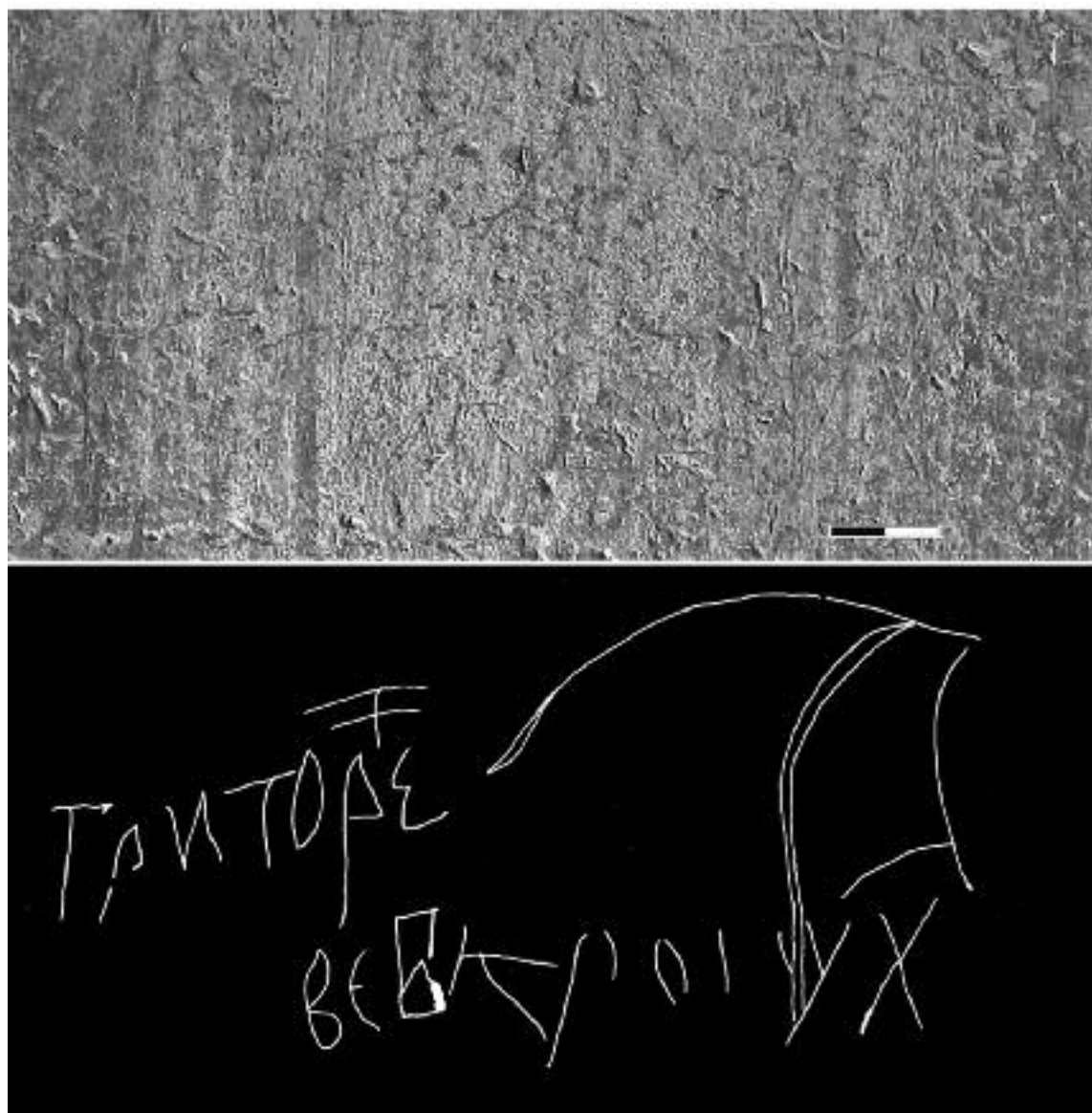
2

Таблиця XVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4415, 2 – № 4416

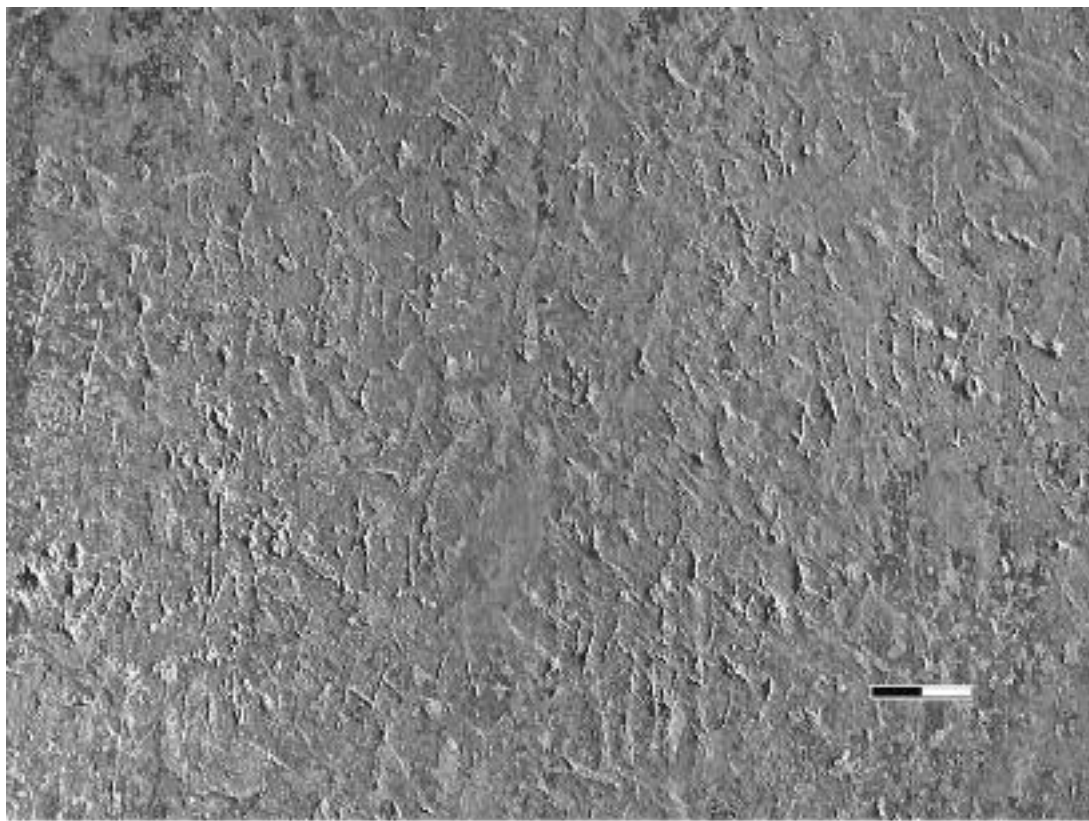
1

2

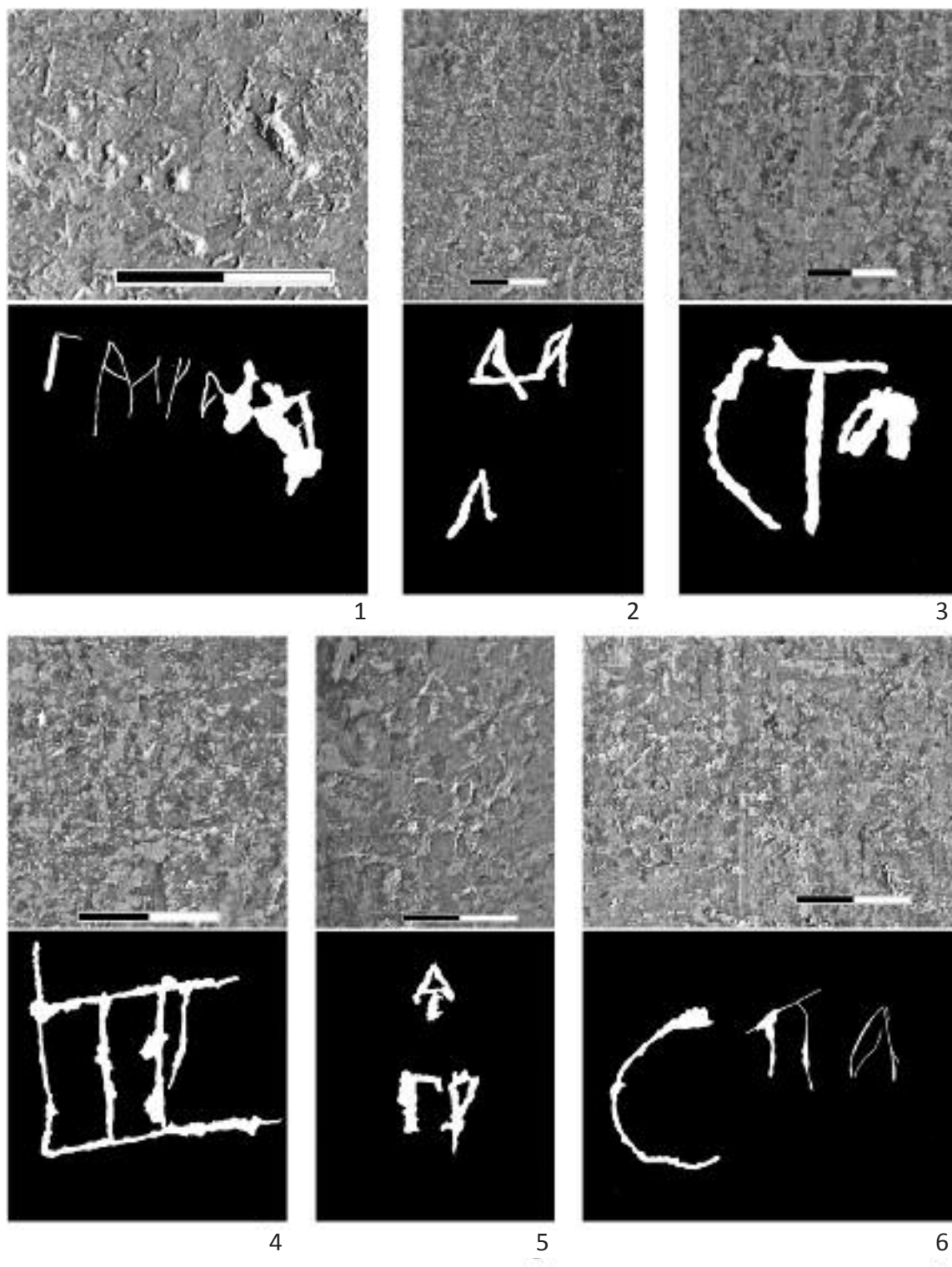
Таблиця XIX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4417, 2 – № 4418

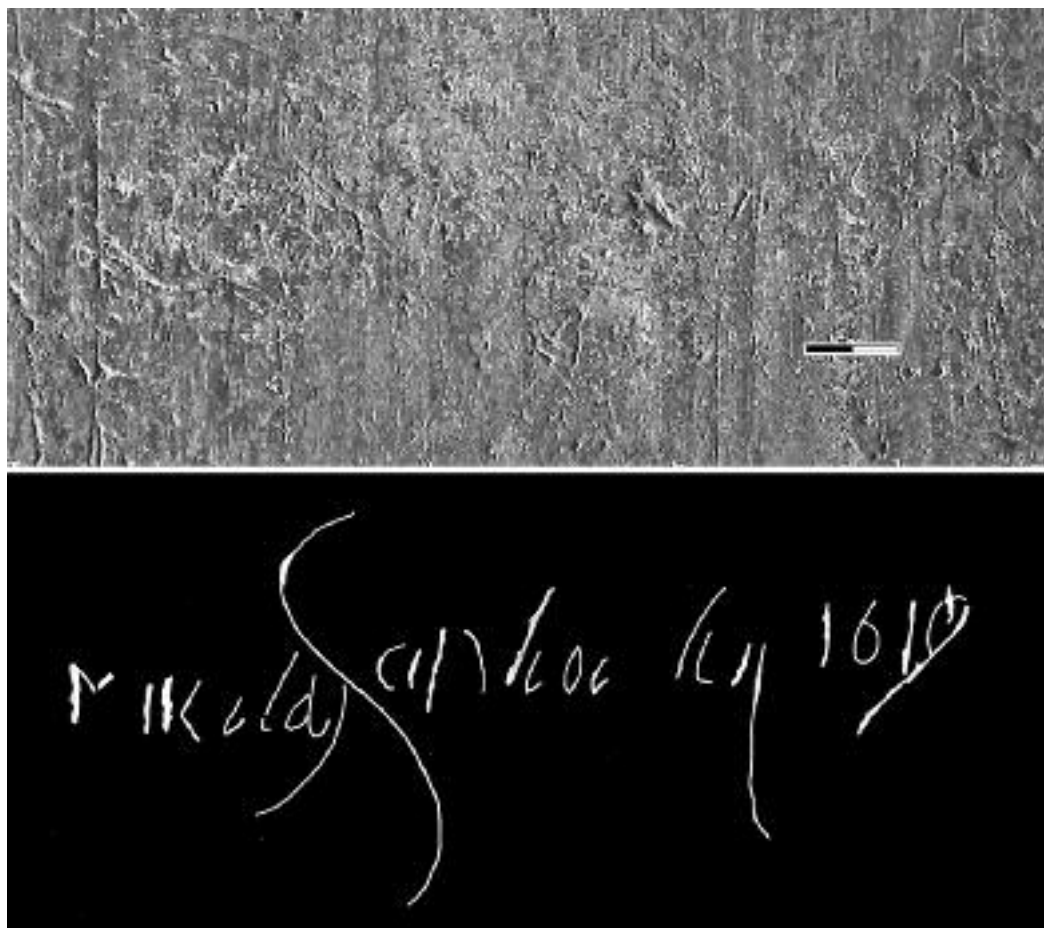
Таблиця XX
Фотографія та прорисовка графіті № 4419

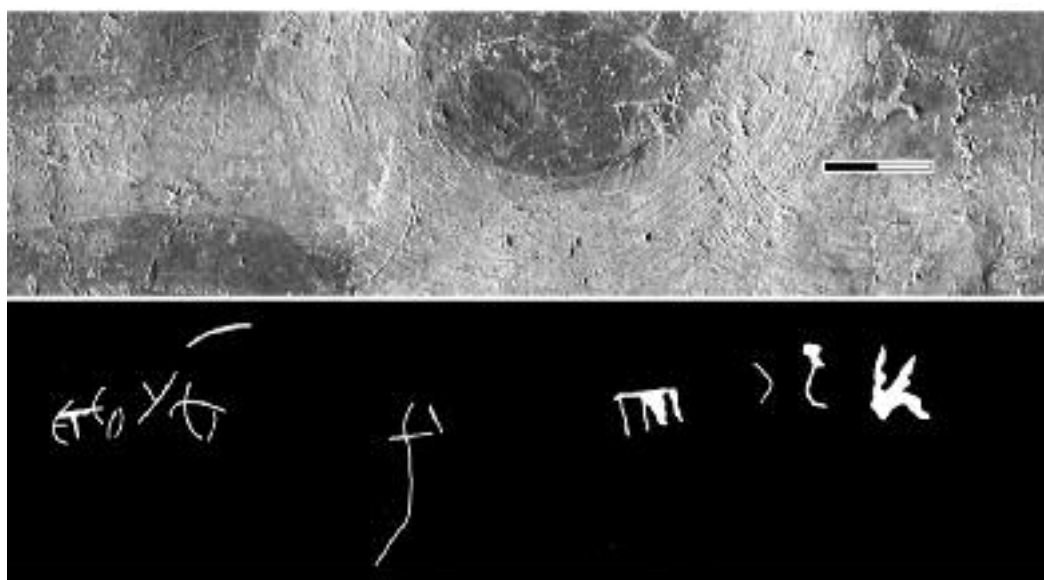

Таблиця XXI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4420, 2 – № 4421, 3 – № 4422,
4 – № 4423, 5 – № 4424, 6 – № 4425

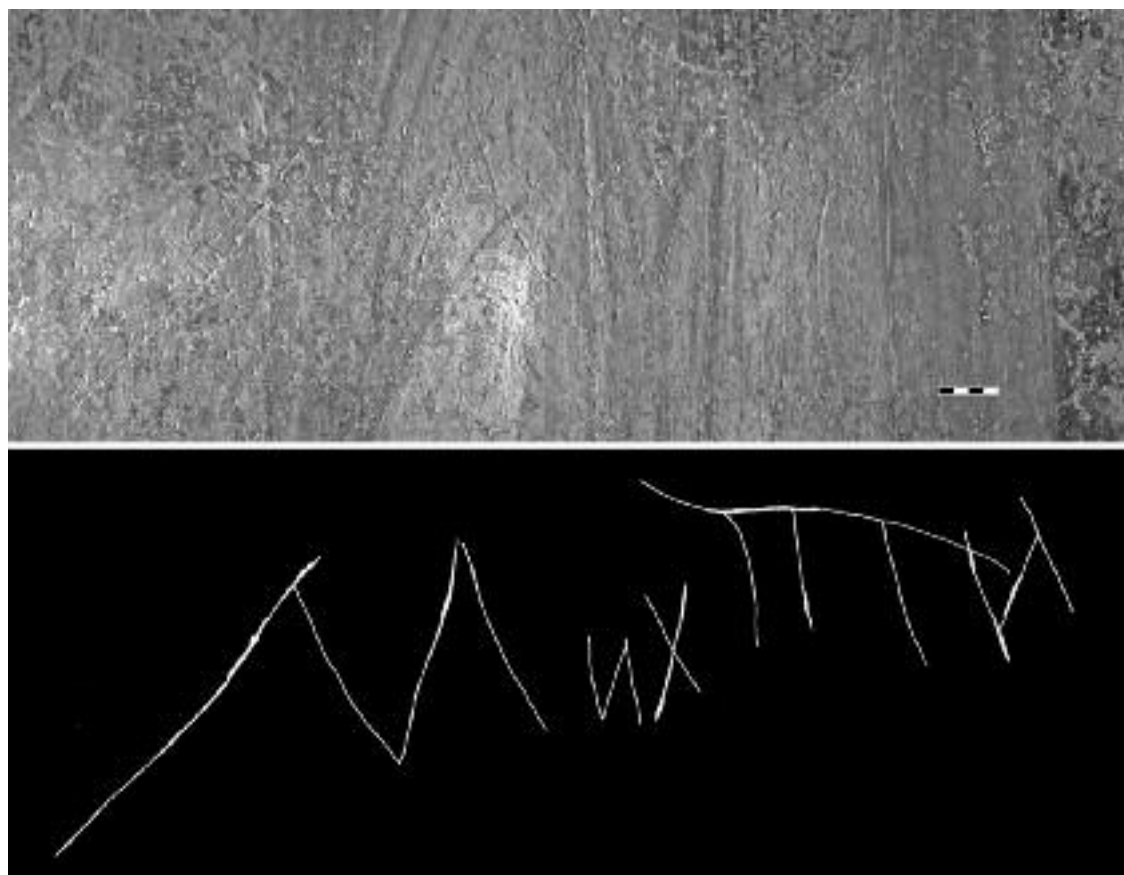
1

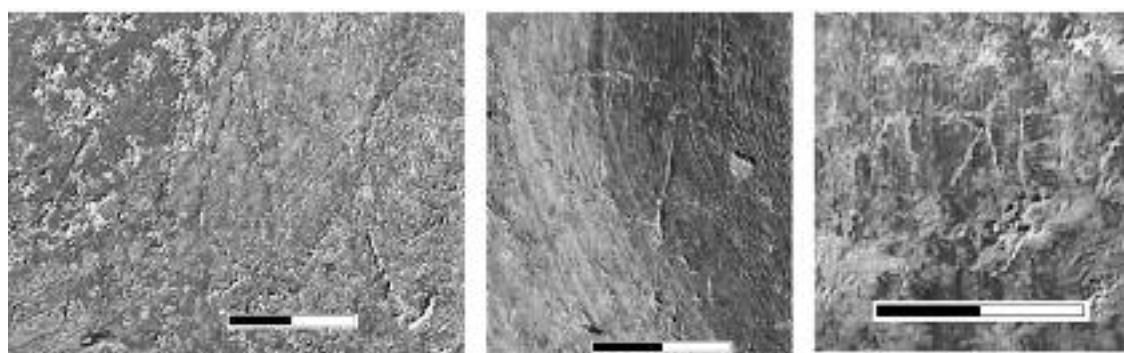
2

Таблиця XXII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4426, 2 – № 4428

1

2

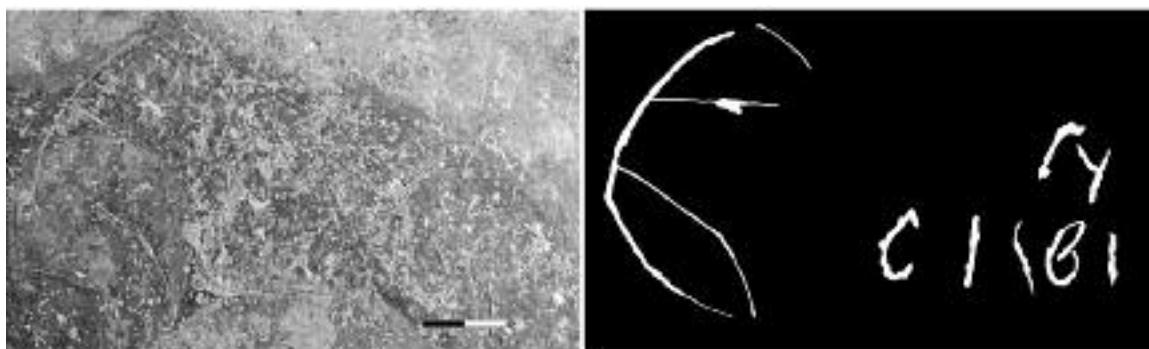
3

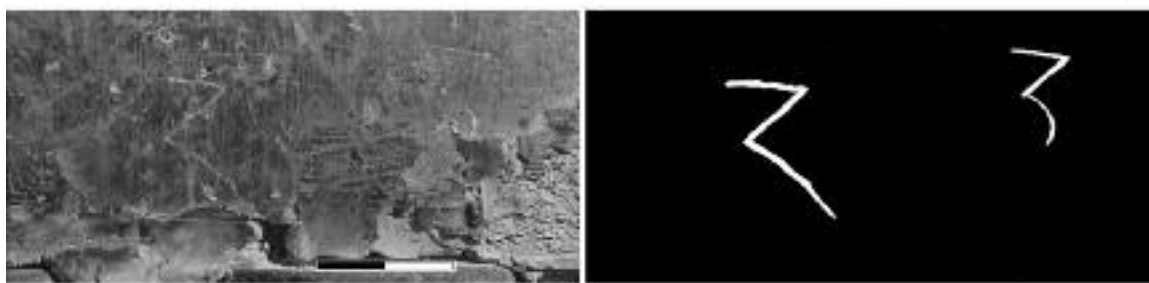
4

Таблиця XXIII

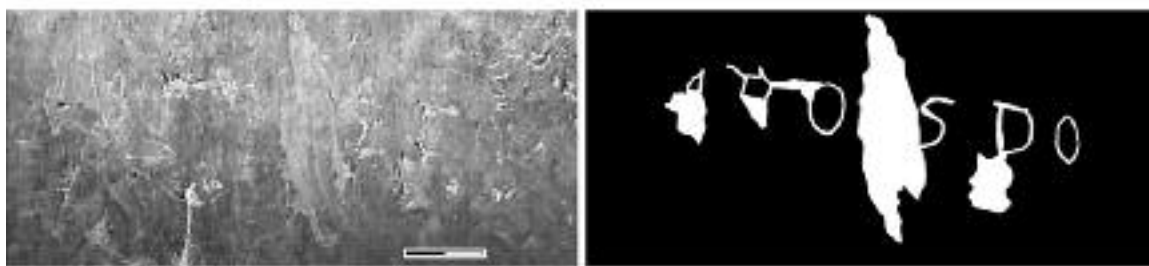
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4427, 2 – № 4429, 3 – № 4430, 4 – № 4434

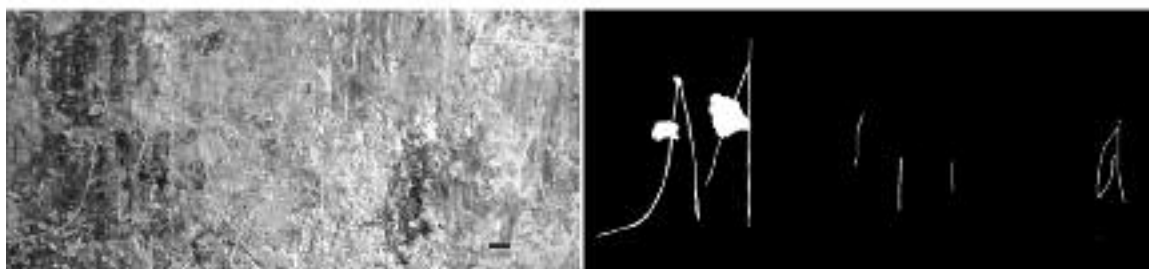
1

2

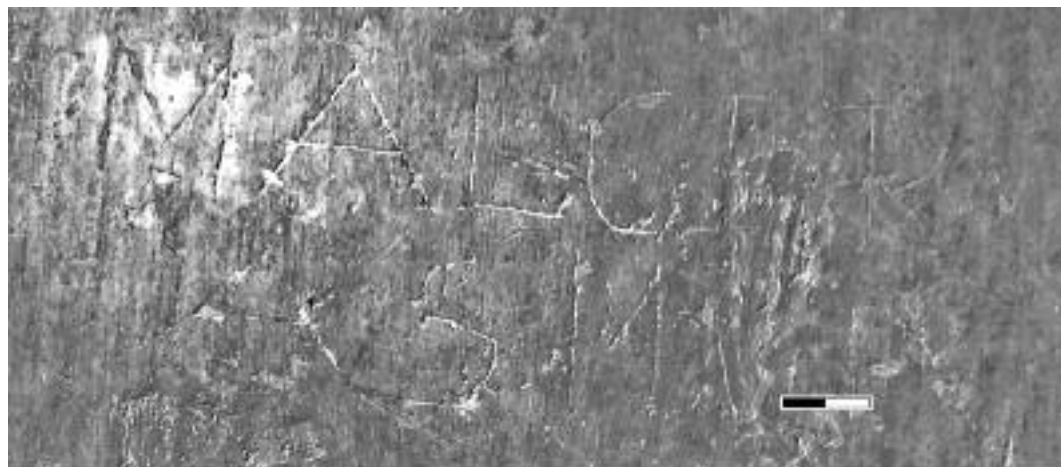
3

4

Таблиця XXIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4431, 2 – № 4435, 3 – № 4436, 4 – № 4437

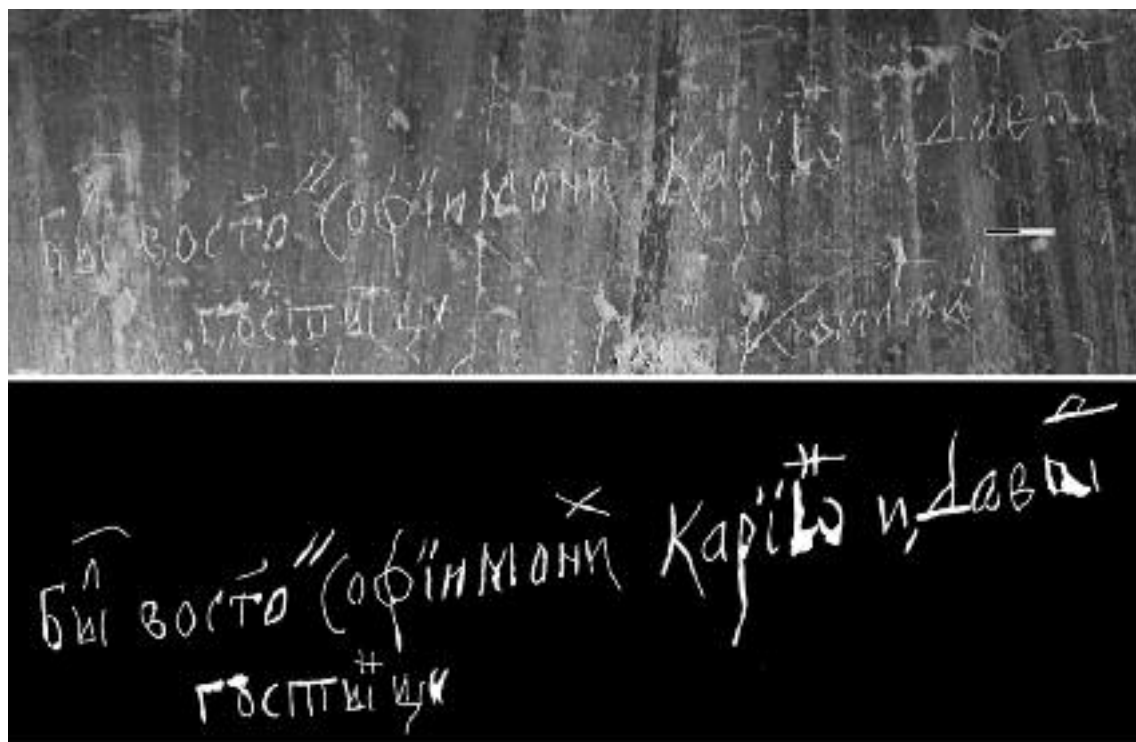
1

2

Таблиця XXV

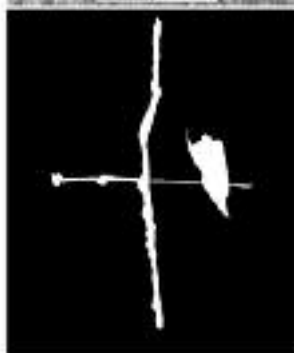
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4432, 2 – № 4433

1

2

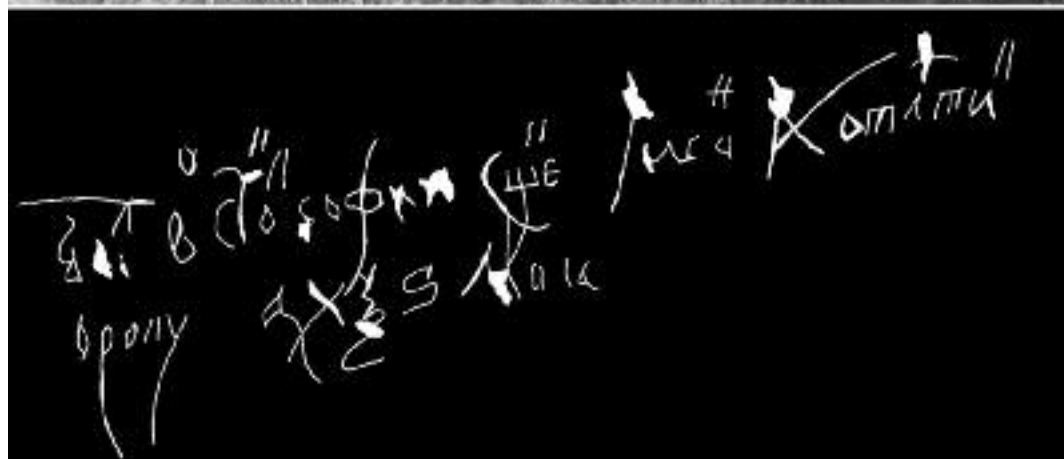
3

4

Таблиця XXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 246, 2 – № 4438, 3 – № 4439, 4 – № 4440

1

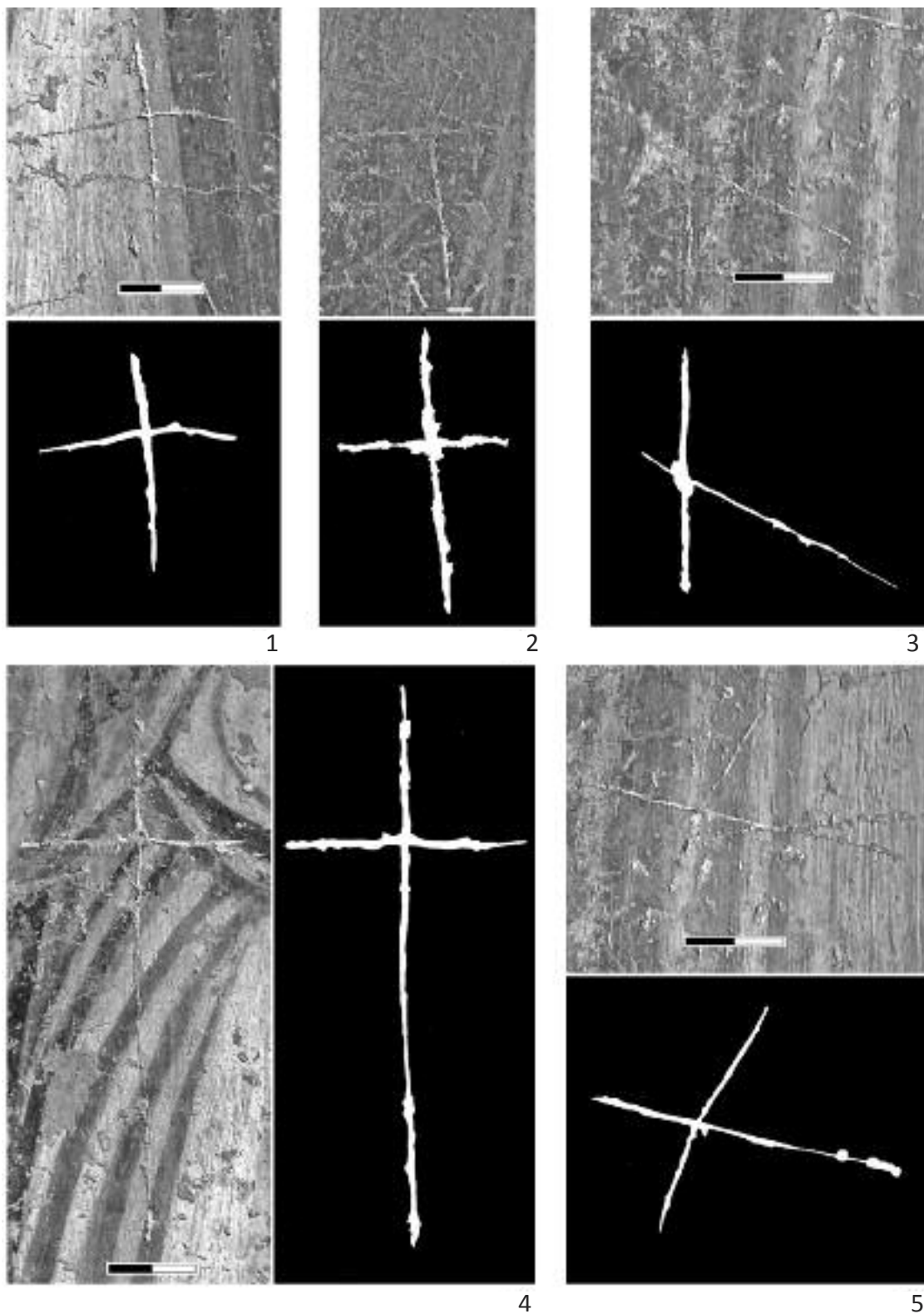
2

3

Таблиця XXVII

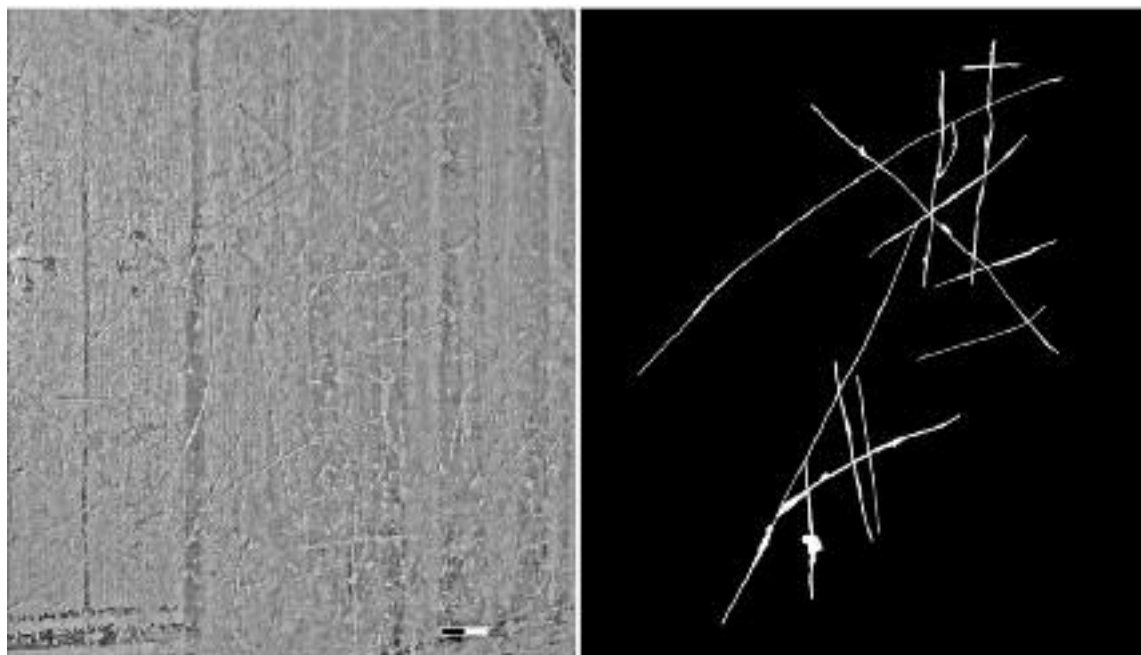
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 247, 2 – № 247а, 3 – № 4441

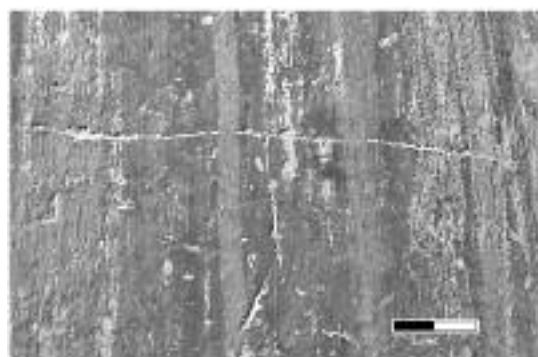
Таблиця XXVIII

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4442, **2** – № 4443, **3** – № 4444,
4 – № 4445, **5** – № 4446

1

2

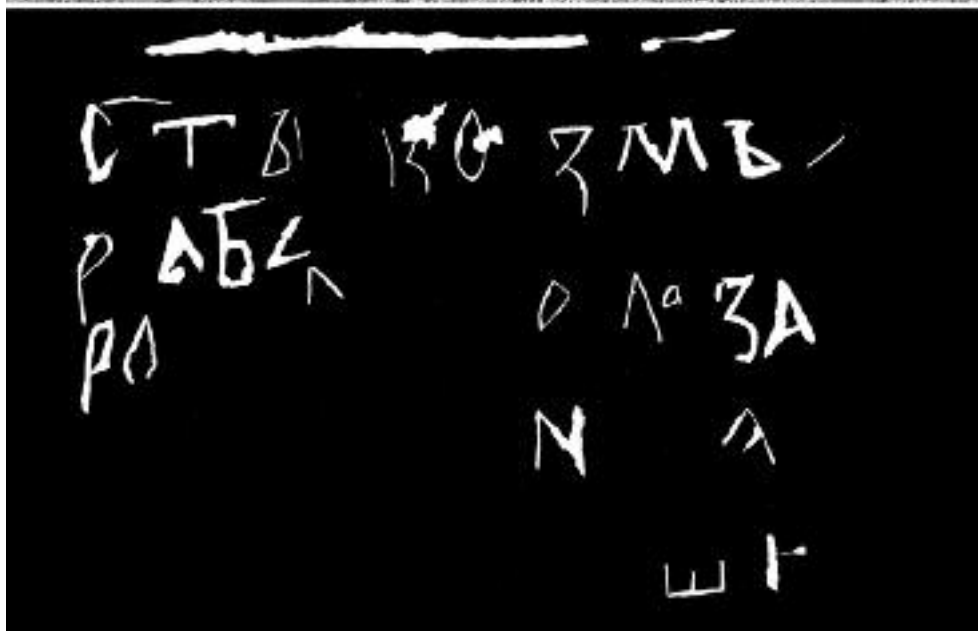
3

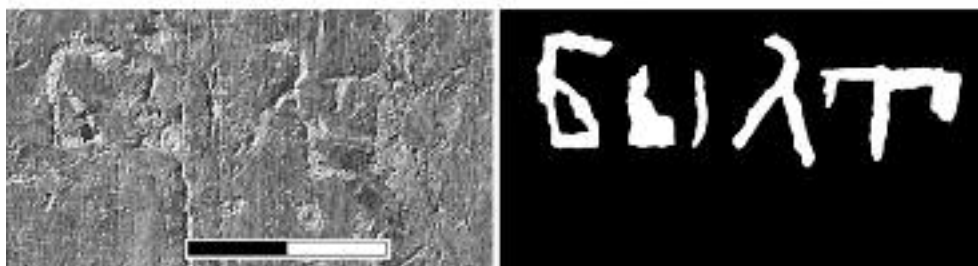
4

Таблиця XXIX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4447, 2 – № 4448, 3 – № 4449, 4 – № 4450

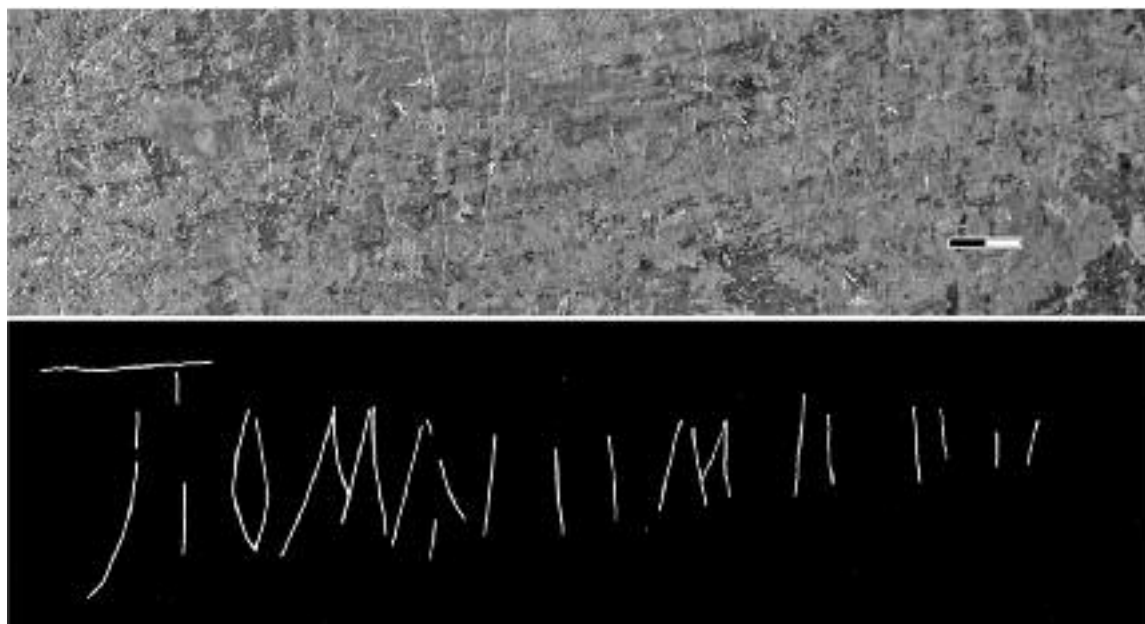
1

2

Таблиця XXX

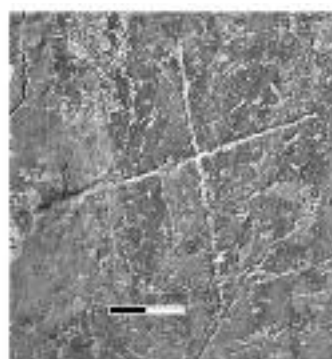
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4451, 2 – № 4452

1

2

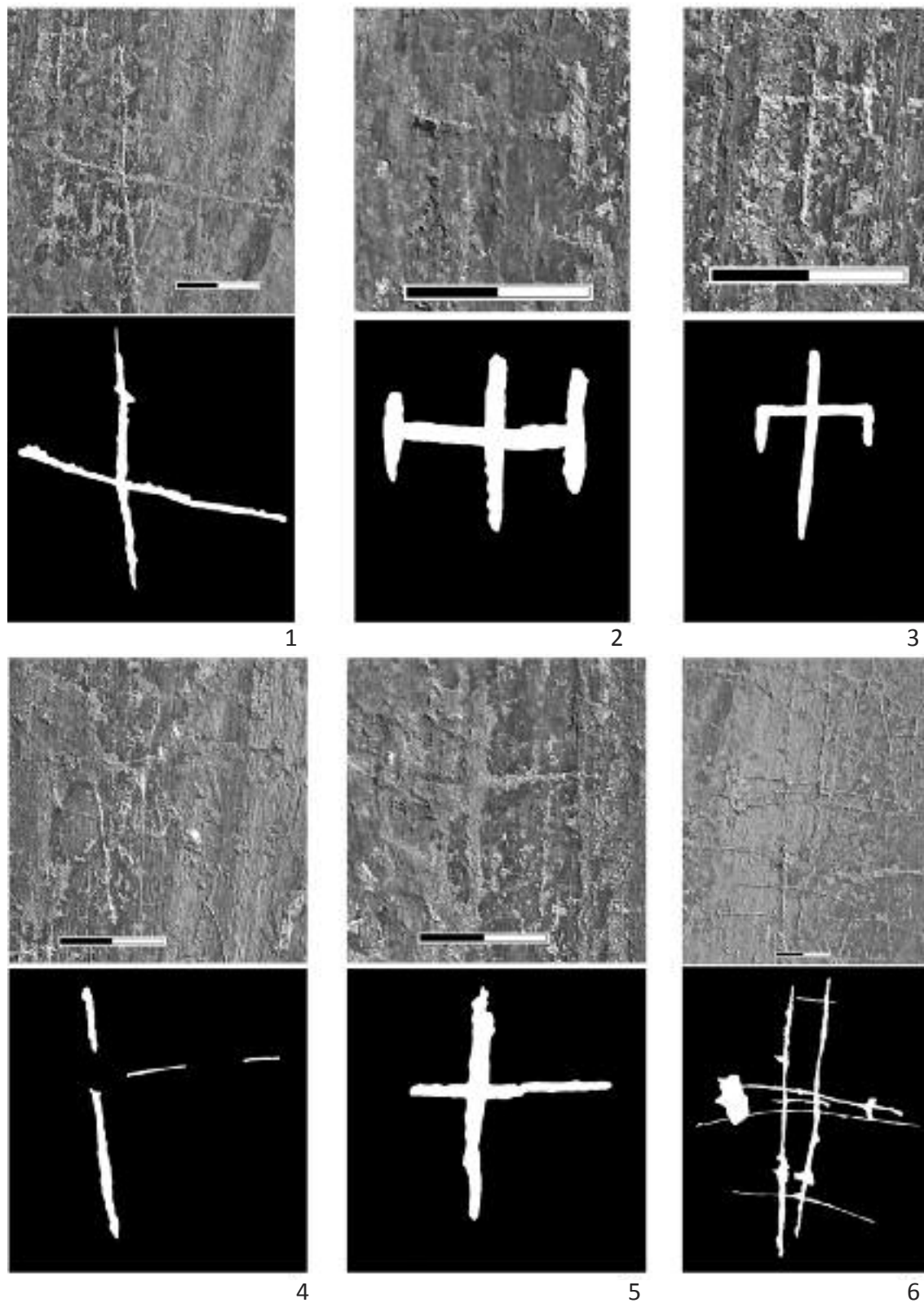
3

4

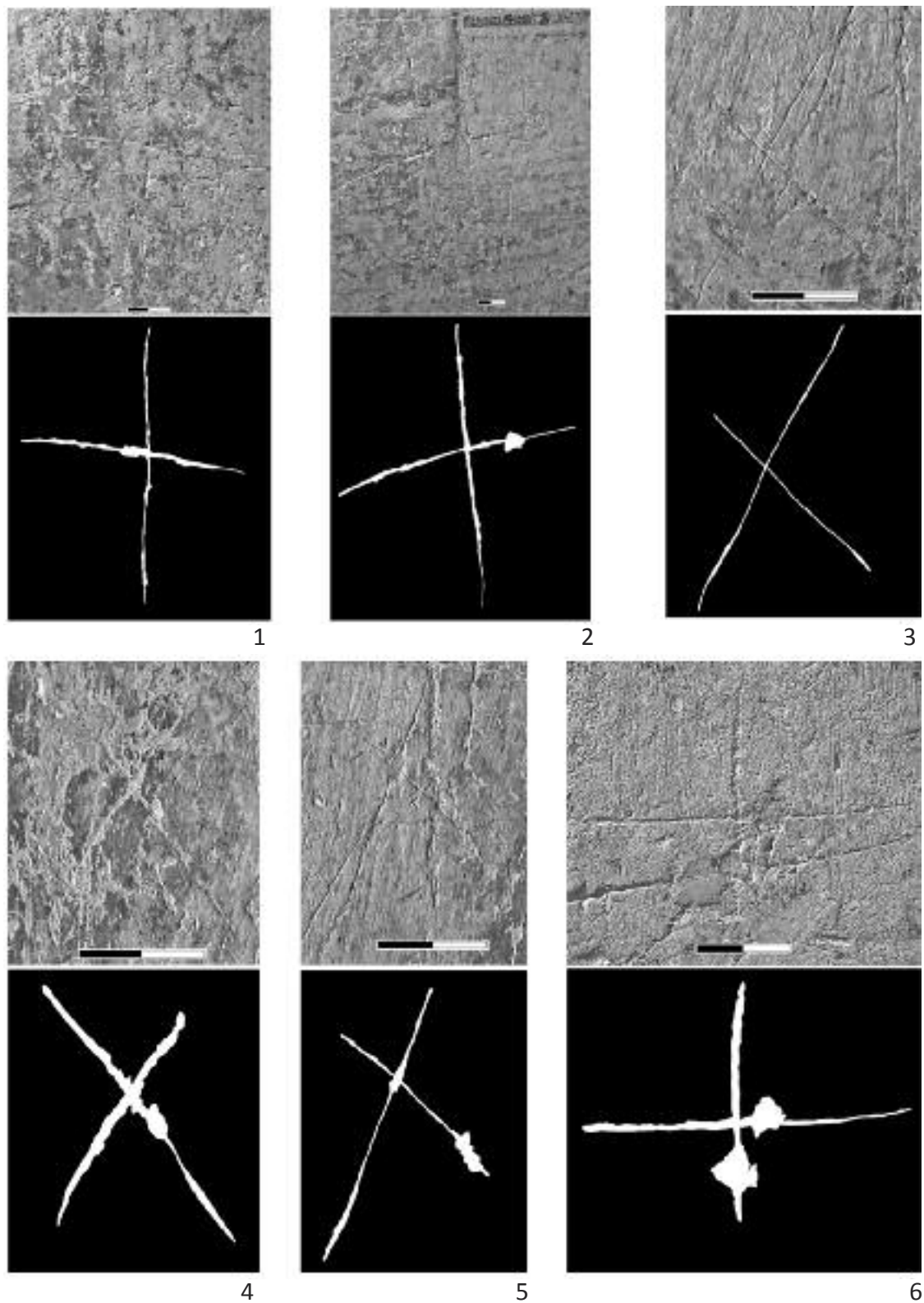
Таблиця XXXI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4453, 2 – № 4454, 3 – № 4455, 4 – № 4456

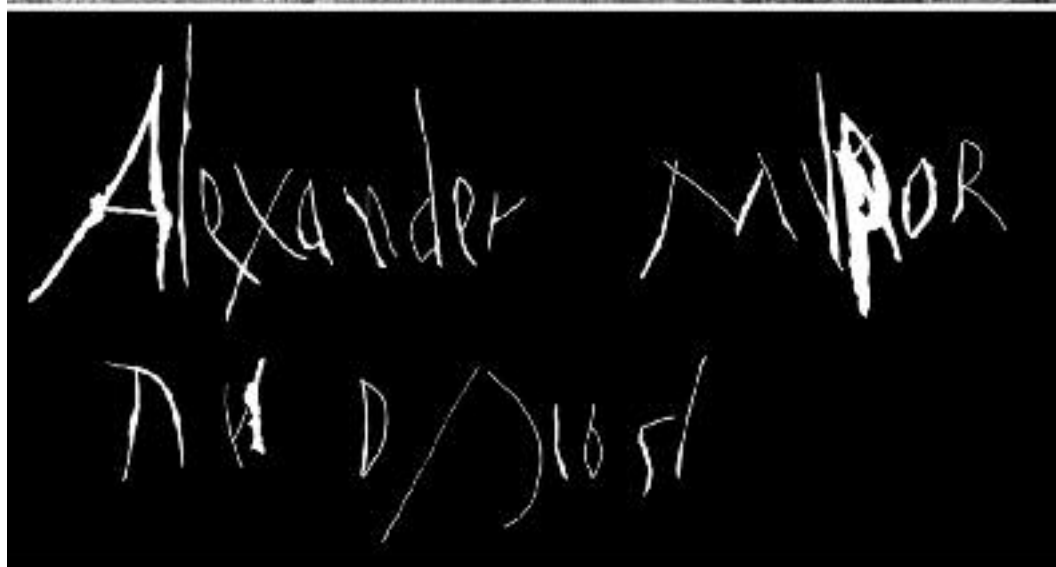
Таблиця XXXII

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4457, **2** – № 4458, **3** – № 4459,
4 – № 4460, **5** – № 4461, **6** – № 4462

Таблиця XXXIII

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4463, **2** – № 4464, **3** – № 4465,
4 – № 4466, **5** – № 4467, **6** – № 4468

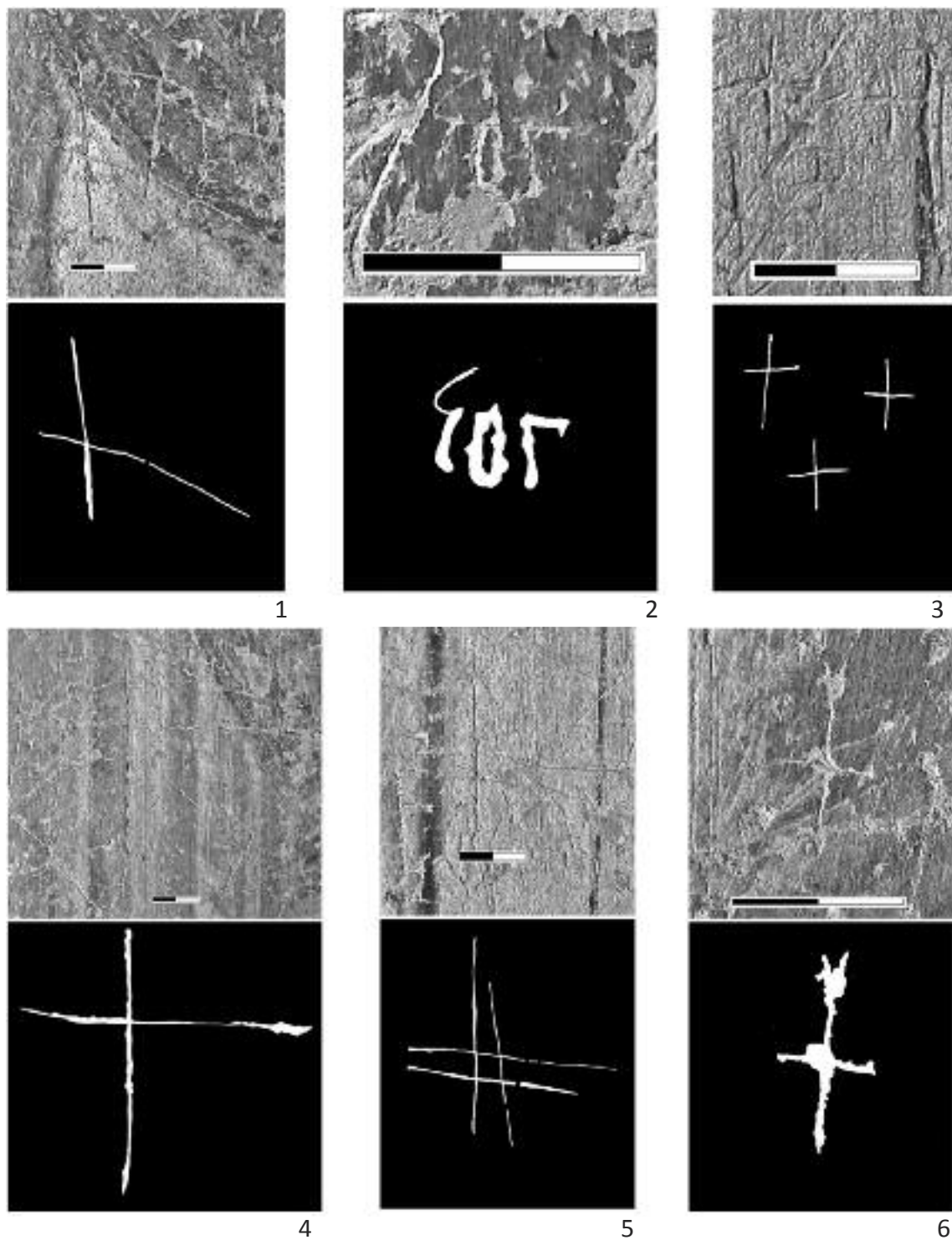
1

2

Таблиця XXXIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4469, 2 – № 4470

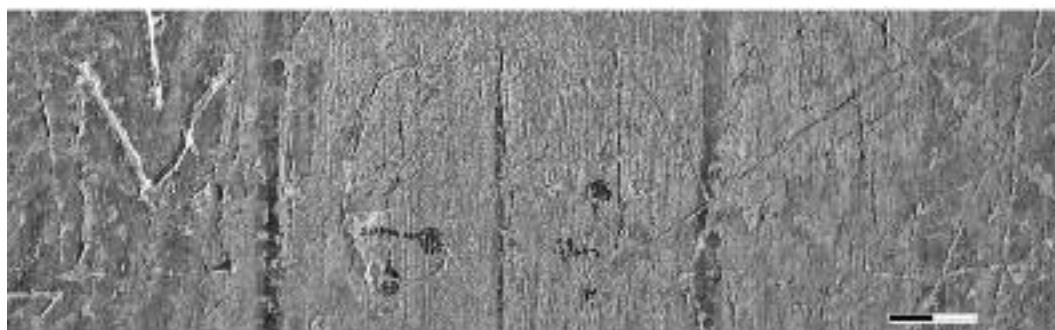

Таблиця XXXV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4471, 2 – № 4472, 3 – № 4473,
4 – № 4474, 5 – № 4475, 6 – № 4476

1

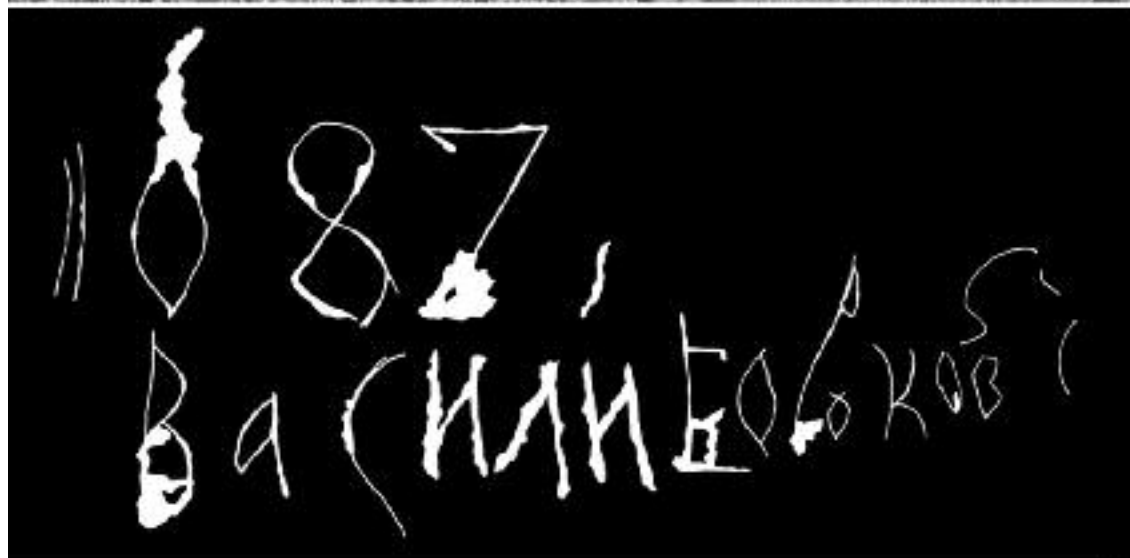

2

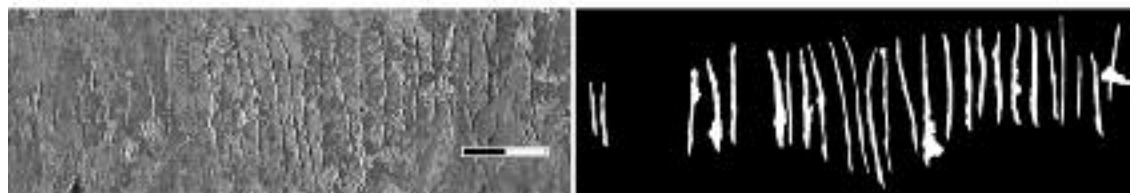
Таблиця XXXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4477, 2 – № 4478

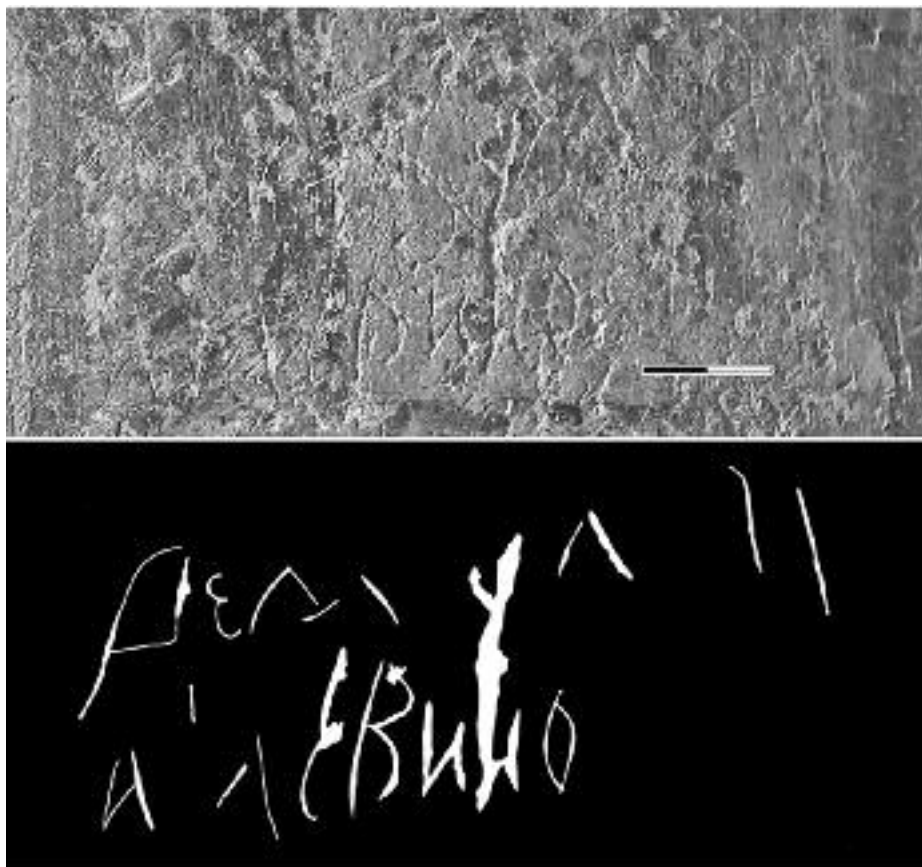
1

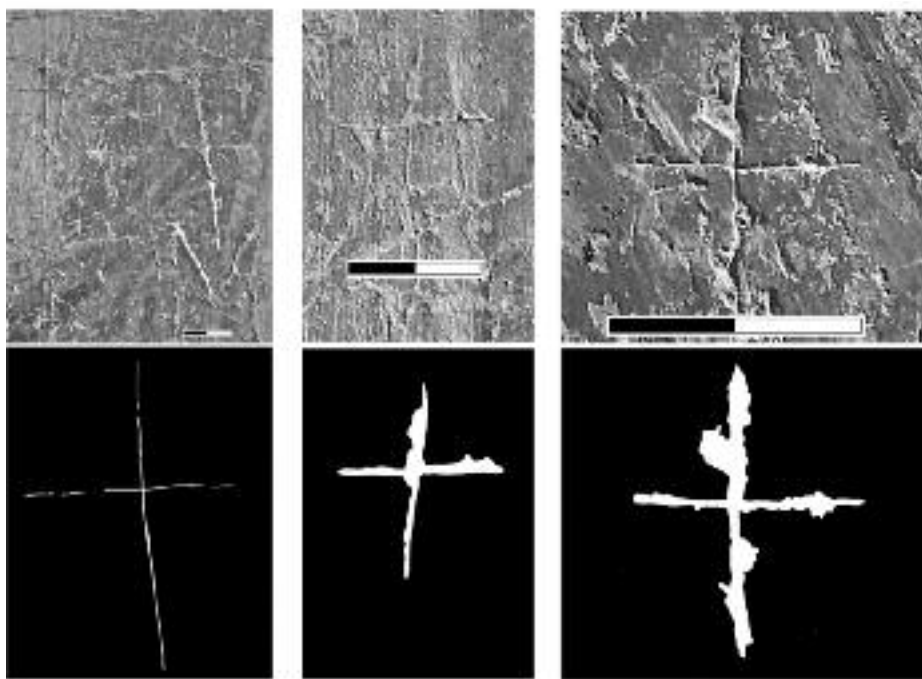
2

Таблиця XXXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4479, 2 – № 4483

1

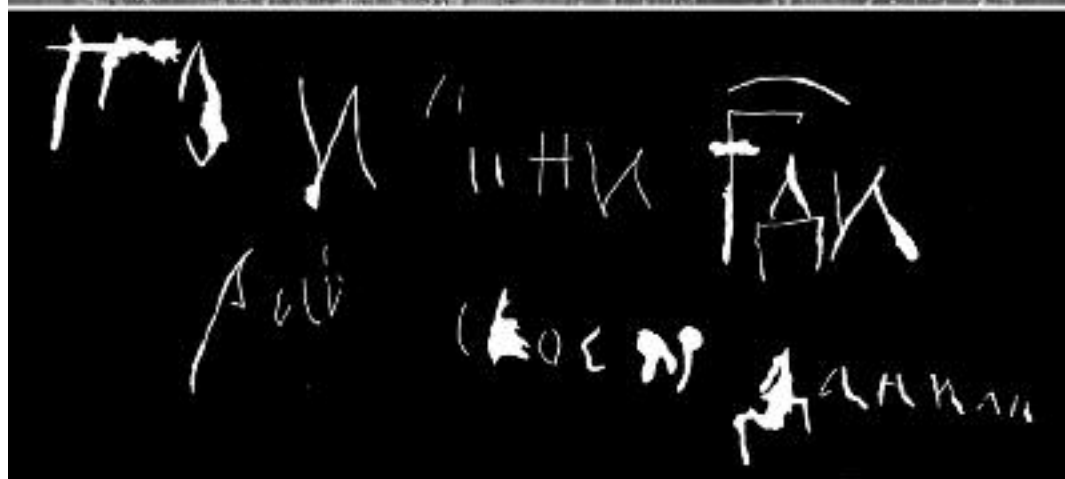
2

3

4

Таблиця XXXVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4480, 2 – № 4481, 3 – № 4482, 4 – № 4484

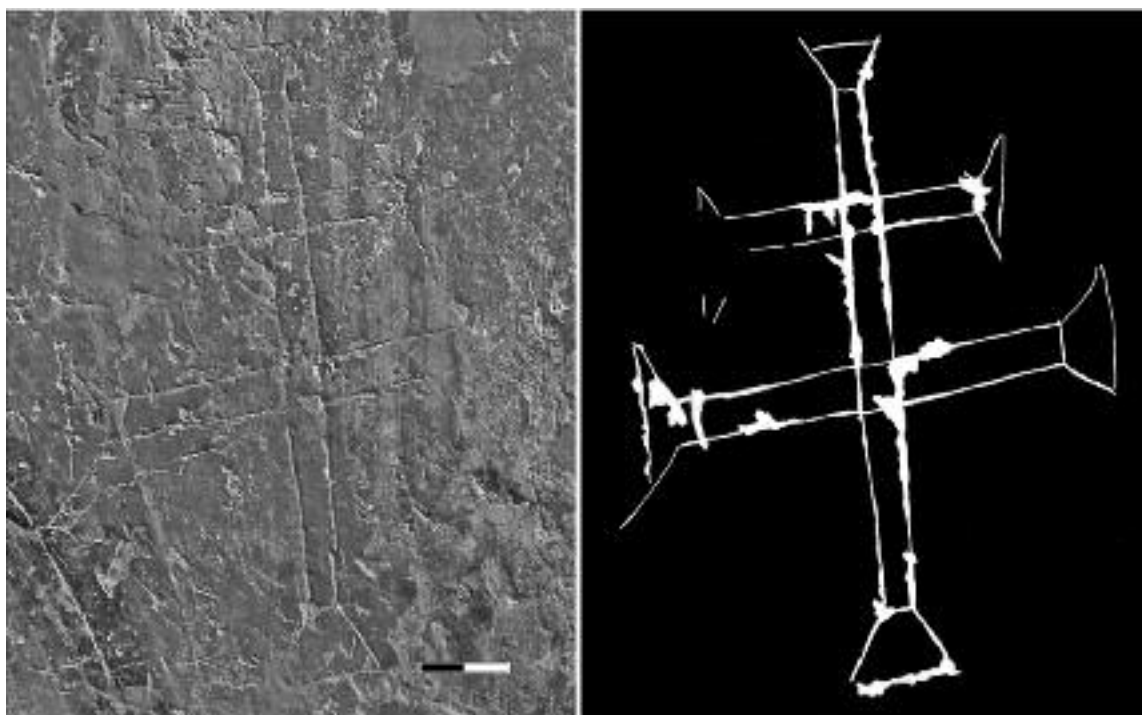
1

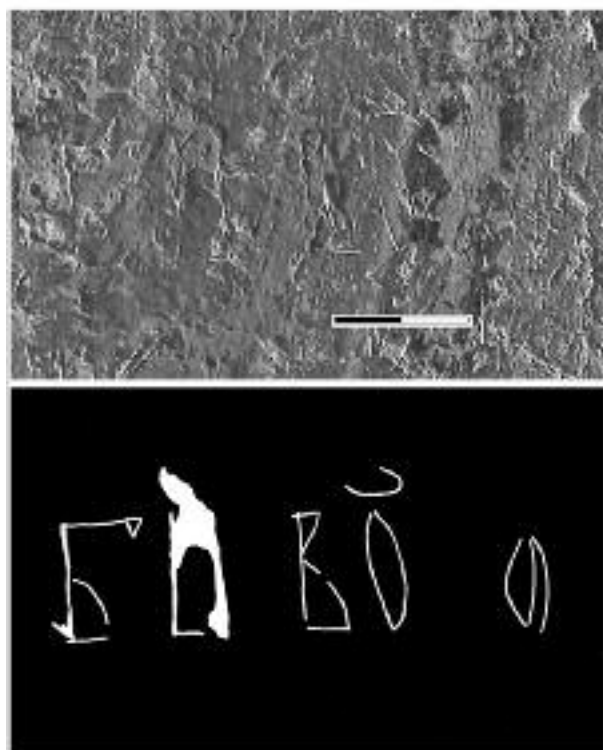
2

Таблиця XXXIX

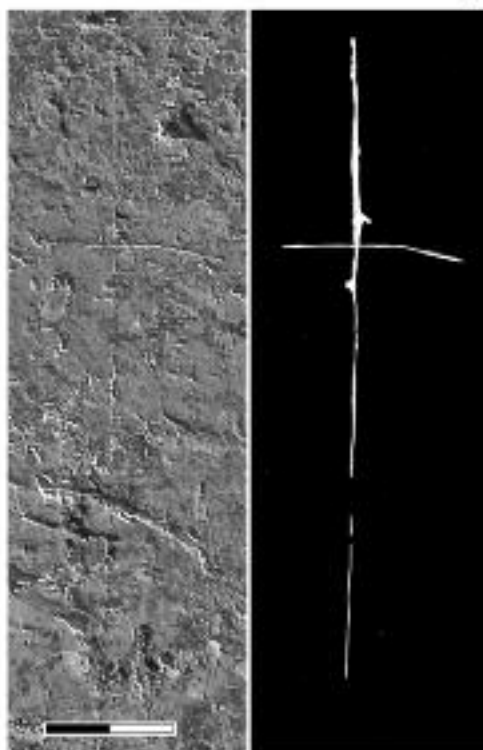
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4485, 2 – № 4486

1

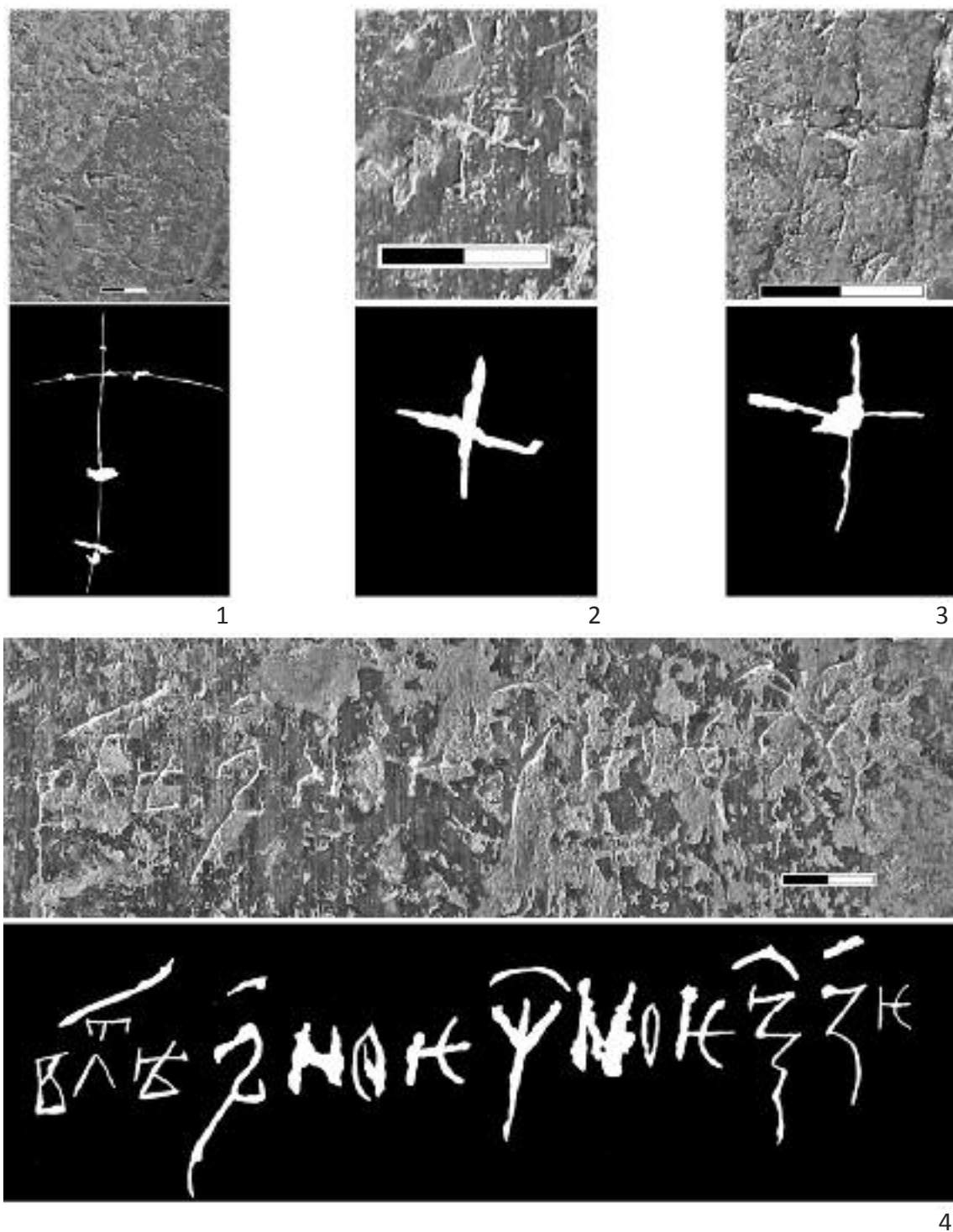
2

3

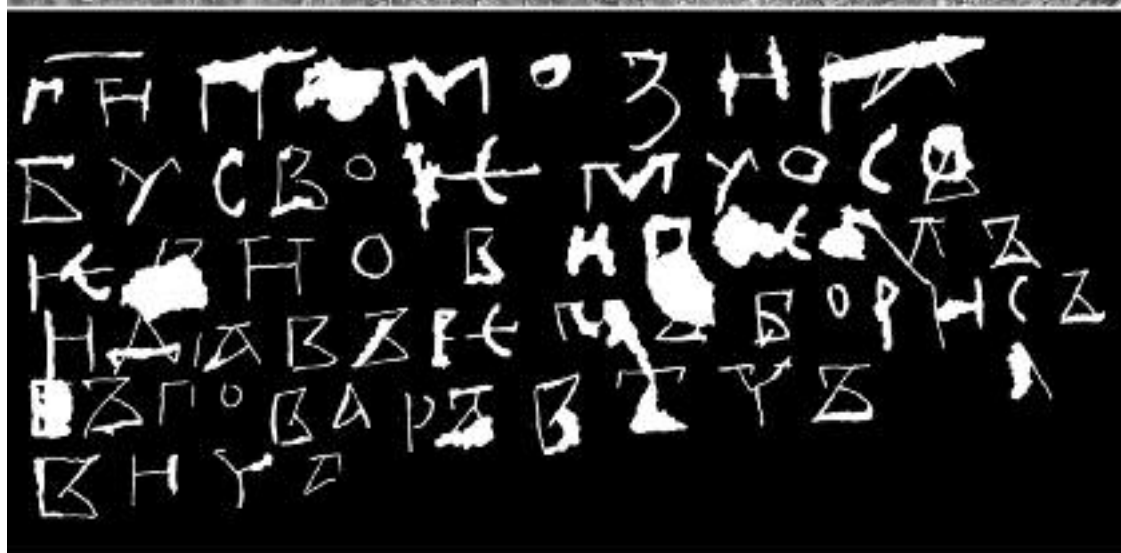
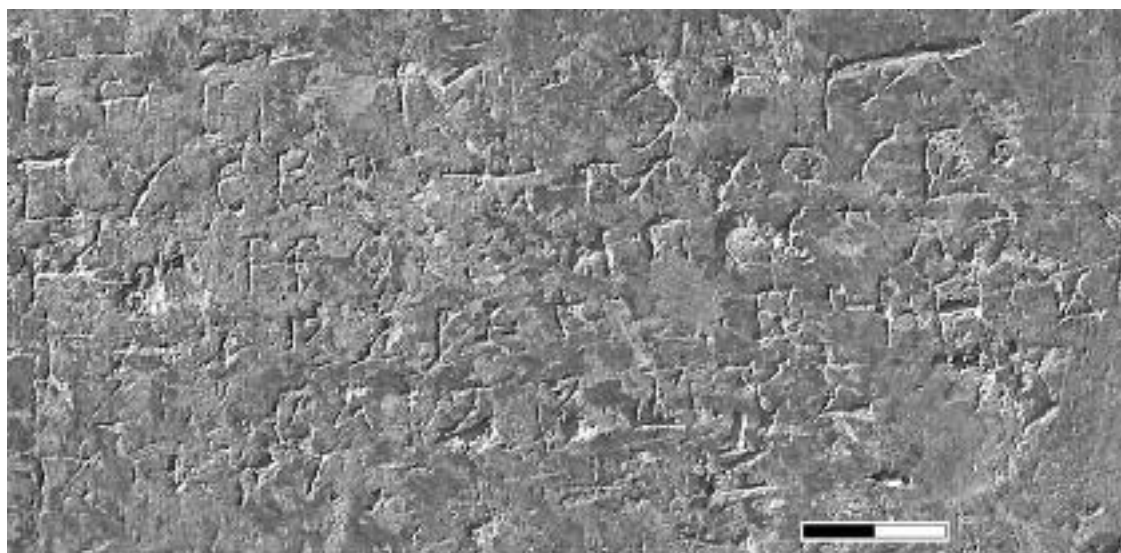
Таблиця XL

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4487, 2 – № 4488, 3 – № 4489

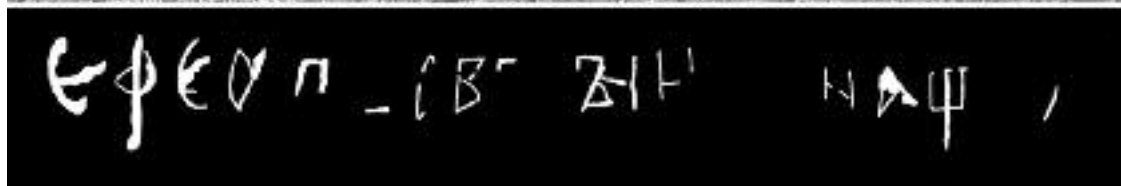

Таблиця ХЛІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4490, 2 – № 4491, 3 – № 4492, 4 – № 55

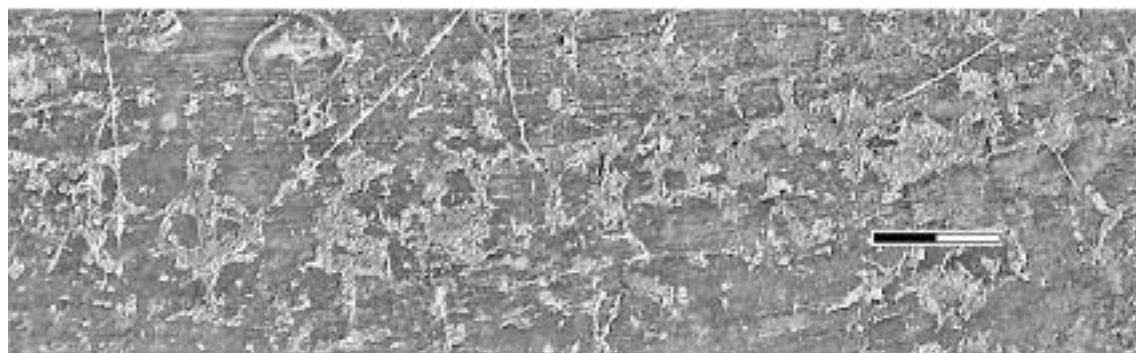
1

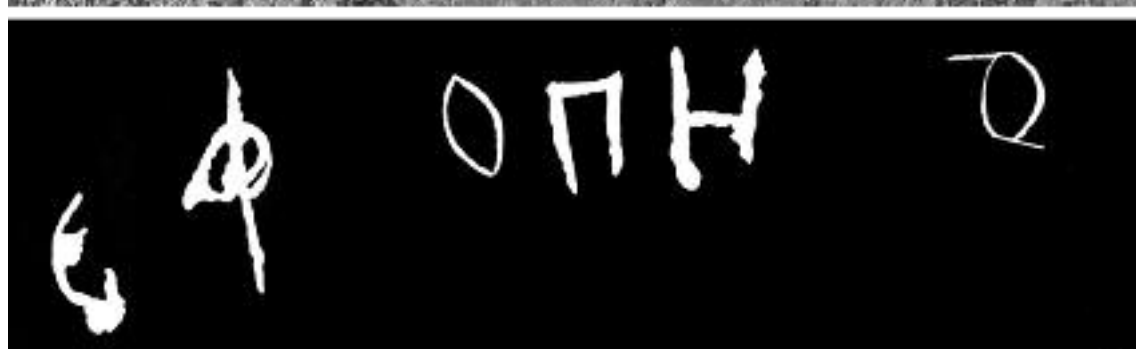
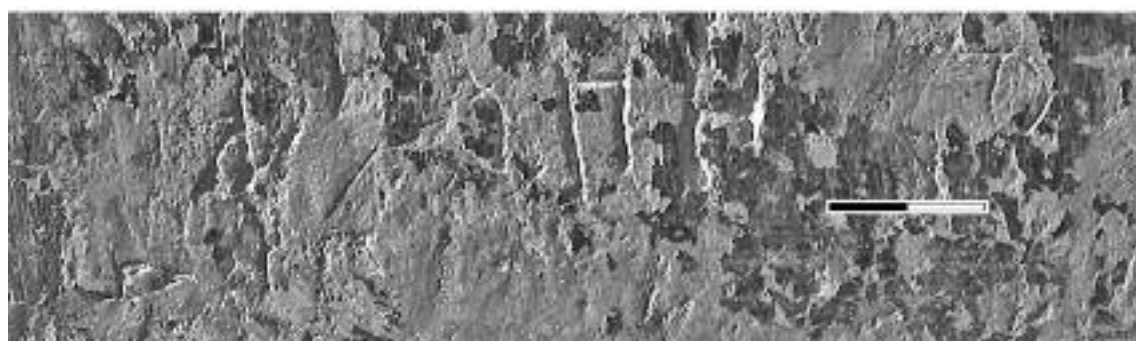
2

Таблиця XLII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4493, 2 – № 4494

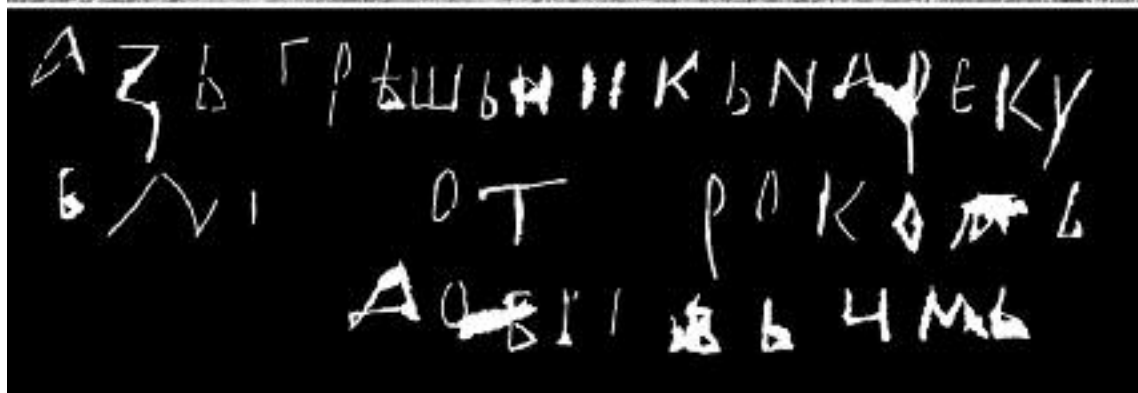
1

2

Таблиця XLIII

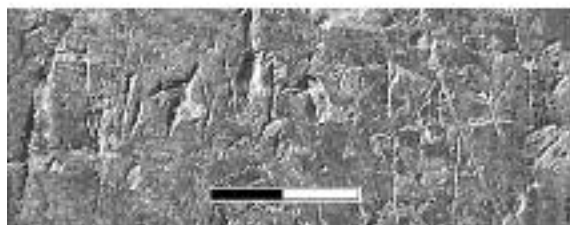
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4495, 2 – № 4496

1

2

3

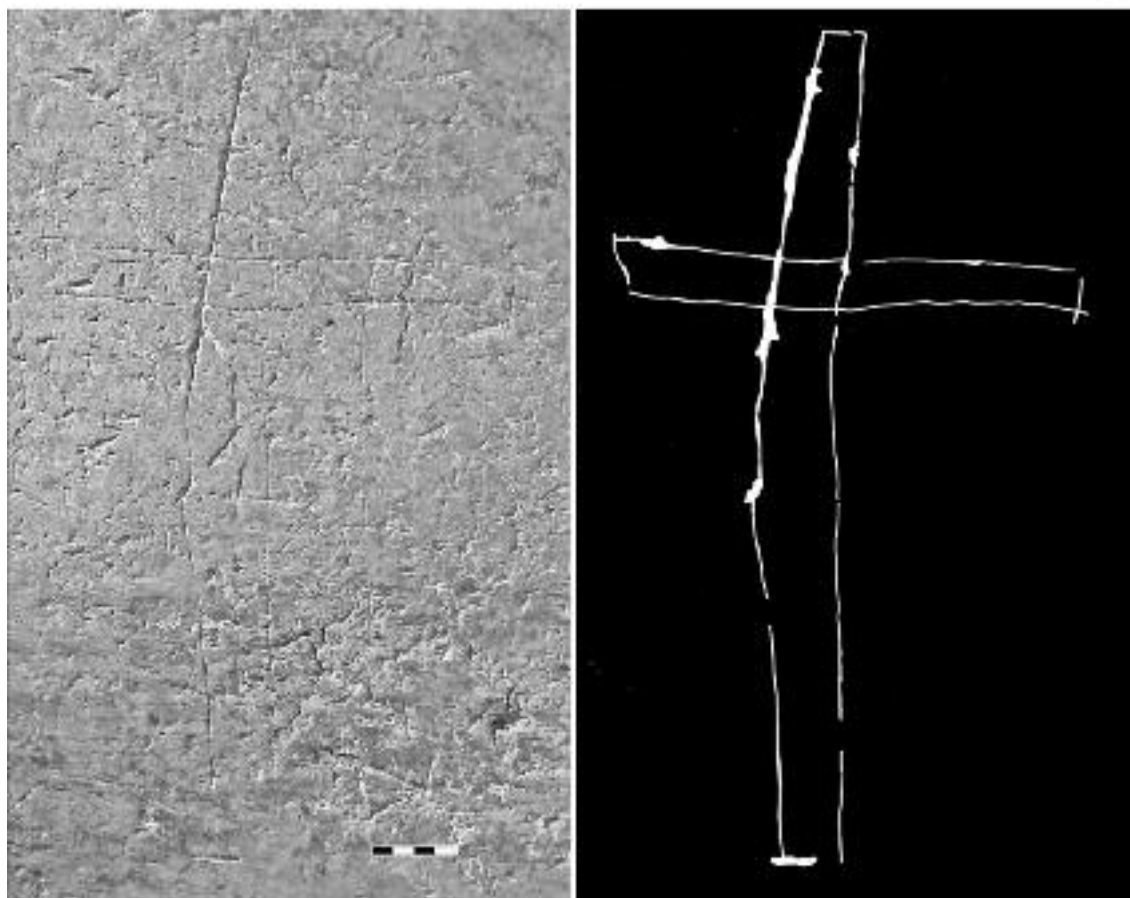
Таблиця XLIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4497, 2 – № 4498, 3 – № 4499

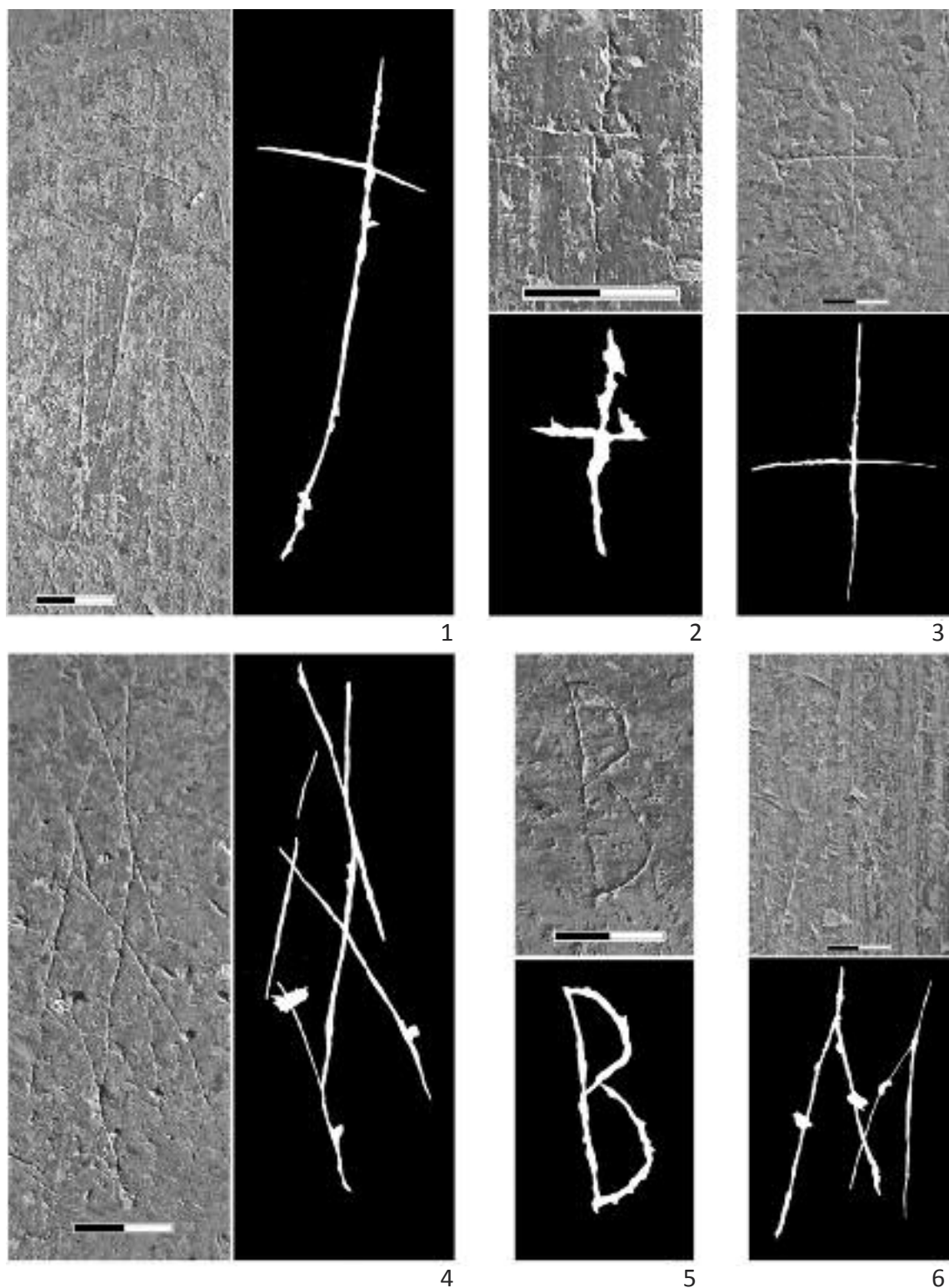

1

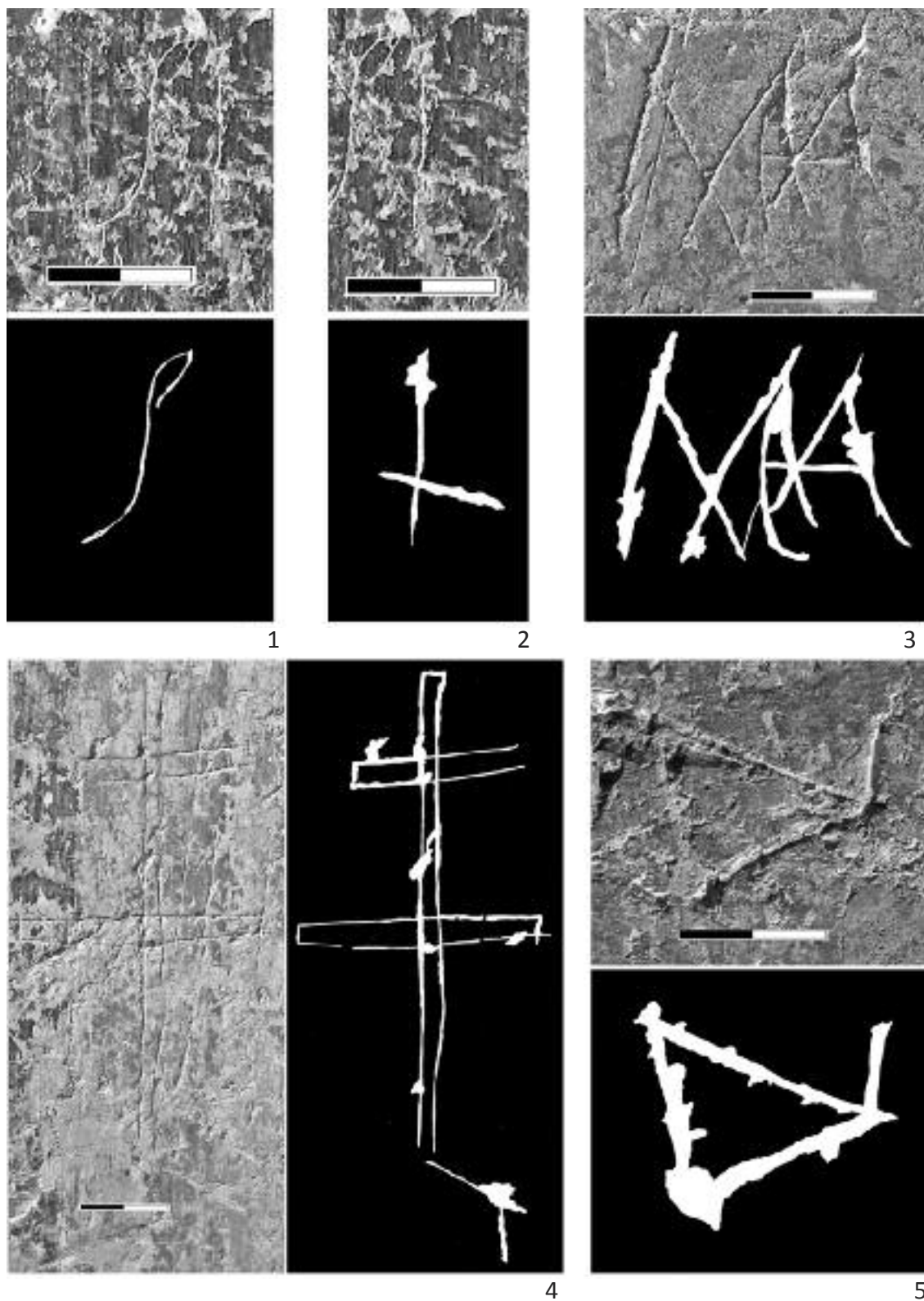
2

Таблиця XLV
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4500, 2 – № 4501

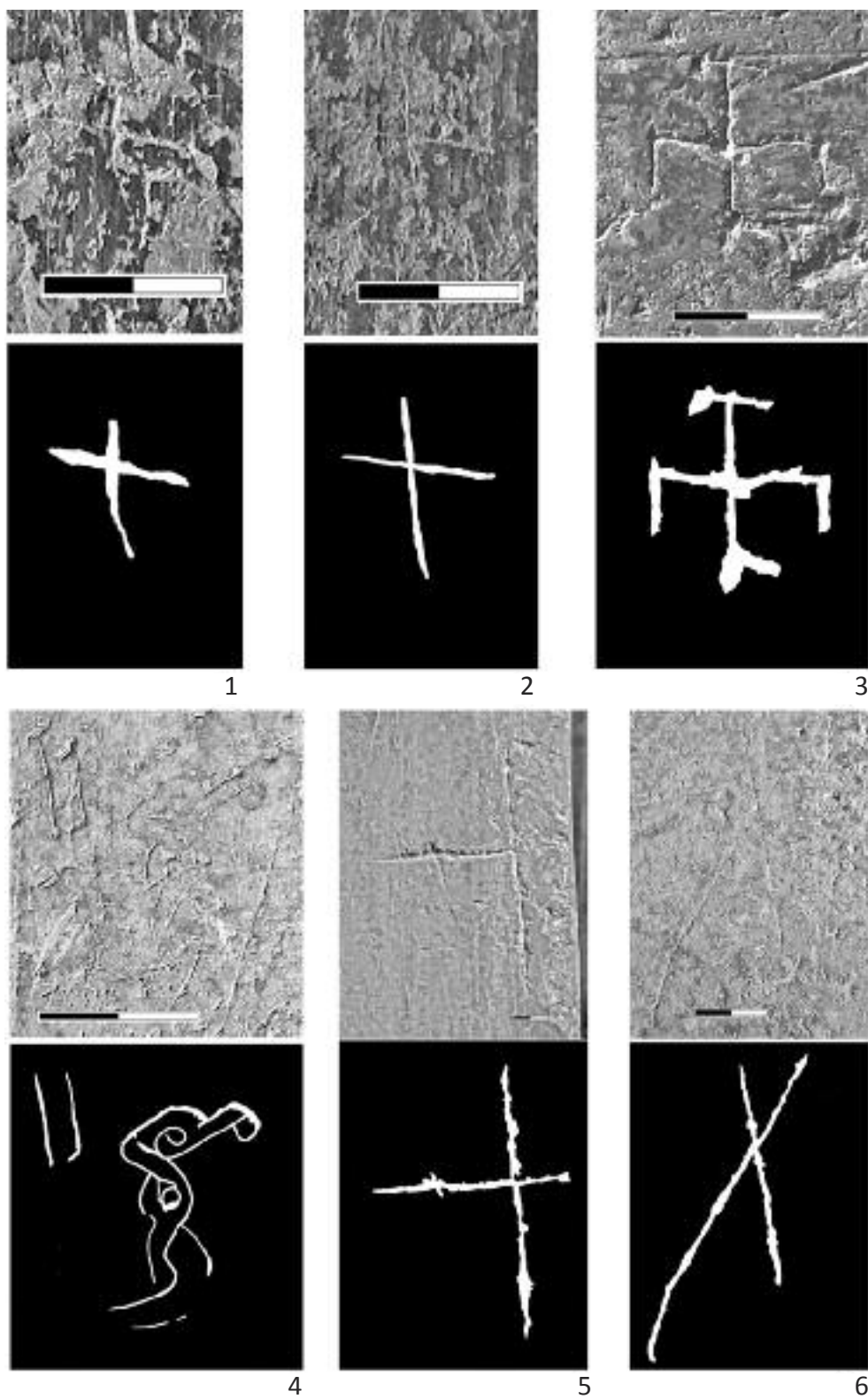
Таблиця XLVI

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4502, **2** – № 4503, **3** – № 4504,
4 – № 4505, **5** – № 4506, **6** – № 4507

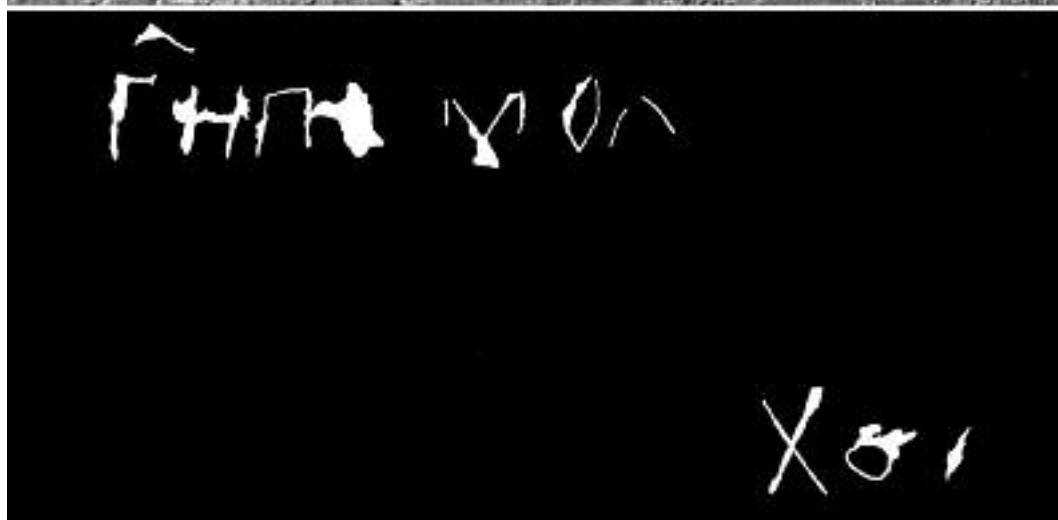
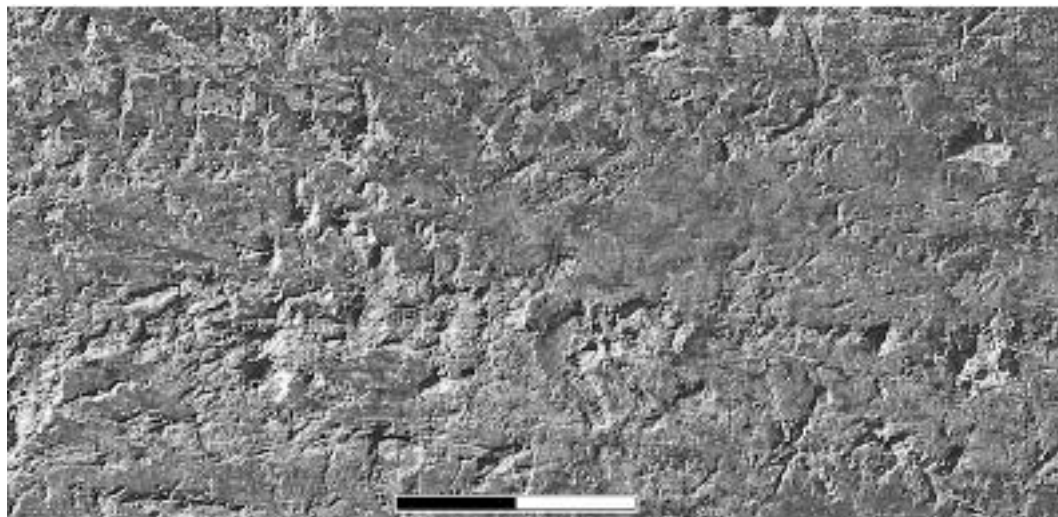
Таблиця XLVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4508, 2 – № 4509, 3 – № 4510,
4 – № 4511, 5 – № 4512

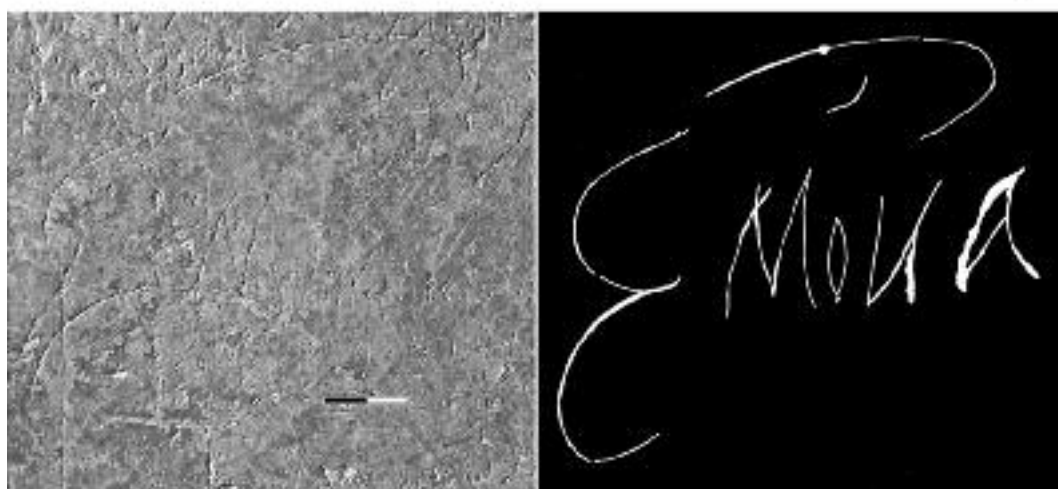

Таблиця XLVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4513, 2 – № 4514, 3 – № 4515,
4 – № 4516, 5 – № 4517, 6 – № 4518

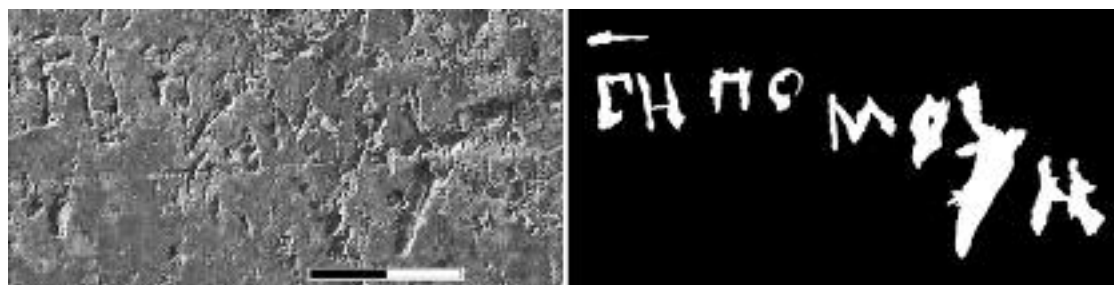
1

2

Таблиця XLIX

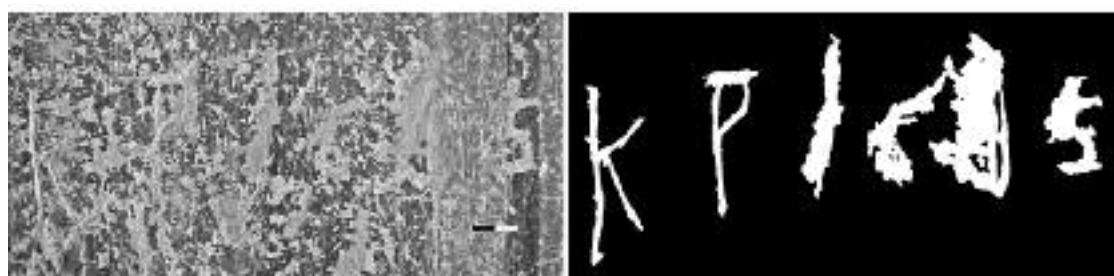
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4519, 2 – № 4520

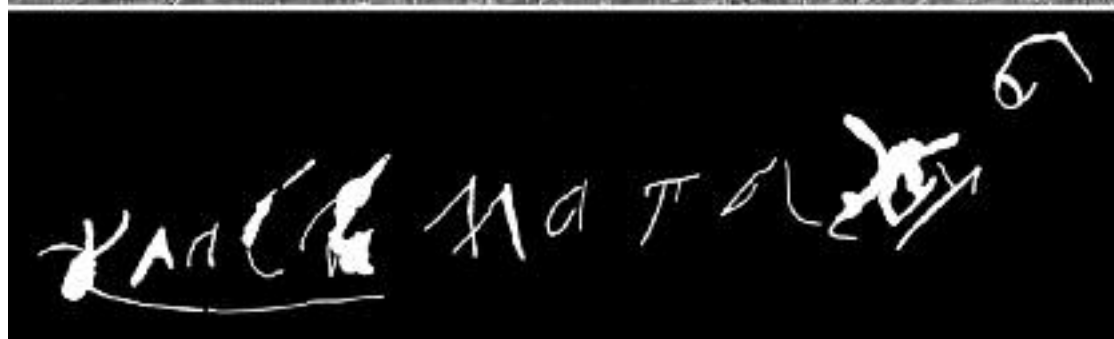
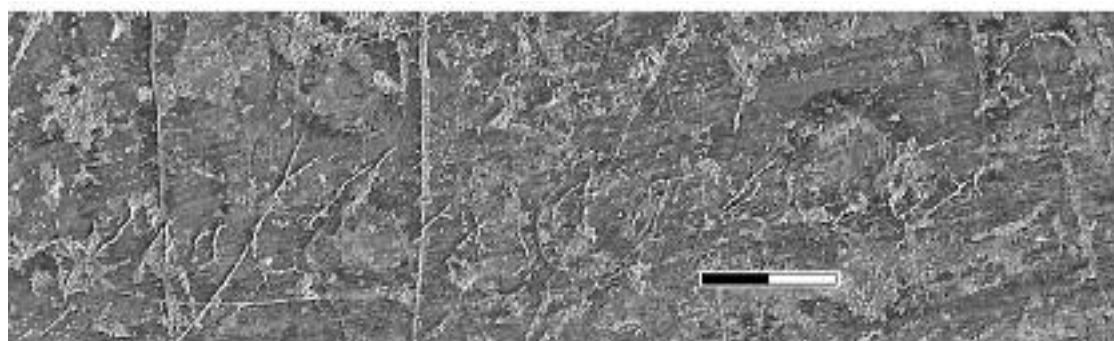
1

2

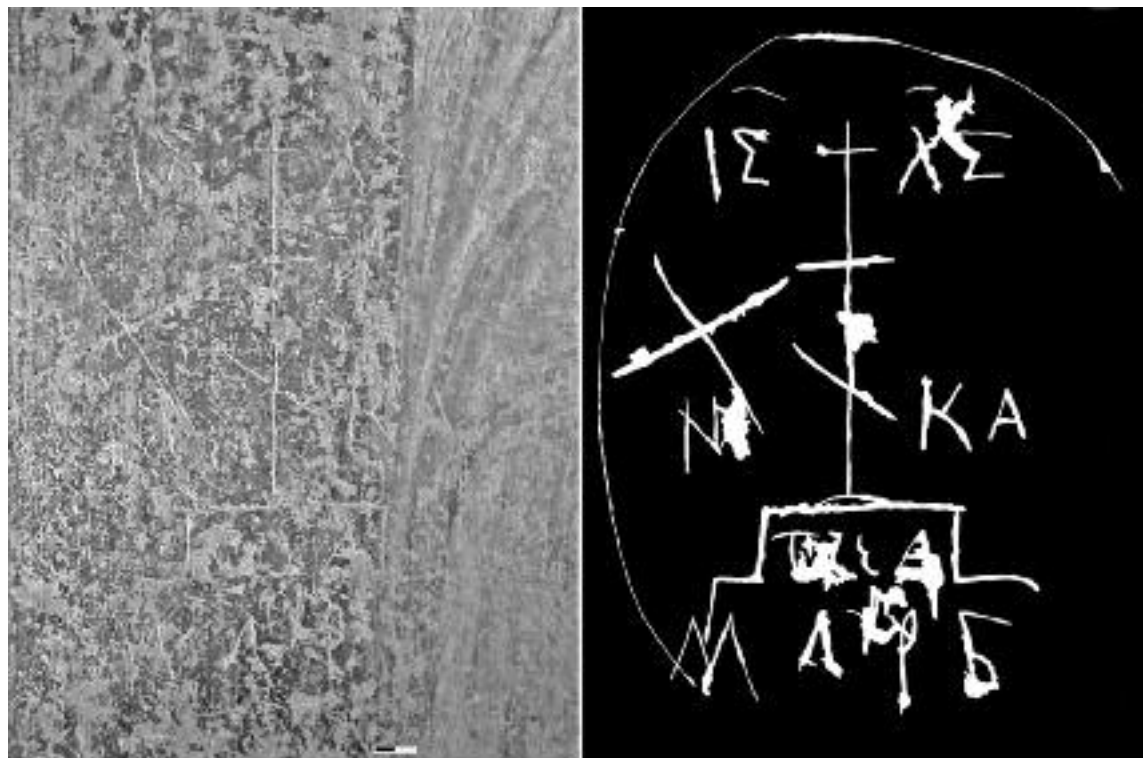
3

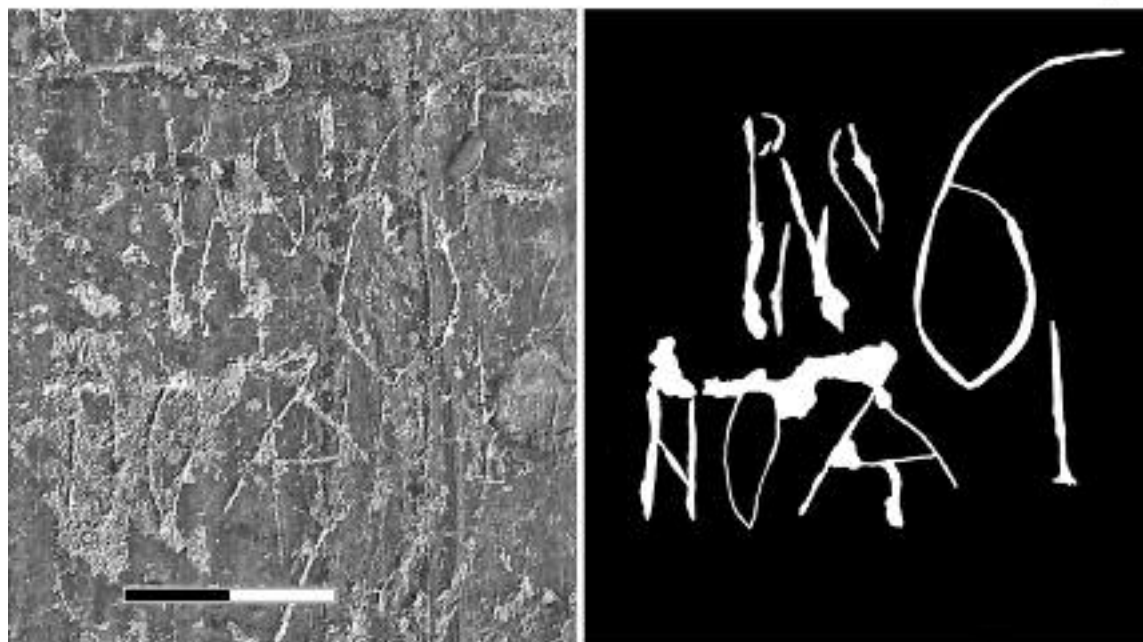
4

Таблиця L

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4521, 2 – № 4522, 3 – № 4523, 4 – № 4524

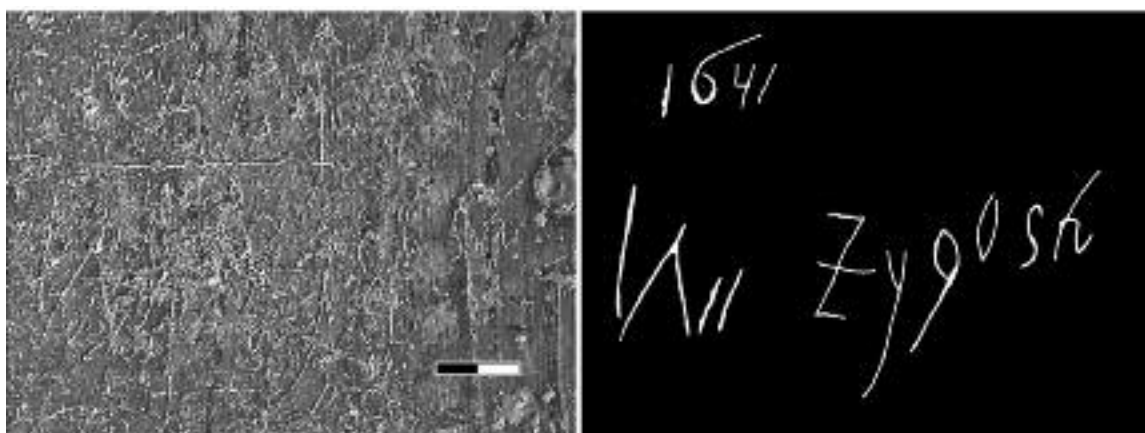
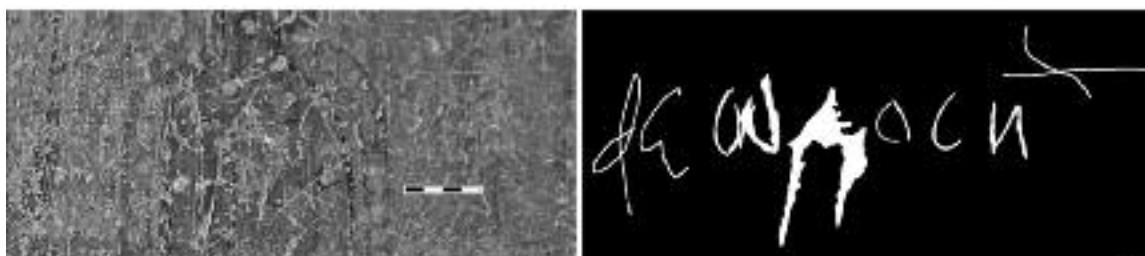
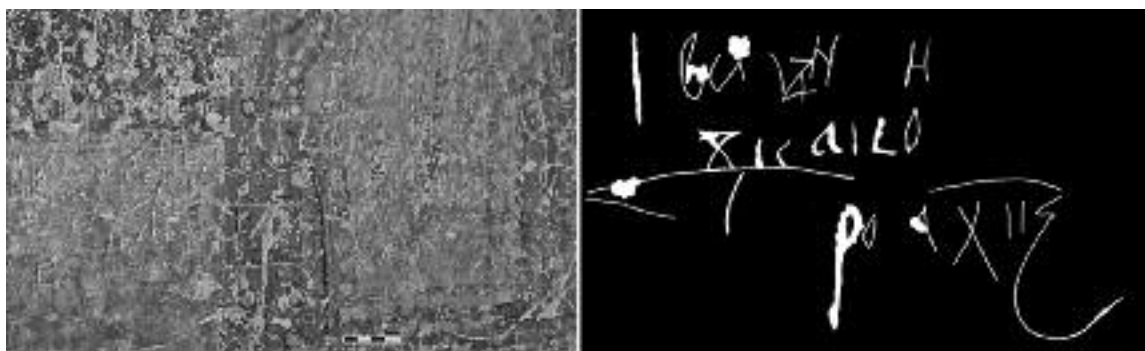

1

2

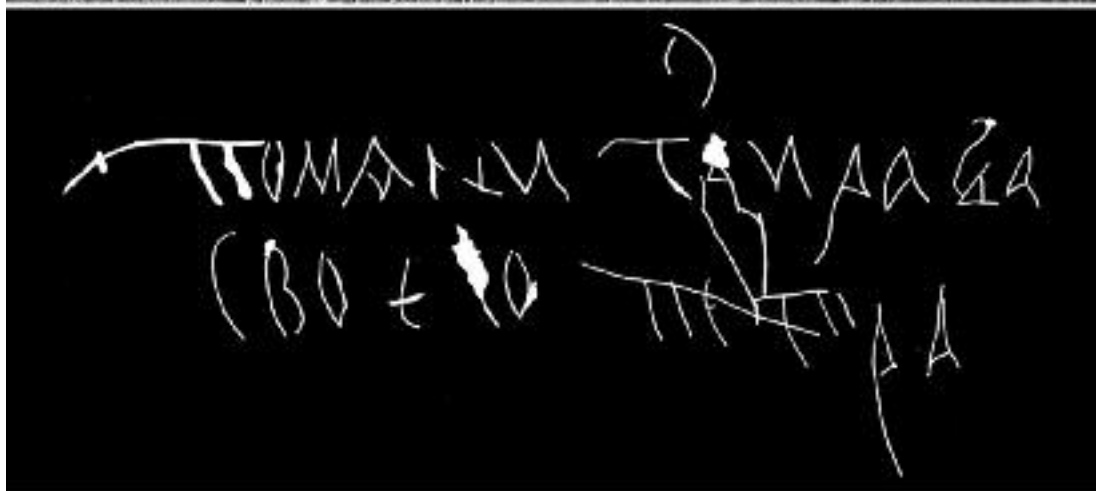
Таблиця LI
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4525, 2 – № 4526

Таблиця ЛІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4527, 2 – № 4528, 3 – № 4529, 4 – № 4530

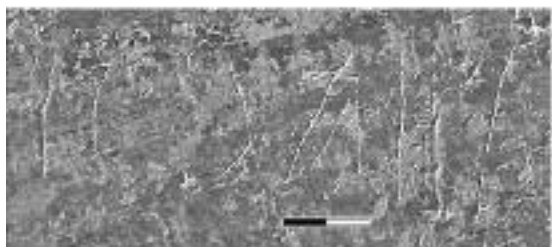

1

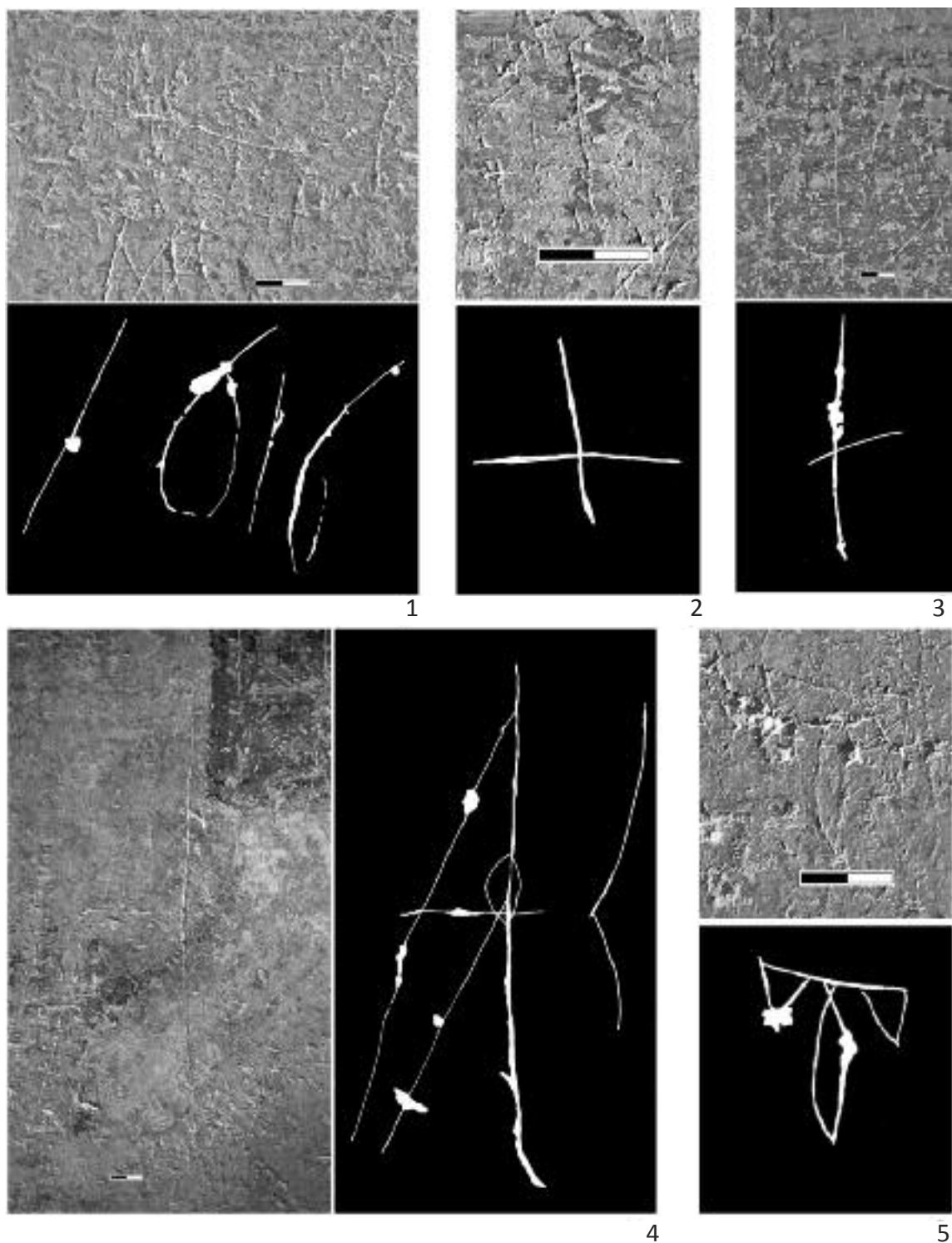
2

3

Таблиця LIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4531, 2 – № 4532, 3 – № 4533

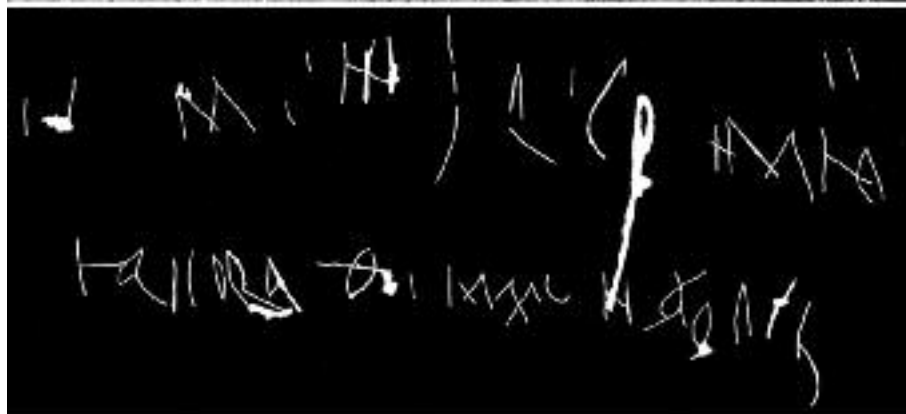
Таблиця LIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4534, 2 – № 4535, 3 – № 4536,
4 – № 4537, 5 – № 4538

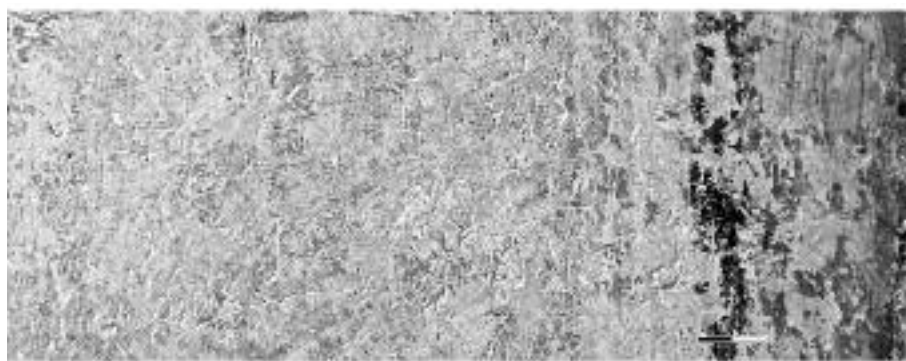

Таблиця LV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4539, 2 – № 4540, 3 – № 4541,
4 – № 4543, 5 – № 4544

1

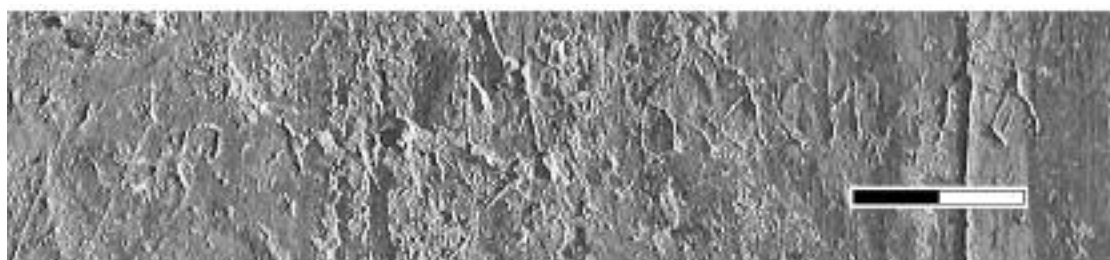
2

Таблиця LVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4542, 2 – № 4545

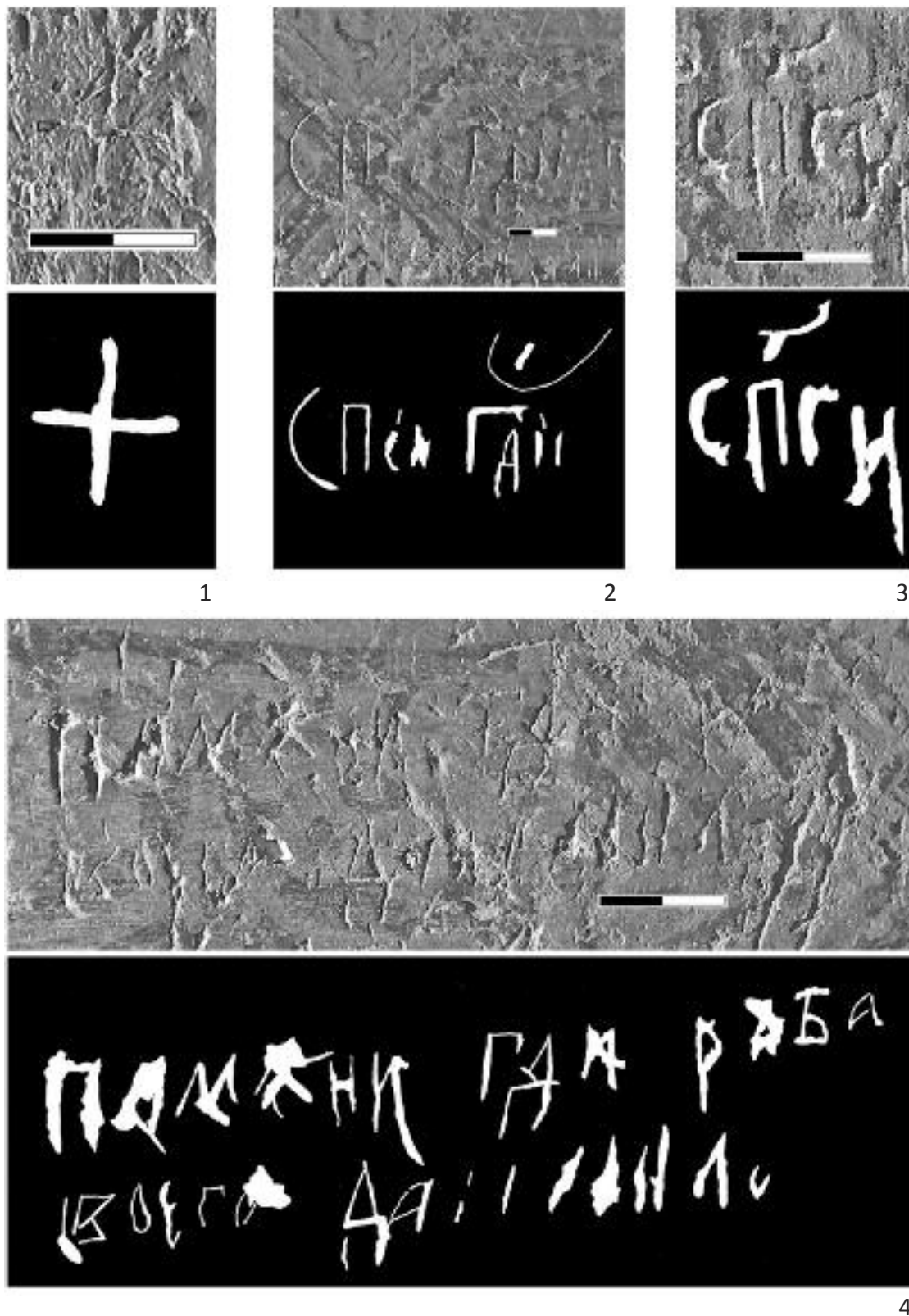
1

2

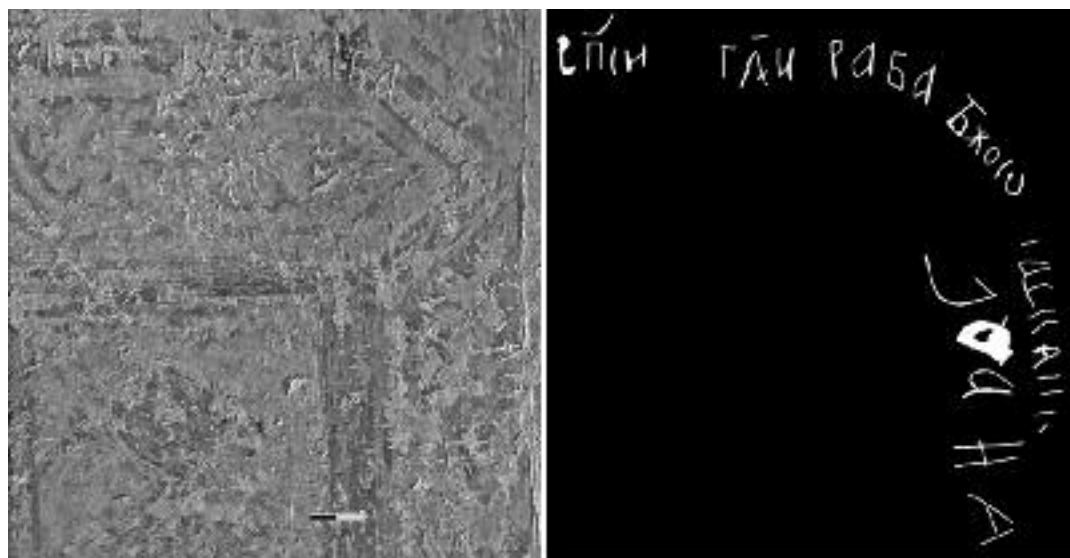
Таблиця LVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4546, 2 – № 4547

Таблиця LVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4548, 2 – № 4549, 3 – № 4550, 4 – № 4551

1

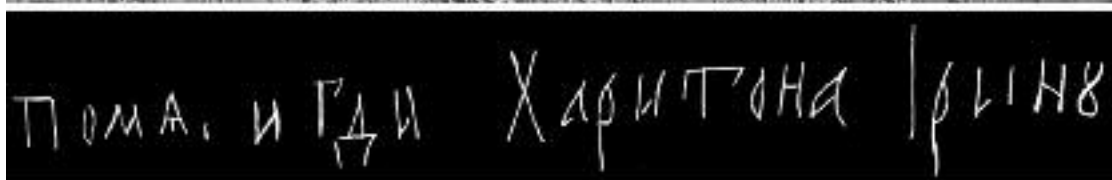
2

3

Таблиця LIX

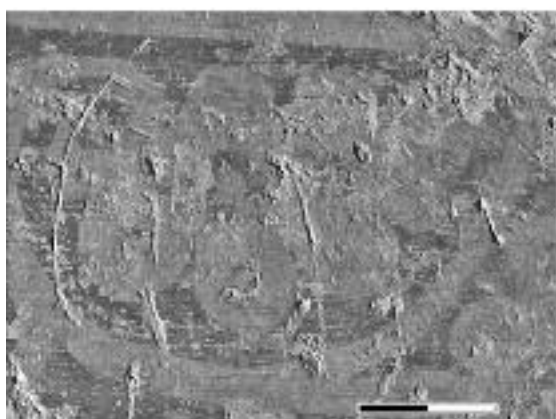
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4552, 2 – № 4553, 3 – № 4554

1

2

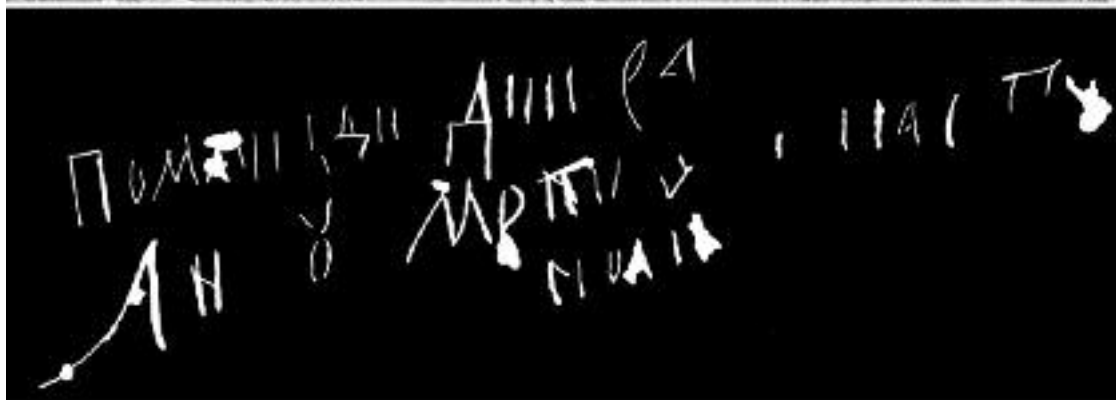
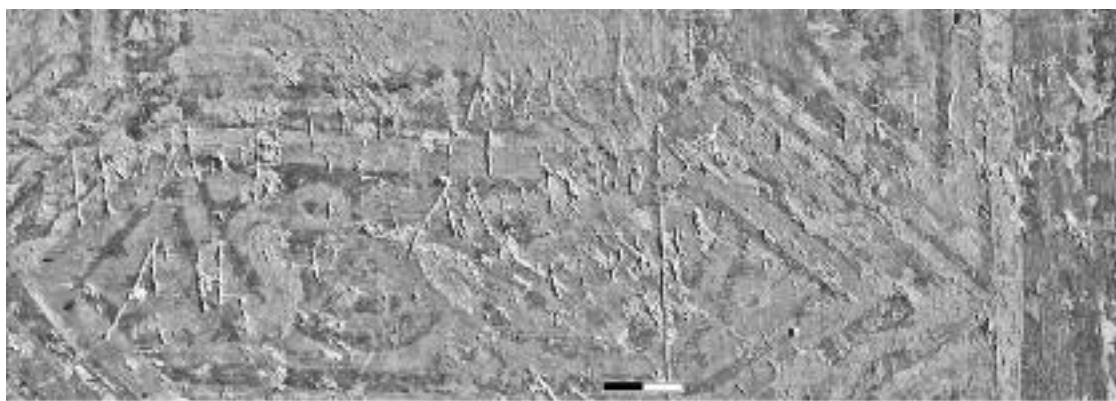

3

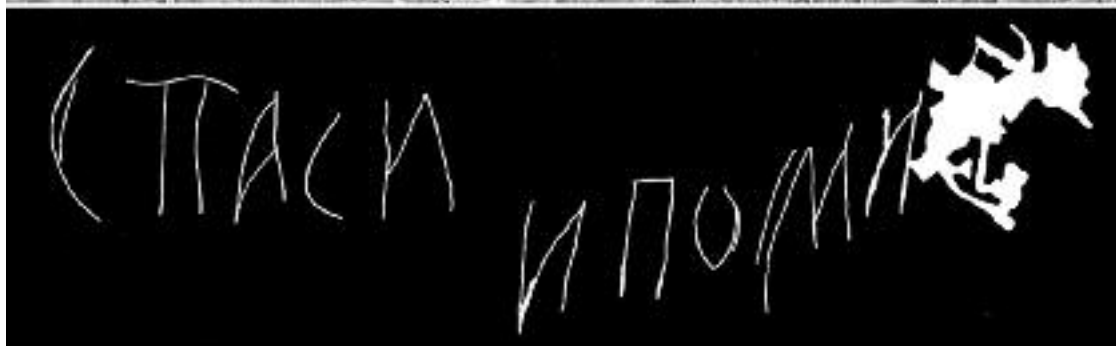
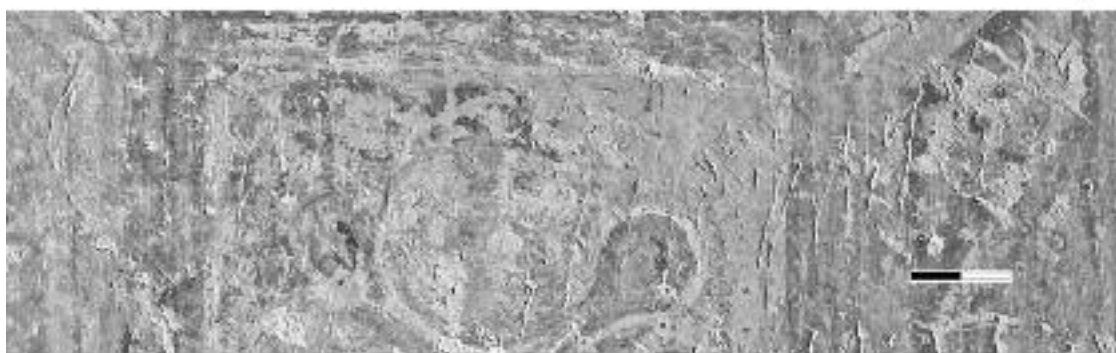
Таблиця LX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4555, 2 – № 4556, 3 – № 45577

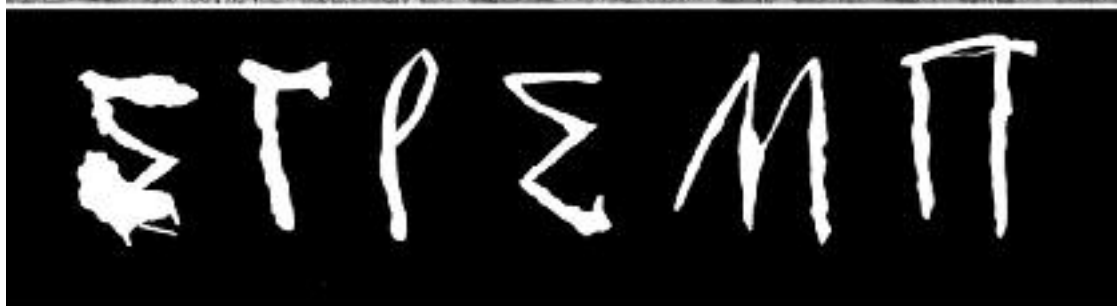
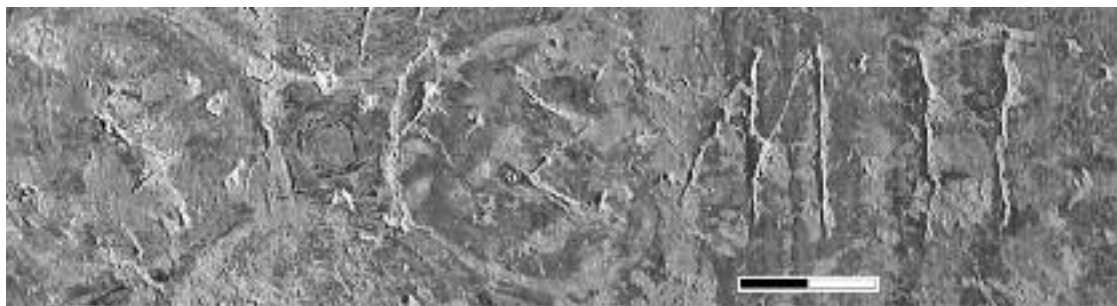
1

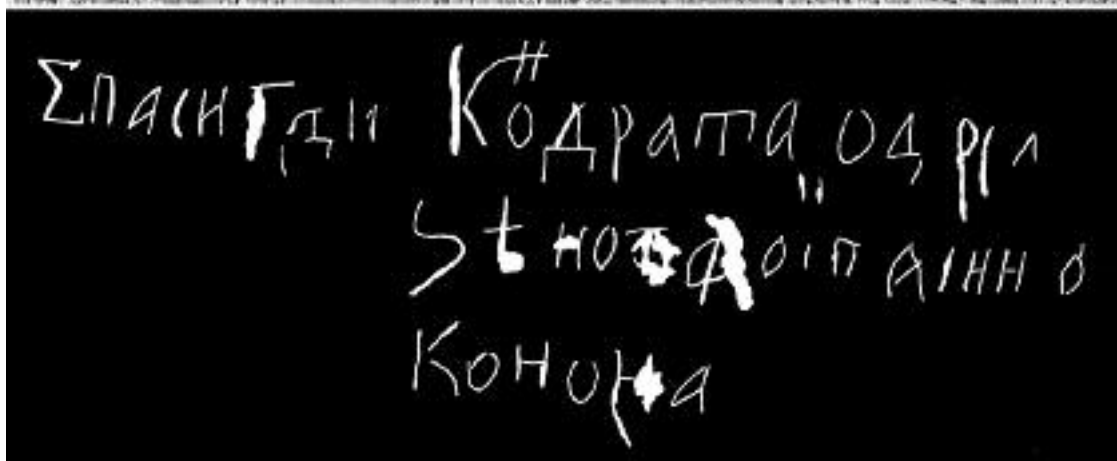
2

Таблиця LXI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4558, 2 – № 4559

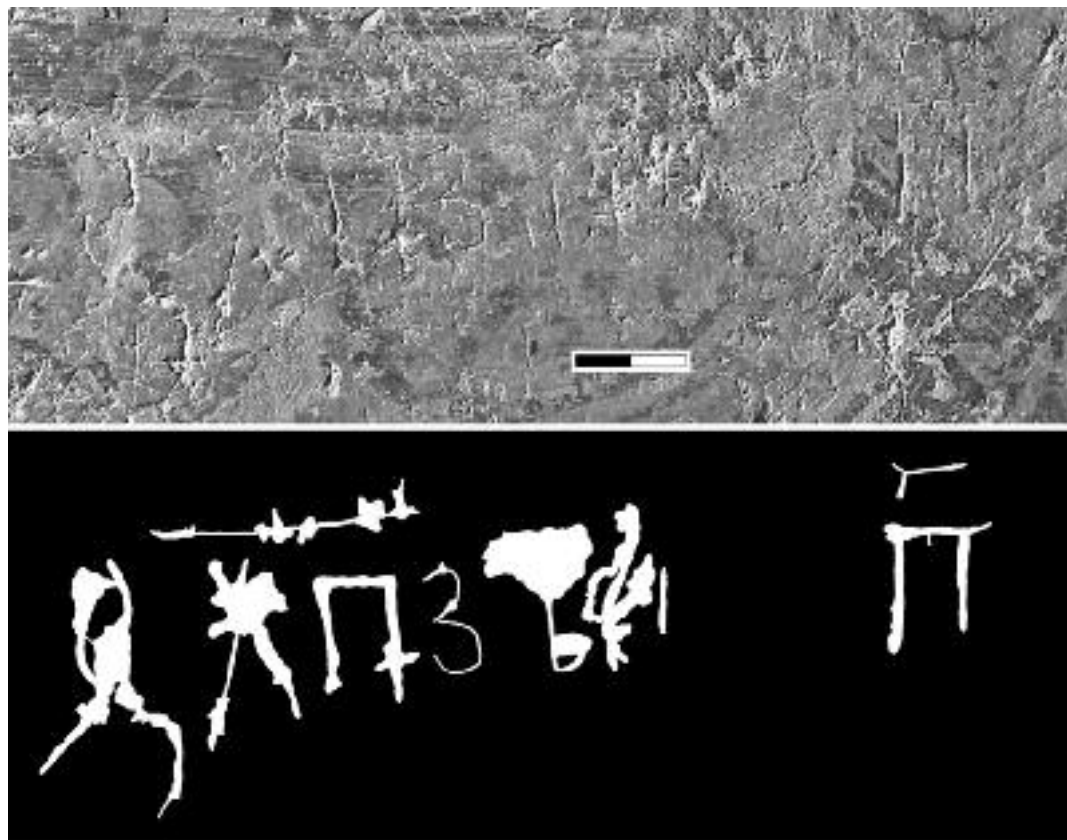
1

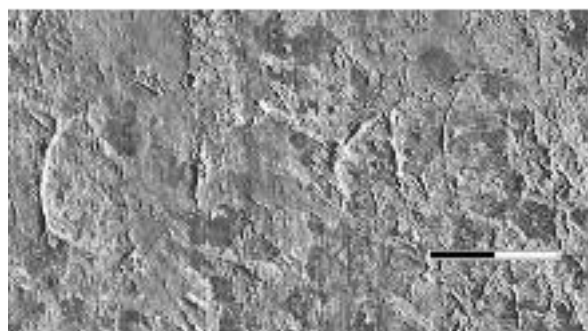
2

Таблиця LXII

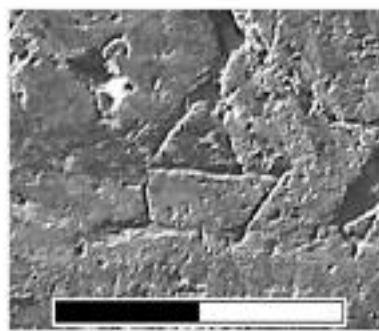
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4560, 2 – № 4561

1

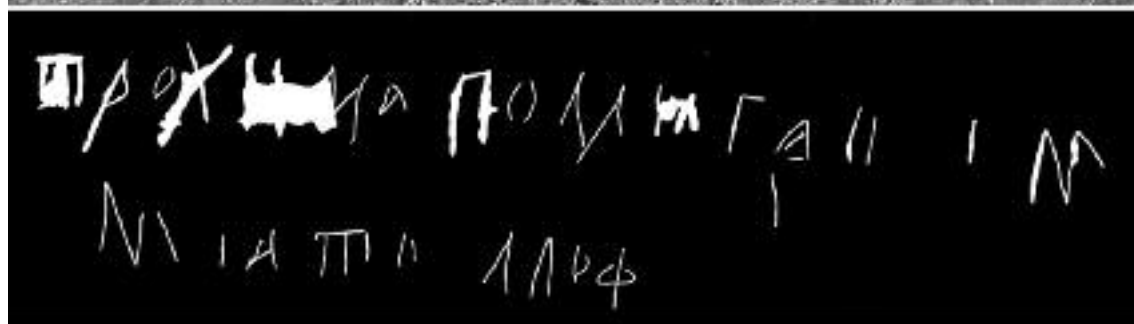
2

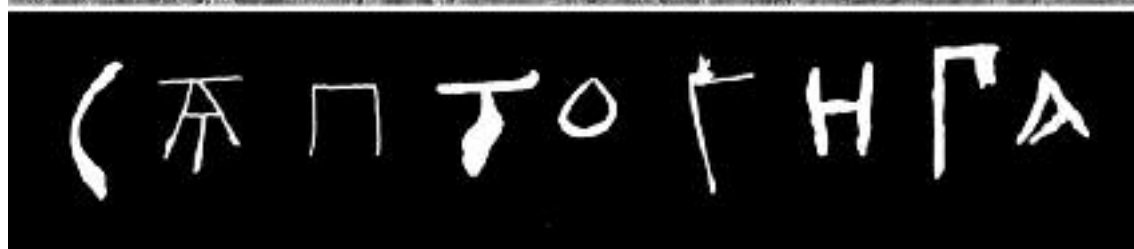
3

Таблиця LXIII

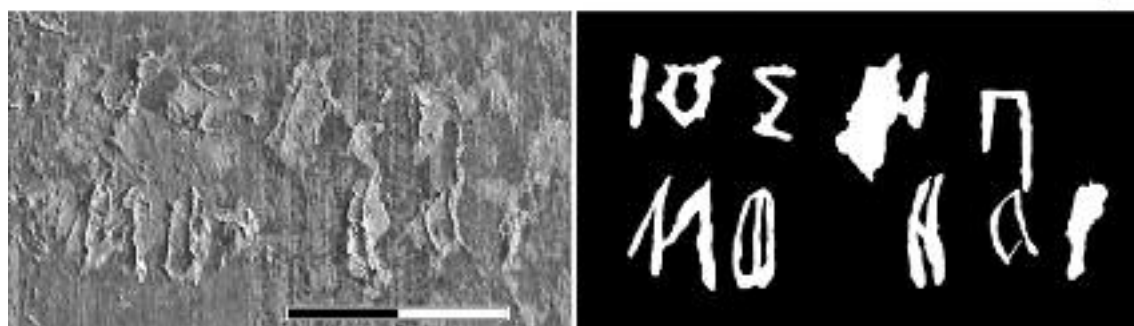
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4562, 2 – № 4563, 3 – № 4564

1

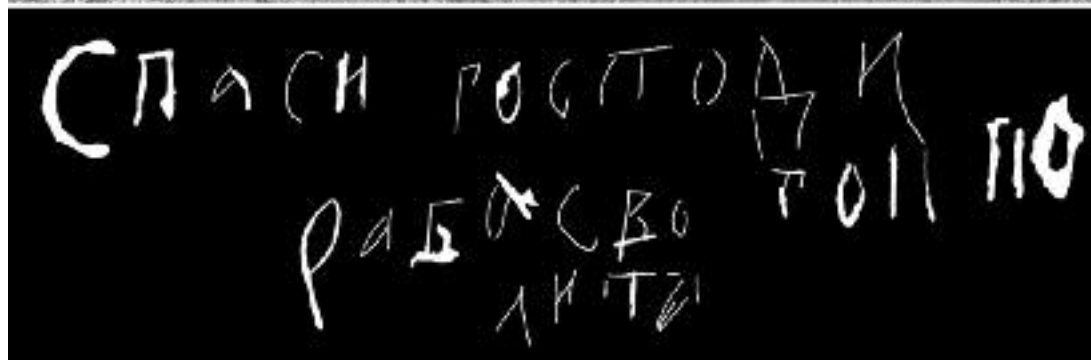
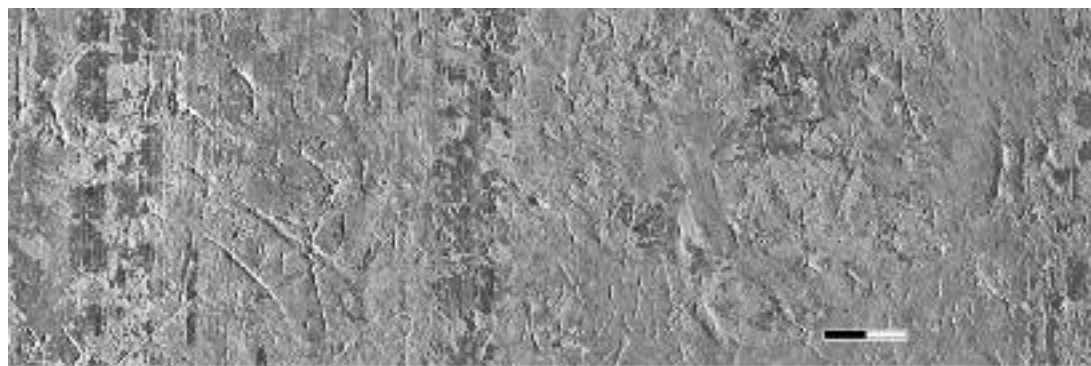
2

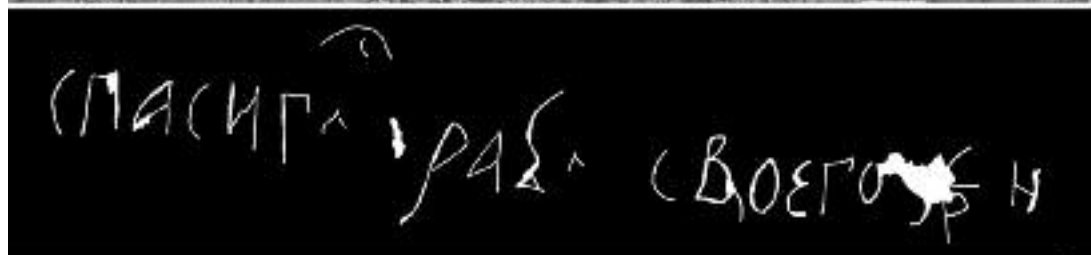
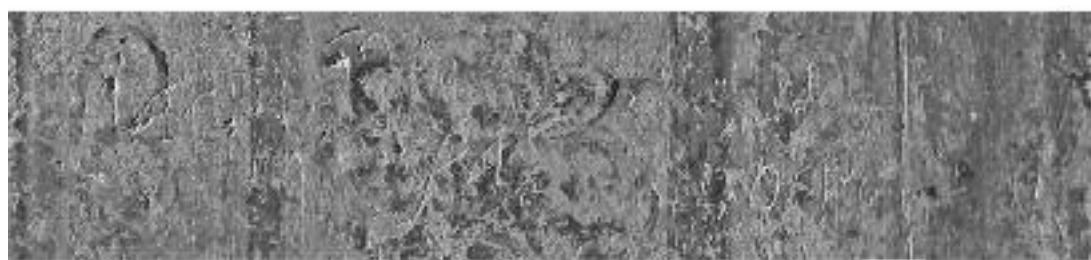
3

Таблиця LXIV

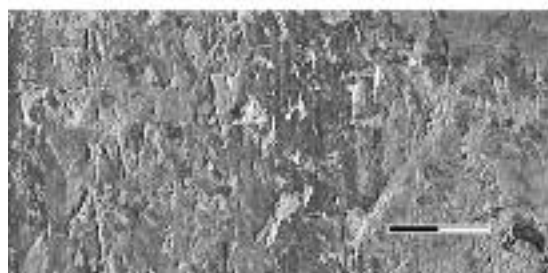
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4565, 2 – № 4566, 3 – № 4567

1

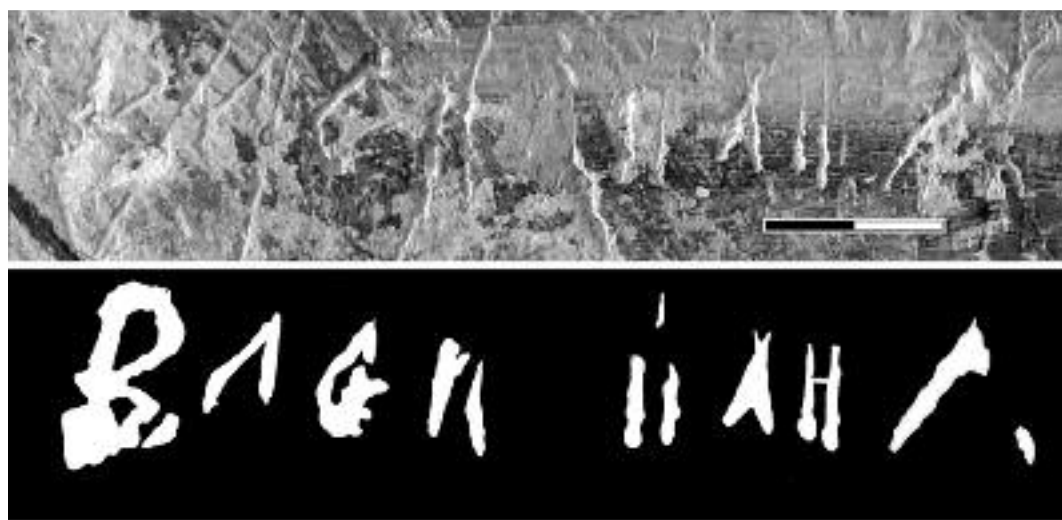
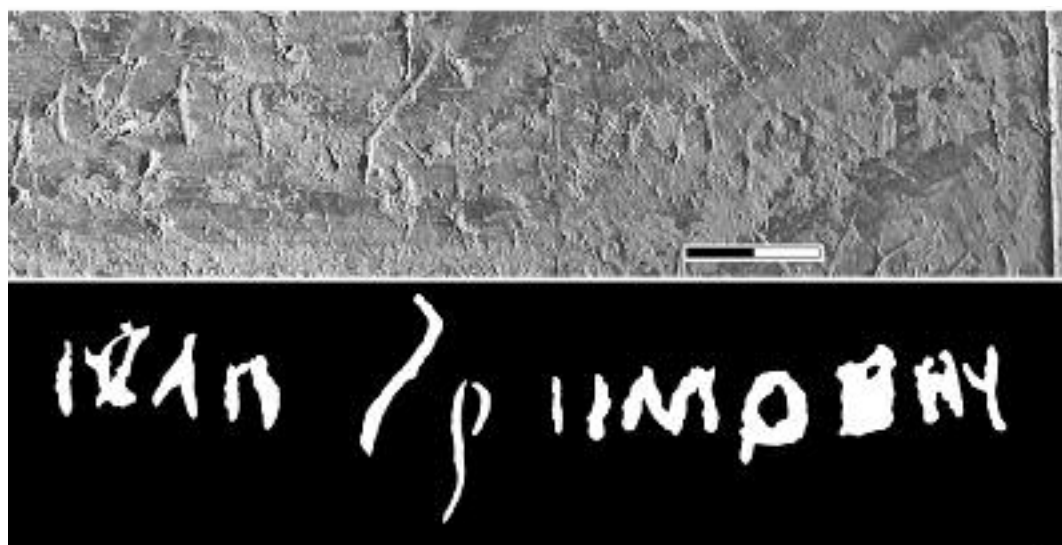
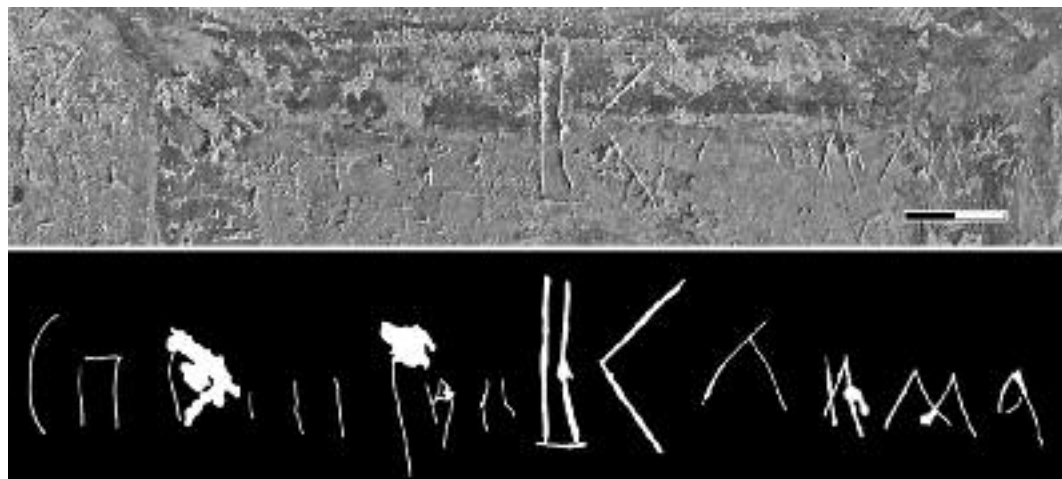
2

3

Таблиця LXV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4568, 2 – № 4569, 3 – № 4570

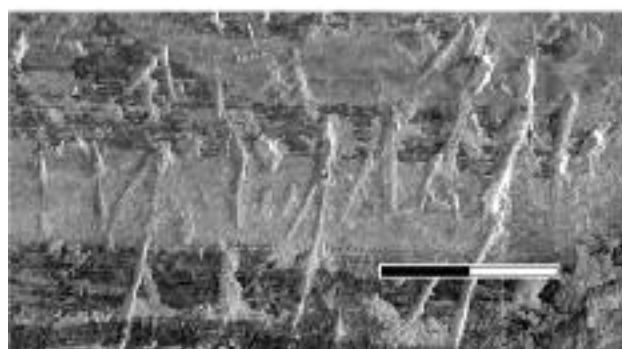

Таблиця LXVI

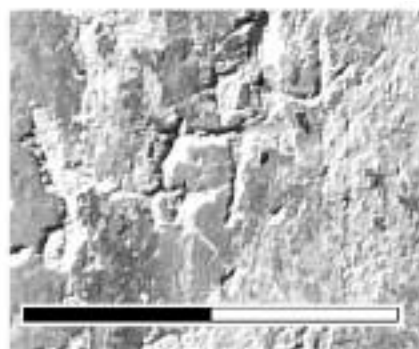
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4571, 2 – № 4572, 3 – № 4573

1

2

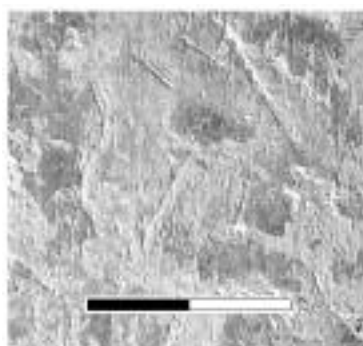
3

Таблиця LXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4574, 2 – № 4575, 3 – № 4576

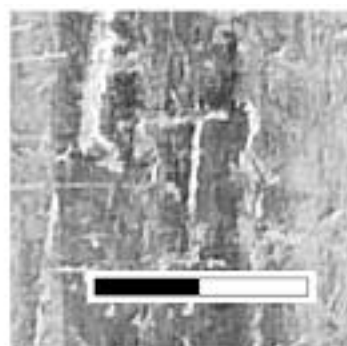
1

2

3

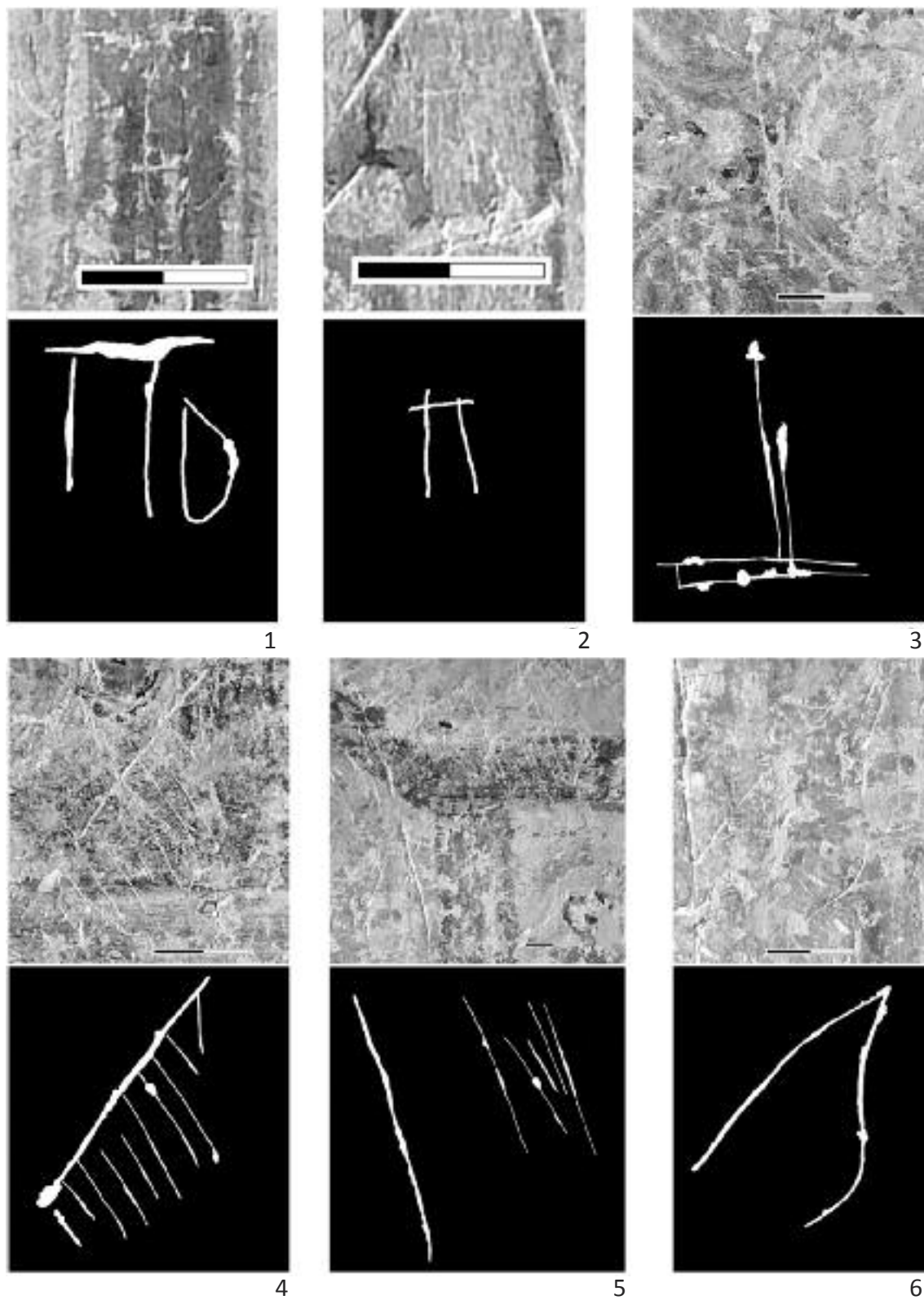

4

Таблиця LXVIII

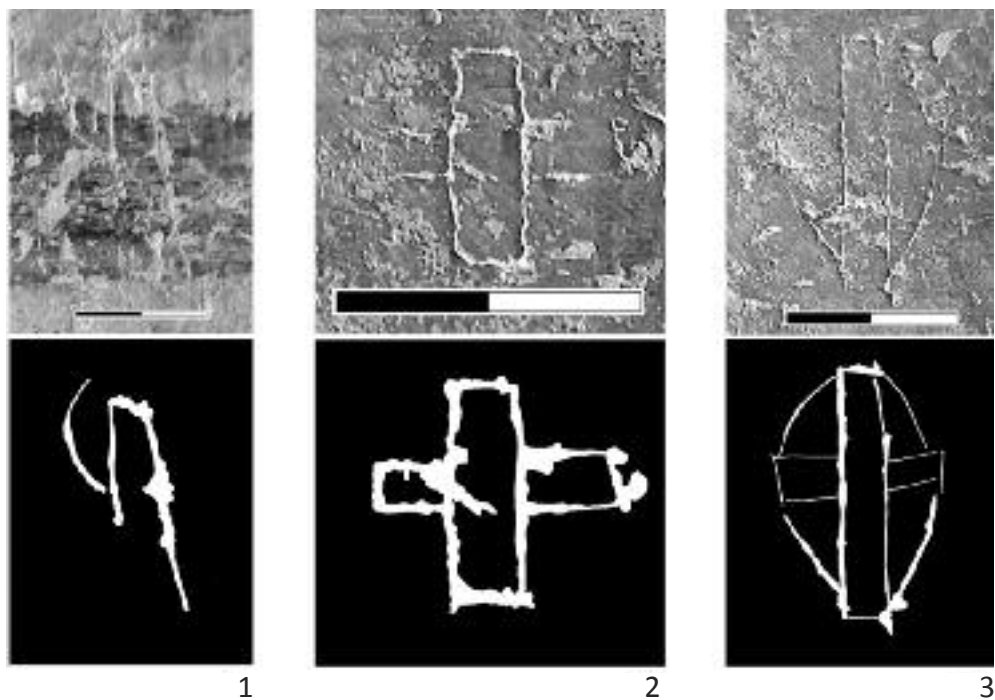
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4577, 2 – № 4578, 3 – № 4579, 4 – № 4580

Таблиця LXIX

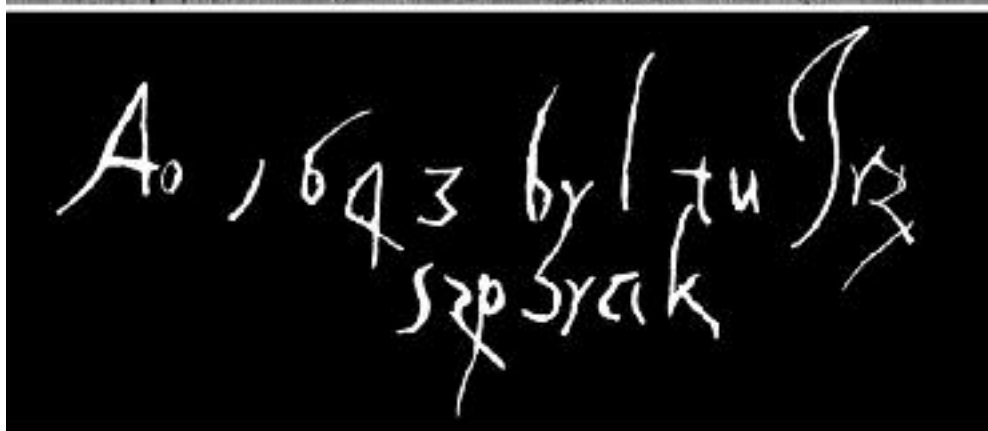
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4581, 2 – № 4582, 3 – № 4583,
4 – № 4584, 5 – № 4585, 6 – № 4586

1

2

3

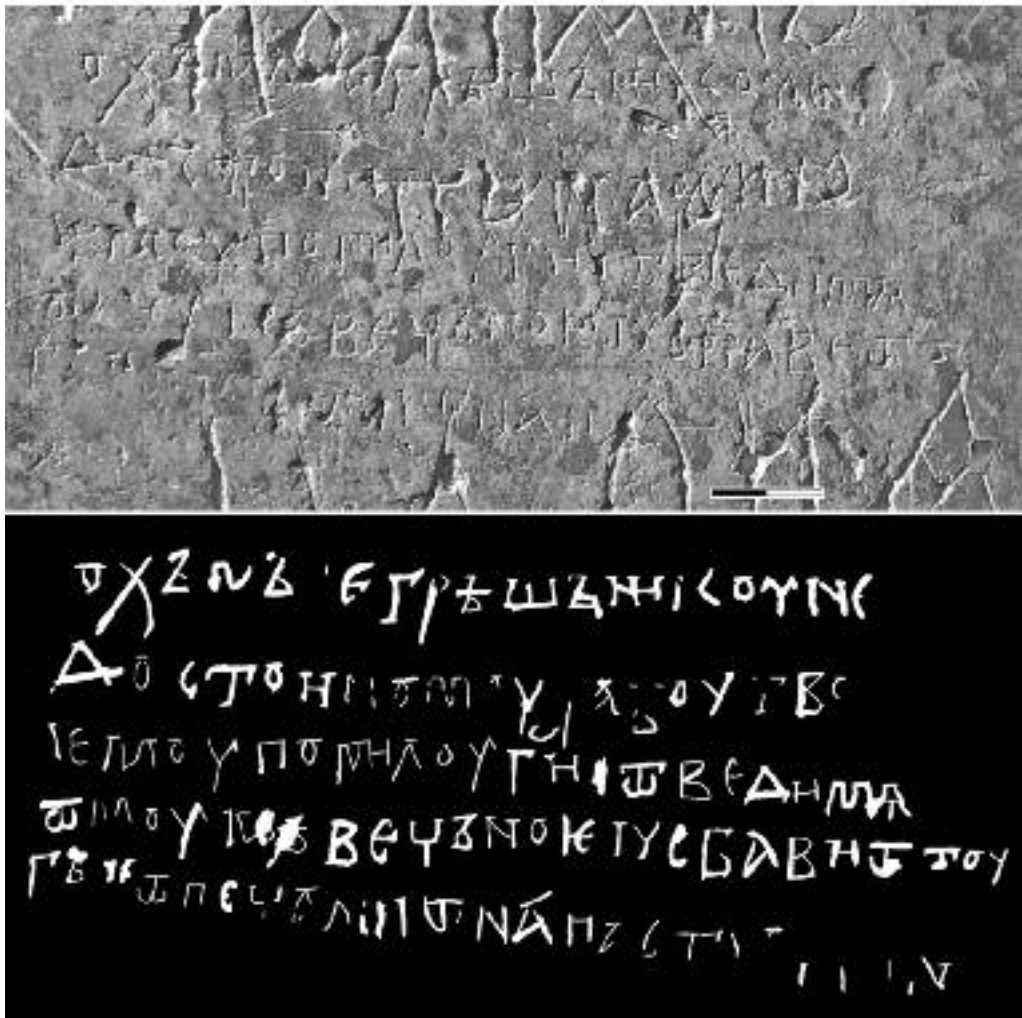
4

Таблиця LXX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4587, 2 – № 4588, 3 – № 4589, 4 – № 419

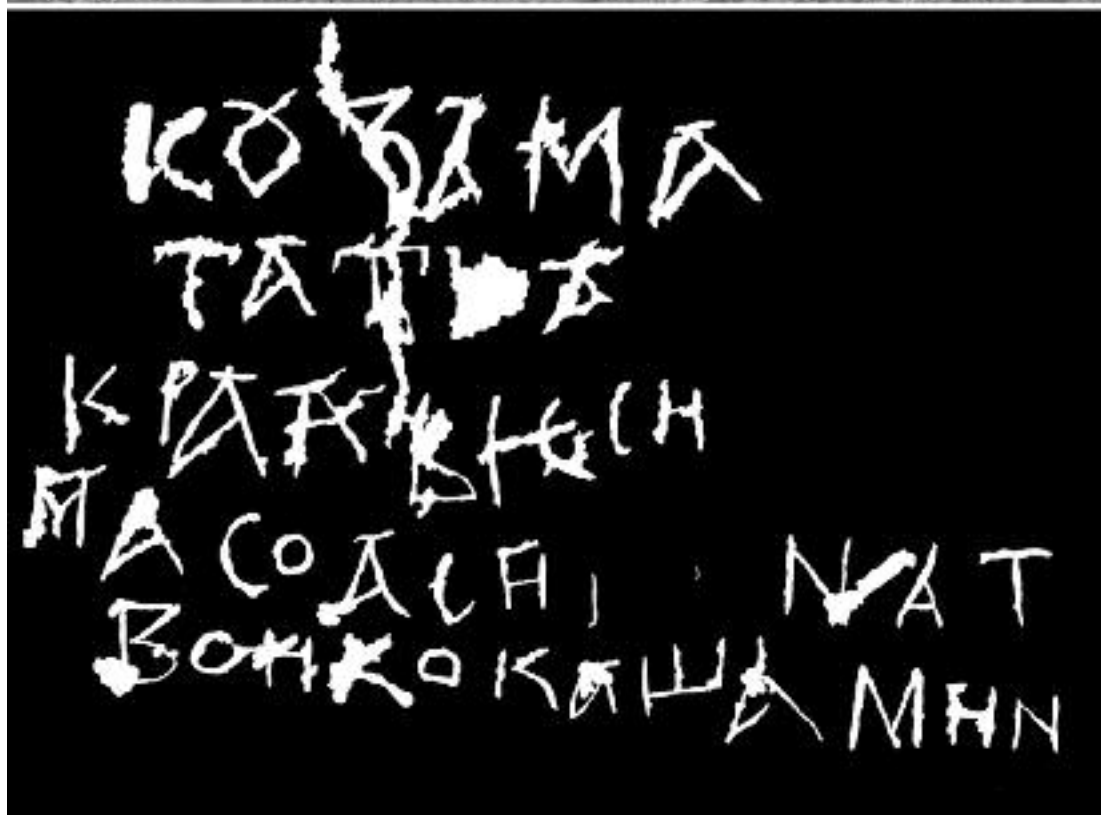
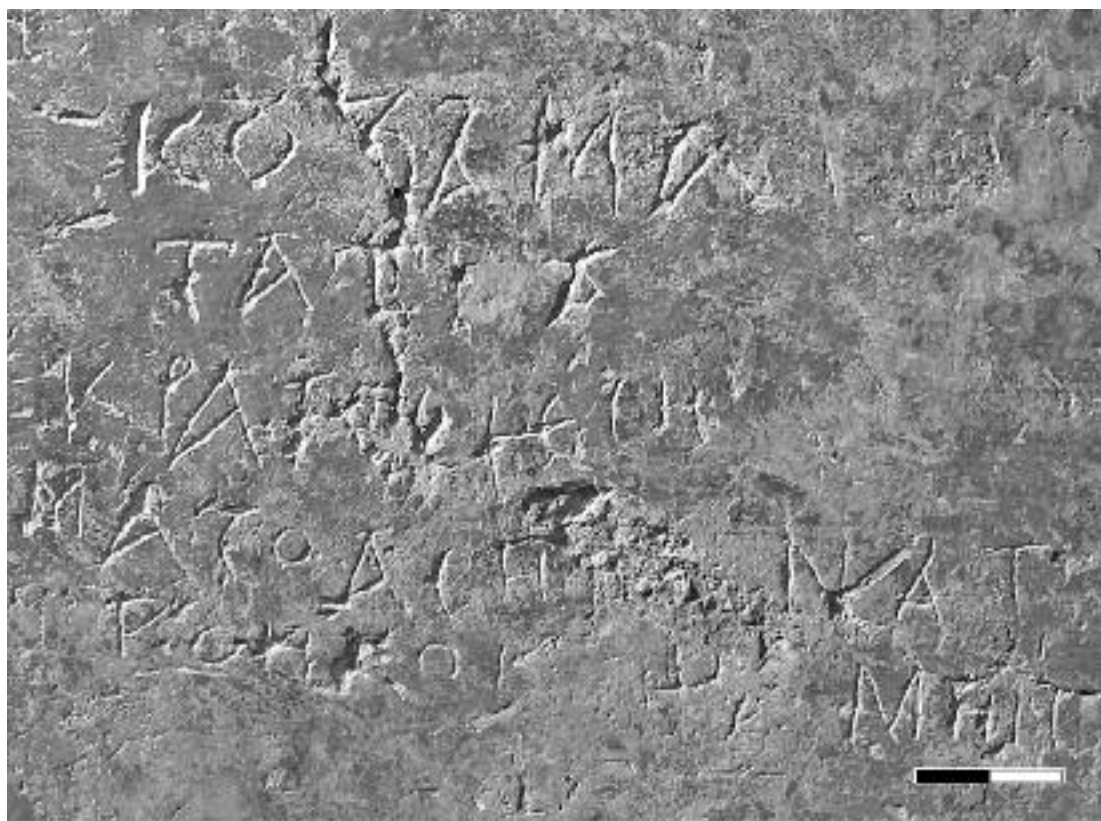

1

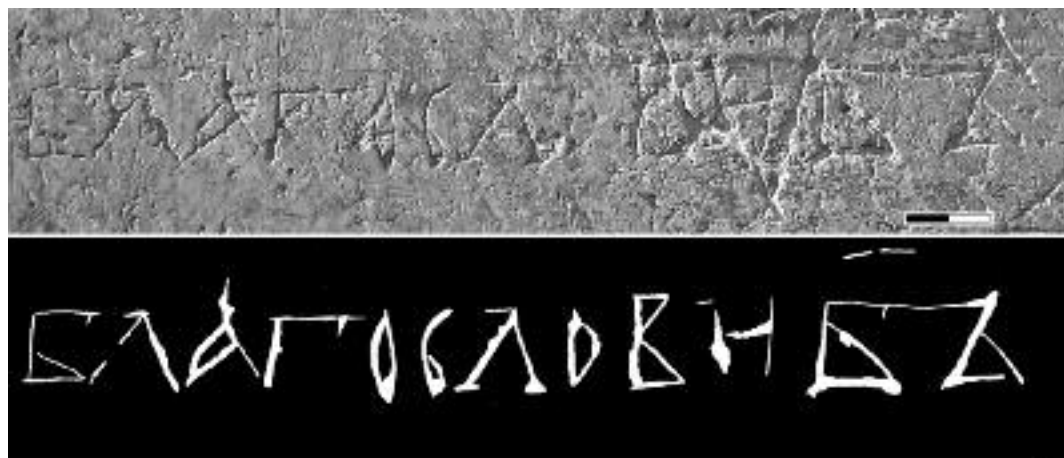

2

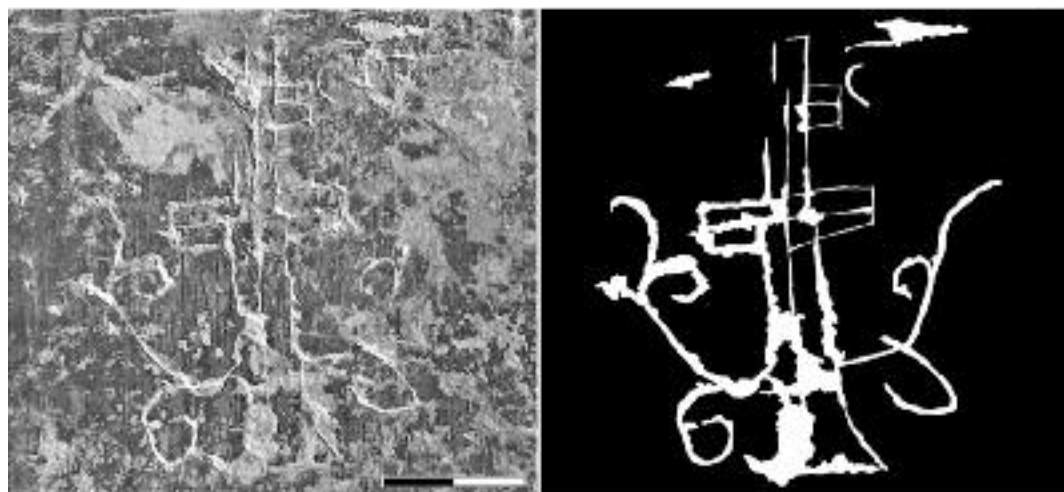
Таблиця LXXI
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 103, 2 – № 104

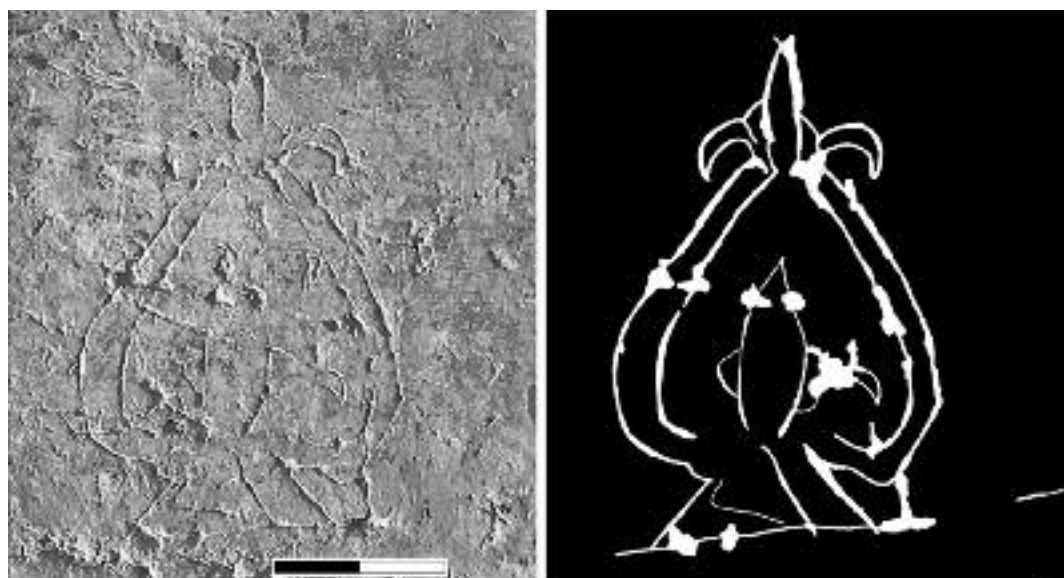
Таблиця LXXII
Фотографія та прорисовка графіті № 210

1

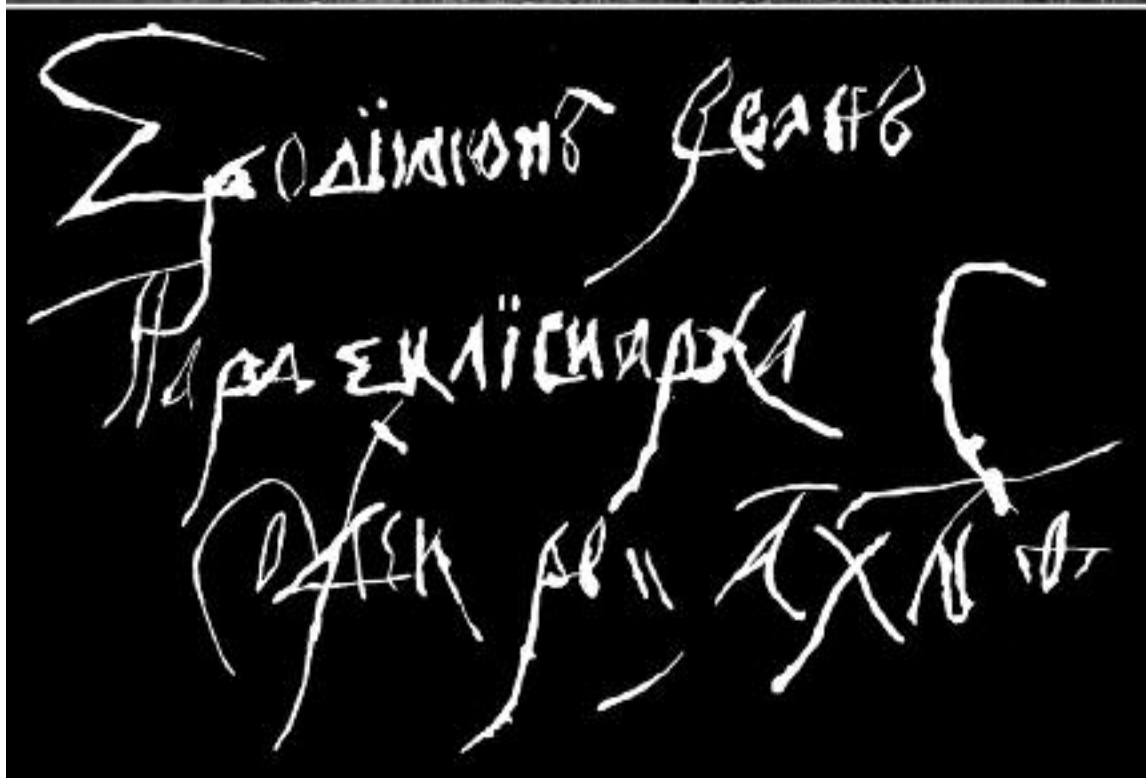
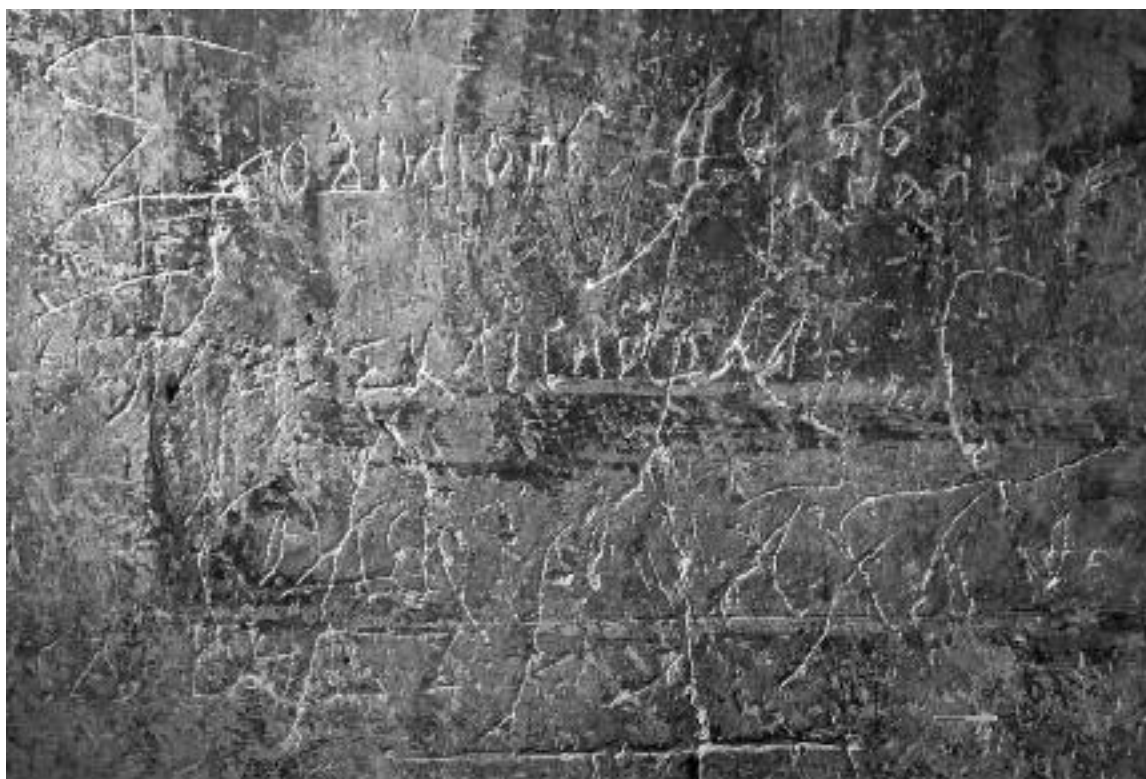
2

3

Таблиця LXXIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 209, 2 – № 256, 3 – № 261

Таблиця LXXIV
Фотографія та прорисовка графіті № 241/242

1

2

3

Таблиця LXXV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 256а, 2 – № 262, 3 – № 262а

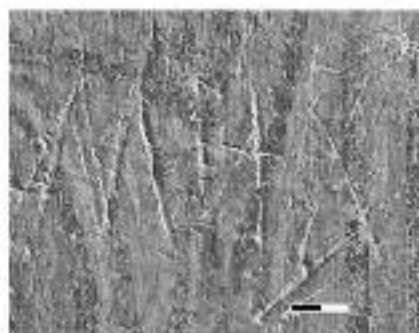
Таблиця LXXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4590, 2 – № 4591, 3 – № 4592

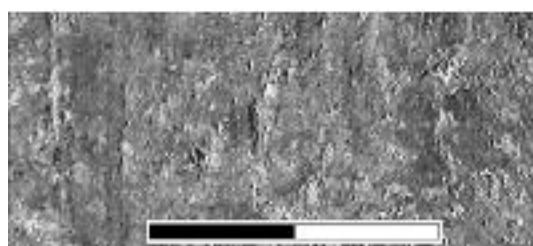
1

2

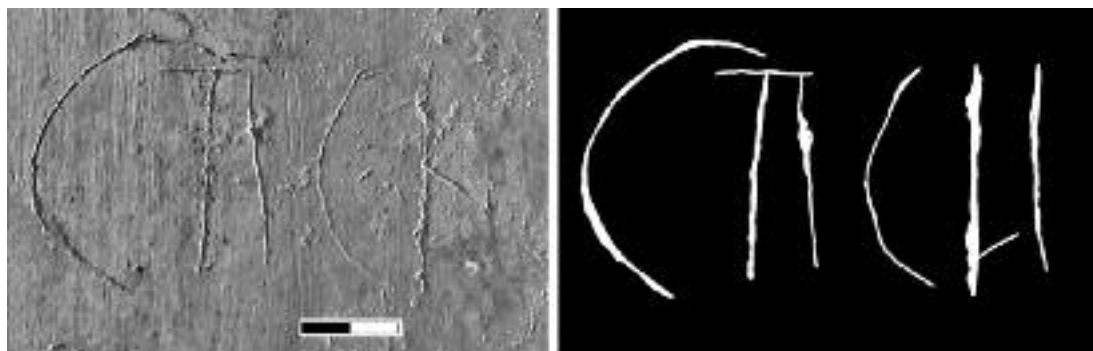
3

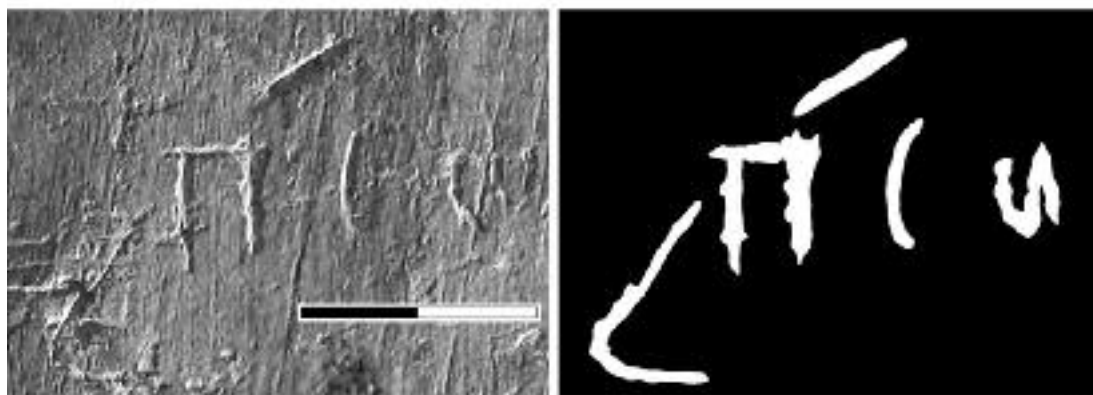
4

Таблиця LXXVII

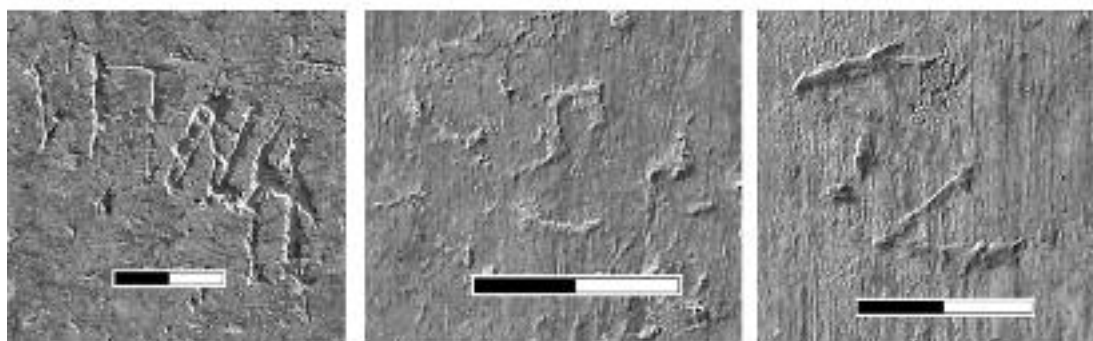
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4593, 2 – № 4594, 3 – № 4595, 4 – № 4596

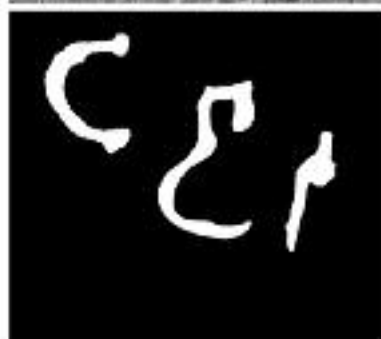
1

2

3

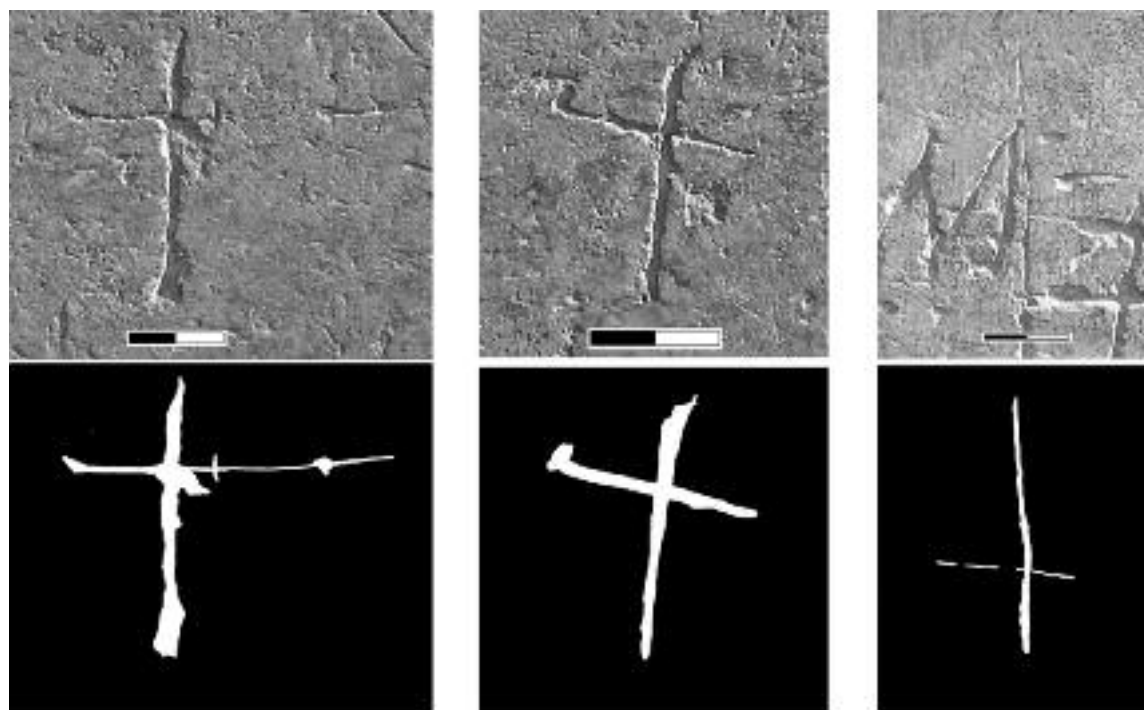
4

5

Таблиця LXXVIII

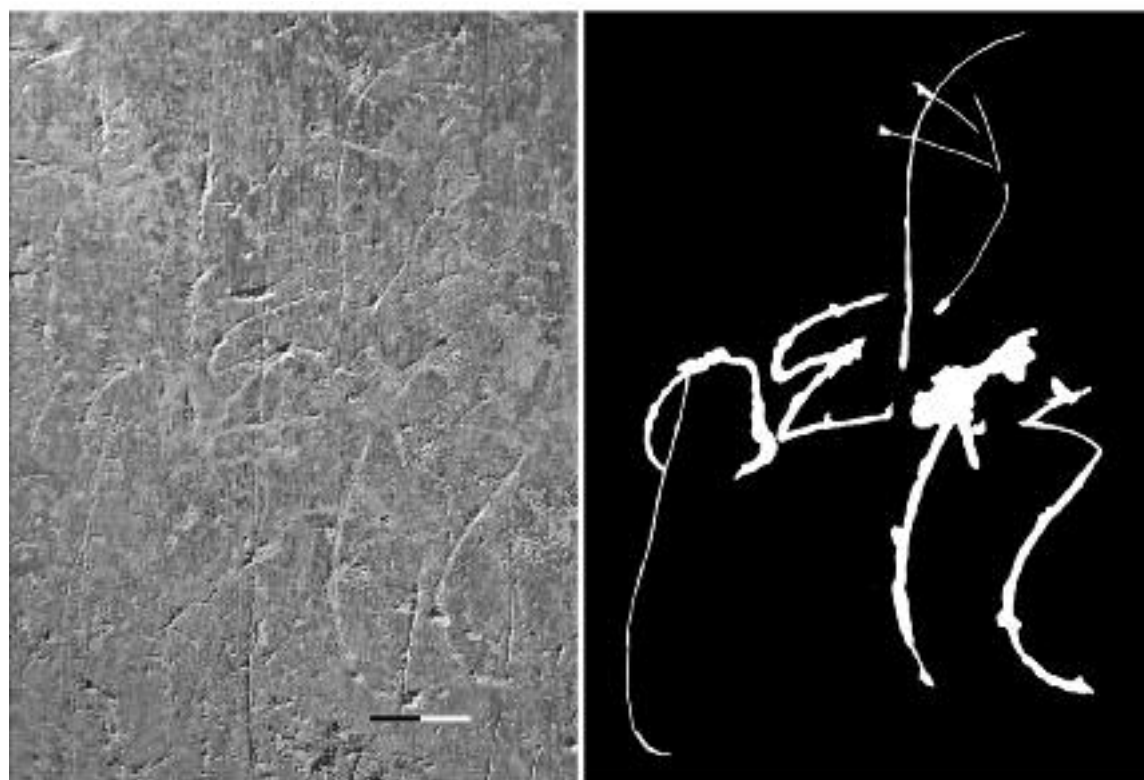
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4597, 2 – № 4598, 3 – № 4599,
4 – № 4600, 5 – № 4601

1

2

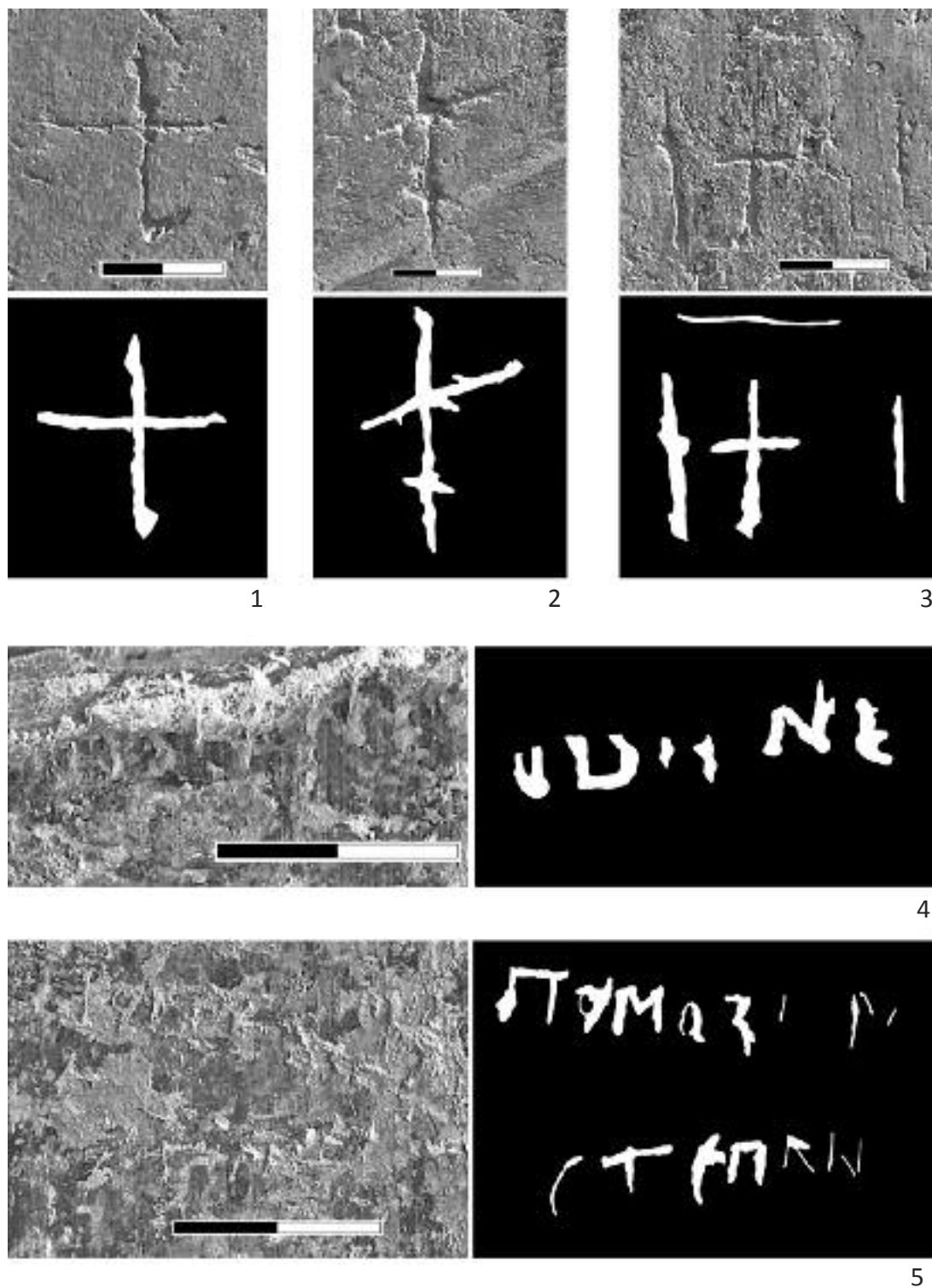
3

4

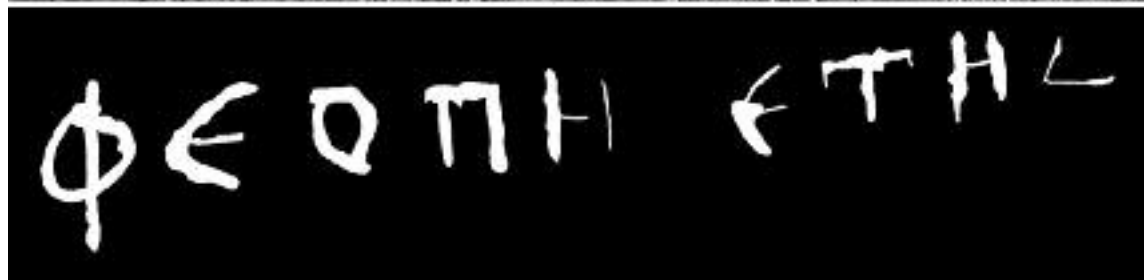
Таблиця LXXIX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4602, 2 – № 4603, 3 – № 4604, 4 – № 4605

Таблиця LXXX

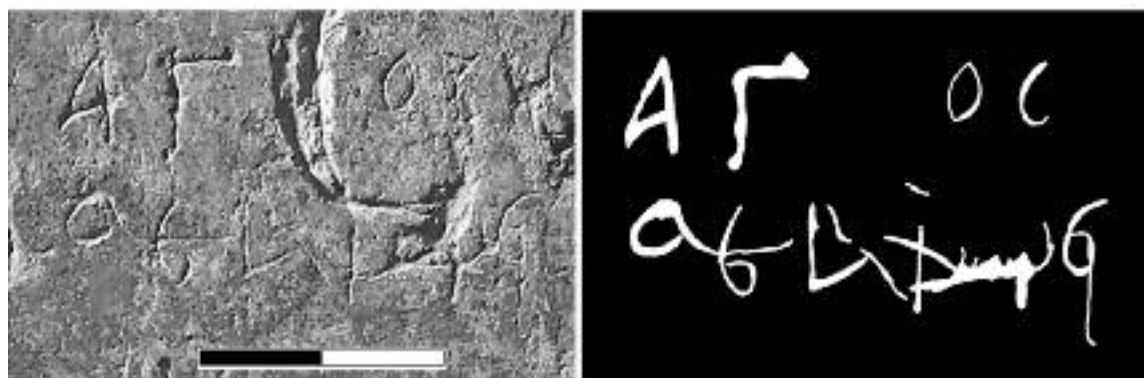
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4606, 2 – № 4607, 3 – № 4608,
4 – № 4609, 5 – № 4610

1

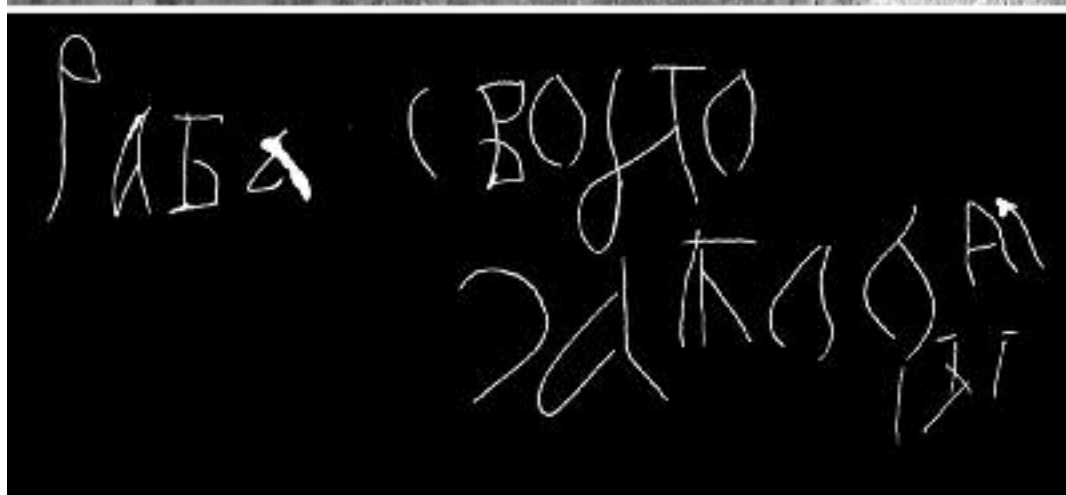
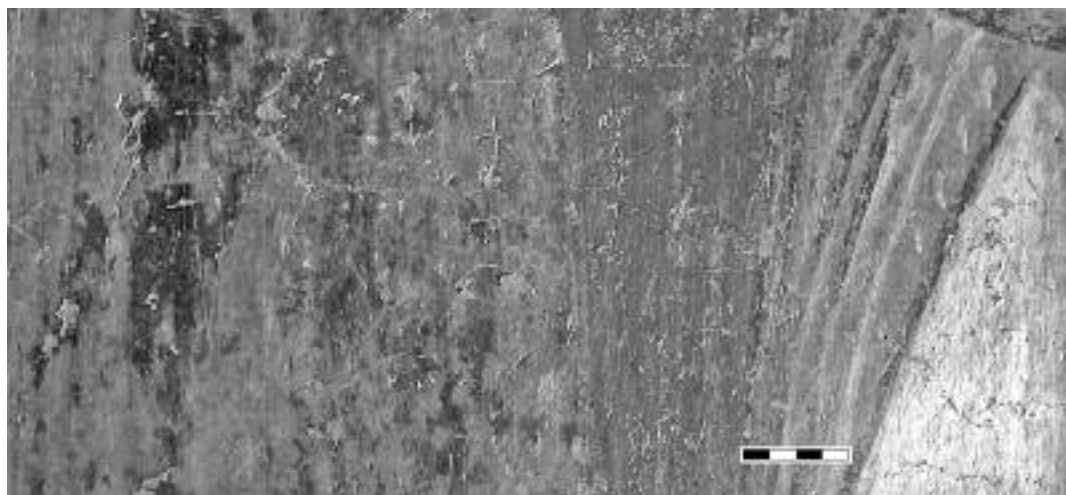
2

3

Таблиця LXXXI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4611, 2 – № 4612, 3 – № 4613

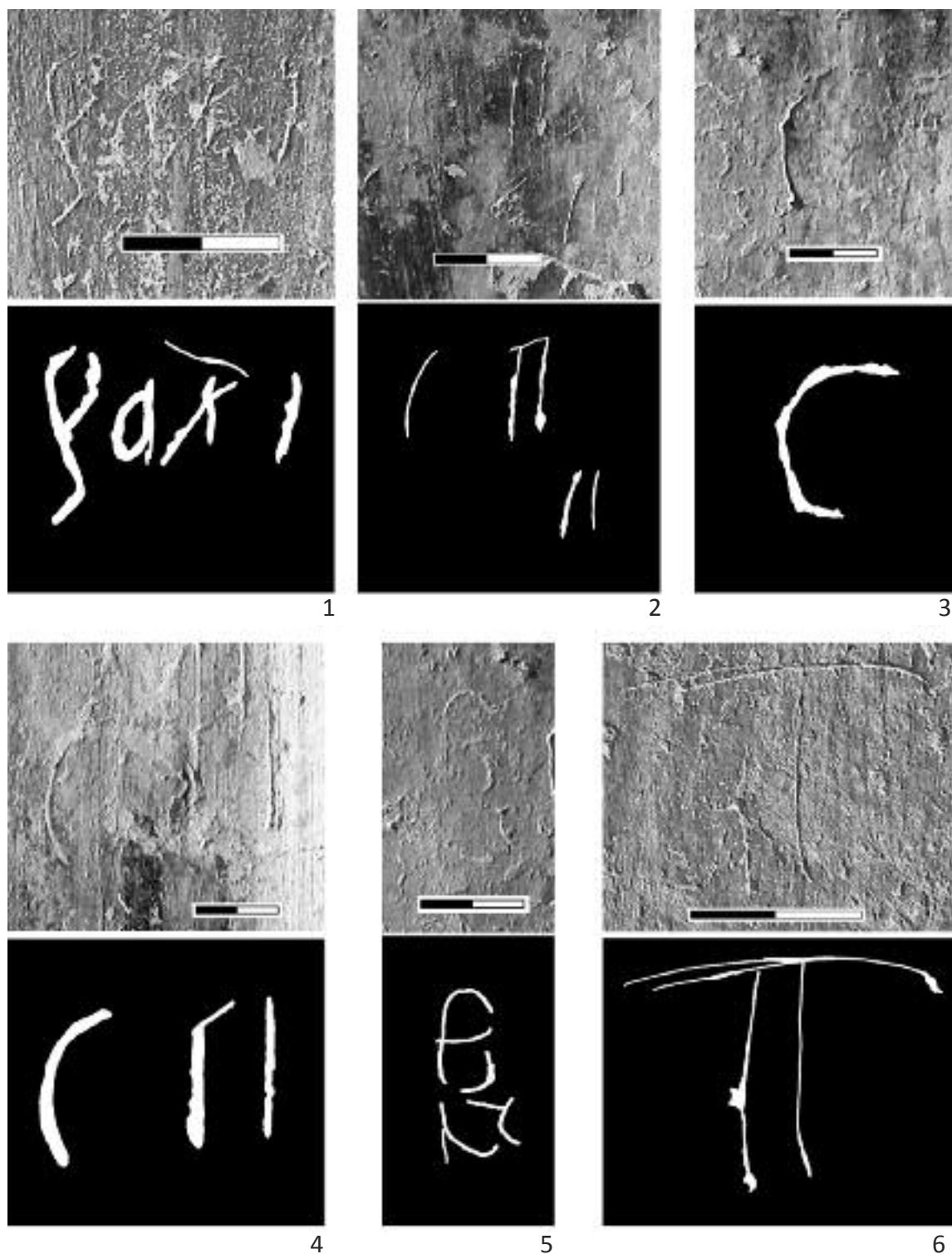
1

2

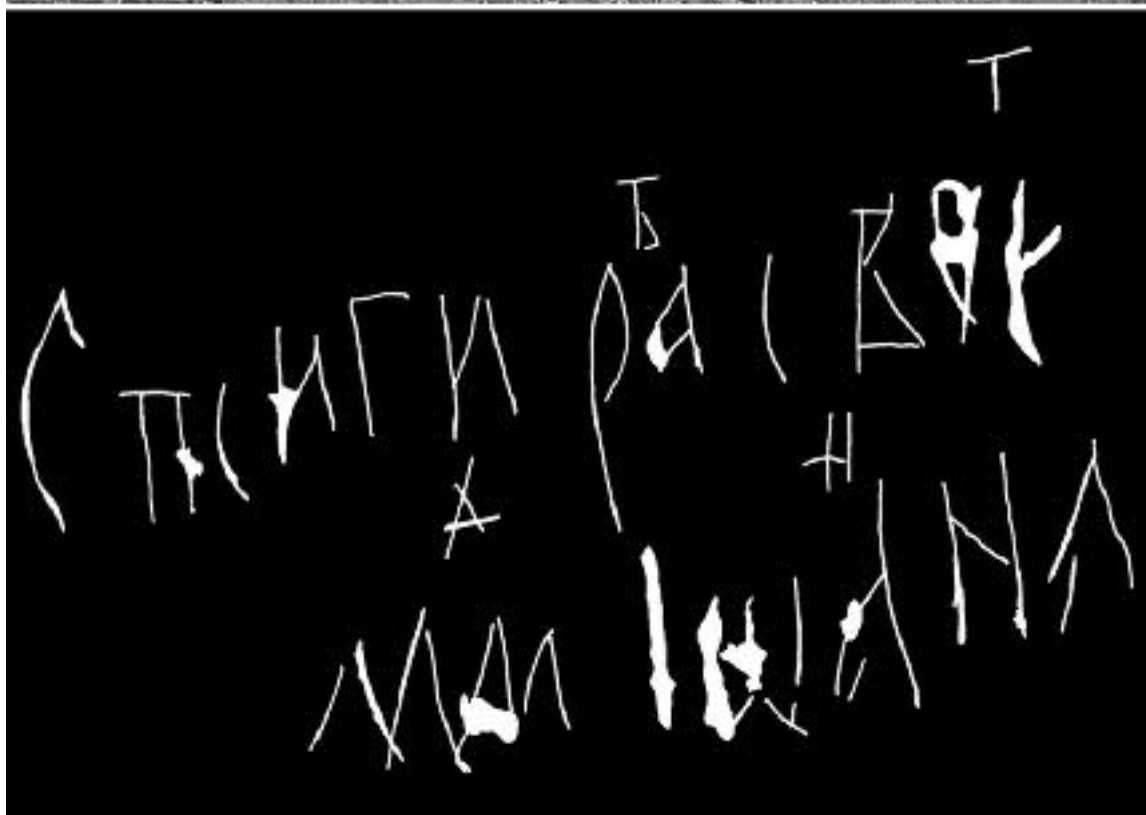
Таблиця LXXXII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4614, 2 – № 4615

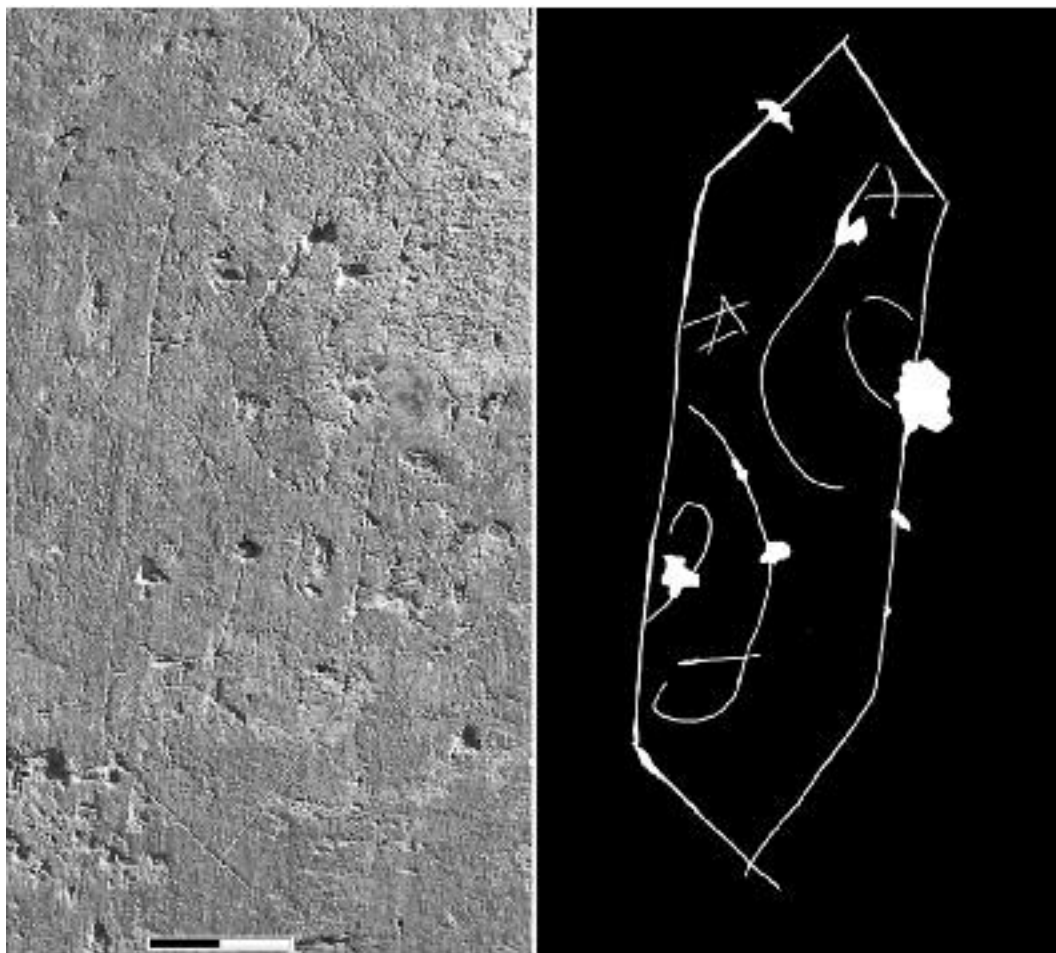
Таблиця LXXXIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4616, 2 – № 4617, 3 – № 4618,
4 – № 4619, 5 – № 4620, 6 – № 4621

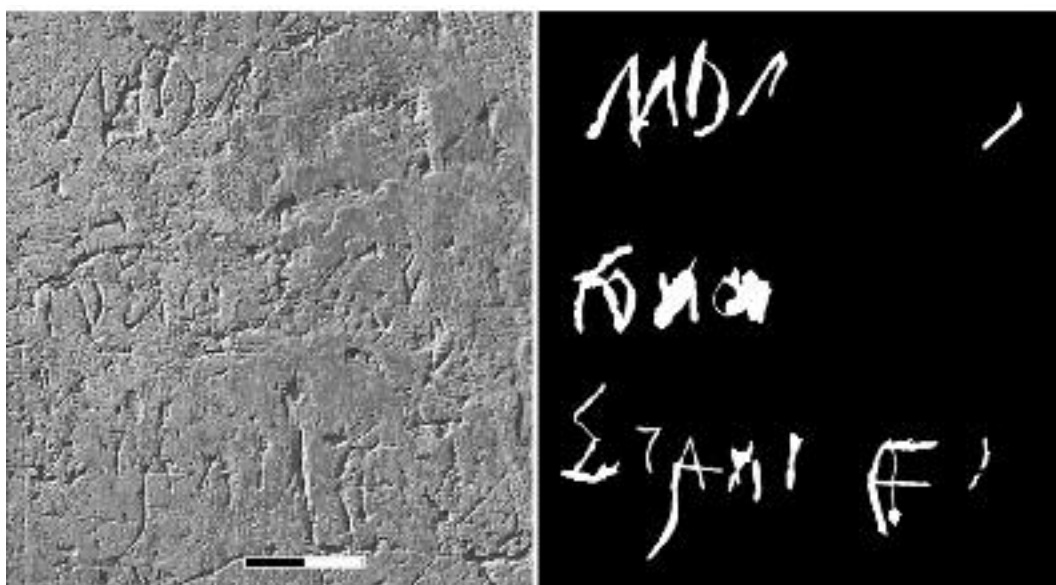

Таблиця LXXXIV
Фотографія та прорисовка графіті № 4622

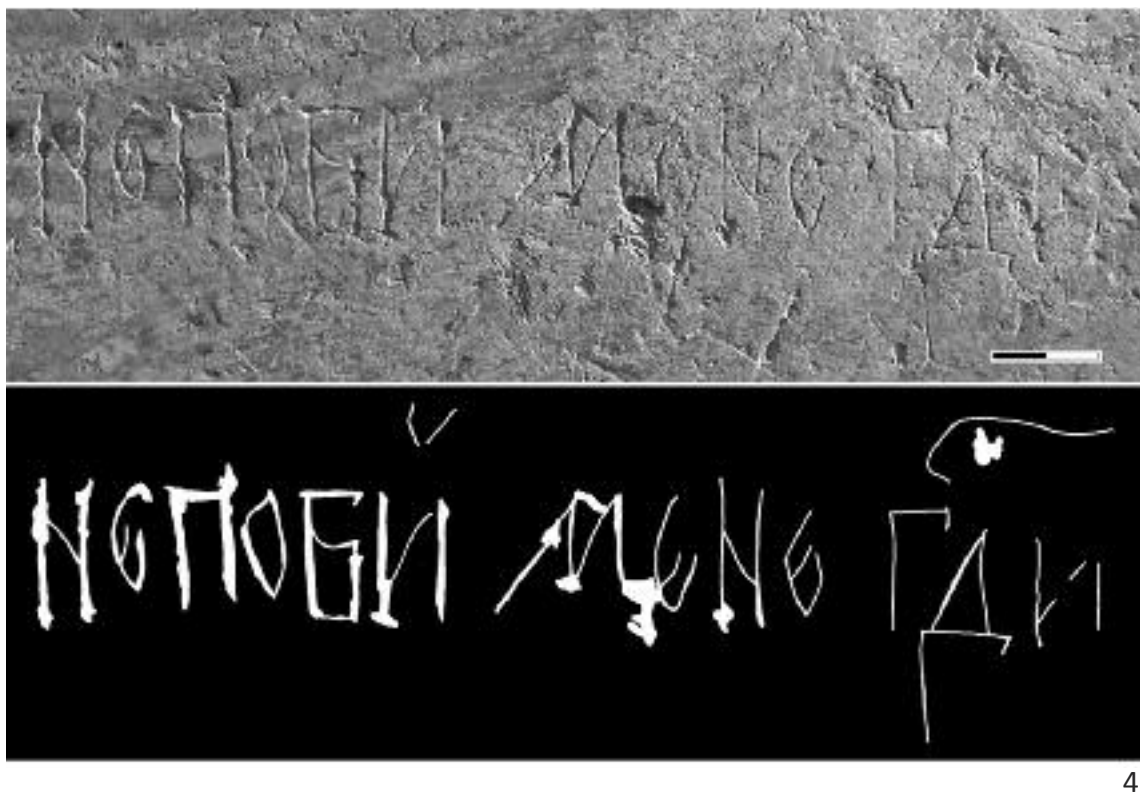
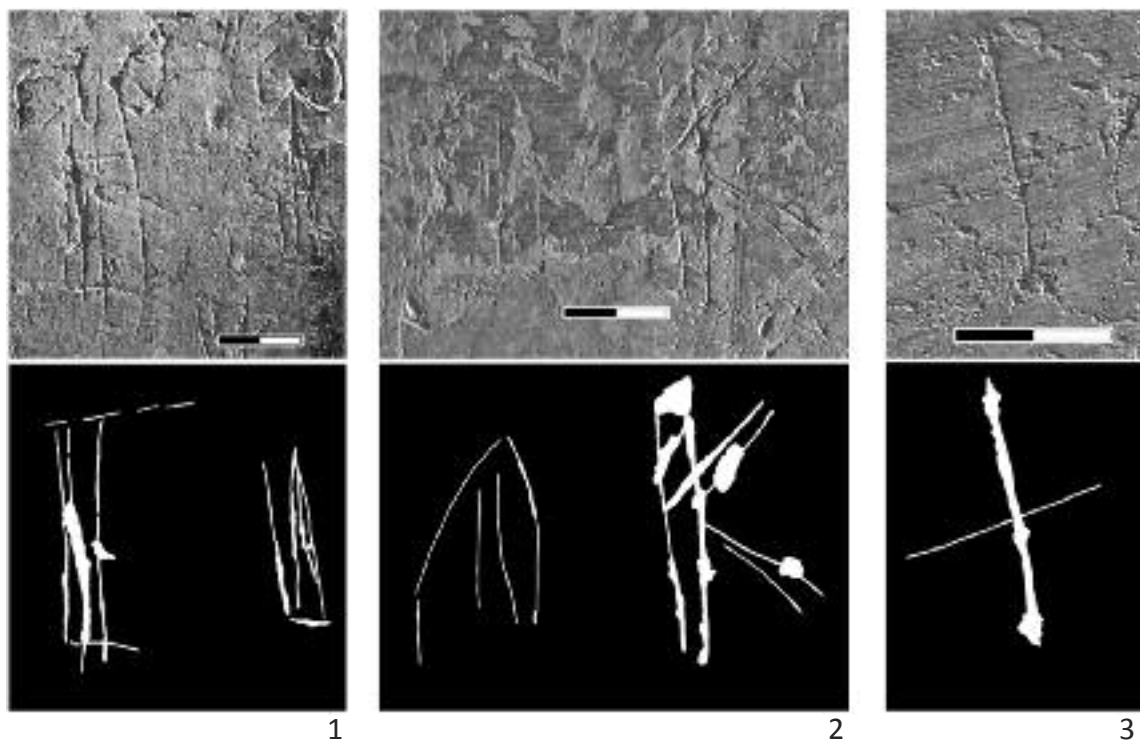
1

2

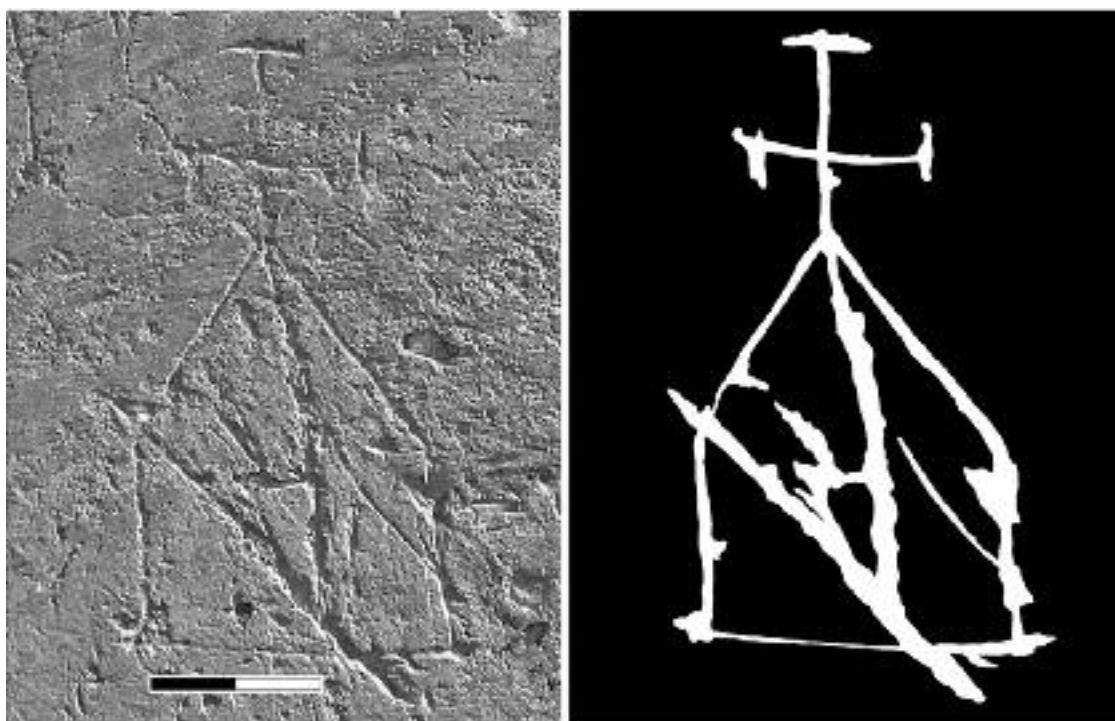
Таблиця LXXXV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4623, 2 – № 4624

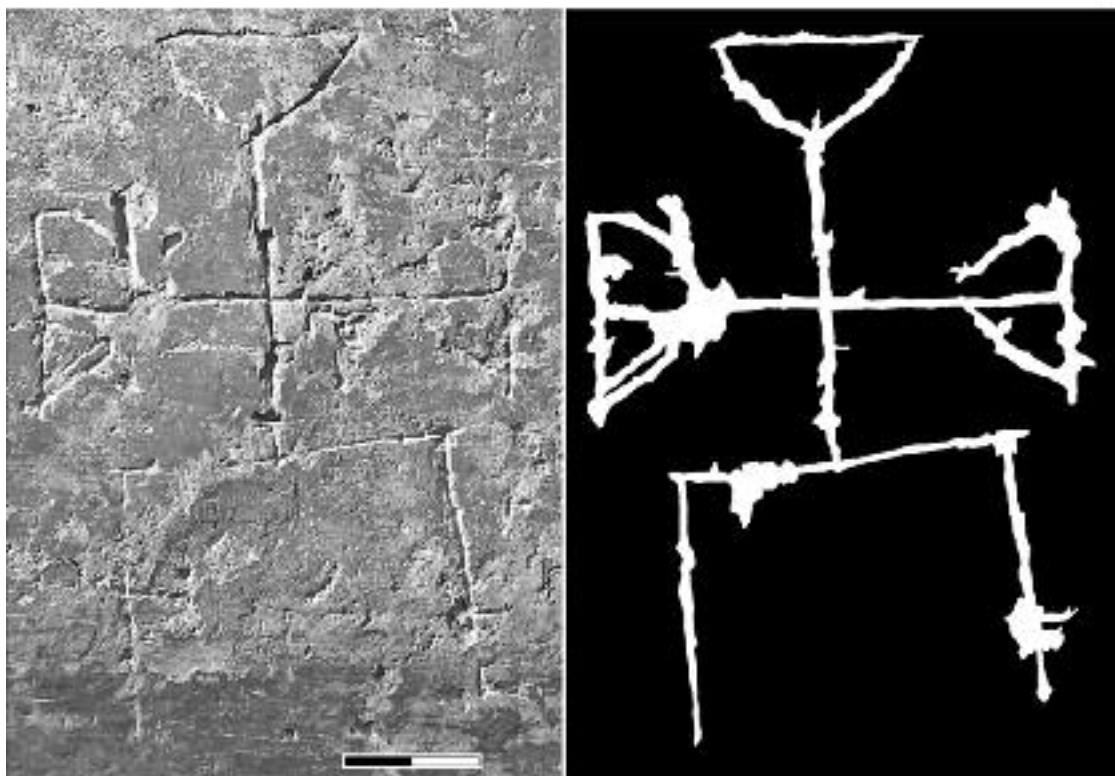

Таблиця LXXXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4625, 2 – № 4626, 3 – № 4627, 4 – № 4628

1

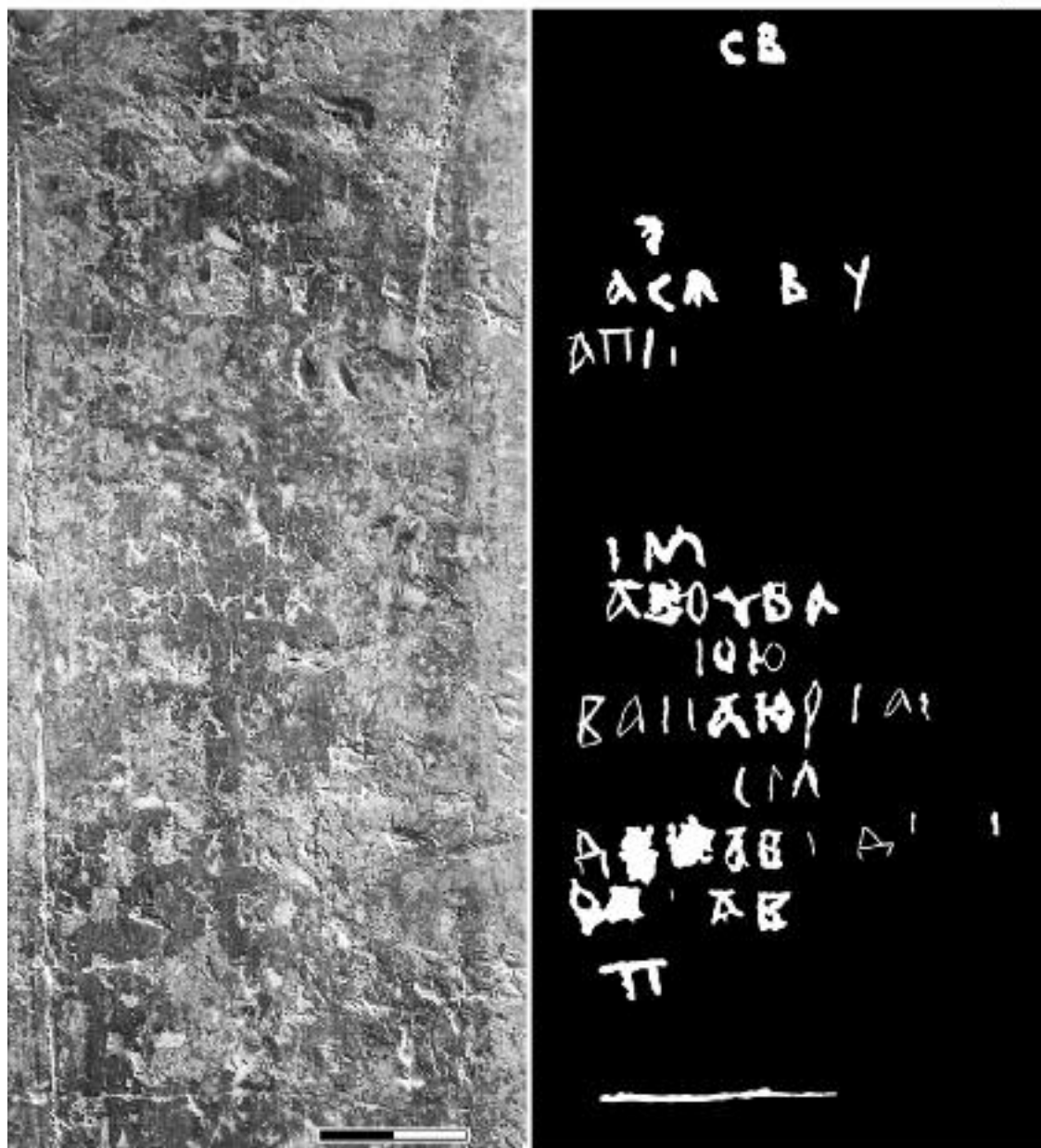
2

Таблиця LXXXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4629, 2 – № 4630

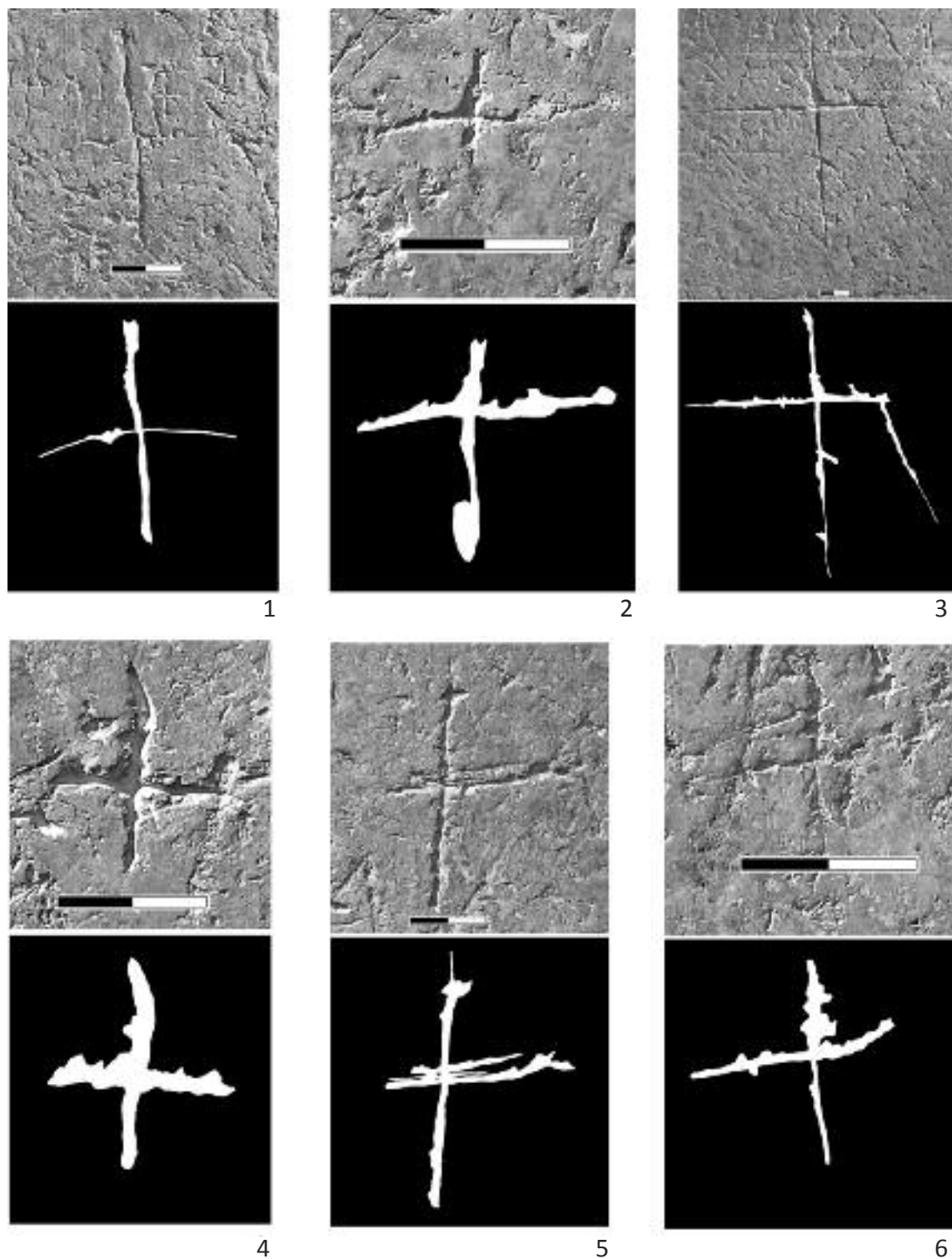
1

2

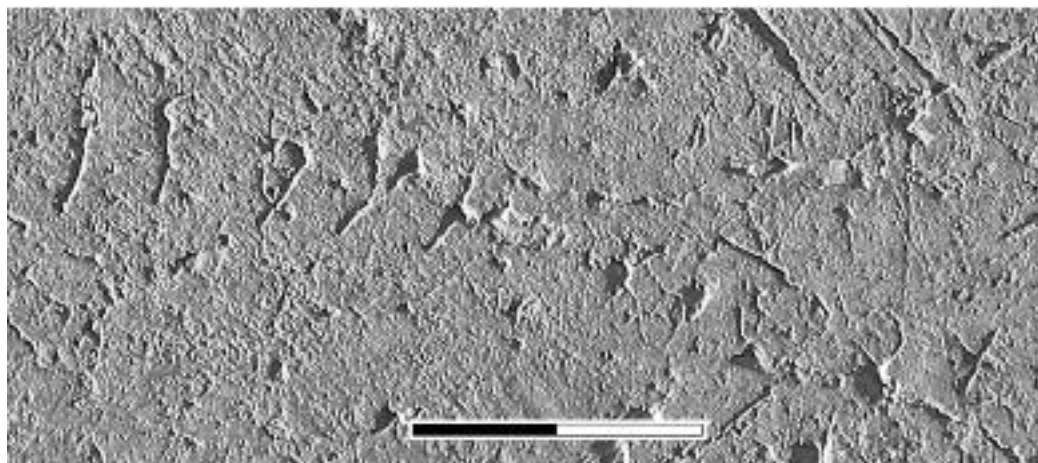
Таблиця LXXXVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4631, 2 – № 4632

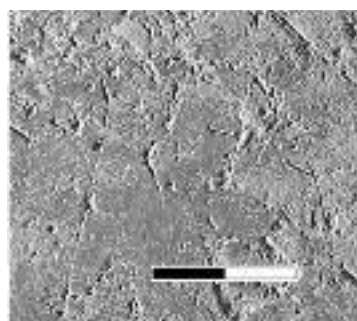

Таблиця LXXXIX

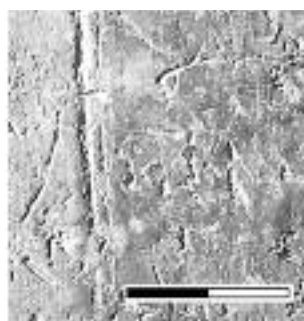
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4633, 2 – № 4634, 3 – № 4635,
4 – № 4636, 5 – № 4637, 6 – № 4638

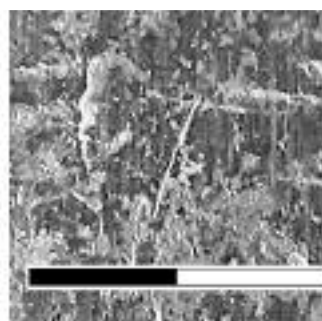
1

2

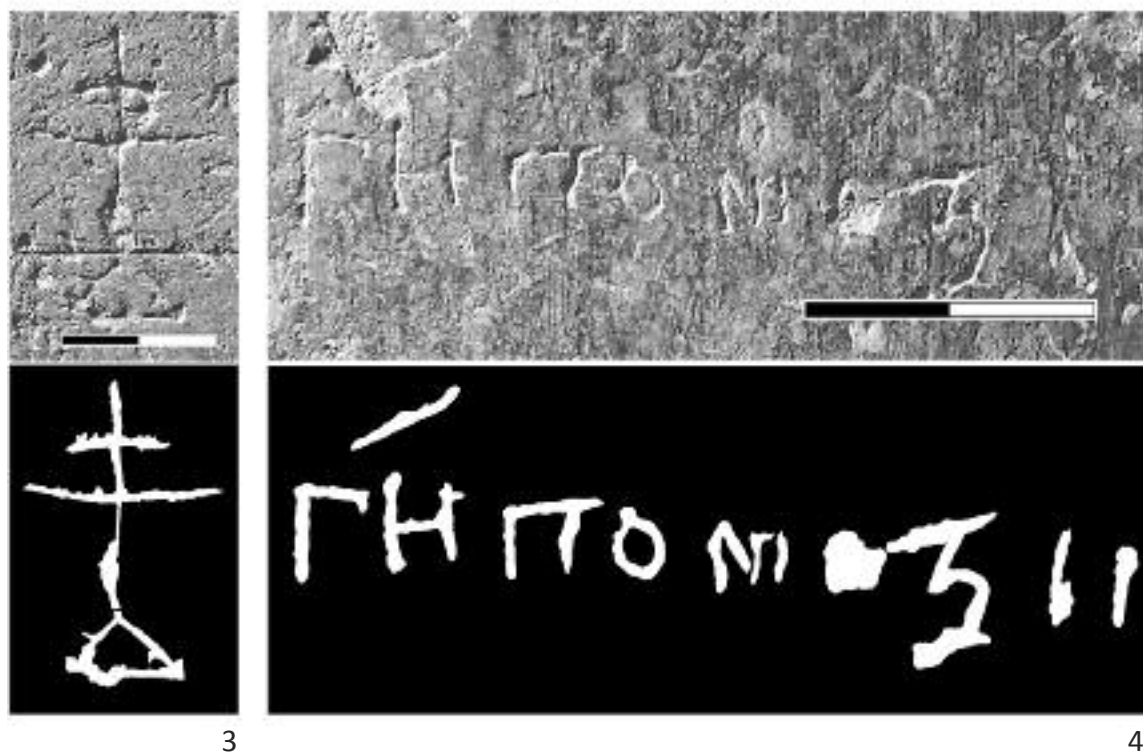
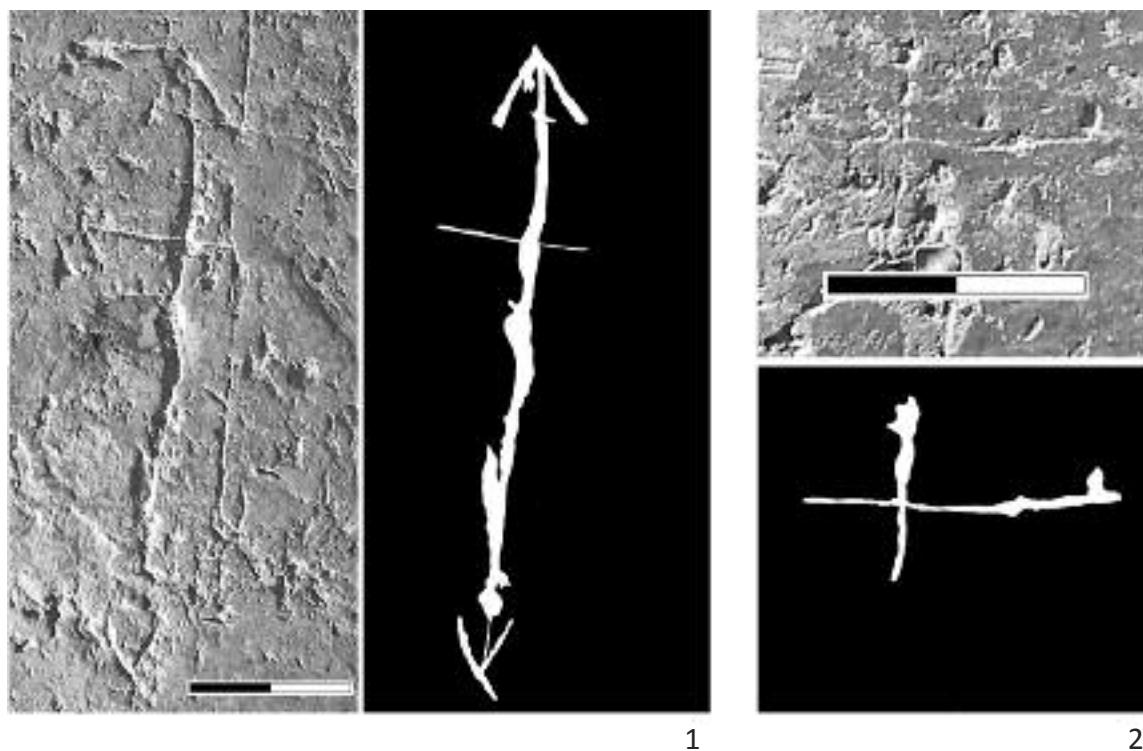
3

4

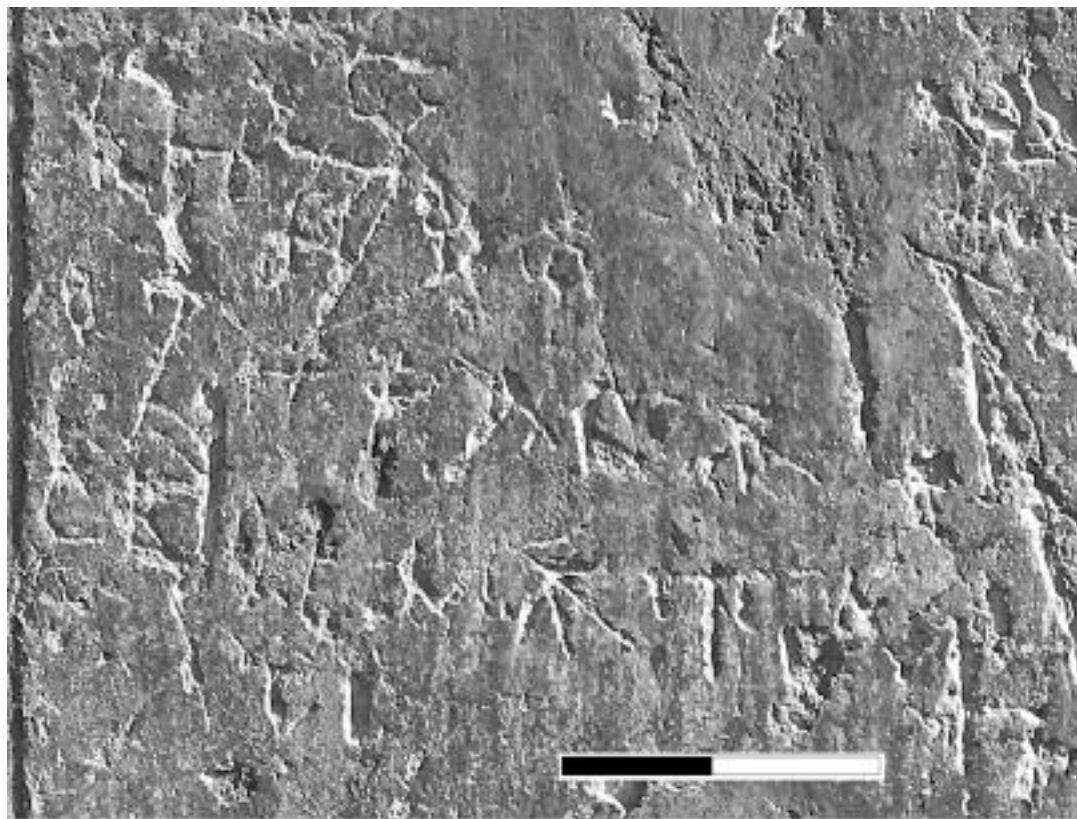
Таблиця ХС

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4639, 2 – № 4640, 3 – № 4641, 4 – № 4642

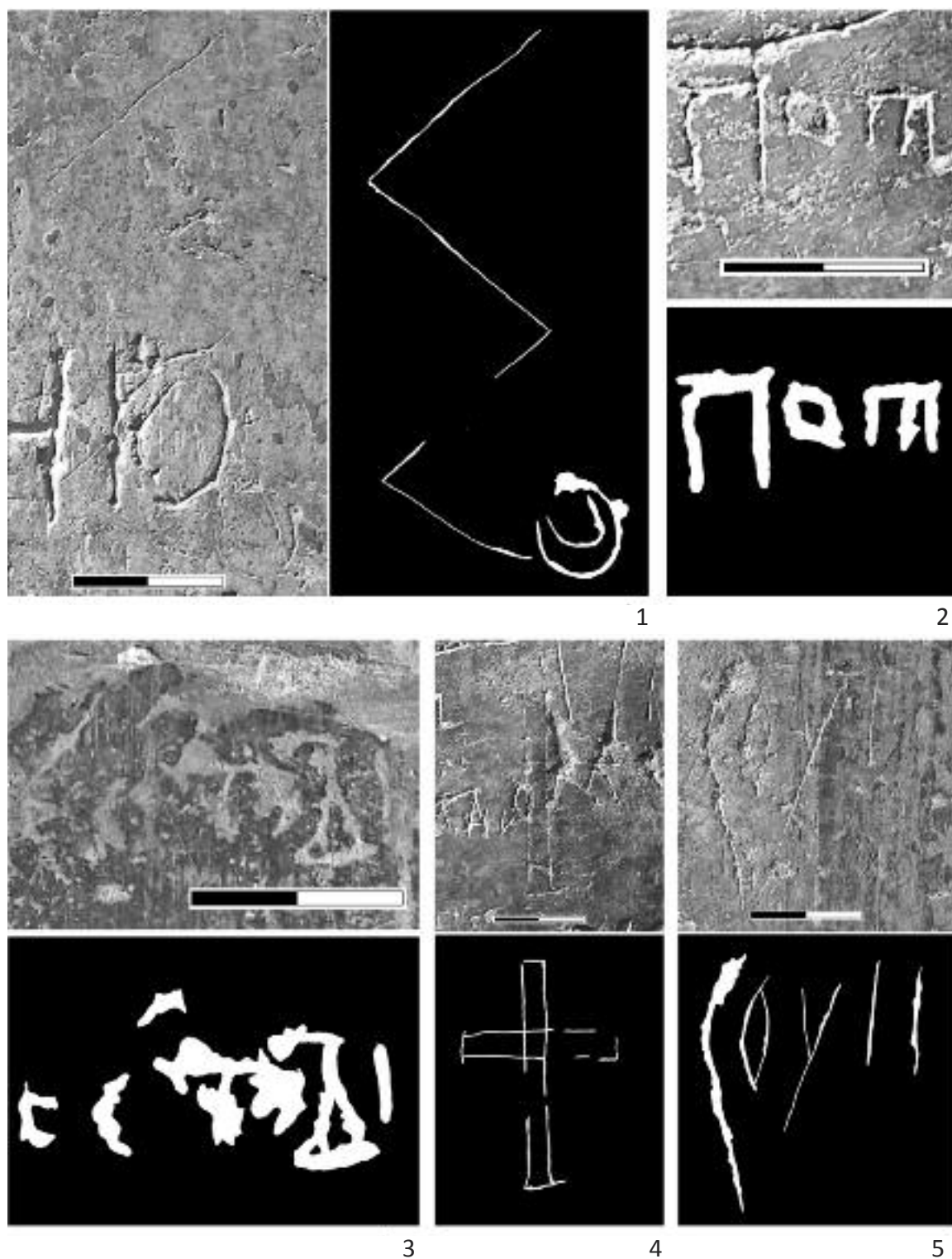
Таблиця ХСІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4643, 2 – № 4644, 3 – № 4645, 4 – № 4646

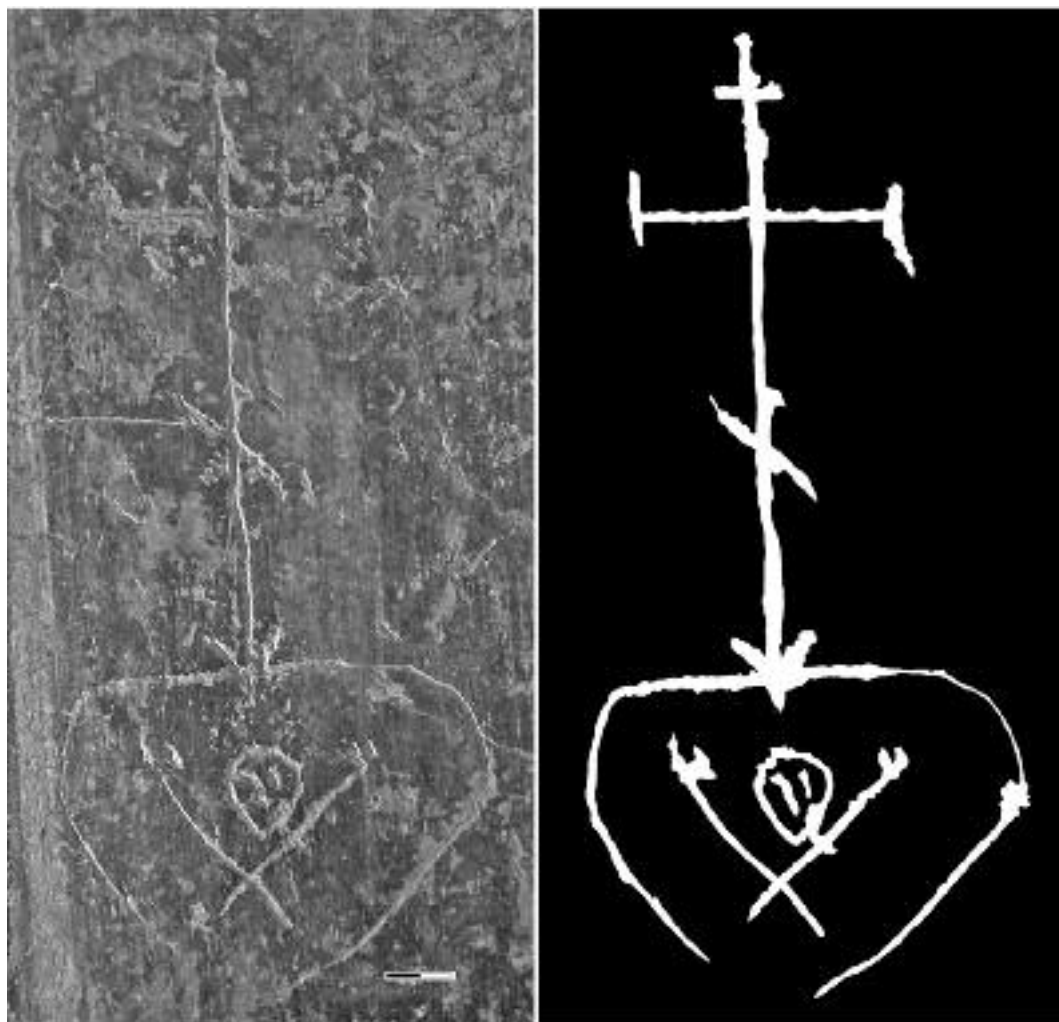
Таблиця ХСІІ
Фотографія та прорисовка графіті № 4647

Таблиця ХСІІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4648, 2 – № 4649, 3 – № 4650,
4 – № 4651, 5 – № 4652

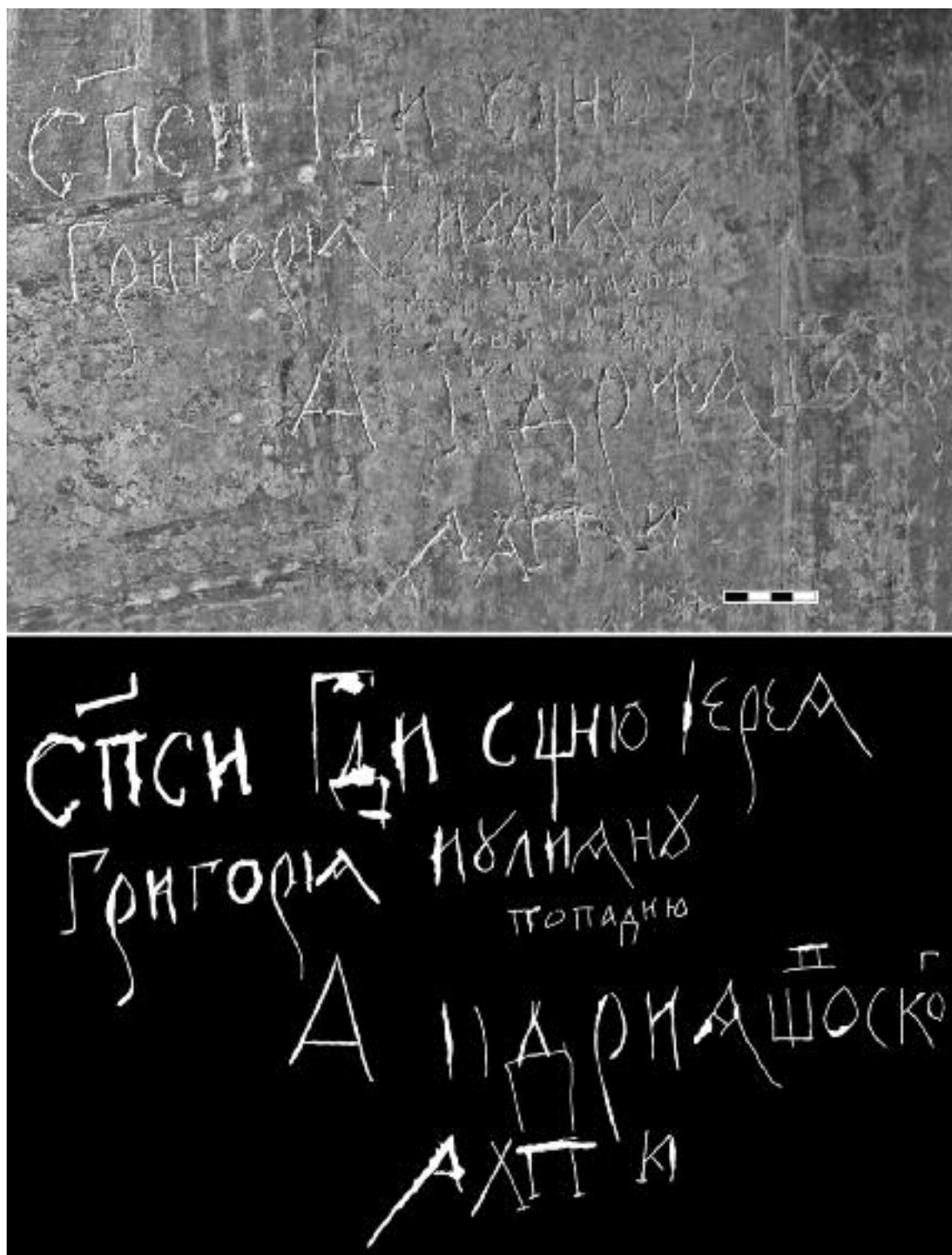
1

2

Таблиця ХСІV

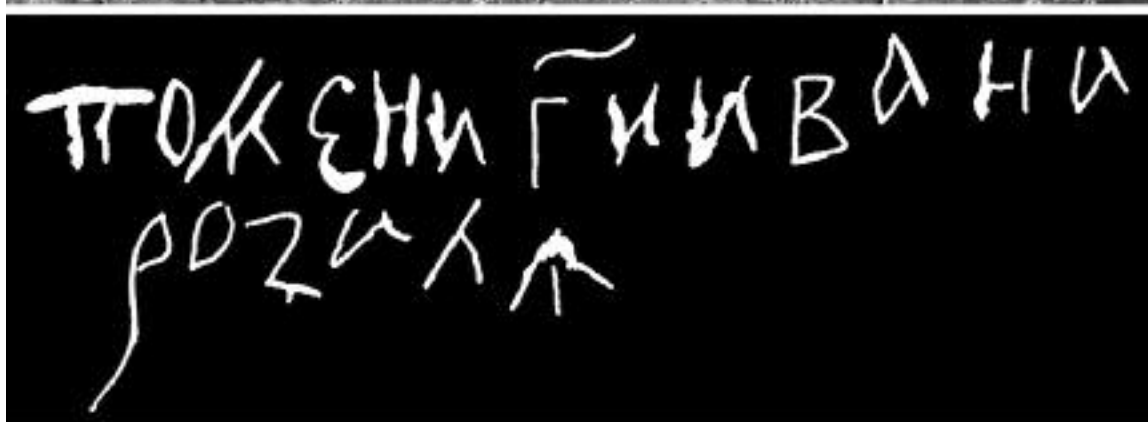
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4653, 2 – № 4654

Таблиця ХСV
Фотографія та прорисовка графіті № 4655

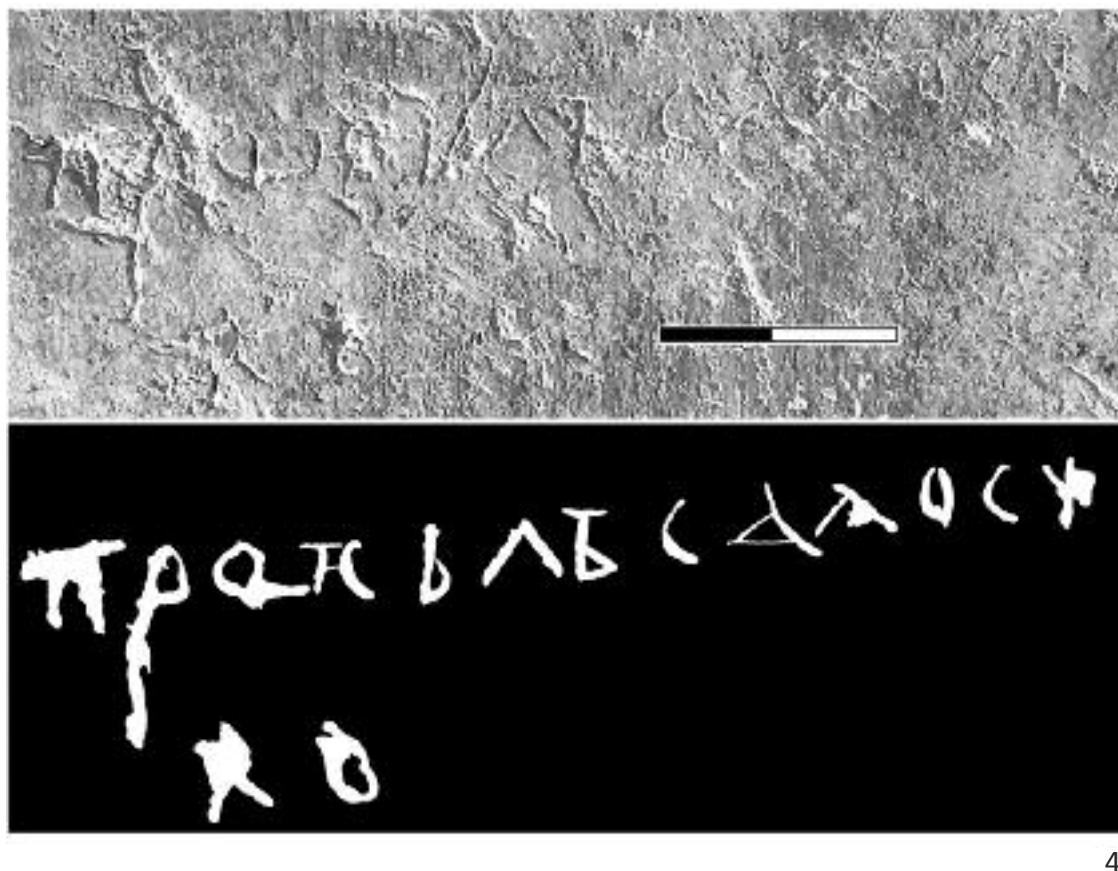
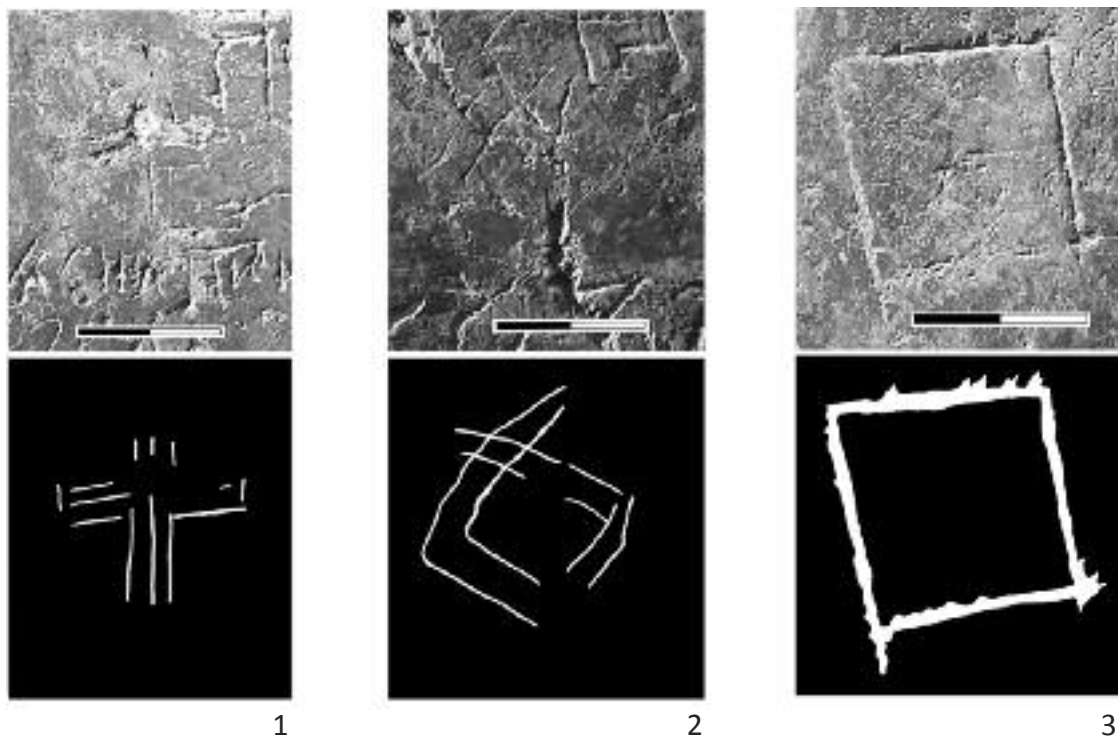
1

2

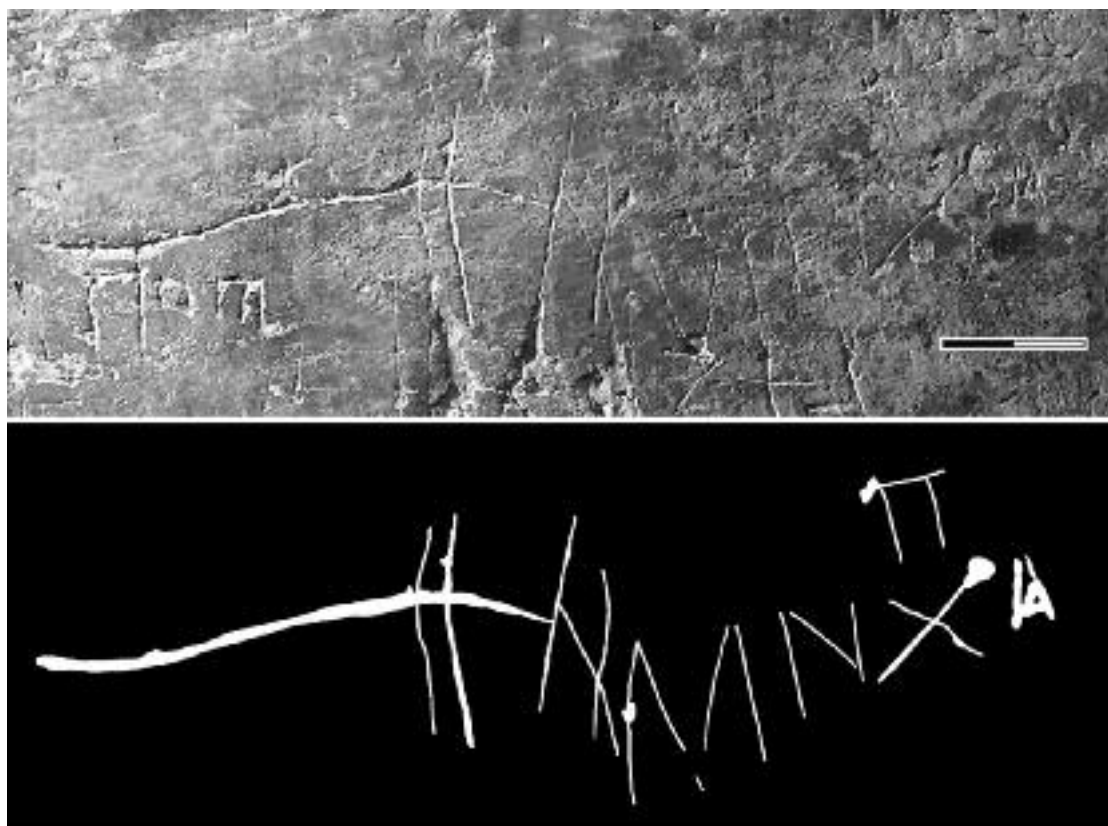
Таблиця ХСVІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4656, 2 – № 4657

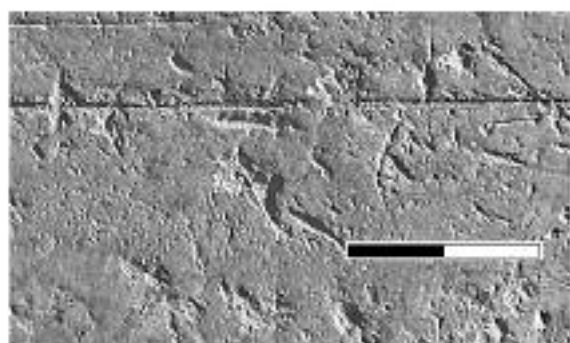

Таблиця ХСVII

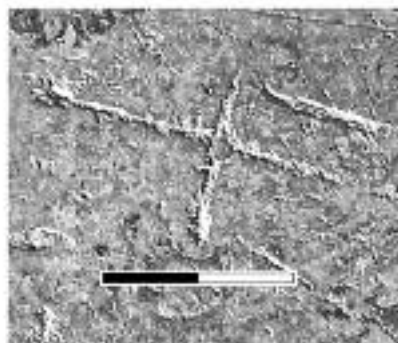
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4658, 2 – № 4659, 3 – № 4660, 4 – № 4661

1

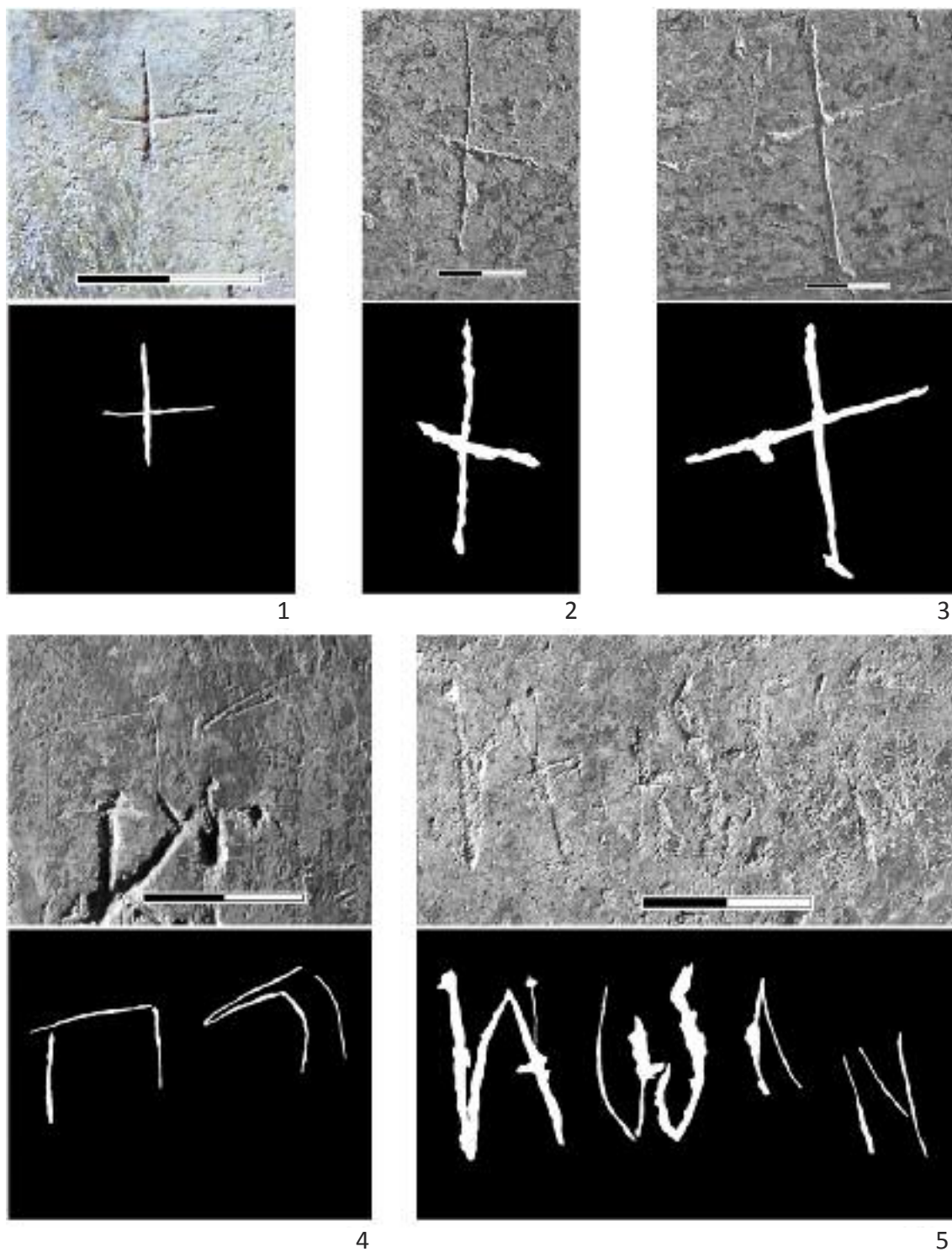
2

3

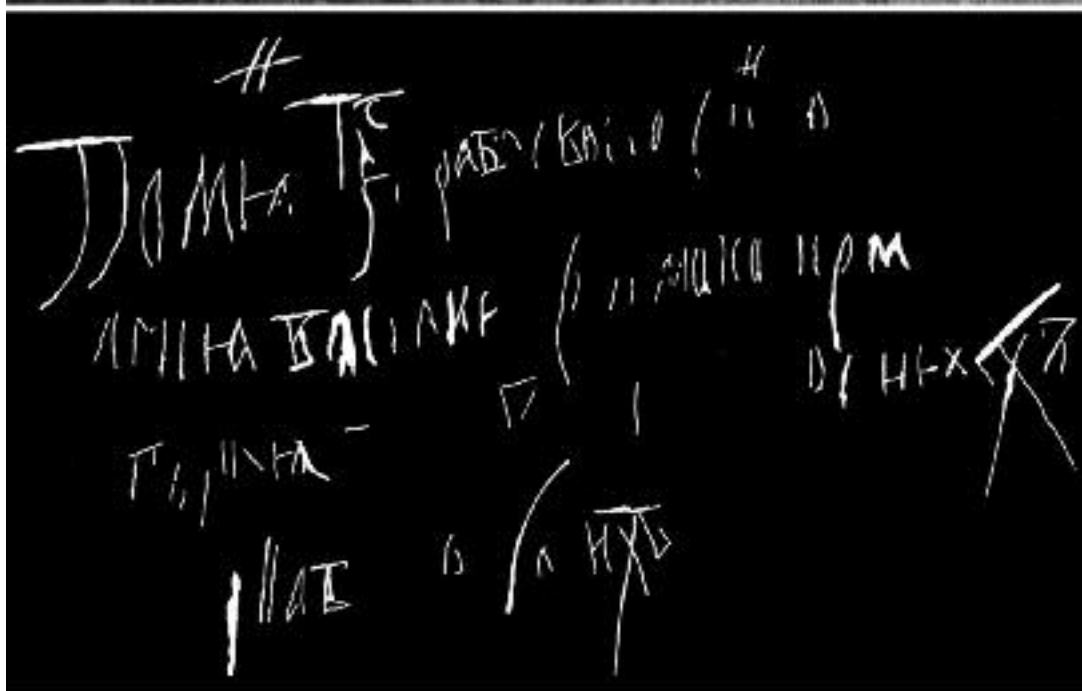
Таблиця ХСVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4662, 2 – № 4663, 3 – № 4664

Таблиця ХСІХ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4665, 2 – № 4666, 3 – № 4667,
4 – № 4668, 5 – № 4669

1

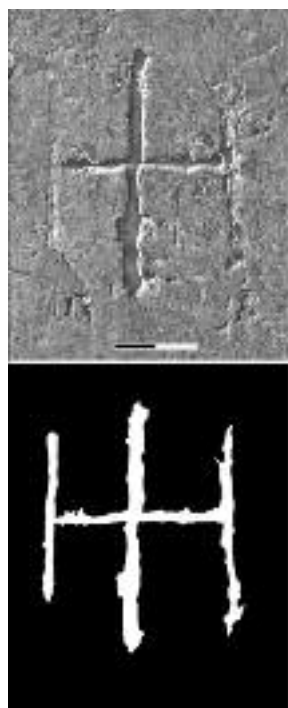

2

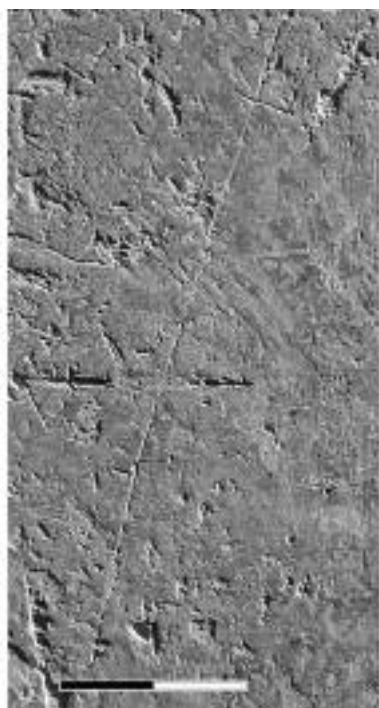
Таблиця С

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4670, 2 – № 4671

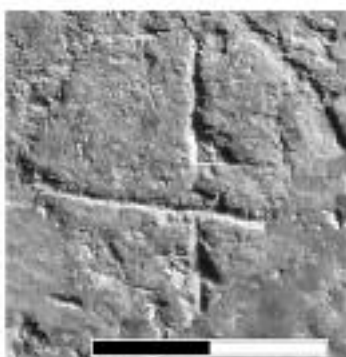
1

2

3

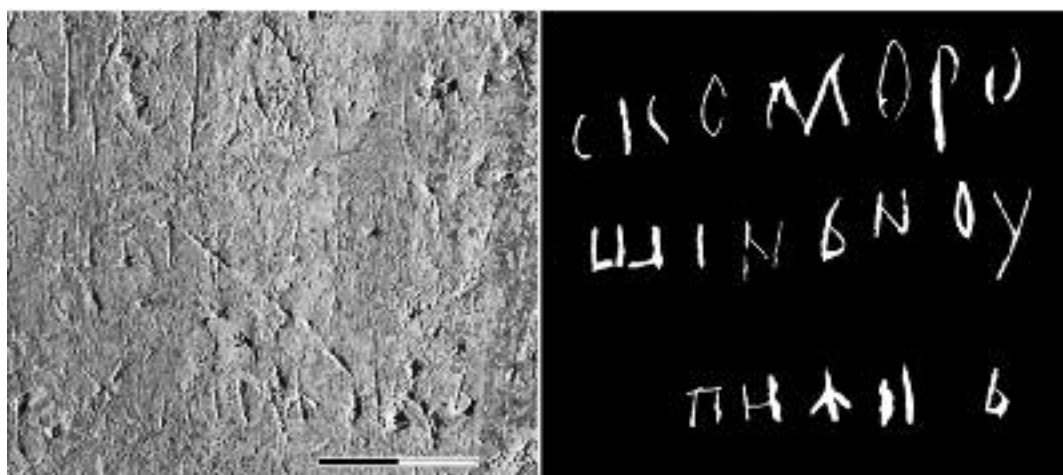
4

5

Таблиця СІ

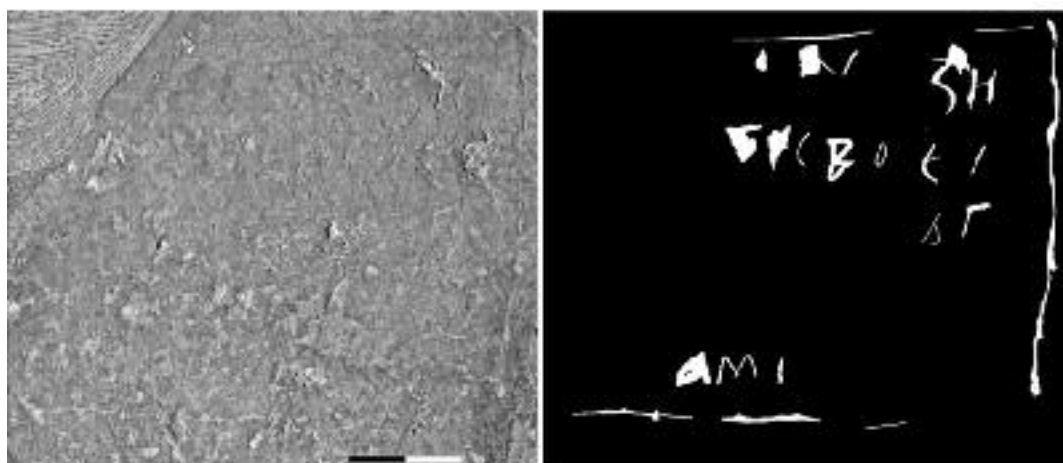
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4672, 2 – № 4673, 3 – № 4674,
4 – № 4675, 5 – № 4676

1

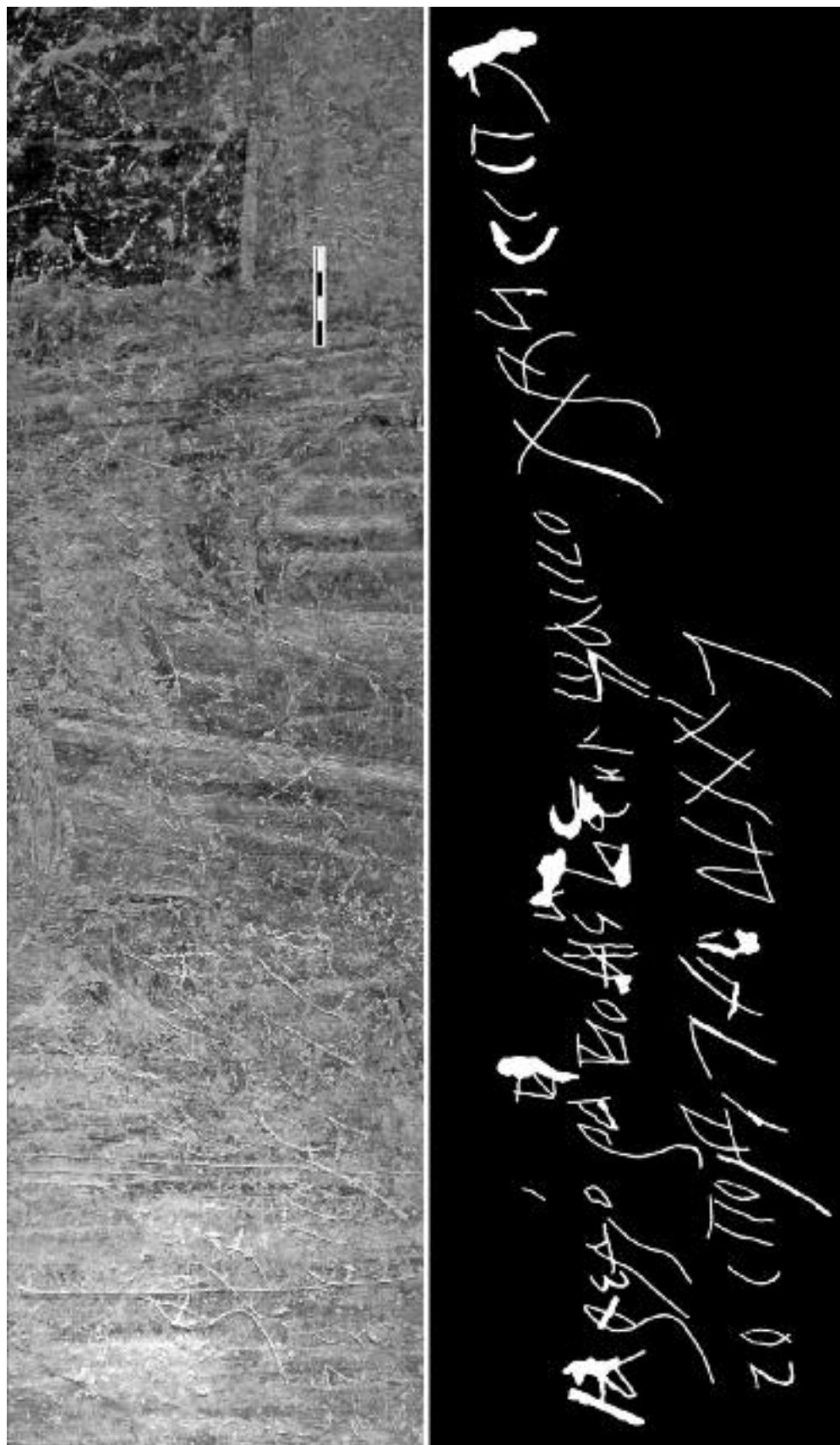
2

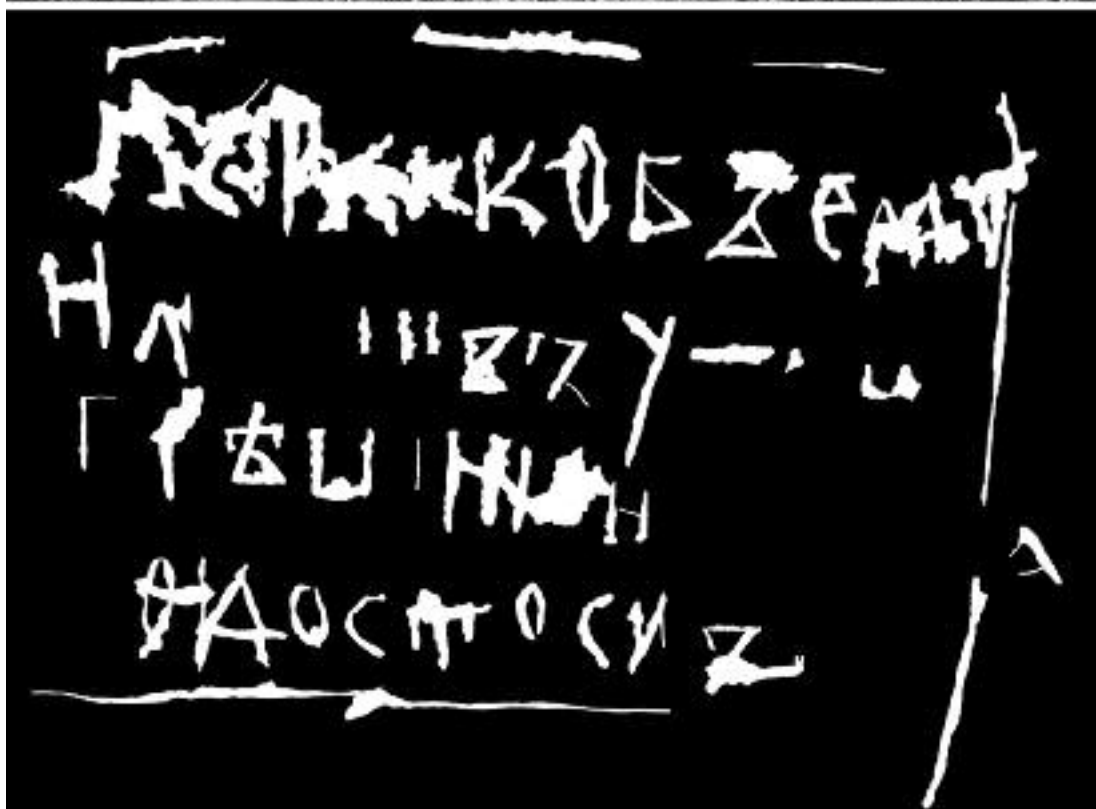
3

Таблиця СП

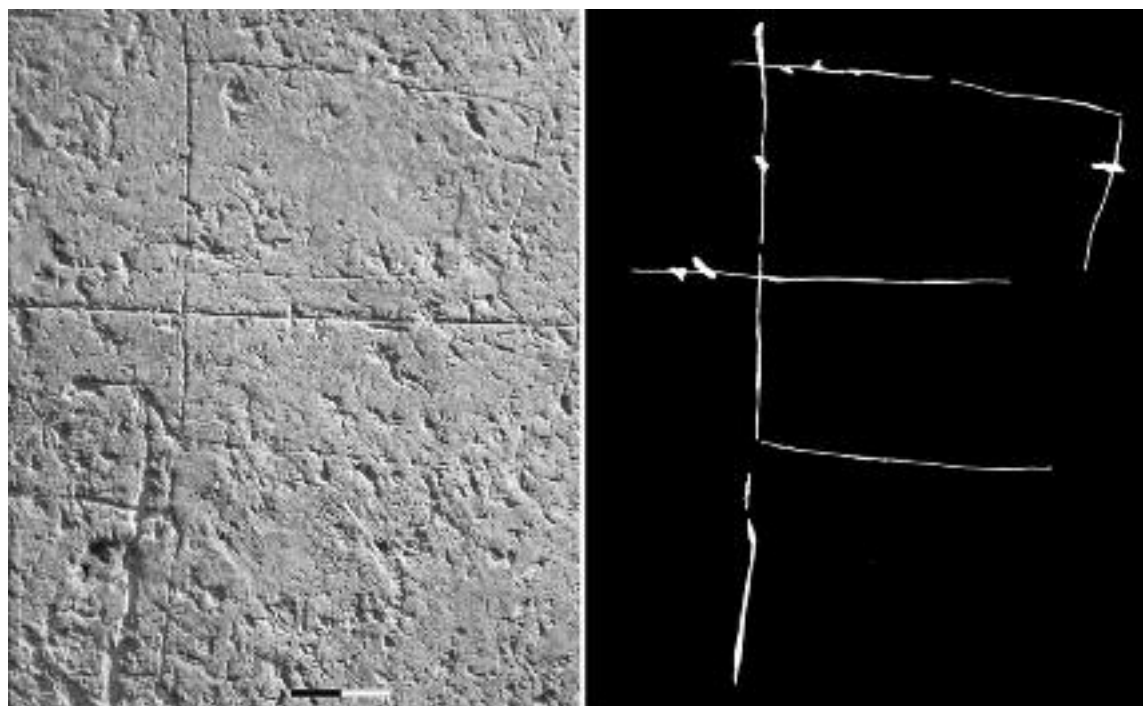
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4677, 2 – № 4678, 3 – № 4679

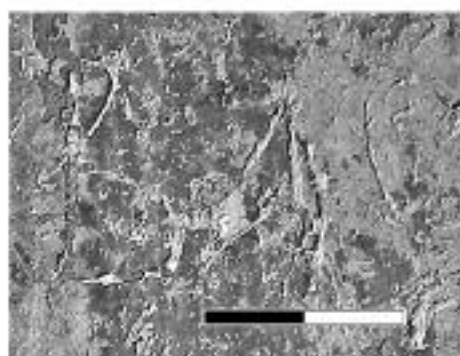
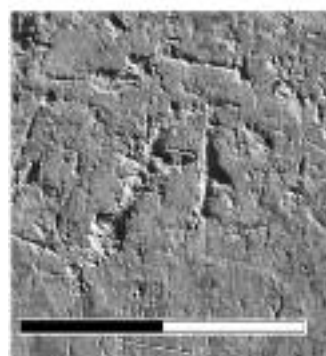
Таблиця СІП
Фотографія та прорисовка графіті № 4680

Таблиця СІV
Фотографія та прорисовка графіті № 4681

1

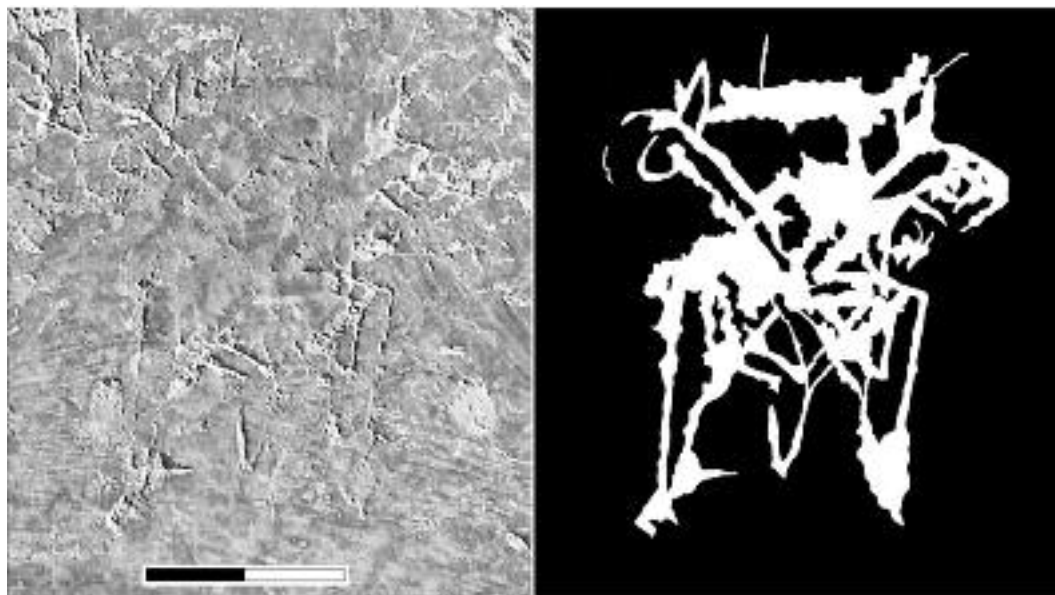
2

3

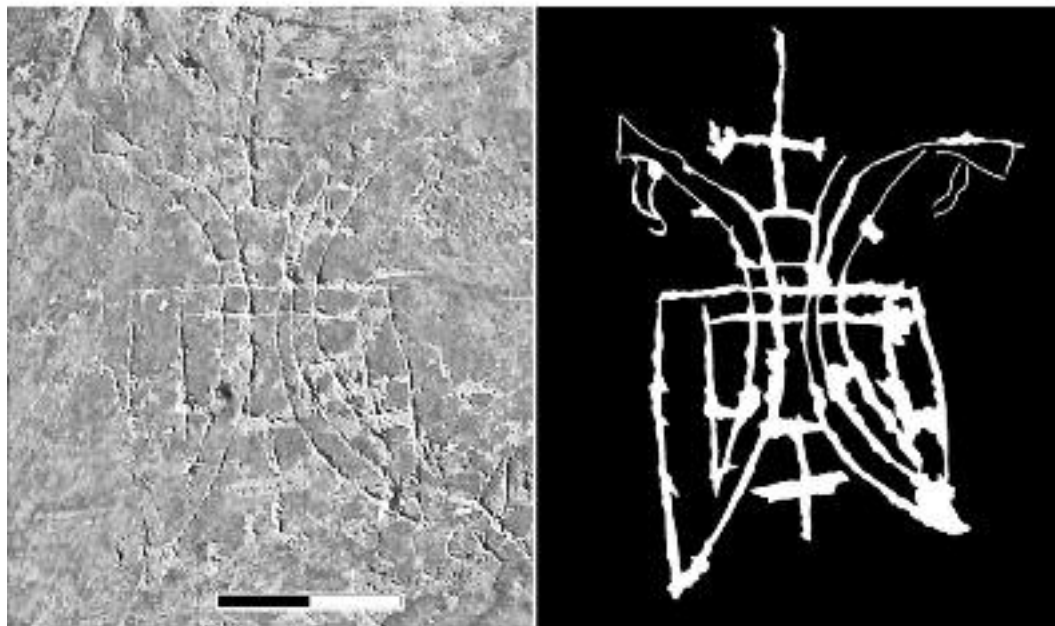
4

Таблиця CV

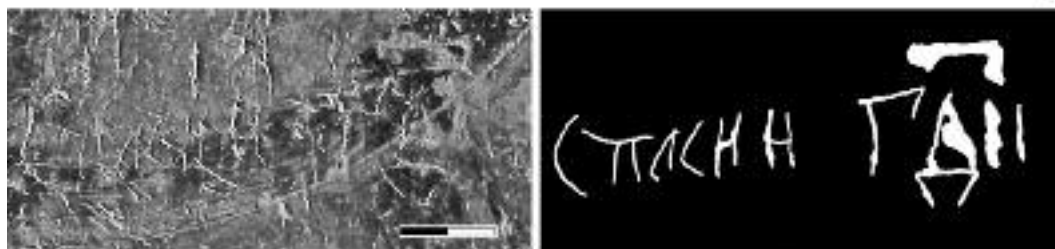
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4682, 2 – № 4683, 3 – № 4684, 4 – № 4689

1

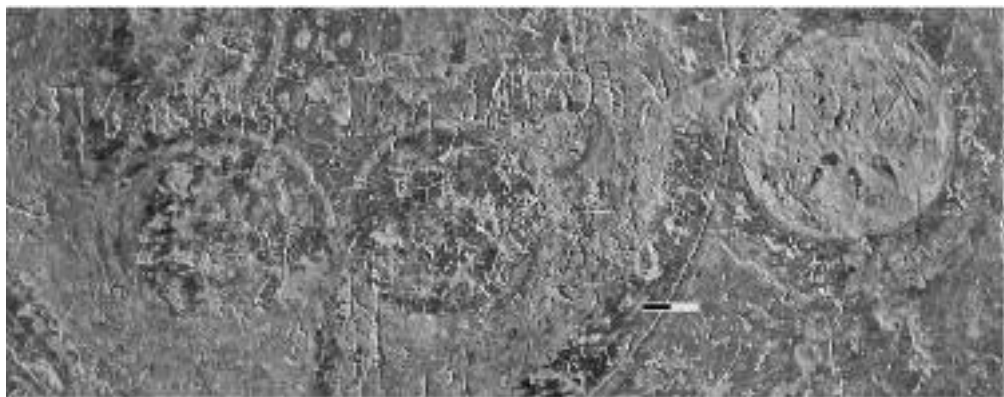
2

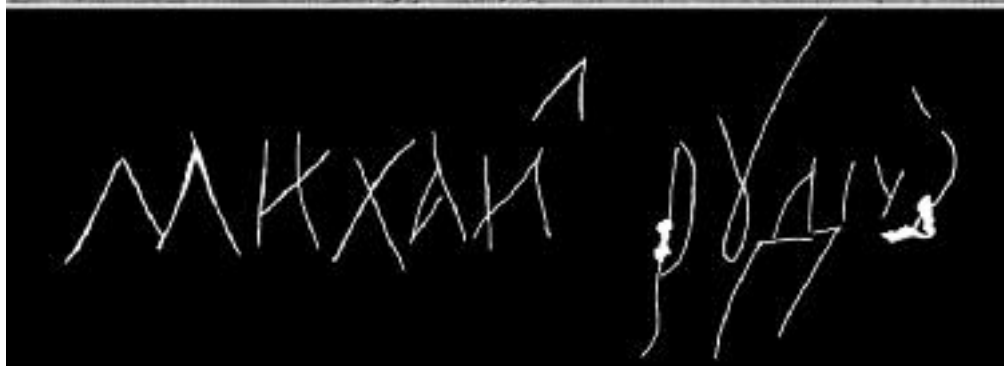
3

Таблиця CVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4685, 2 – № 4686, 3 – № 4687

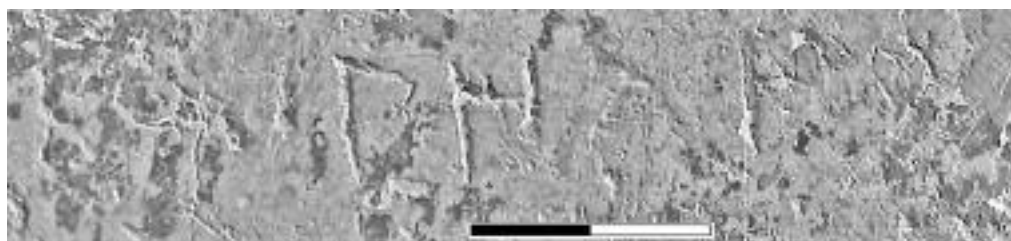
1

2

Таблиця CVII

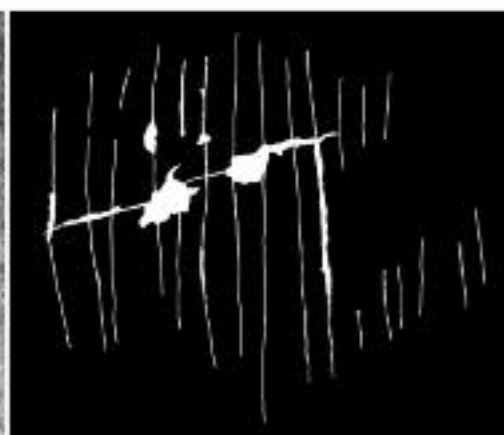
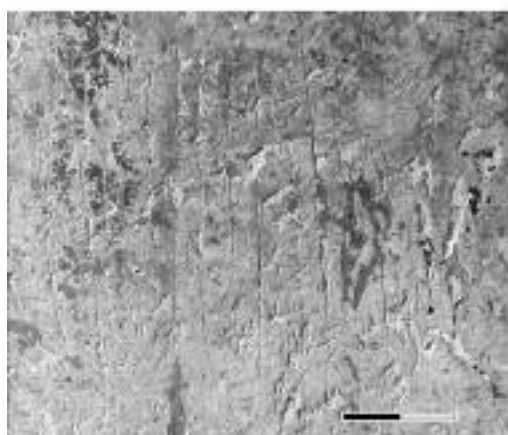
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4688, 2 – № 4690

1

2

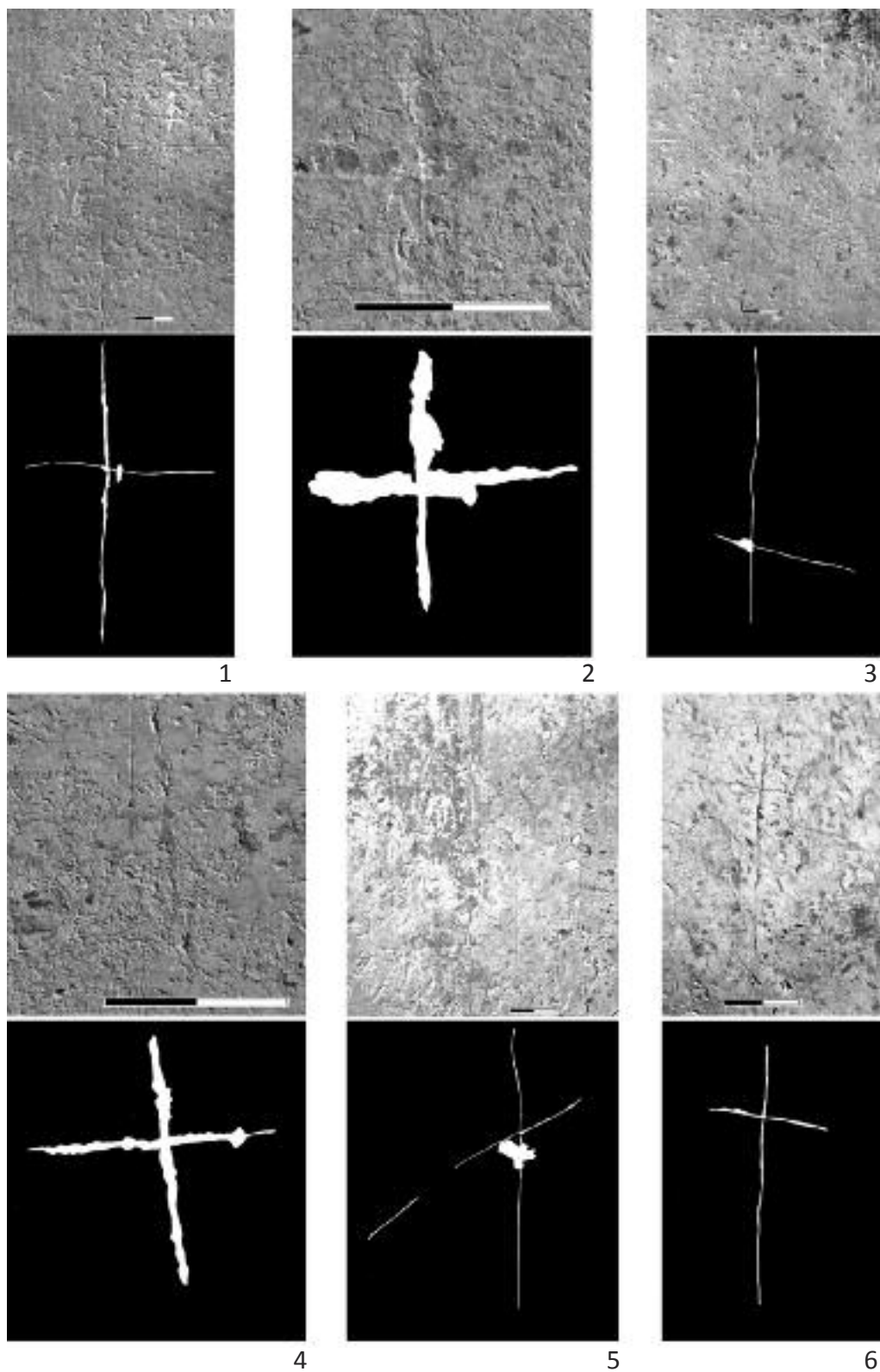

3

Таблиця CVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4691, 2 – № 4692, 3 – № 4693

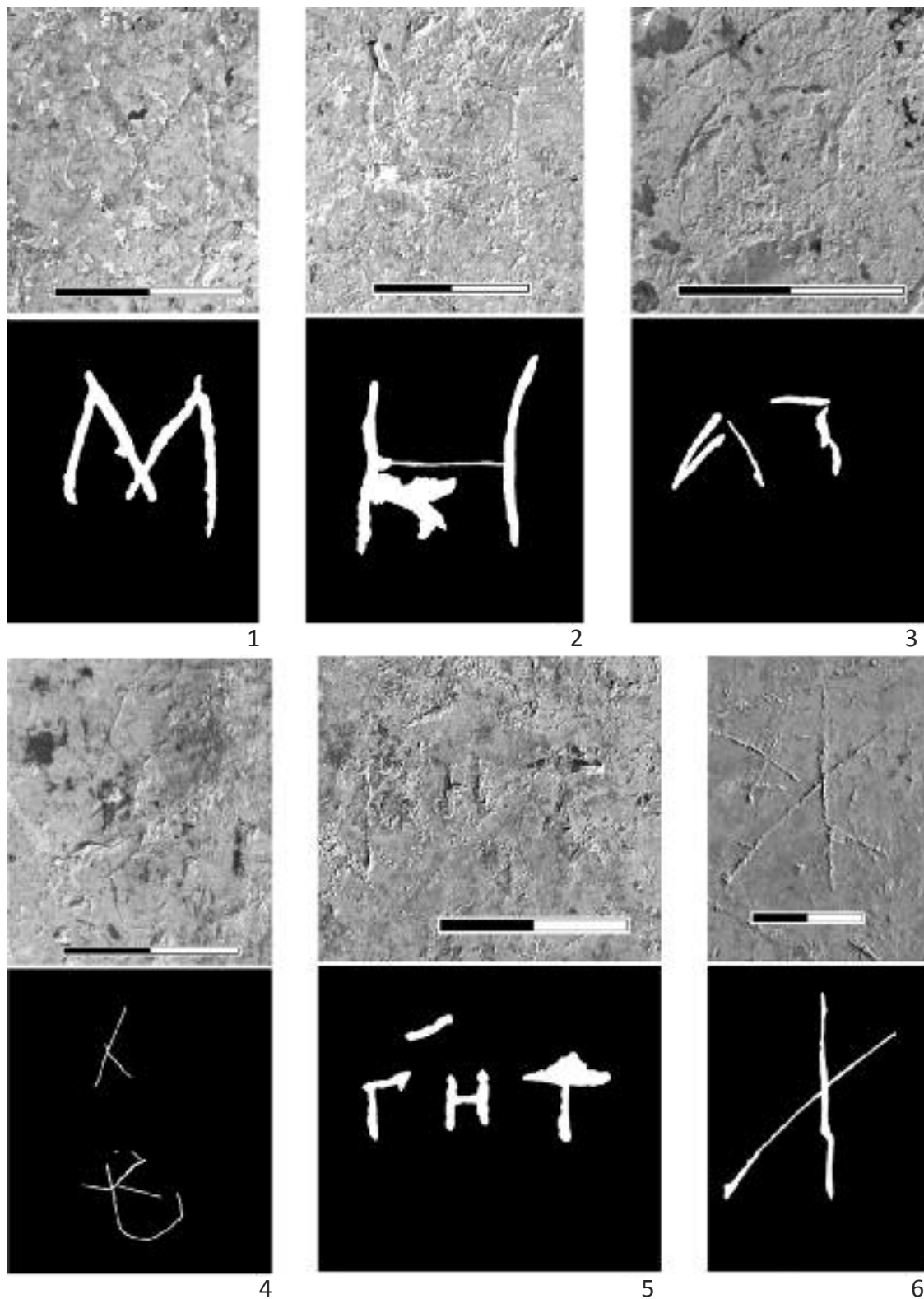

Таблиця СІХ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4694, 2 – № 4695, 3 – № 4696,
4 – № 4697, 5 – № 4698, 6 – № 4699

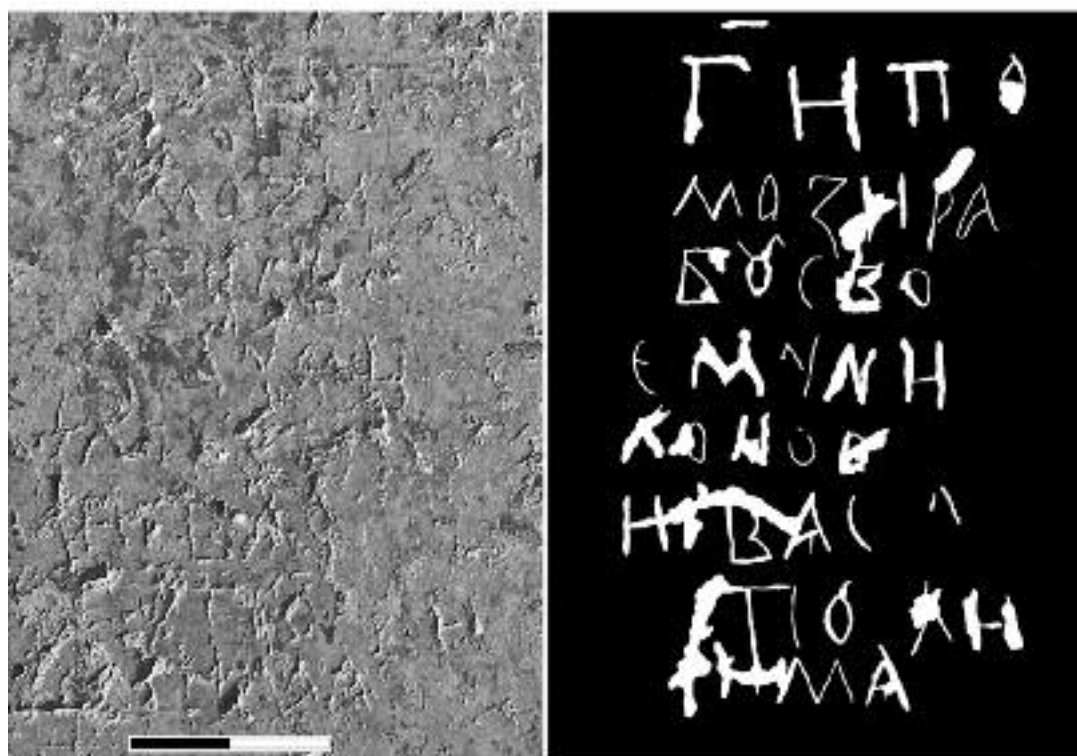

Таблиця СХІ

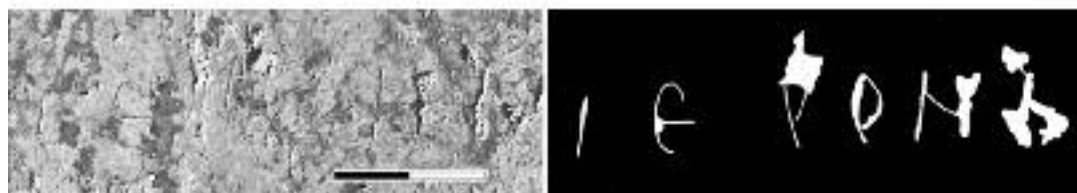
Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4701, **2** – № 4702, **3** – № 4703,
4 – № 4704, **5** – № 4706, **6** – № 4707

1

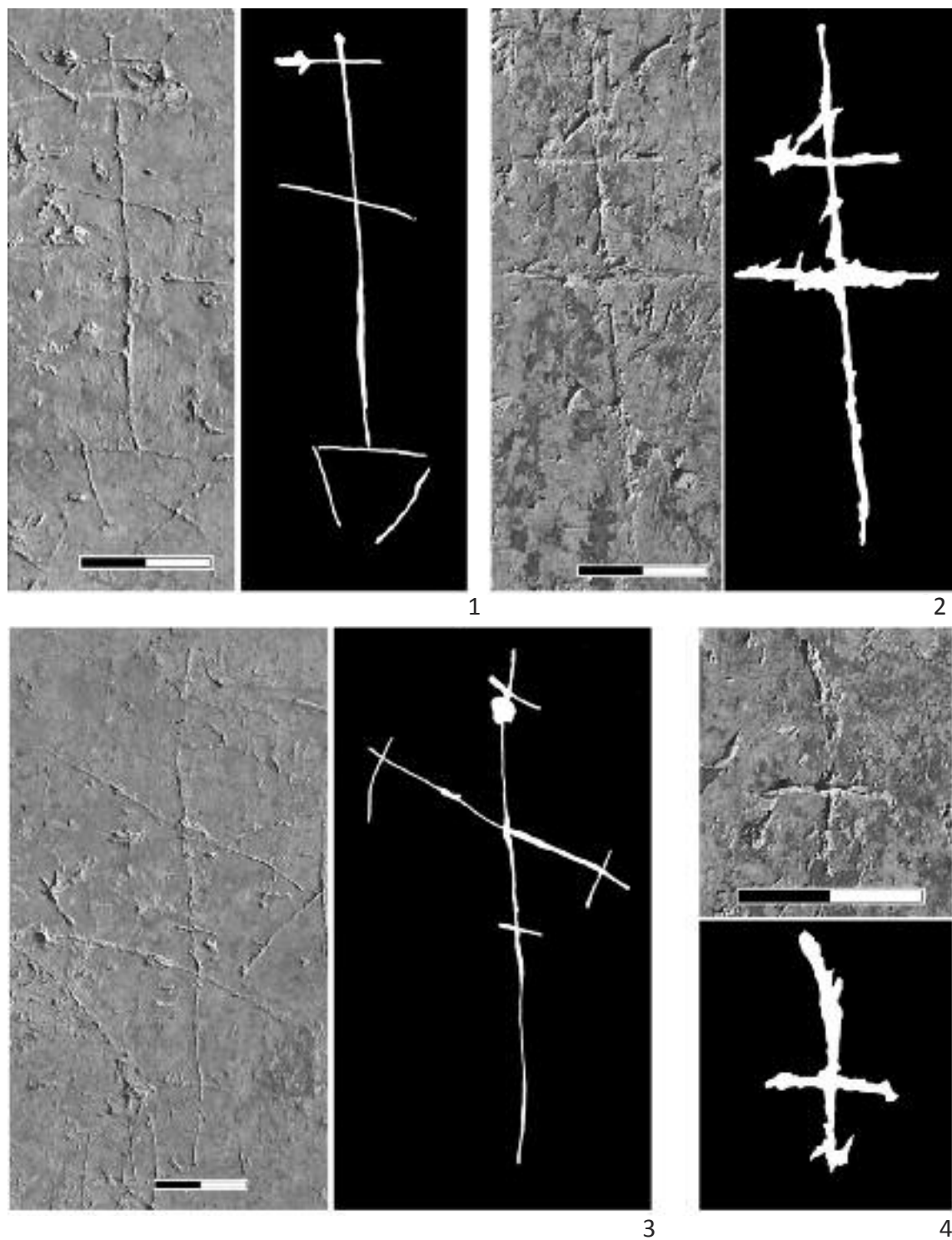
2

3

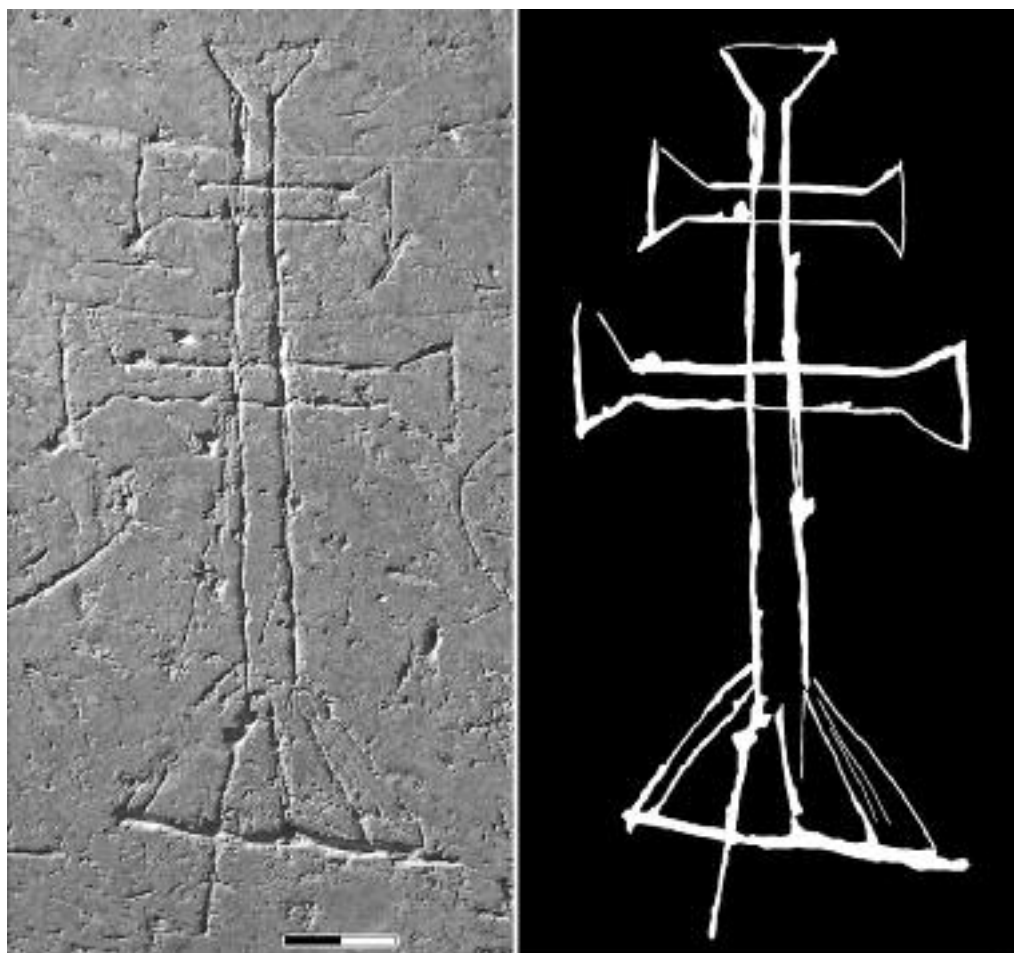
Таблиця СХІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4705, 2 – № 4708, 3 – № 4709

Таблиця СХІІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4710, 2 – № 4711, 3 – № 4712, 4 – № 4713

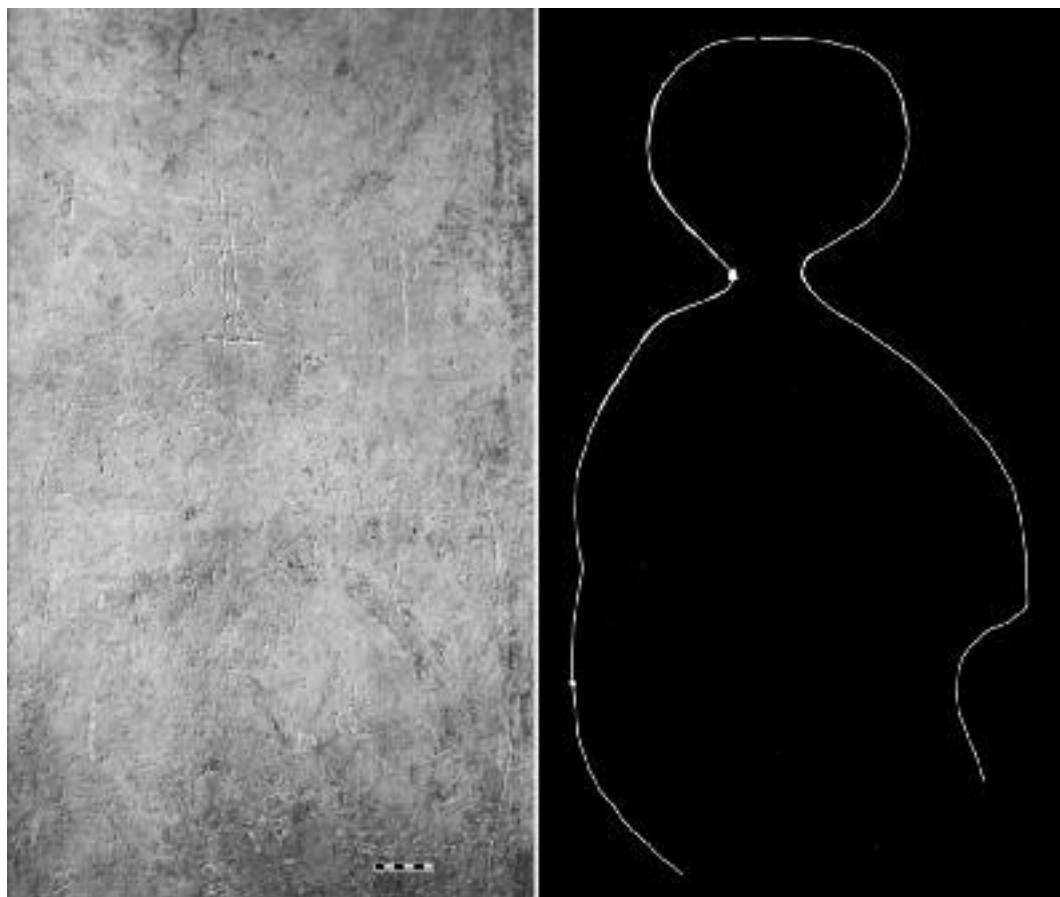
1

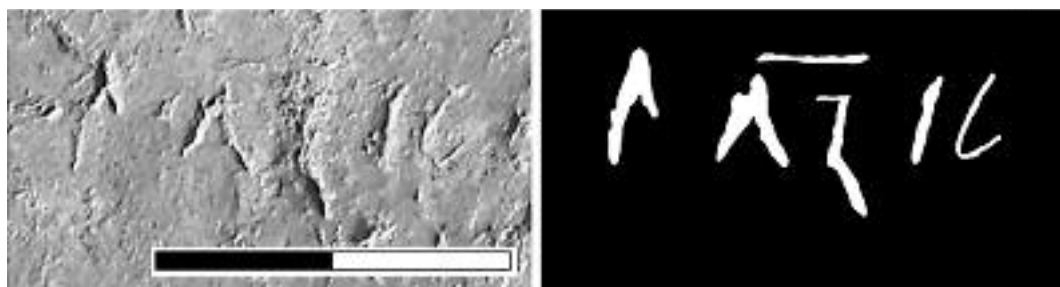
2

Таблиця СХІV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4714, 2 – № 4715

1

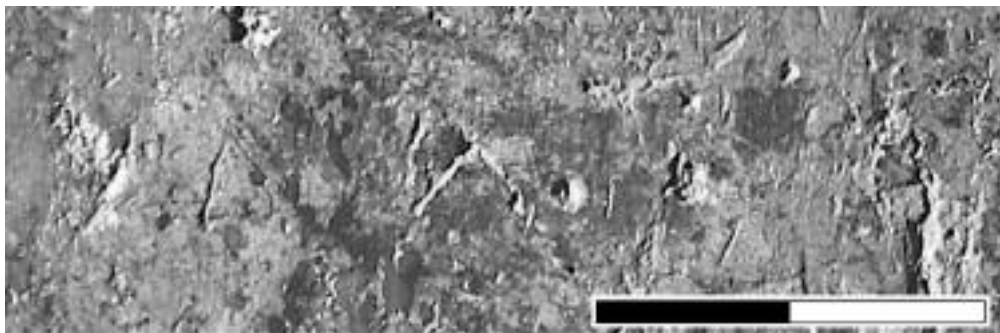
2

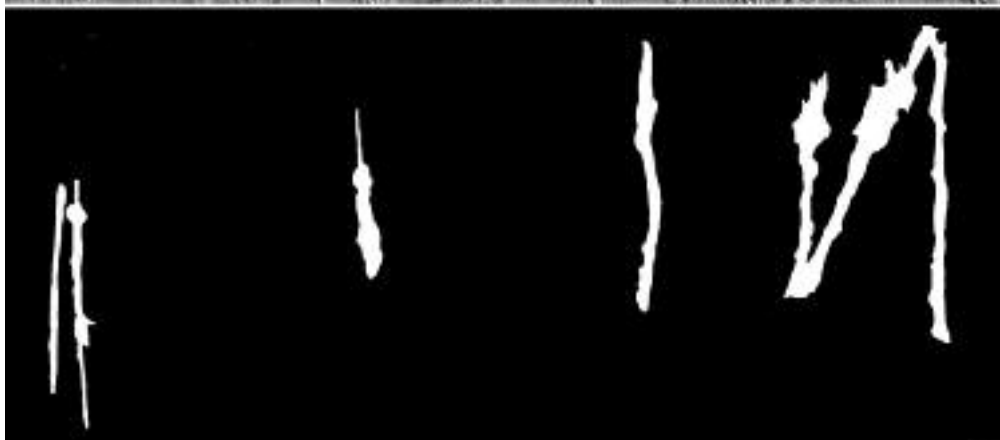
3

Таблиця CXV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4716, 2 – № 4717, 3 – № 4718

1

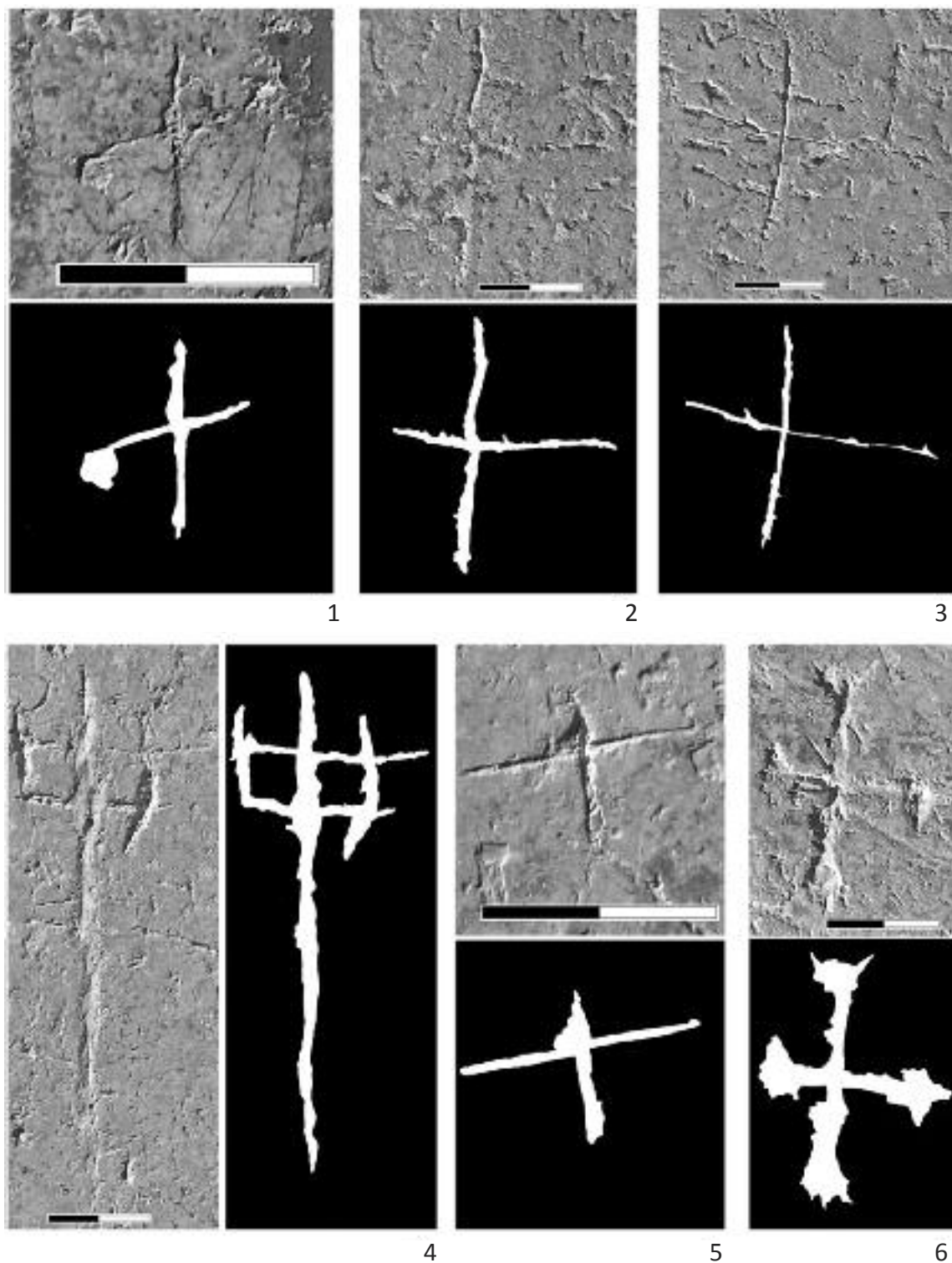

2

Таблиця СХVI

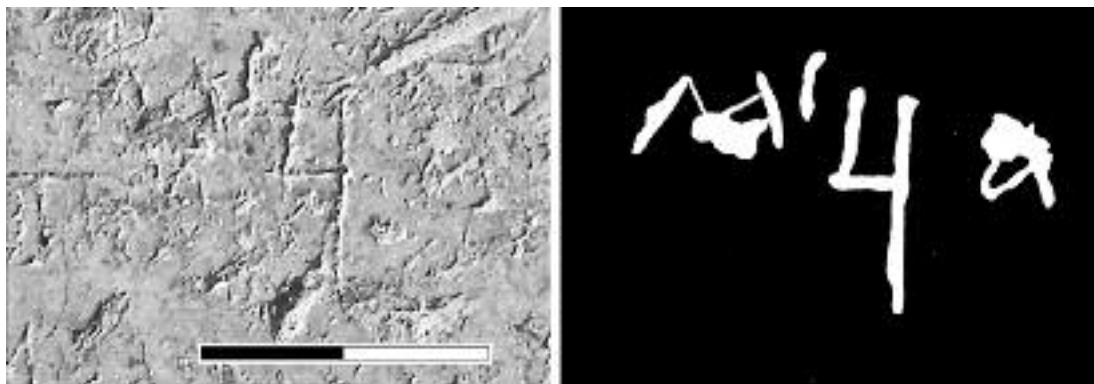
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4719, 2 – № 4720

Таблиця СХVII

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4721, **2** – № 4722, **3** – № 4723
4 – № 4724, **5** – № 4725, **6** – № 4726

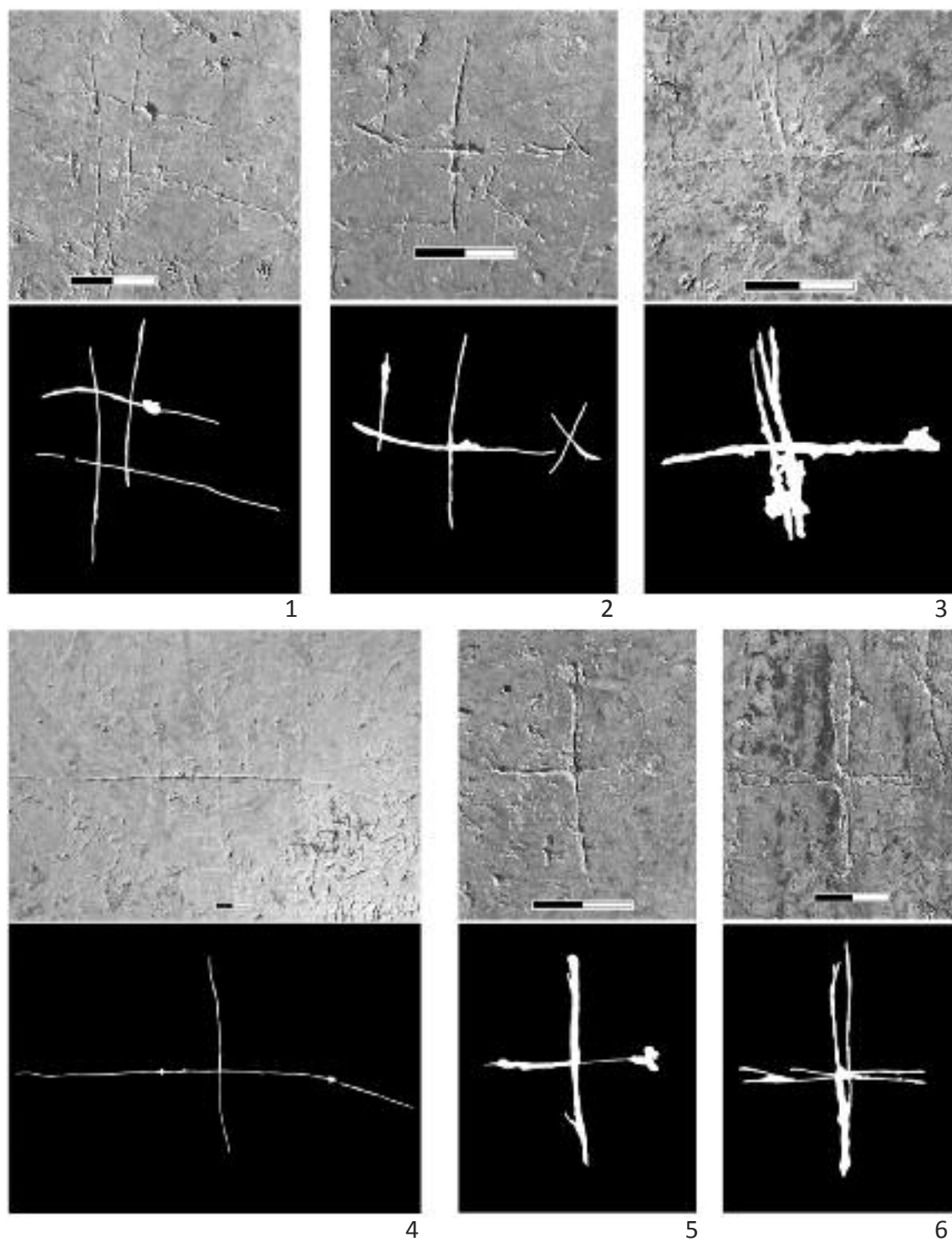
1

2

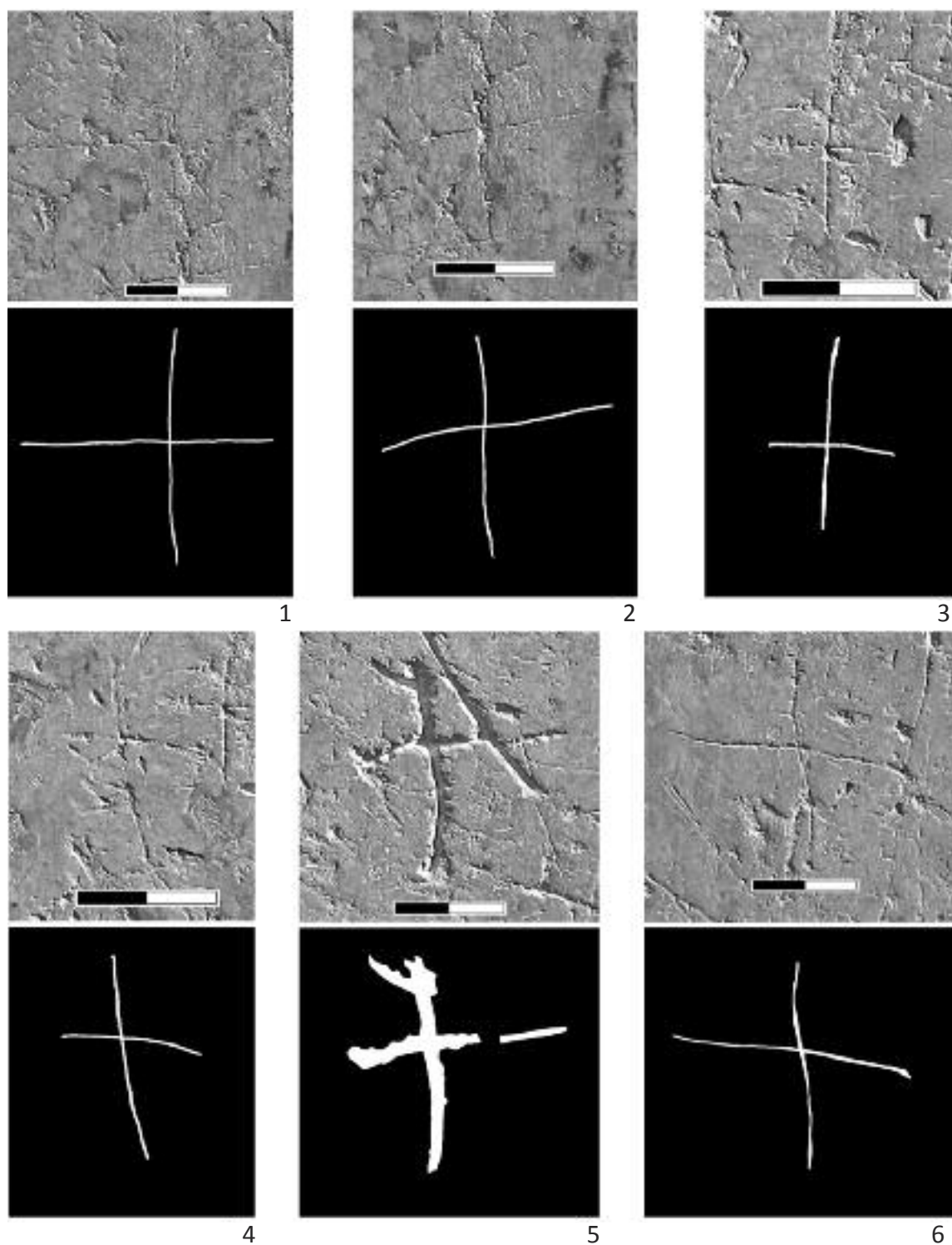
Таблиця СХVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4727, 2 – № 4728

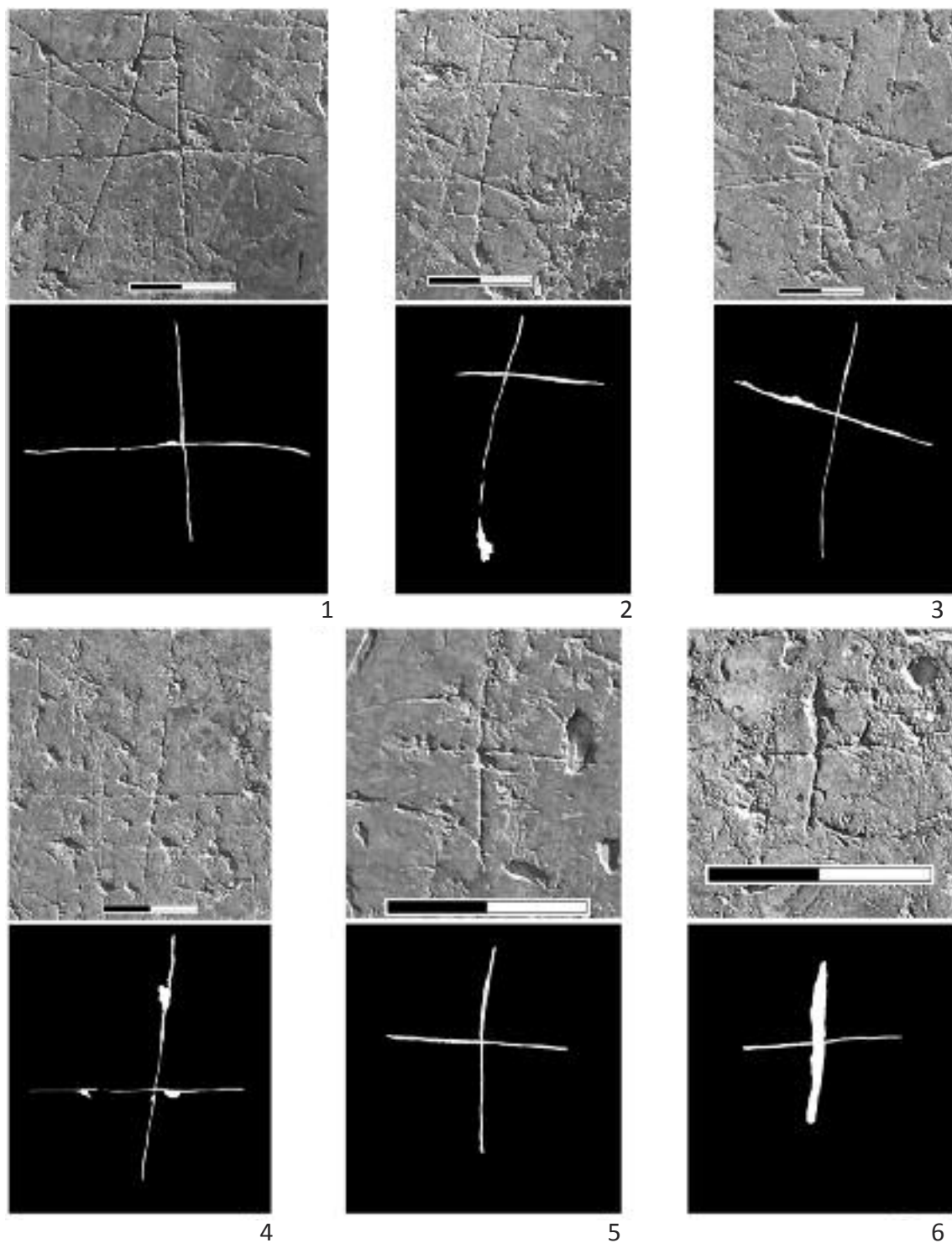
Таблиця СХІХ

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4729, **2** – № 4730, **3** – № 4731,
4 – № 4732, **5** – № 4733, **6** – № 4734

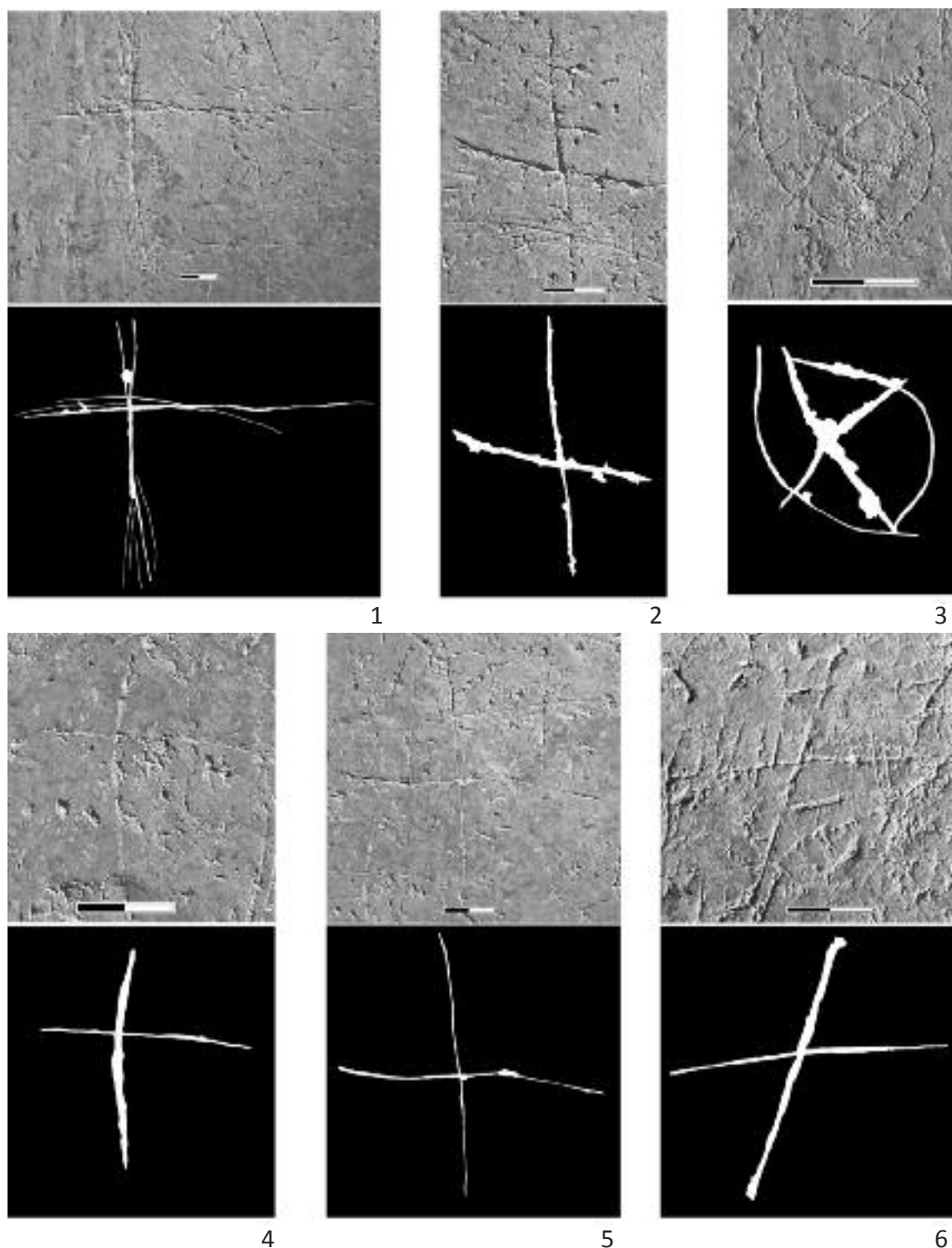
Таблиця СХХ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4735, 2 – № 4736, 3 – № 4737,
4 – № 4738, 5 – № 4739, 6 – № 4740

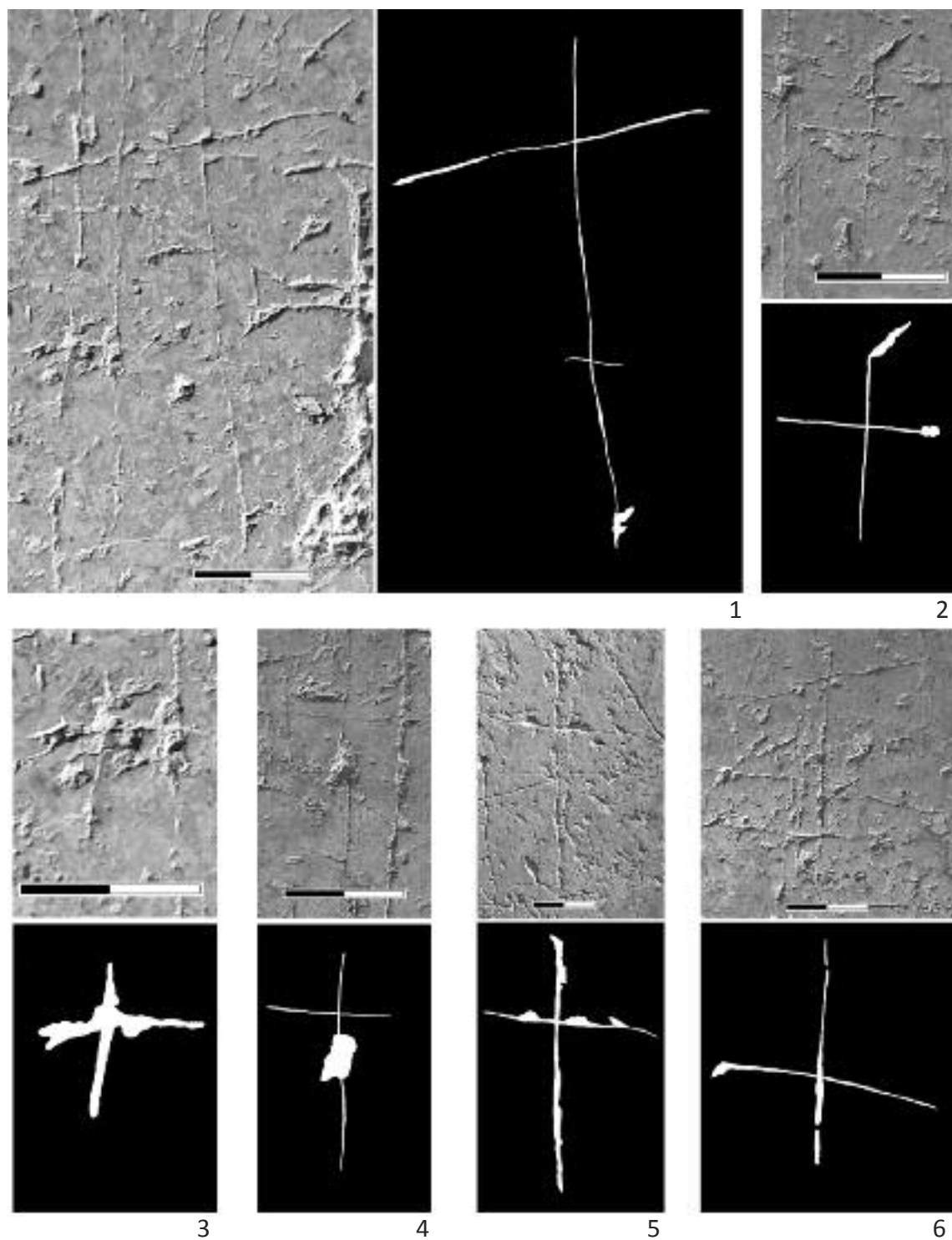
Таблиця СХХІ

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4741, **2** – № 4742, **3** – № 4743,
4 – № 4744, **5** – № 4745, **6** – № 4746

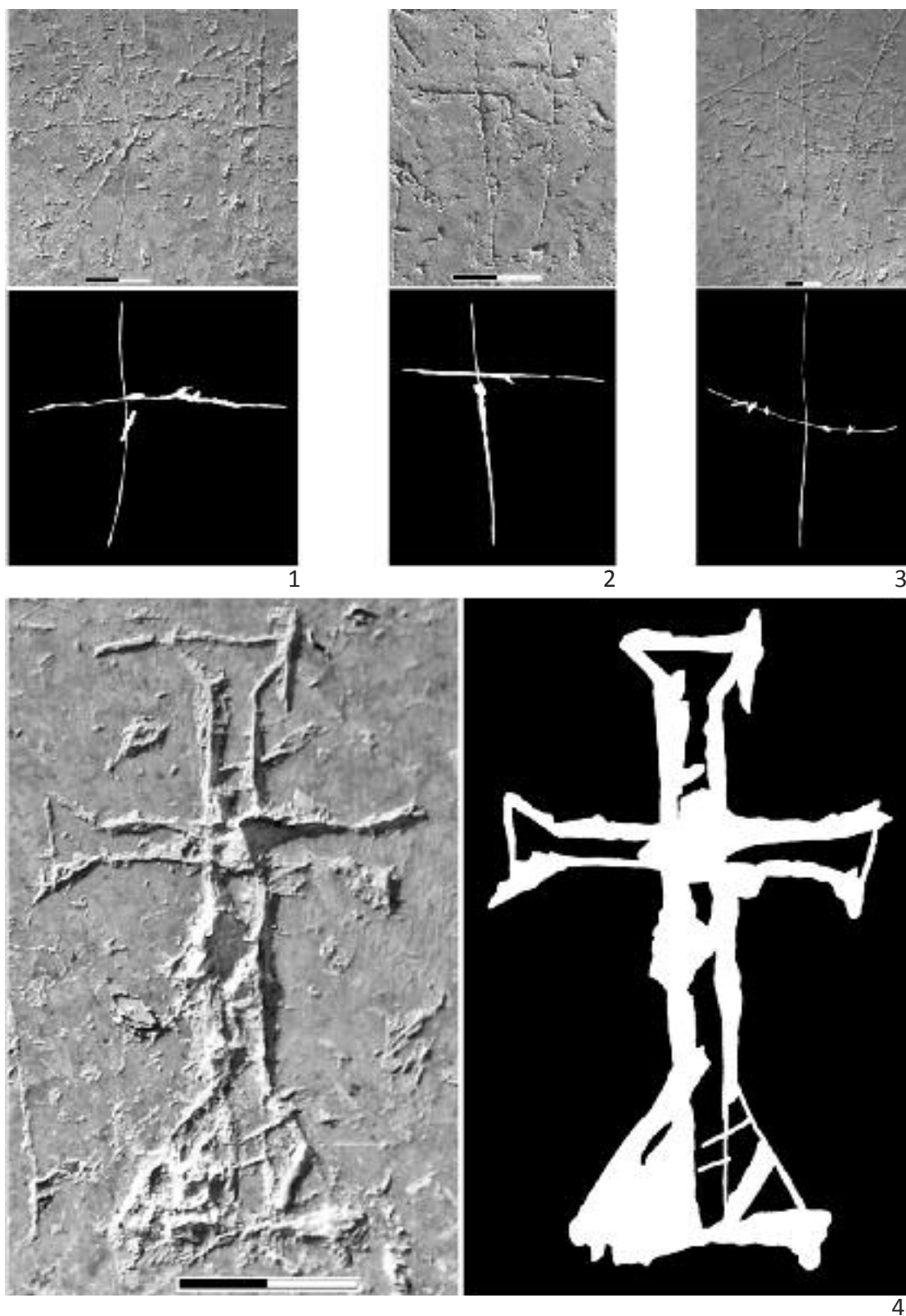
Таблиця СХХІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4747, 2 – № 4748, 3 – № 4749,
4 – № 4750, 5 – № 4751, 6 – № 4752

Таблиця СХХІІІ

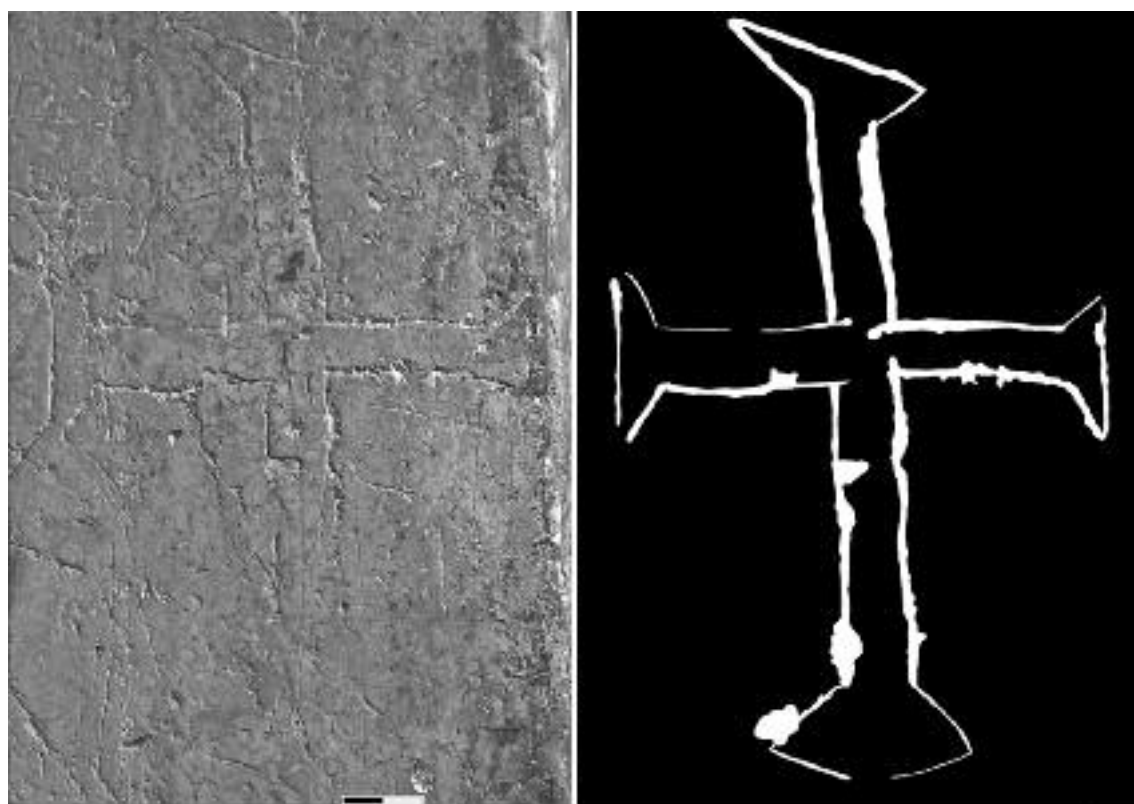
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4753, 2 – № 4754, 3 – № 4755,
4 – № 4756, 5 – № 4757, 6 – № 4758

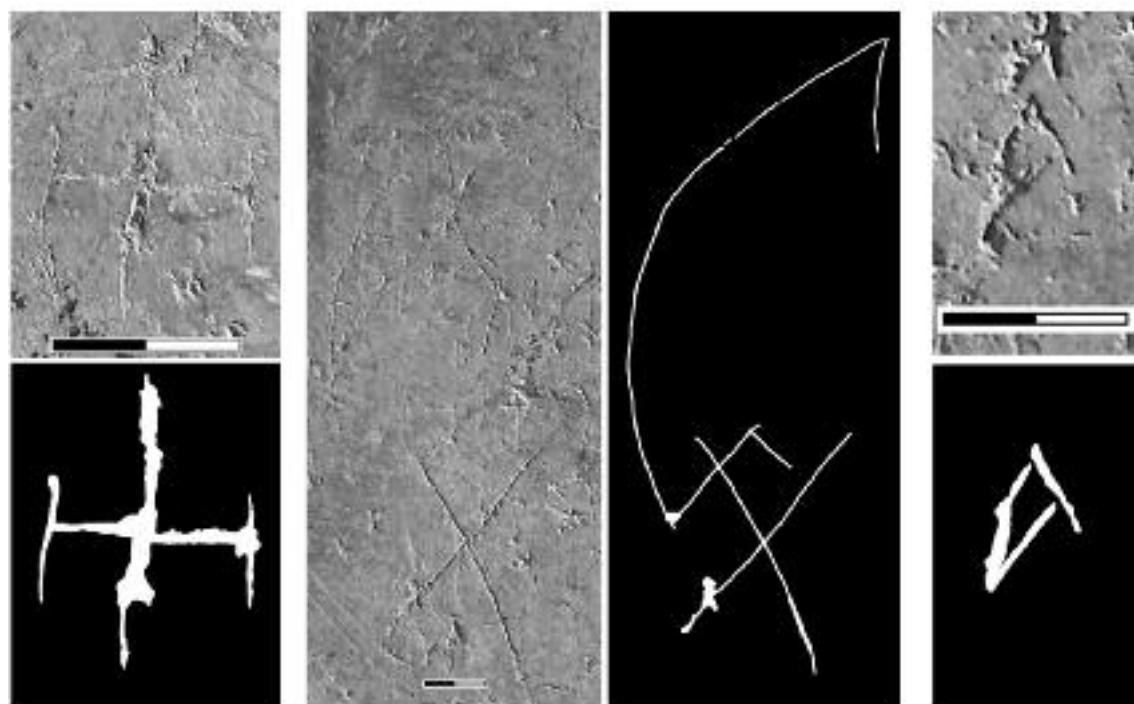
Таблиця СХХІV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4759, 2 – № 4760, 3 – № 4761, 4 – № 4762

1

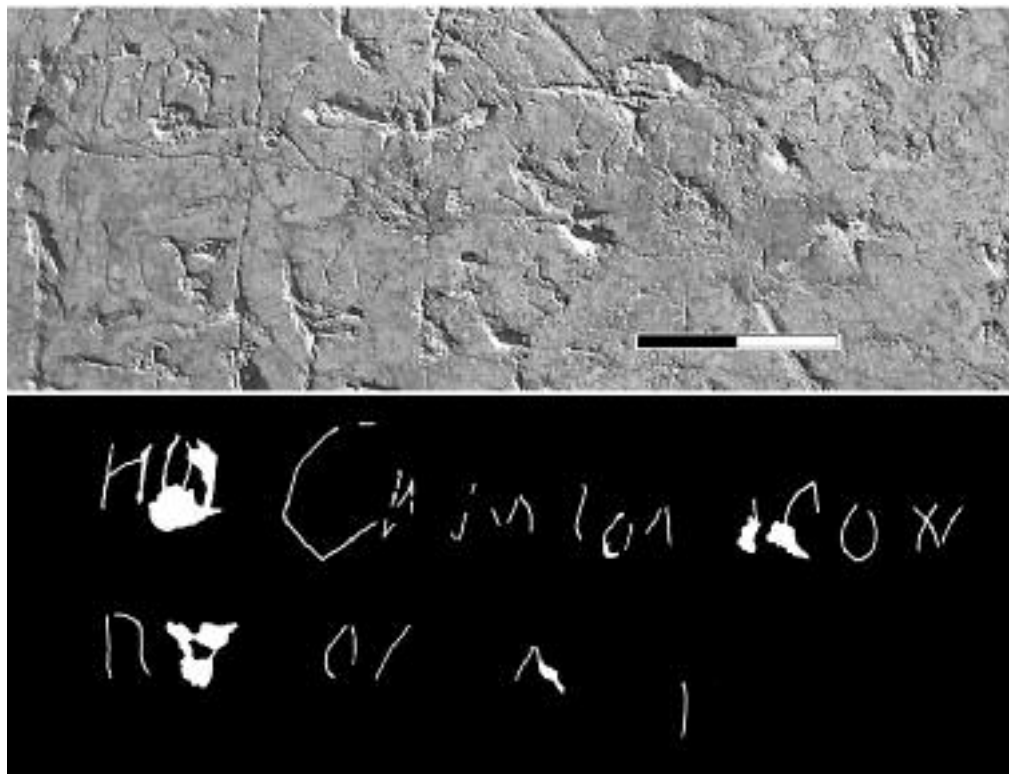
2

3

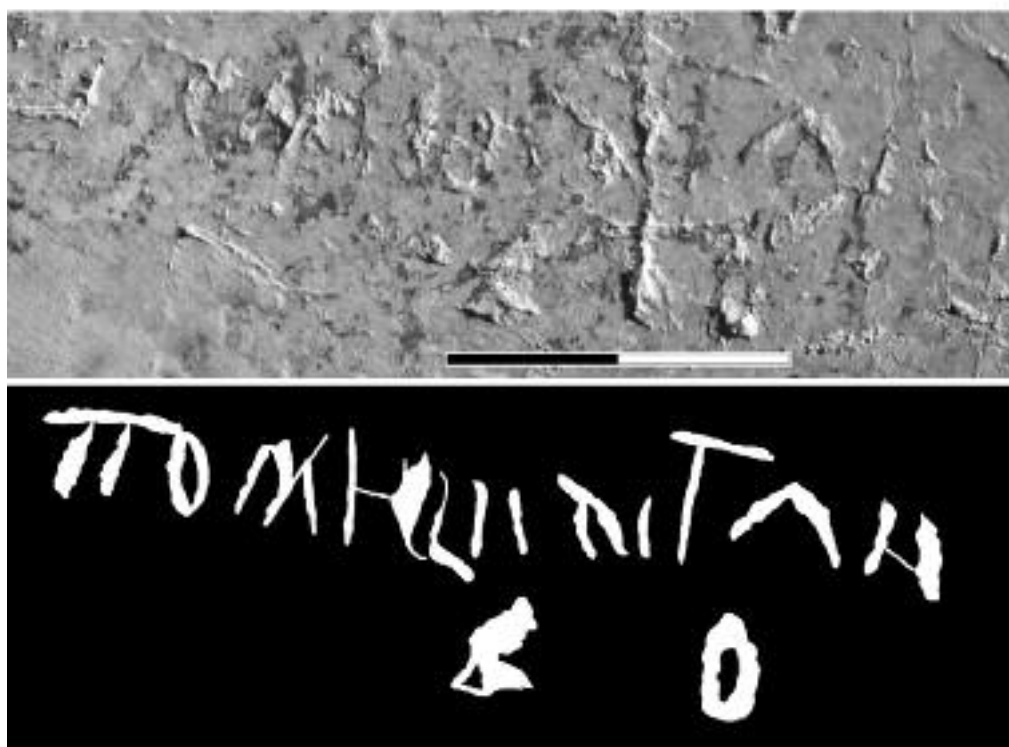
4

Таблиця СХХV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4763, 2 – № 4764, 3 – № 4765, 4 – № 4766

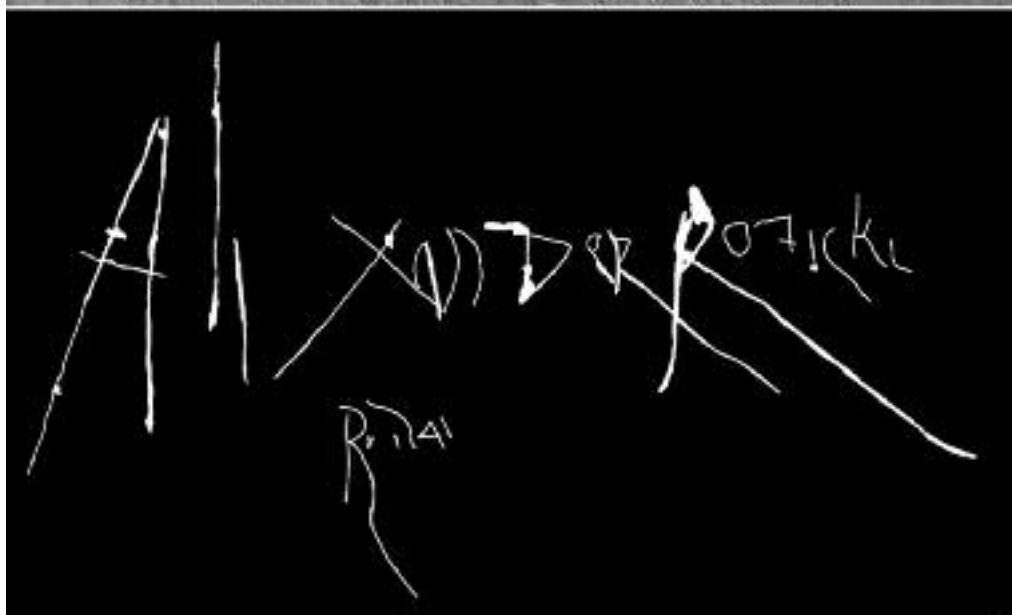
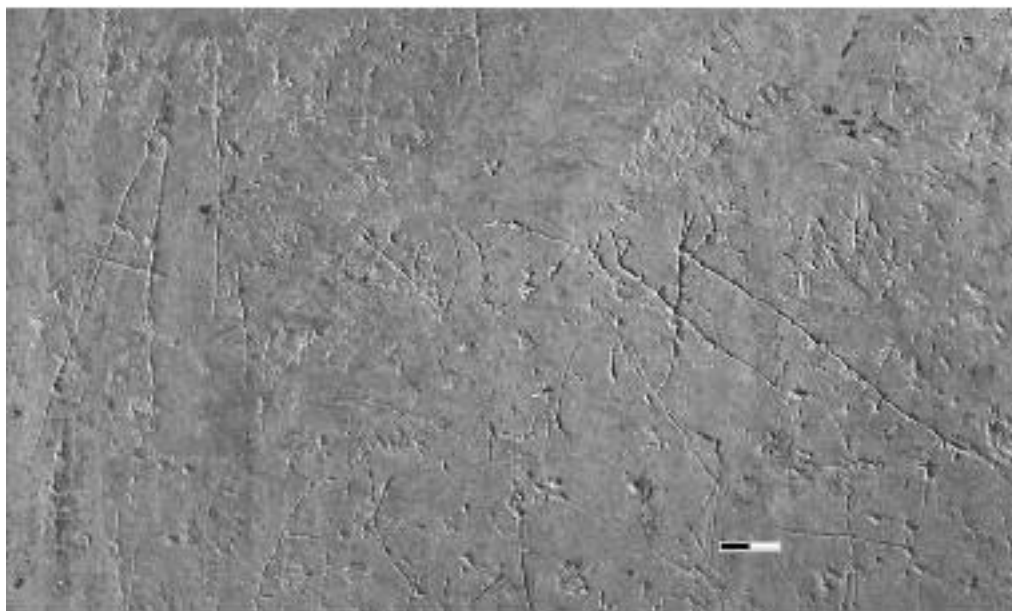
1

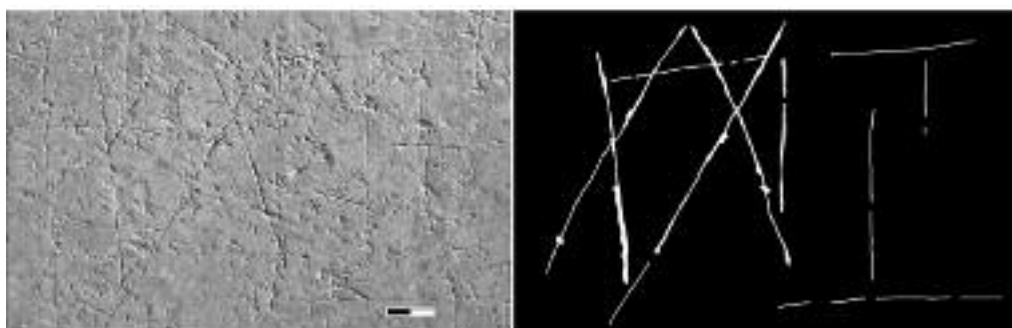
2

Таблиця СХХVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4767, 2 – № 4768

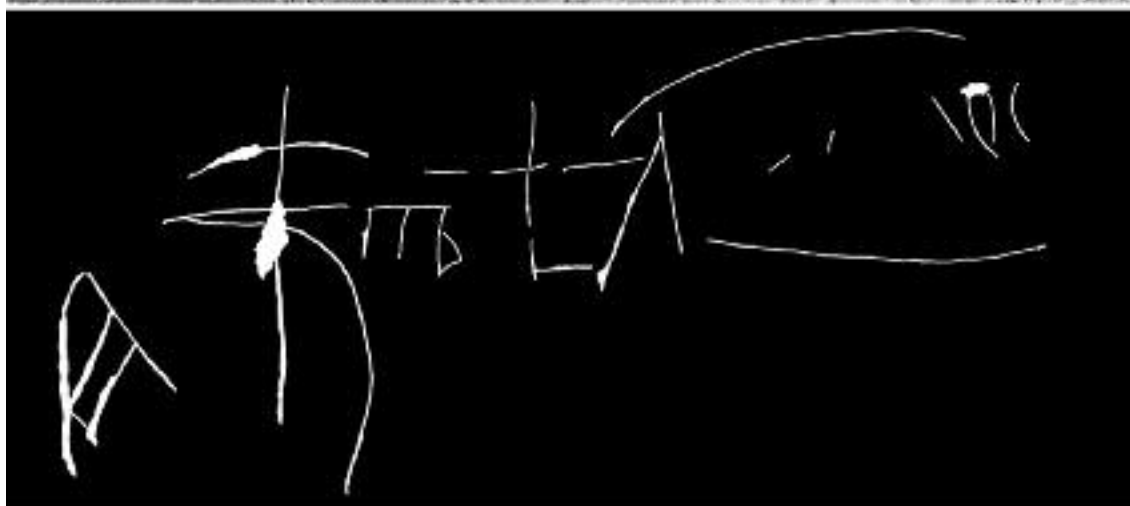
1

2

Таблиця СХХVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4769, 2 – № 4770

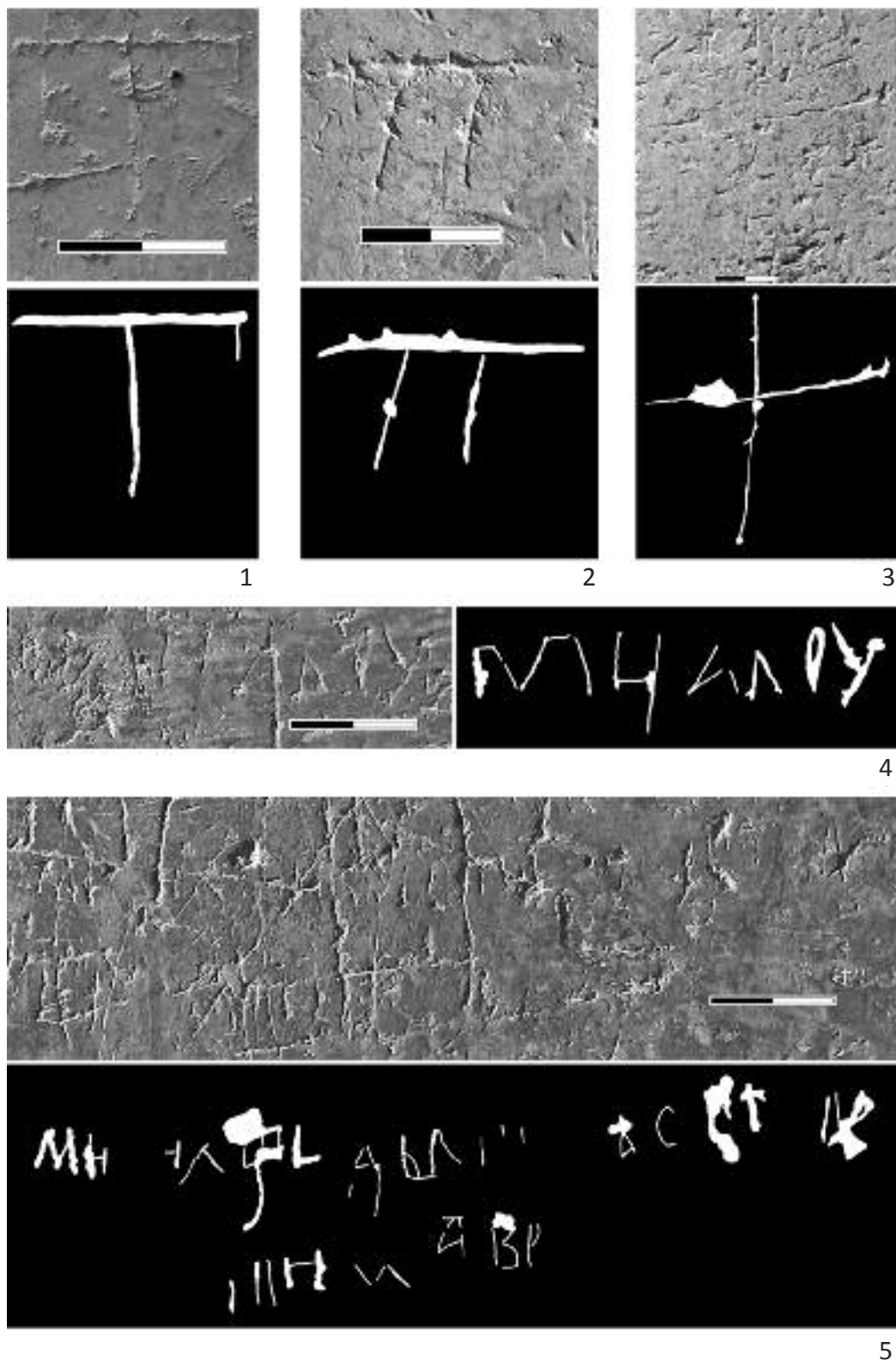
1

2

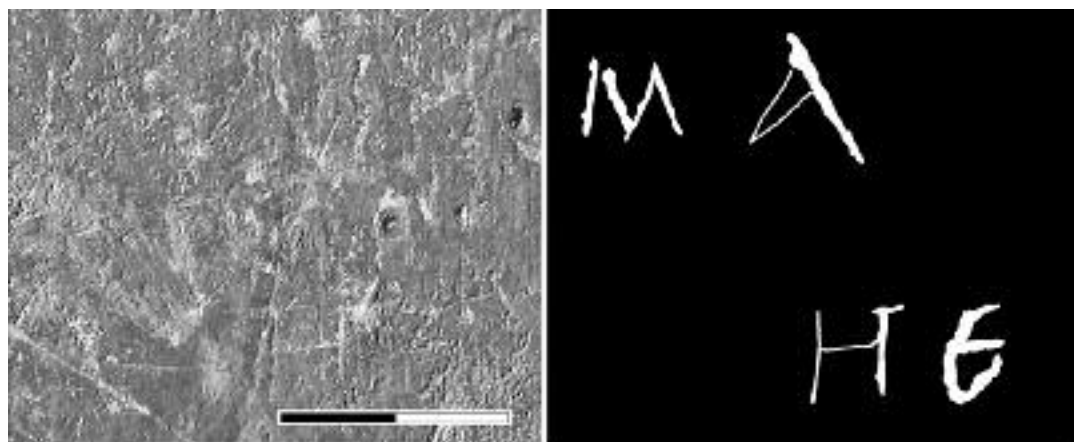
Таблиця СХХVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4771, 2 – № 4772

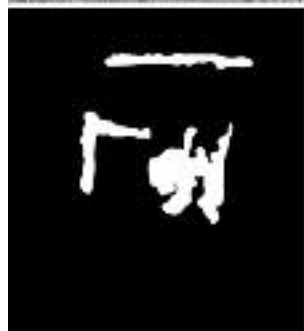
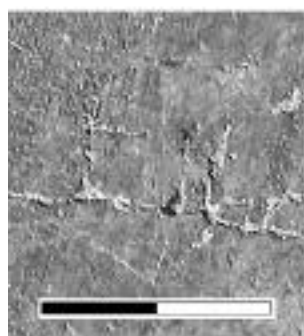

Таблиця СХХІХ

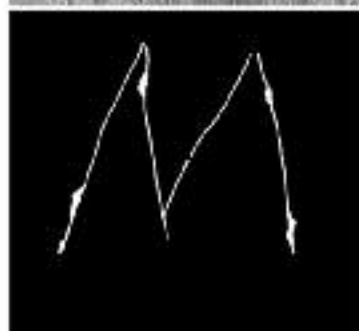
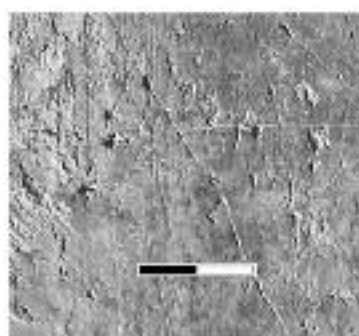
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4773, 2 – № 4774, 3 – № 4775,
4 – № 4776, 5 – № 4777

1

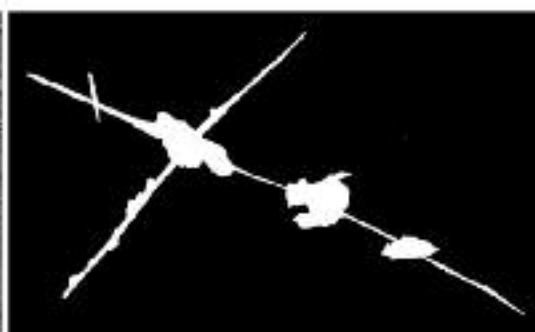
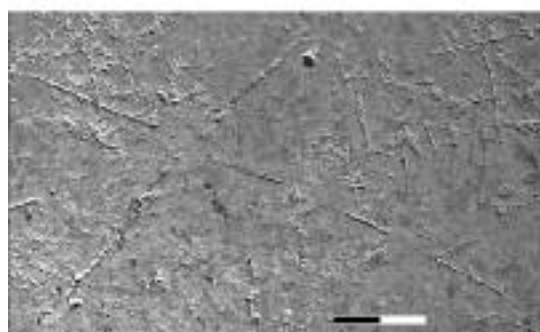
2

3

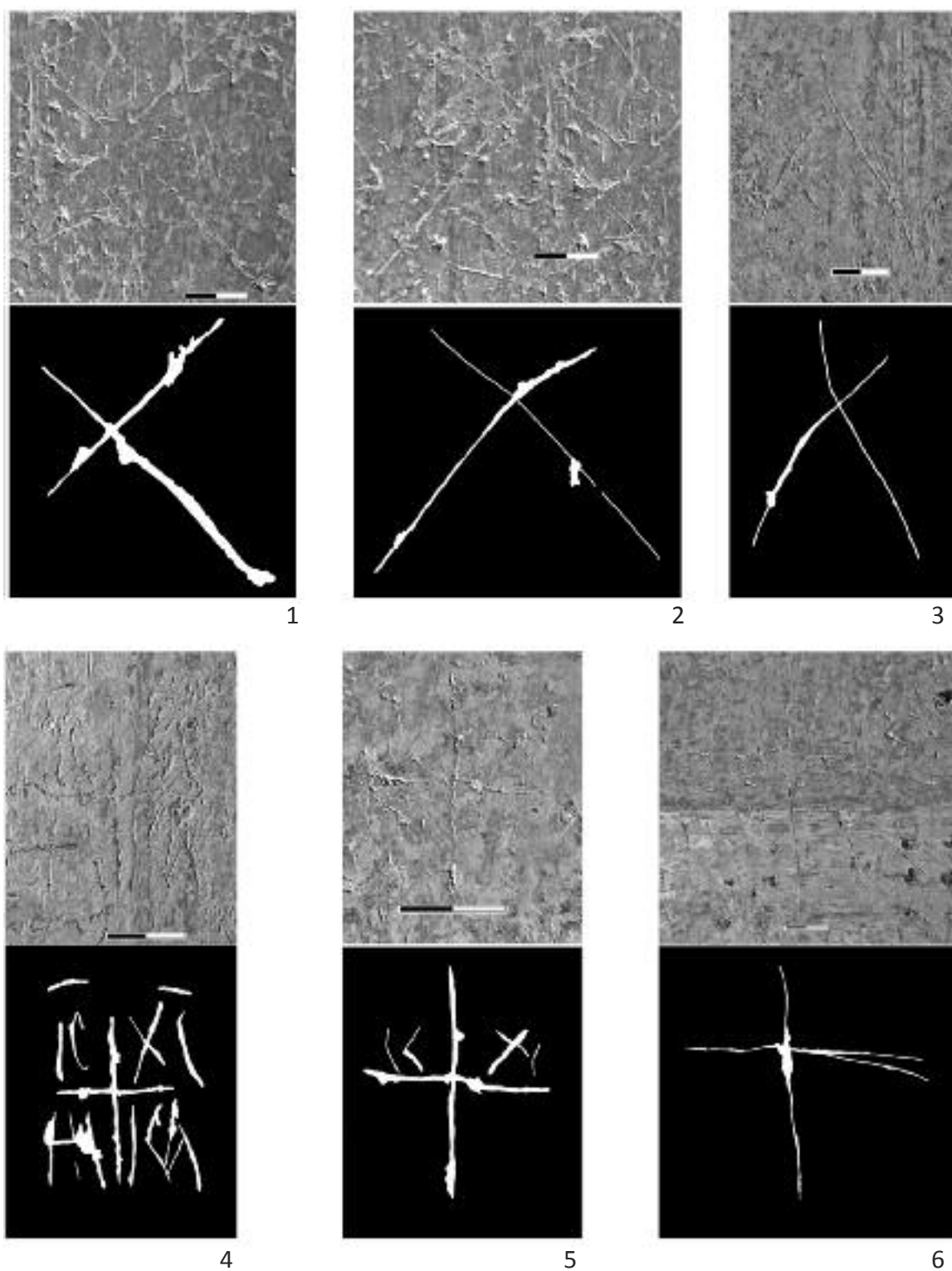
4

5

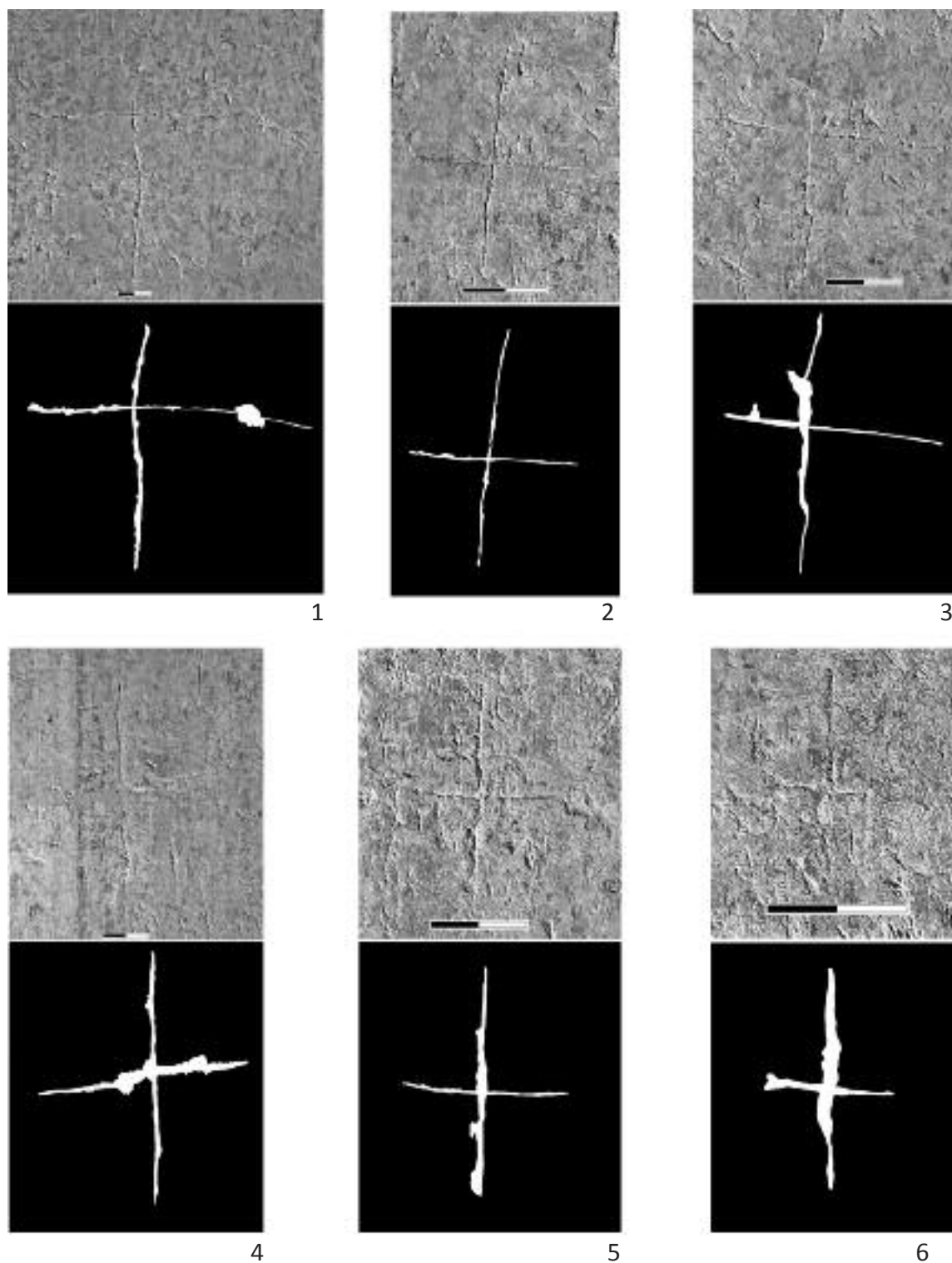
Таблиця СХХХ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4778, 2 – № 4779, 3 – № 4780,
4 – № 4781, 5 – № 4782

Таблиця СXXXI

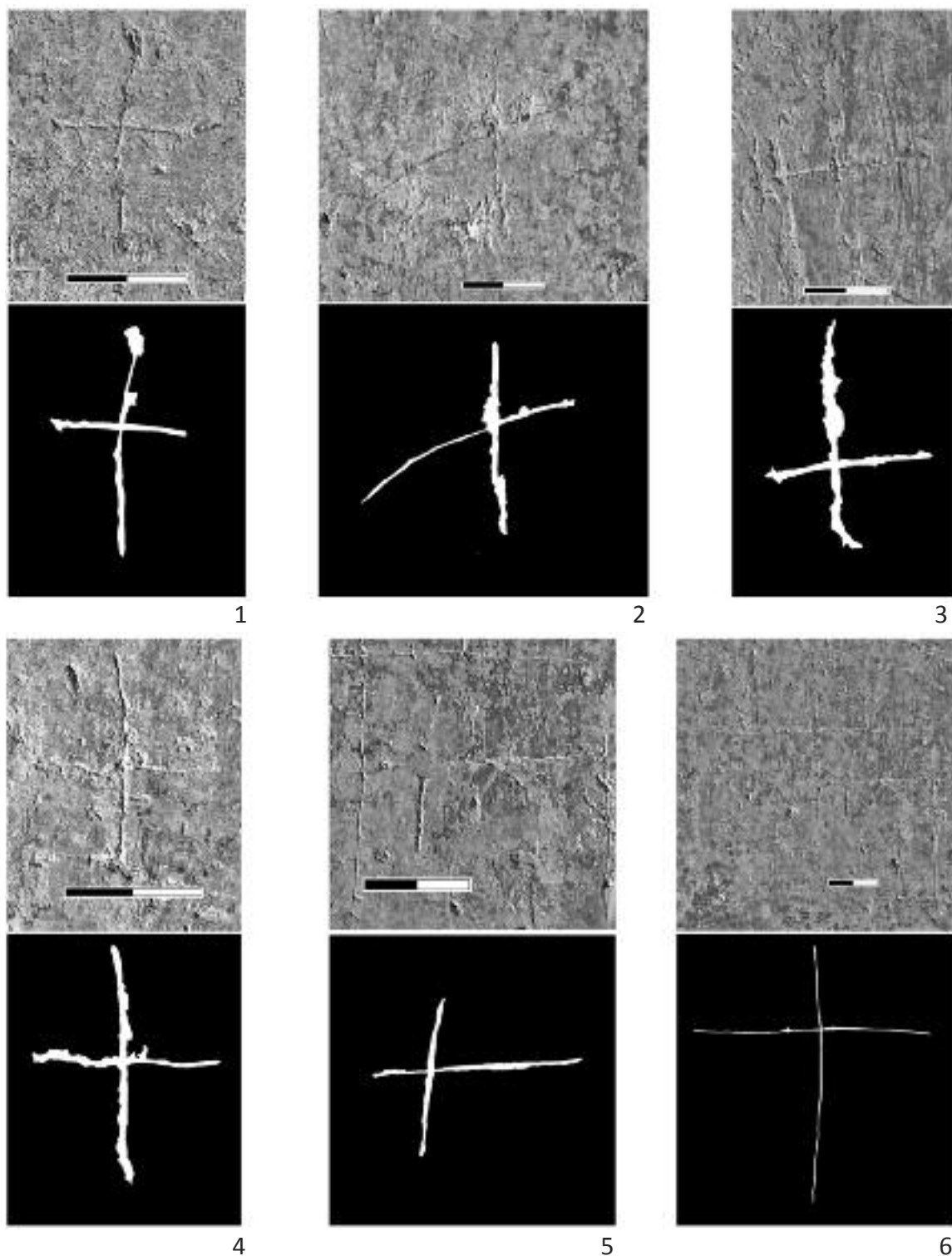
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4783, 2 – № 4784, 3 – № 4785,
4 – № 4786, 5 – № 4787, 6 – № 4788

Таблиця СXXXII

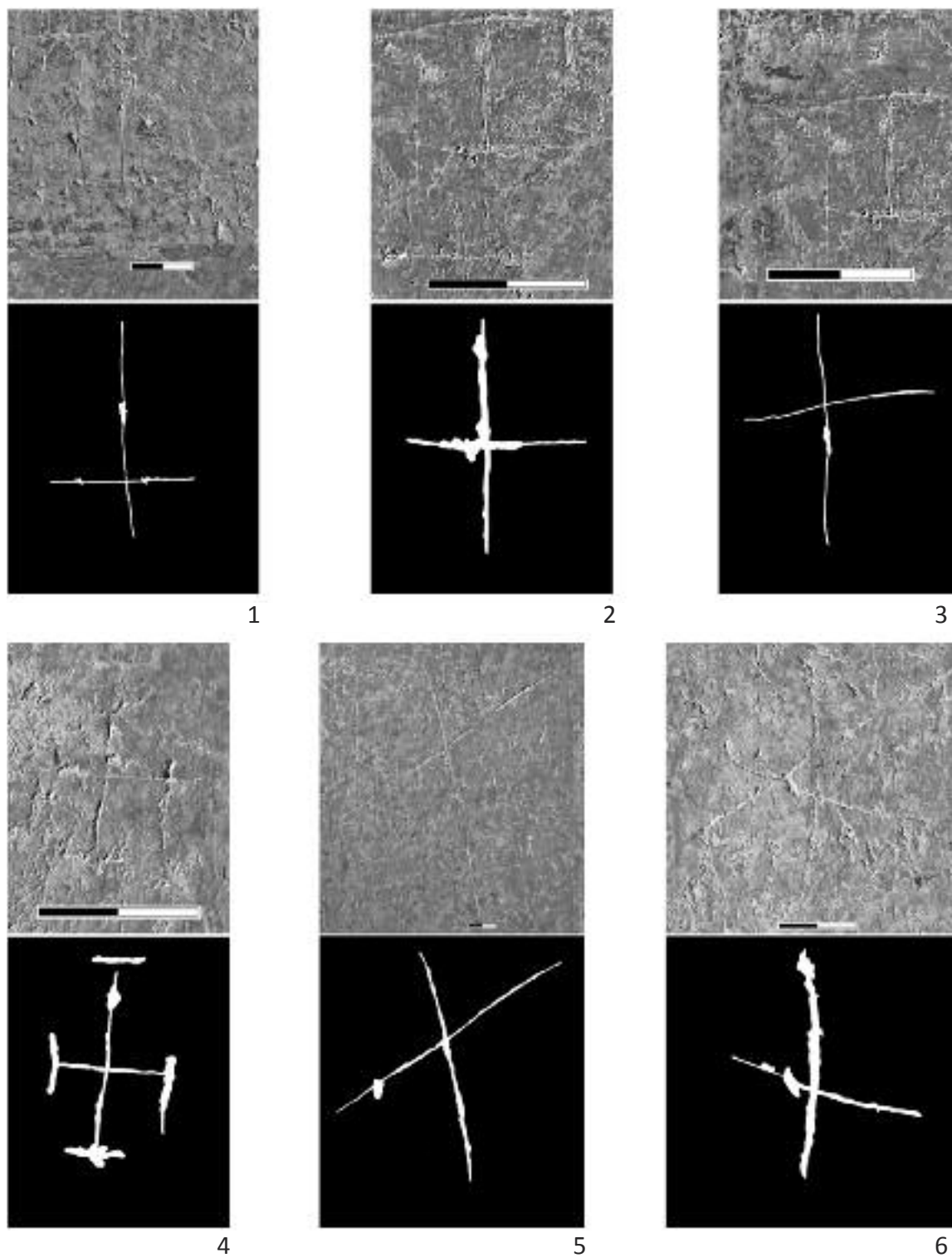
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4789, 2 – № 4790, 3 – № 4791,
4 – № 4792, 5 – № 4793, 6 – № 4794

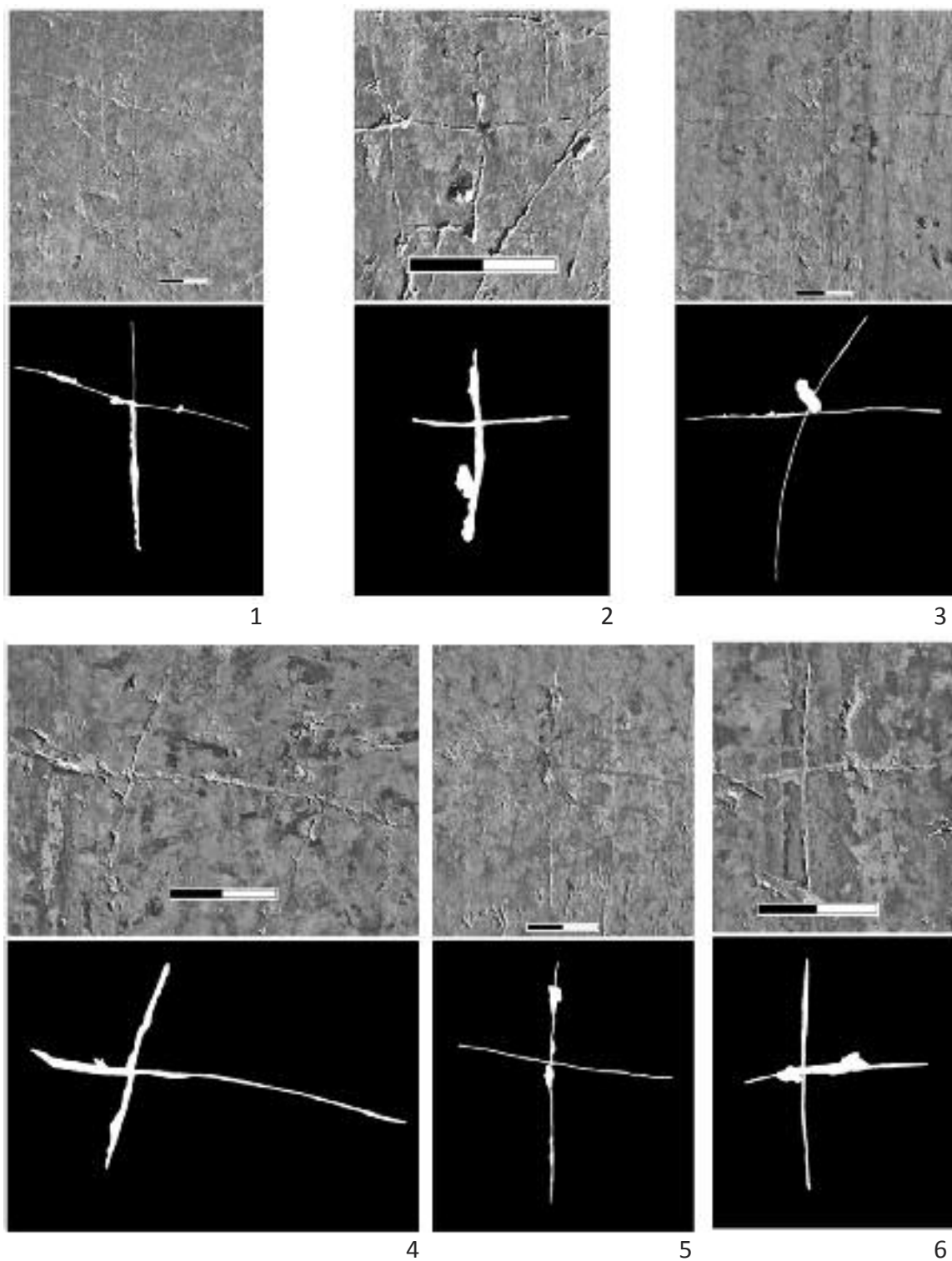
Таблиця СXXXIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4795, 2 – № 4796, 3 – № 4797,
4 – № 4798, 5 – № 4799, 6 – № 4800

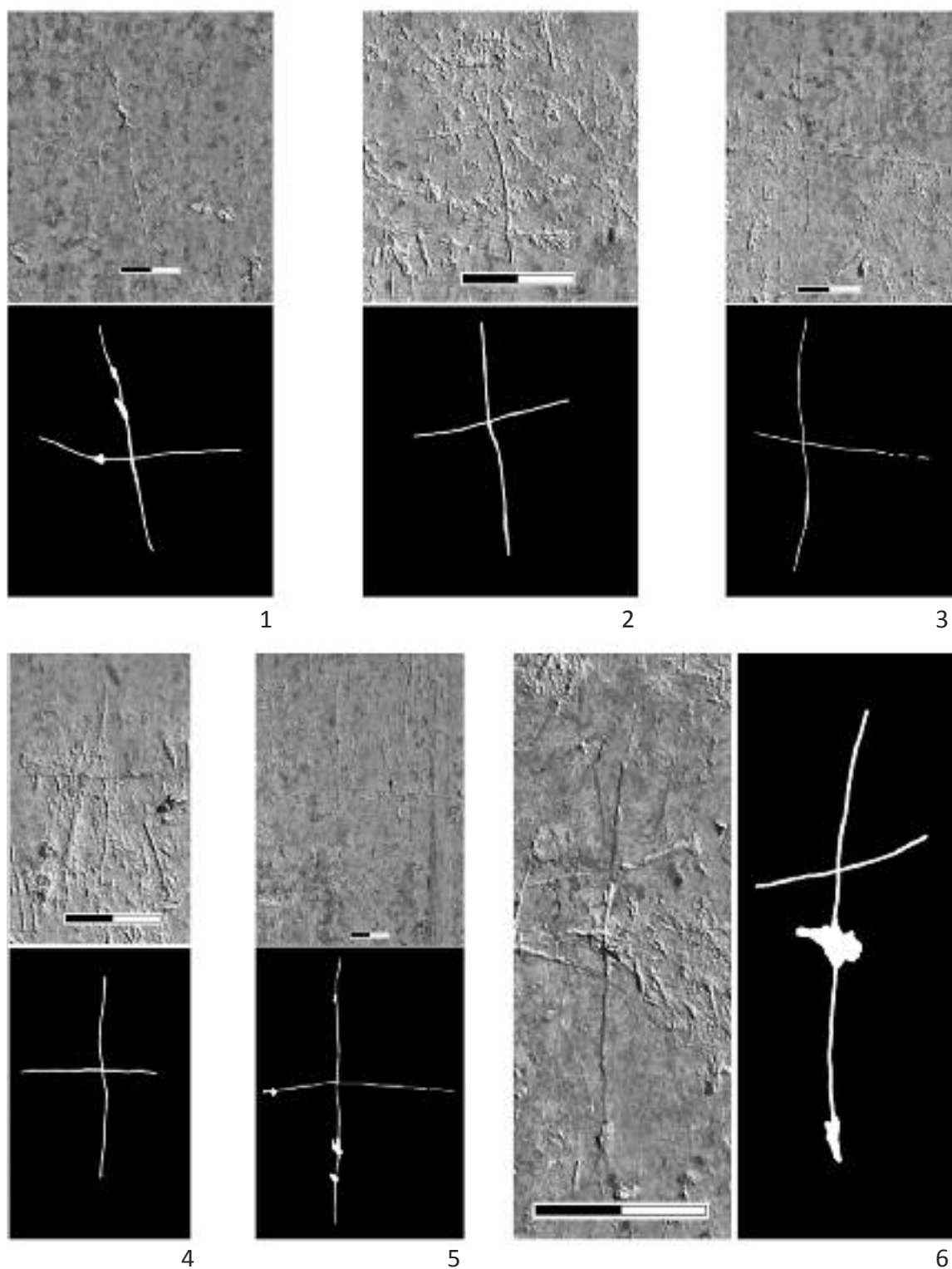
Таблиця СXXXIV

Фотографія та прорисовка графігі: **1** – № 4801, **2** – № 4802, **3** – № 4803,
– № 4804, **5** – № 4805, **6** – № 4806

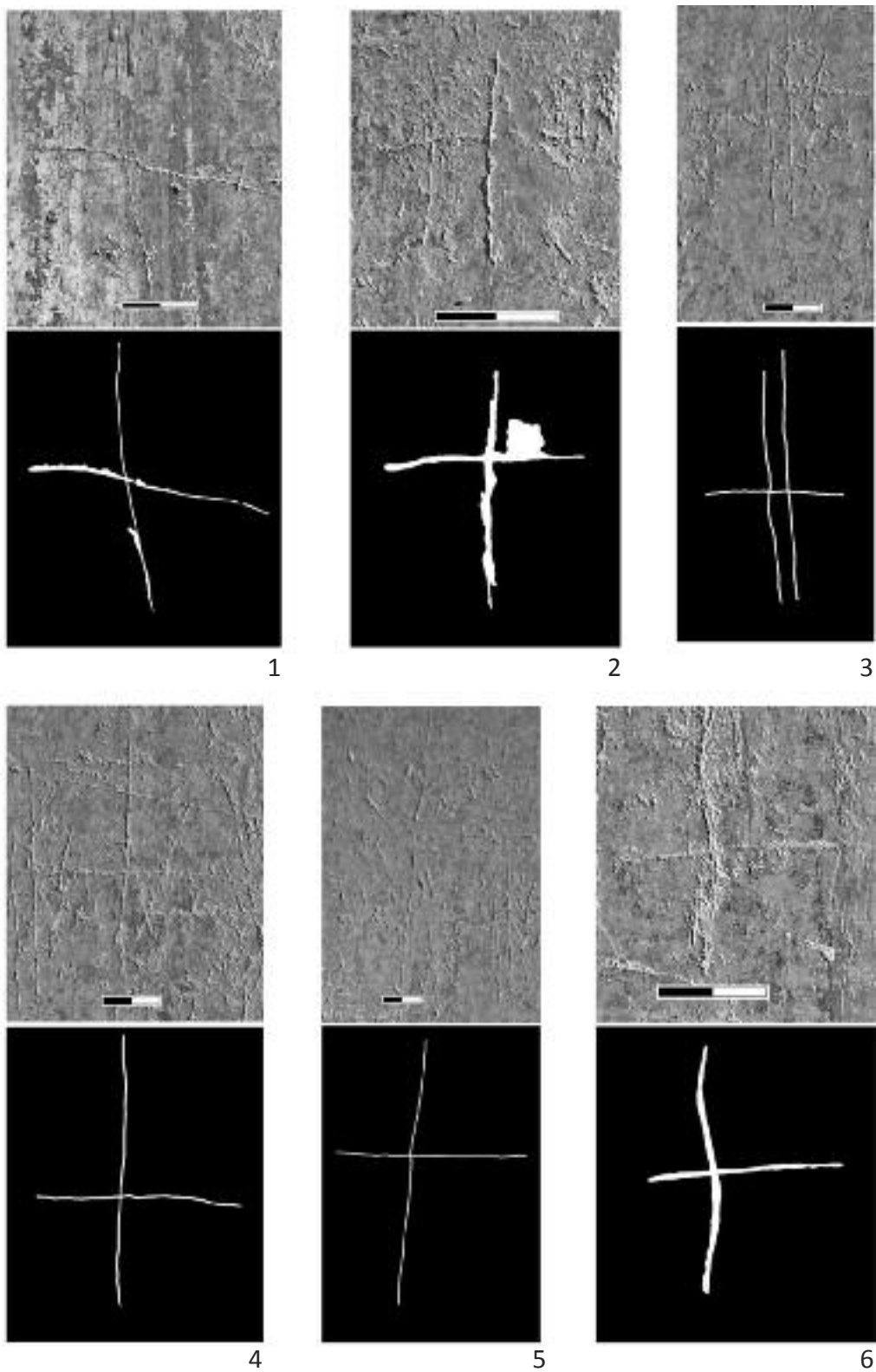
Таблиця СXXXV

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4807, **2** – № 4808, **3** – № 4809,
4 – № 4810, **5** – № 4811, **6** – № 4812

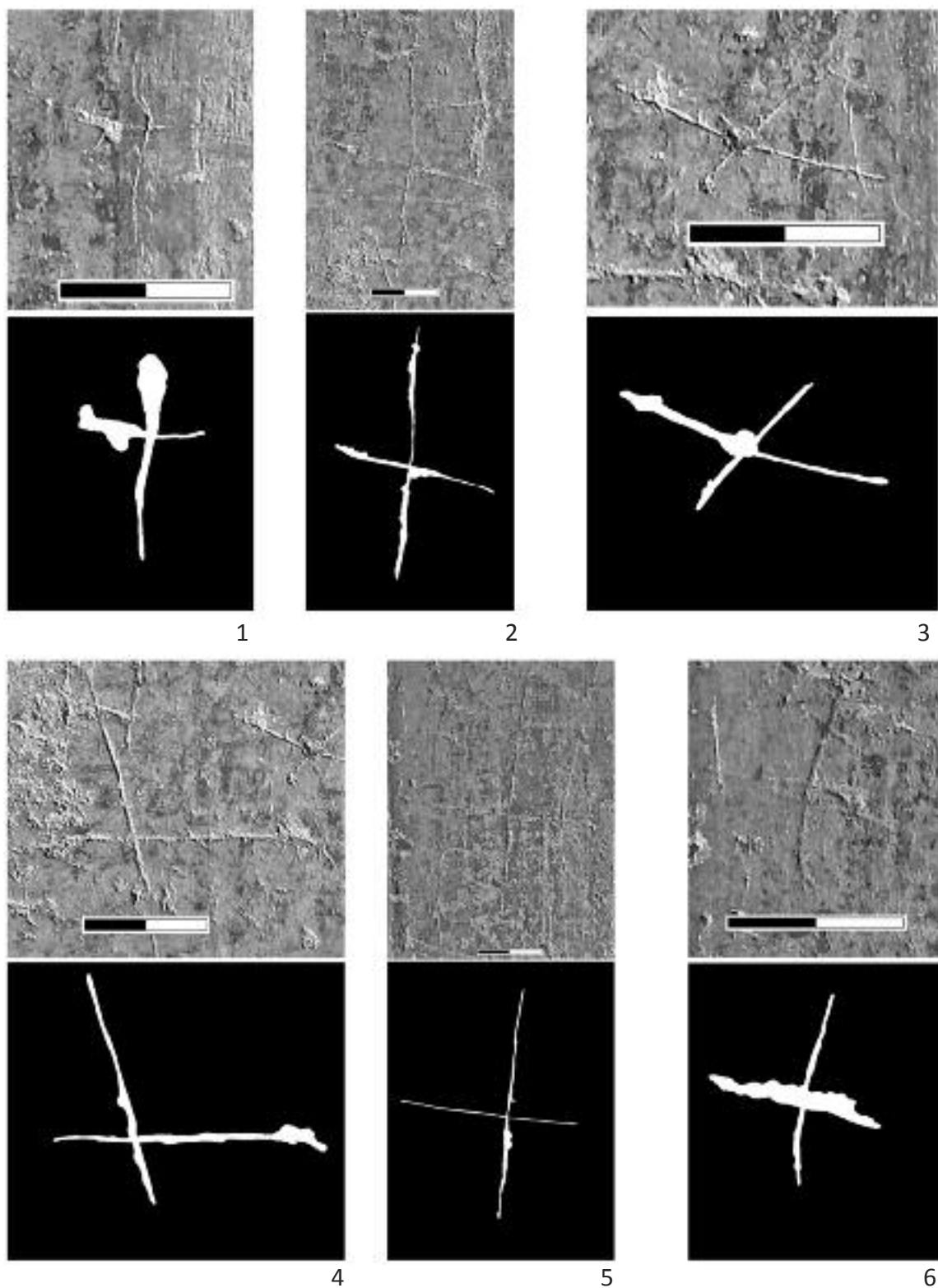
Таблиця СXXXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4813, 2 – № 4814, 3 – № 4815,
4 – № 4816, 5 – № 4817, 6 – № 4818

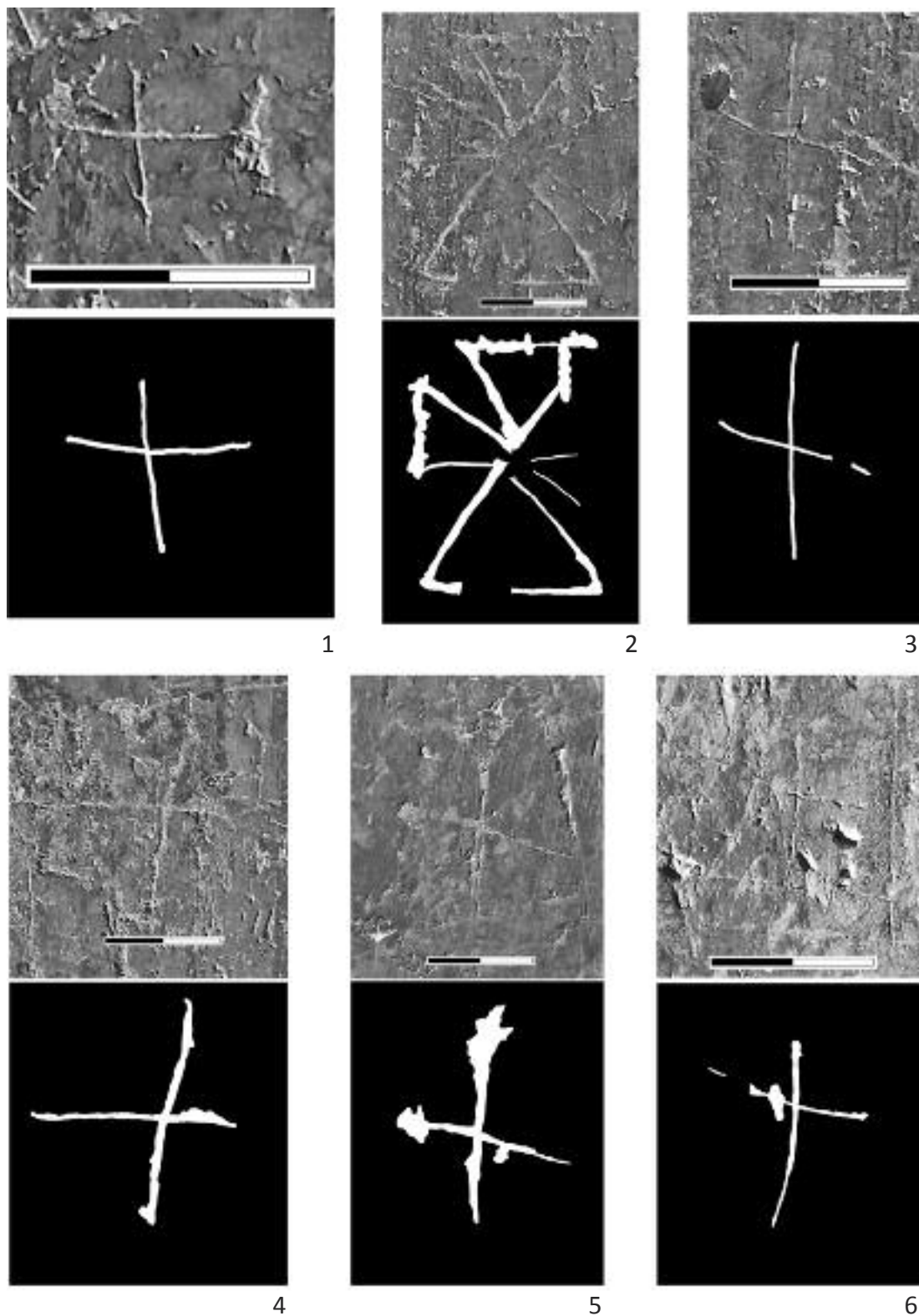
Таблиця СXXXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4819, 2 – № 4820, 3 – № 4821,
4 – № 4822, 5 – № 4823, 6 – № 4824

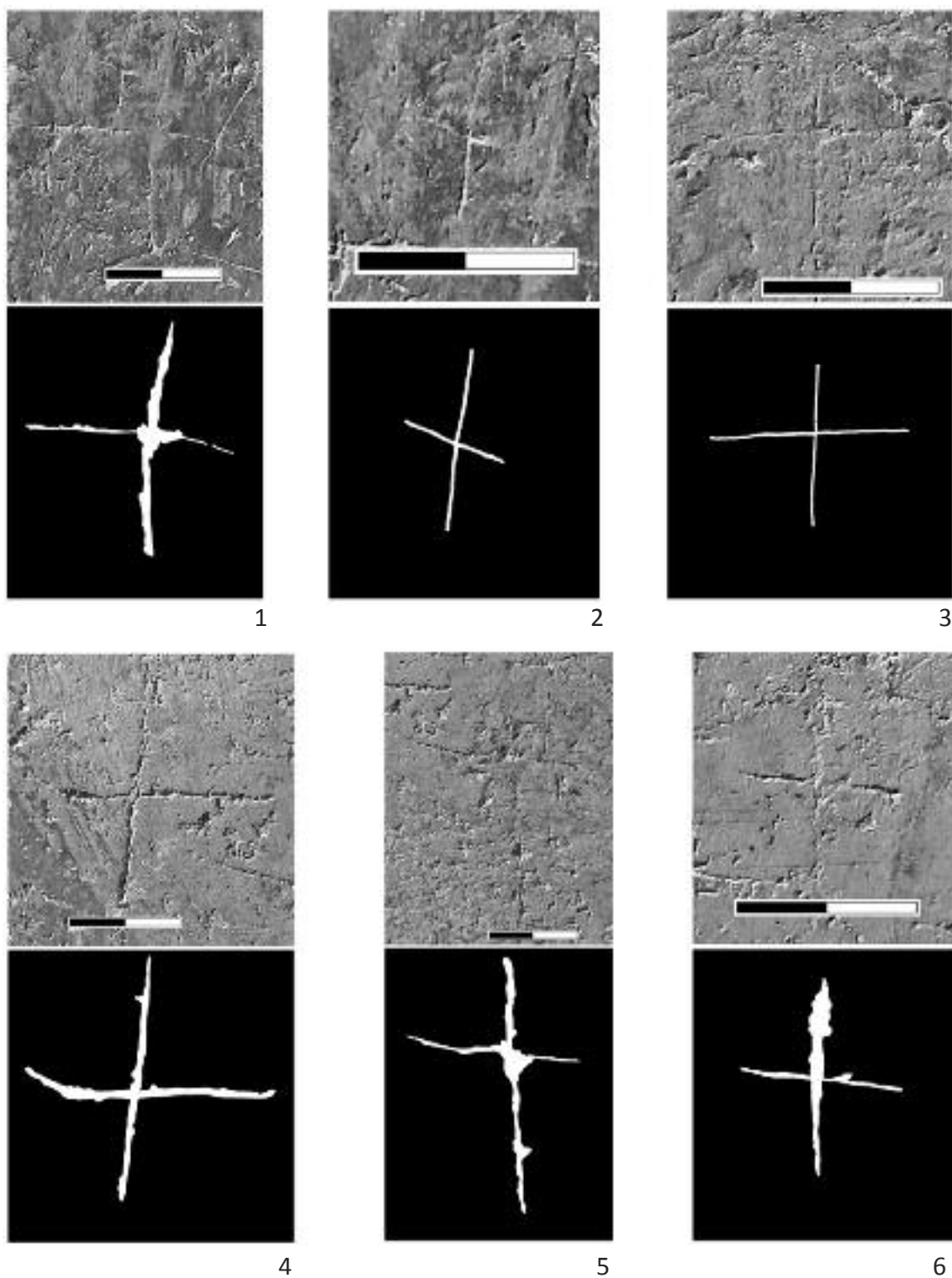
Таблиця СXXXVIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4825, 2 – № 4826, 3 – № 4827,
4 – № 4828, 5 – № 4829, 6 – № 4830

Таблиця СXXXIX

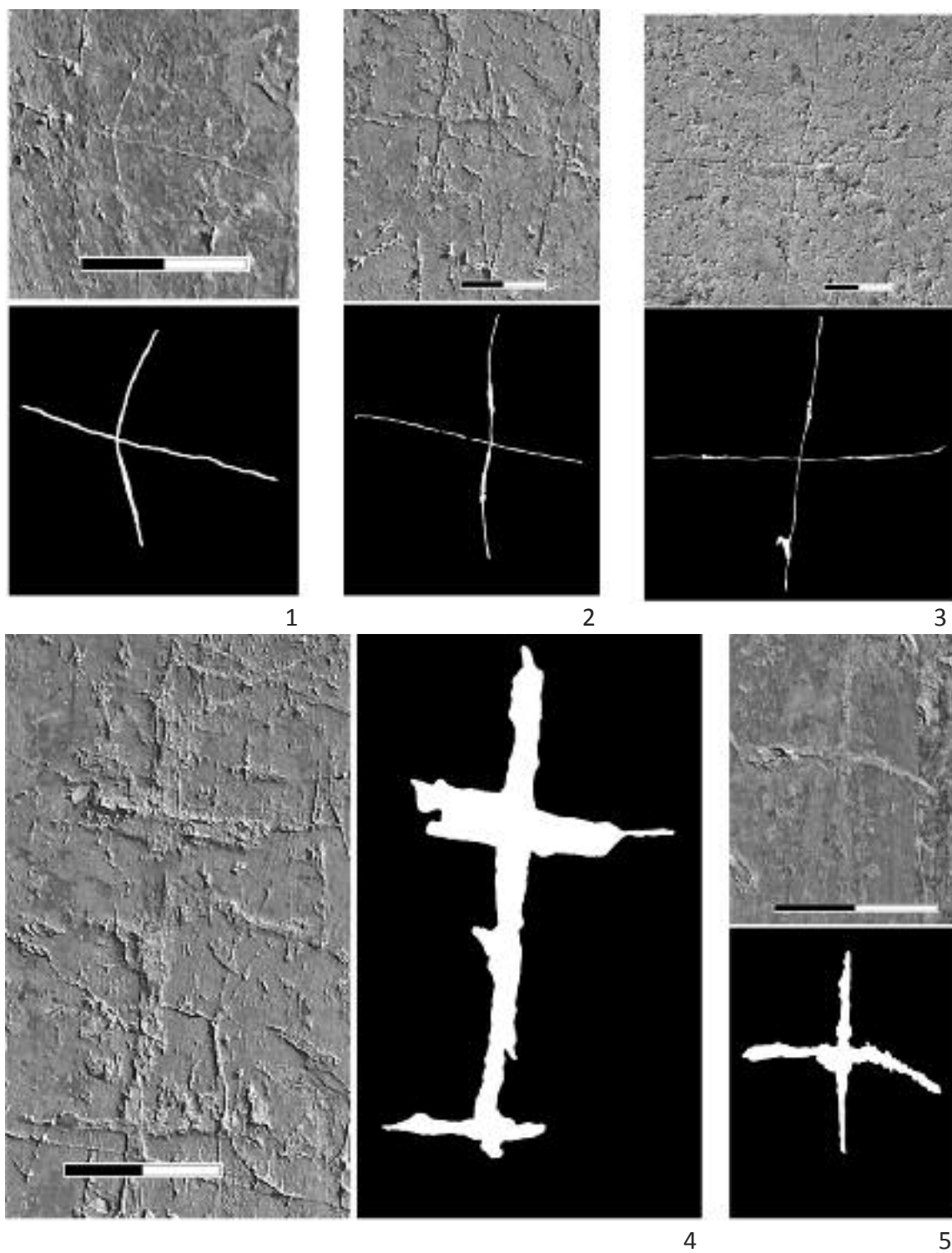
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4831, 2 – № 4832, 3 – № 4833,
4 – № 4834, 5 – № 4835, 6 – № 4836

Таблиця СХL

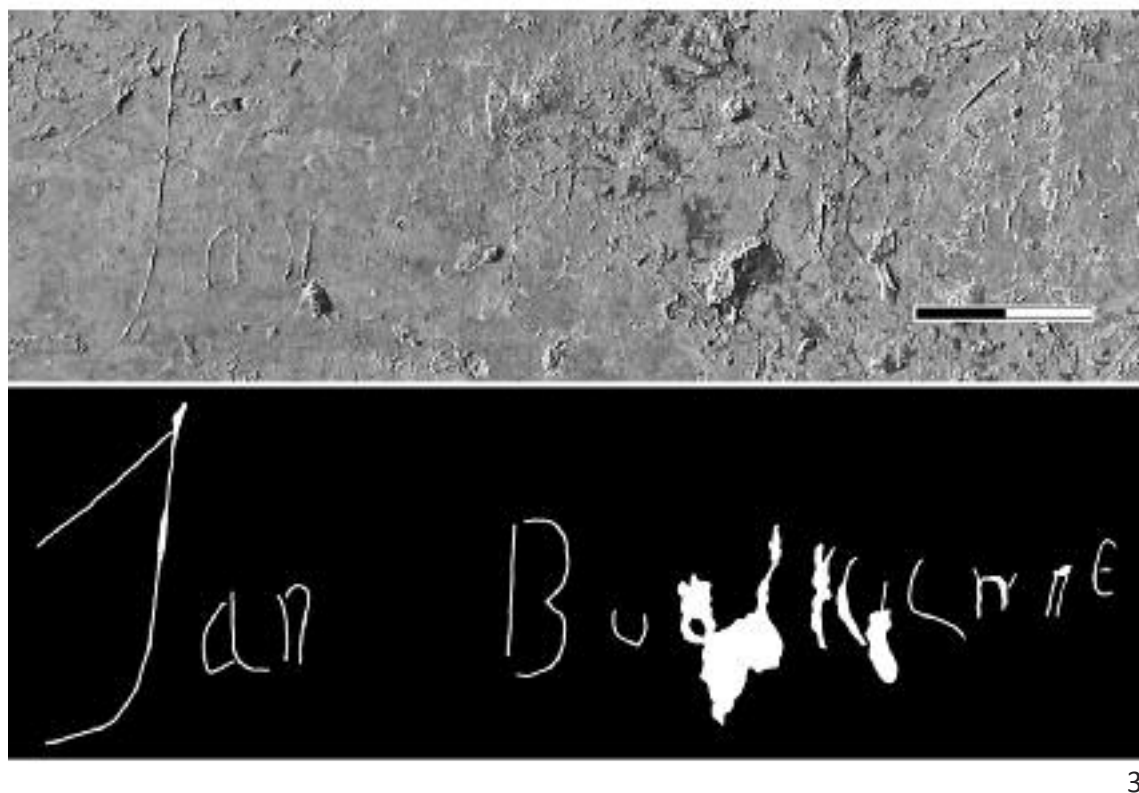
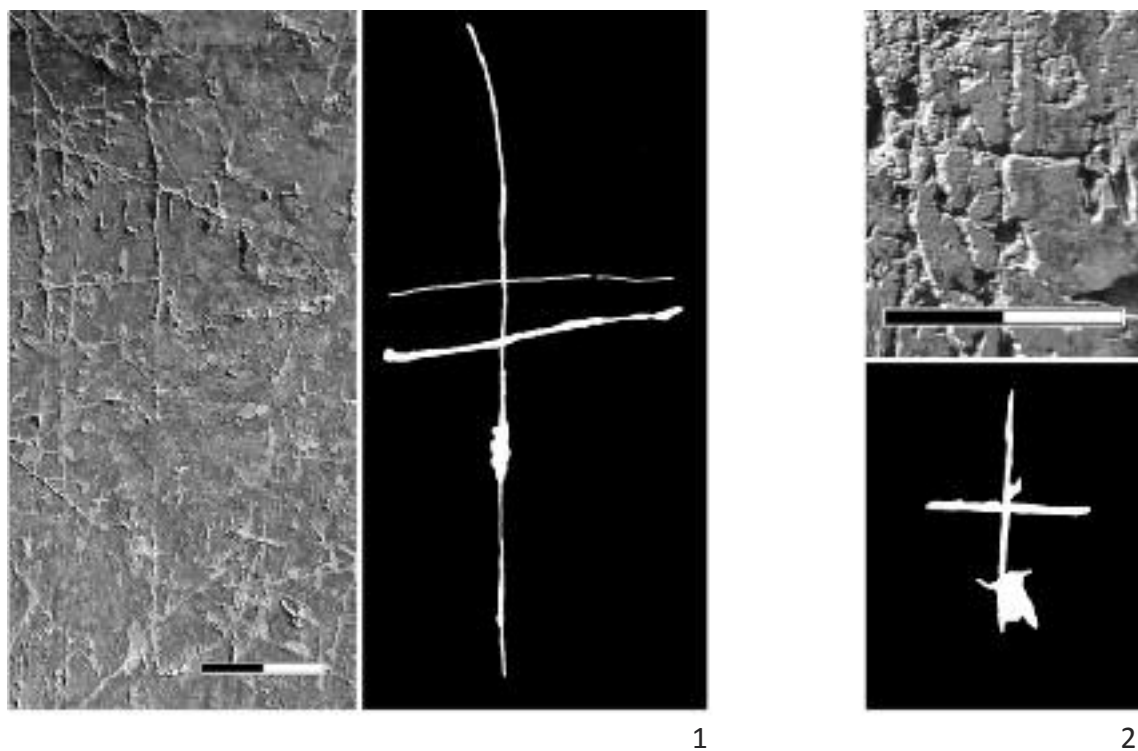
Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4837, **2** – № 4838, **3** – № 4839,
4 – № 4840, **5** – № 4841, **6** – № 4842

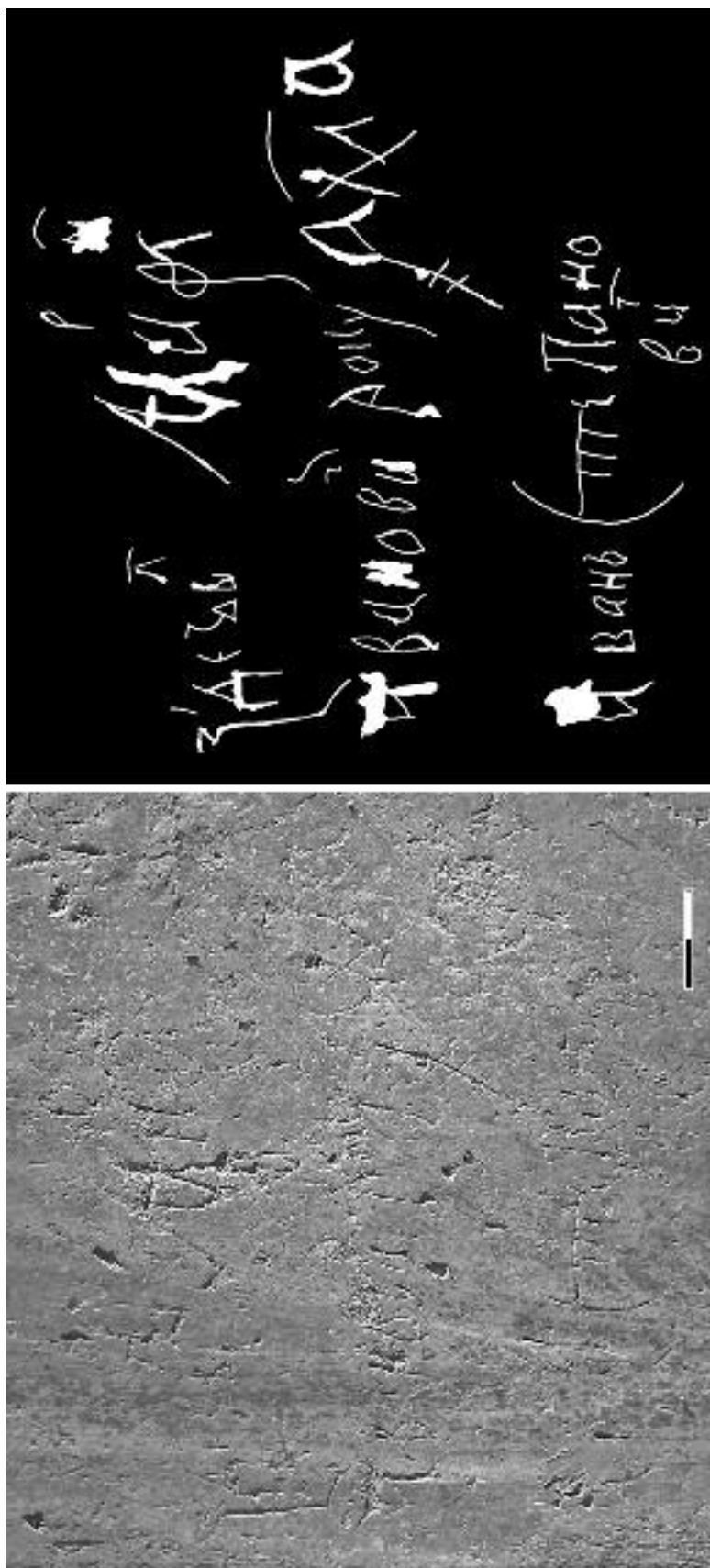
Таблиця СХЛІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4843, 2 – № 4844, 3 – № 4845,
4 – № 4846, 5 – № 4847

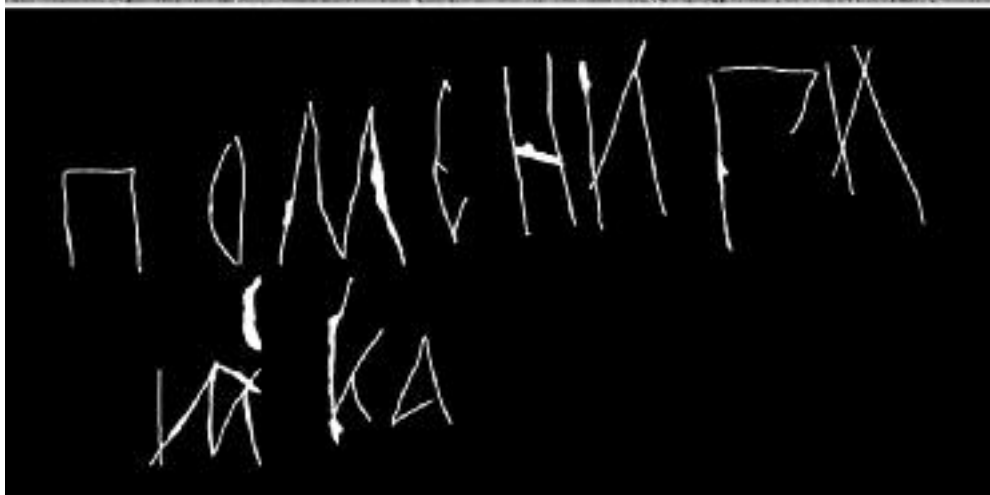
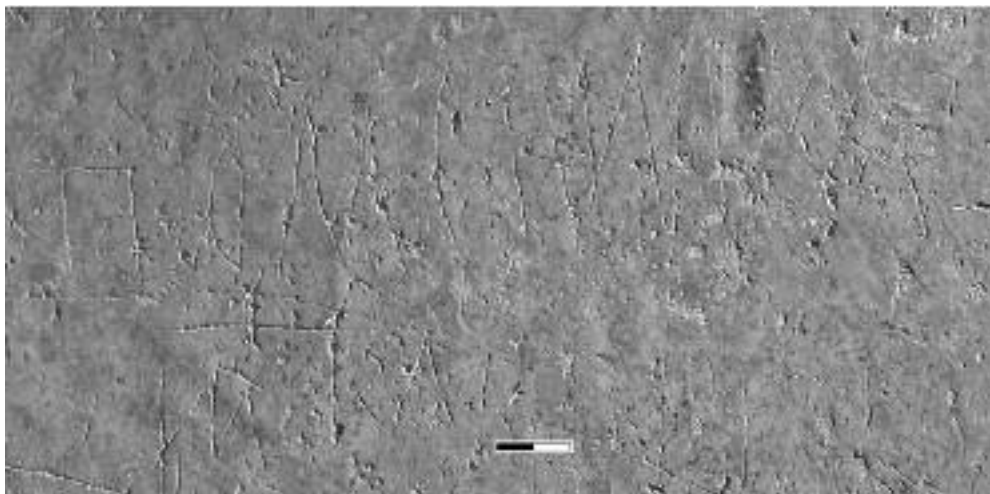

Таблиця СХІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4848, 2 – № 4849, 3 – № 4850

Таблиця СХЛШ
Фотографія та прорисовка графіті № 4851

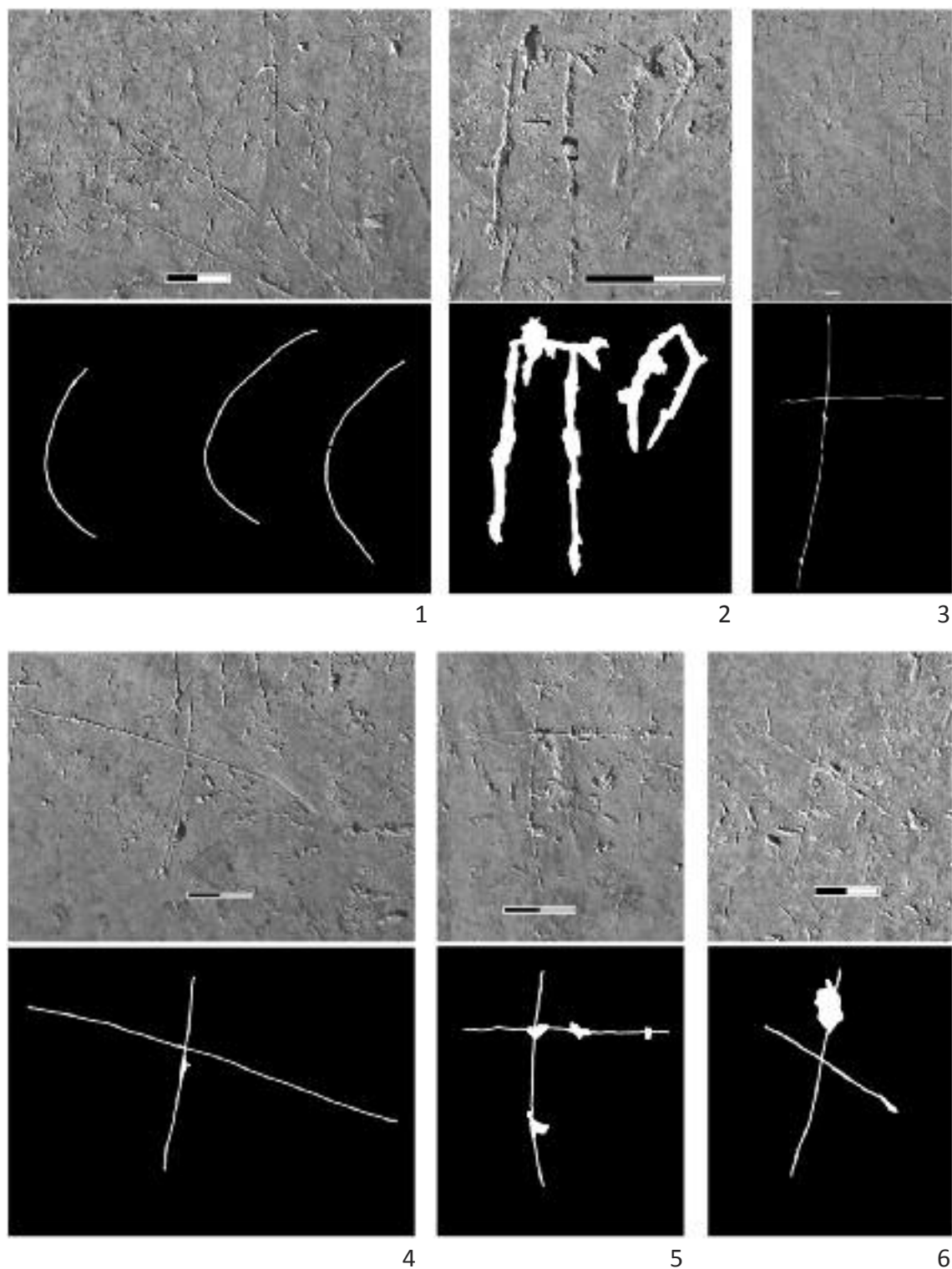
1

2

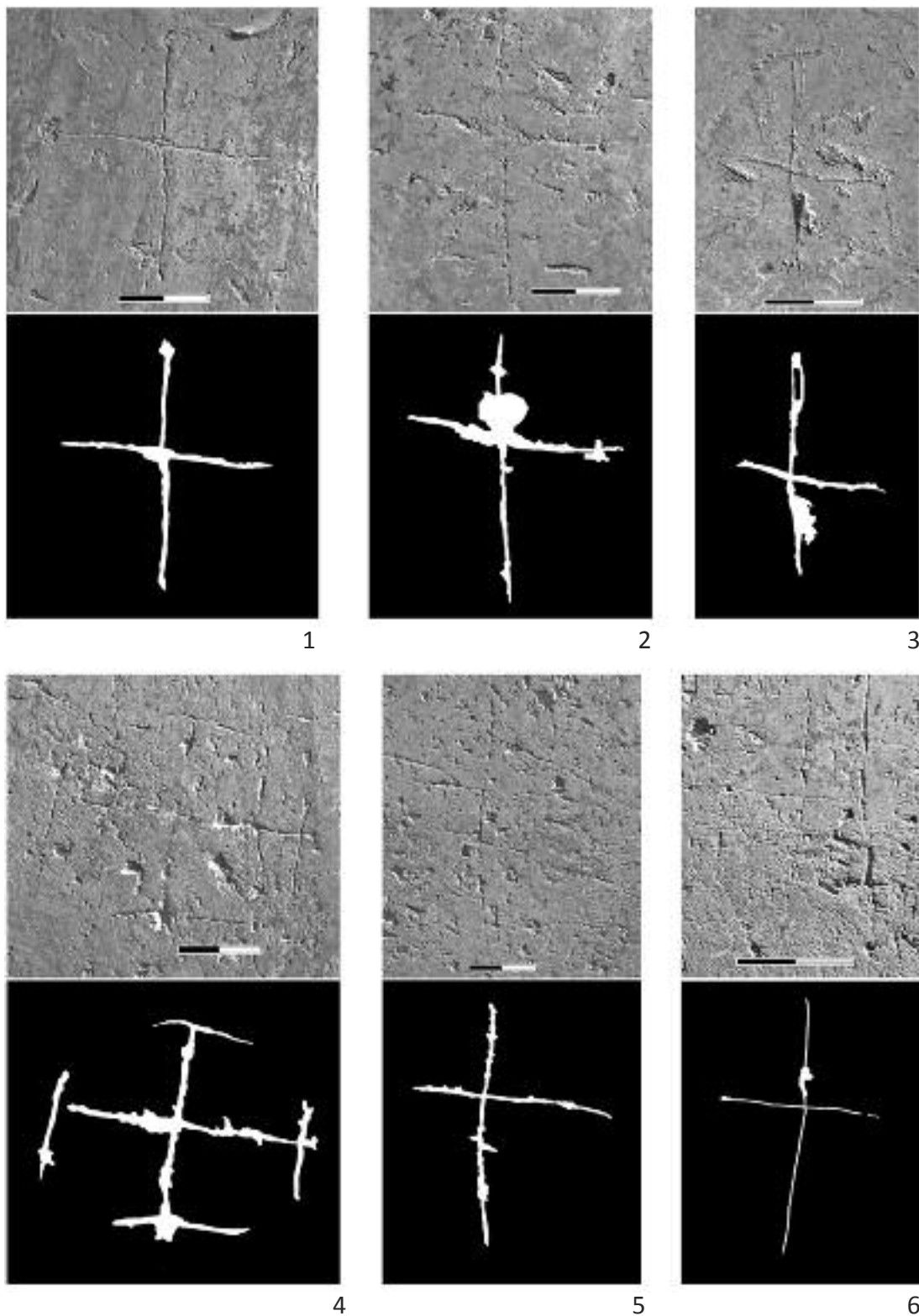
Таблиця СХLIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4852, 2 – № 4853

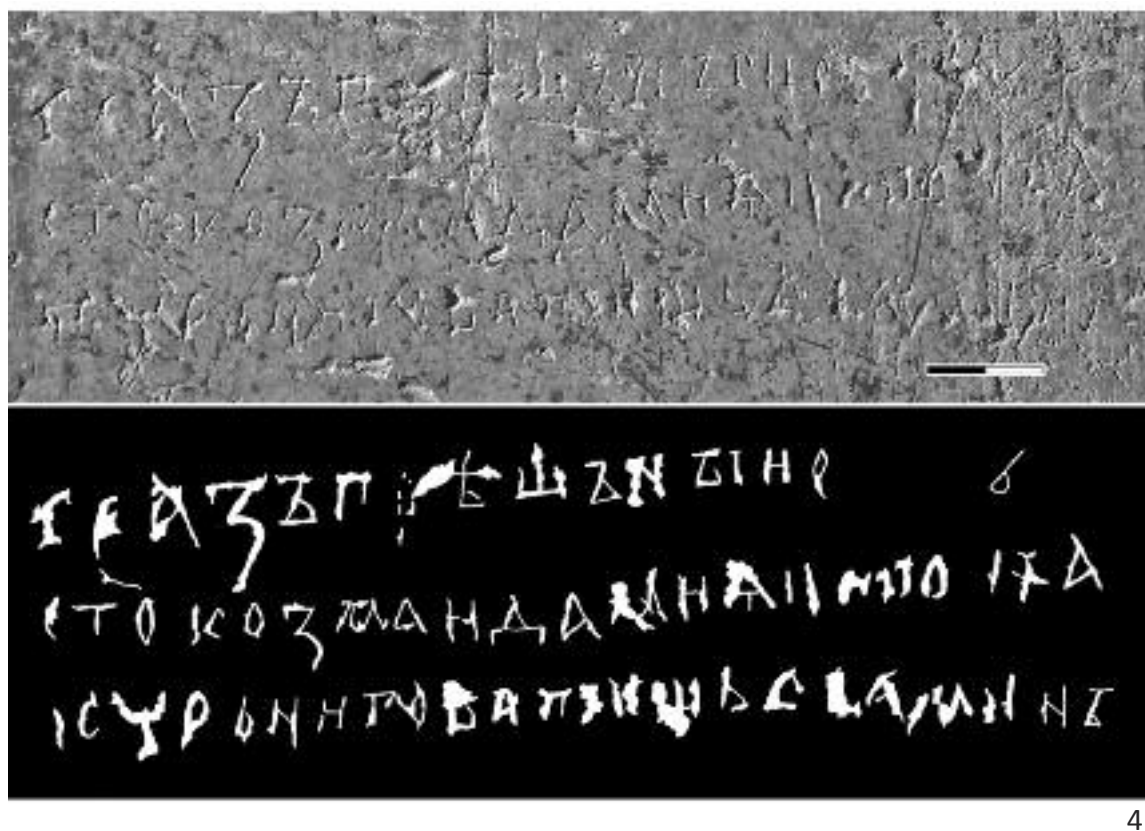
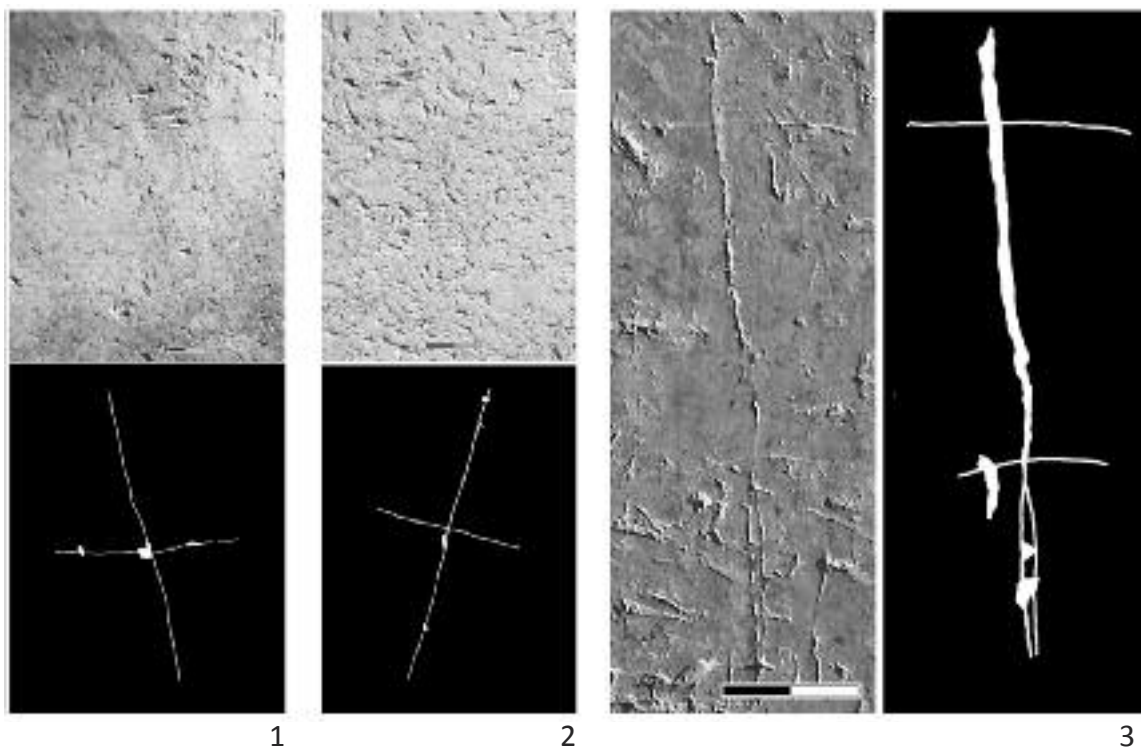
Таблиця CXLV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4854, 2 – № 4855, 3 – № 4856,
4 – № 4857, 5 – № 4858, 6 – № 4859

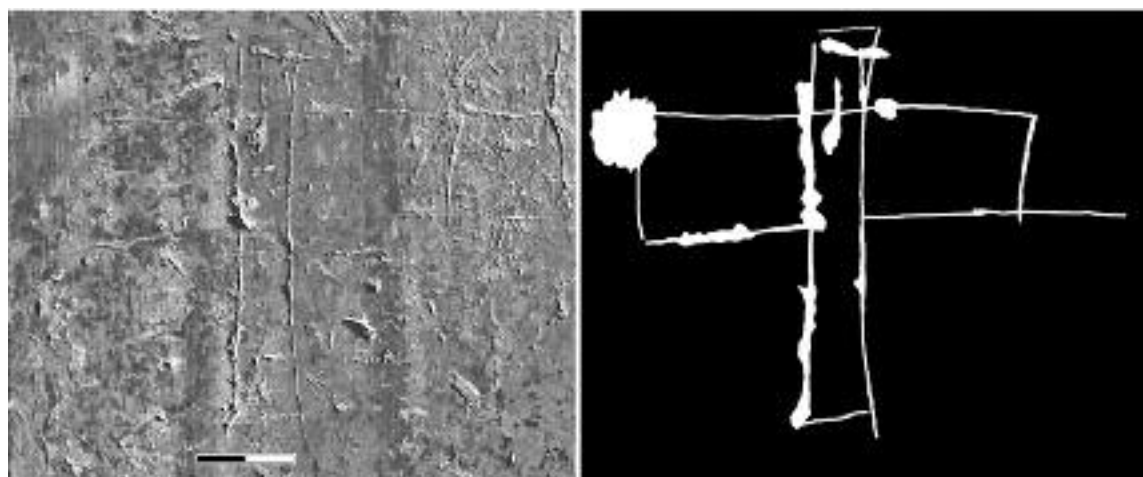
Таблиця CXLVI

Фотографія та прорисовка графігі: **1** – № 4860, **2** – № 4861, **3** – № 4862,
4 – № 4863, **5** – № 4864, **6** – № 4865

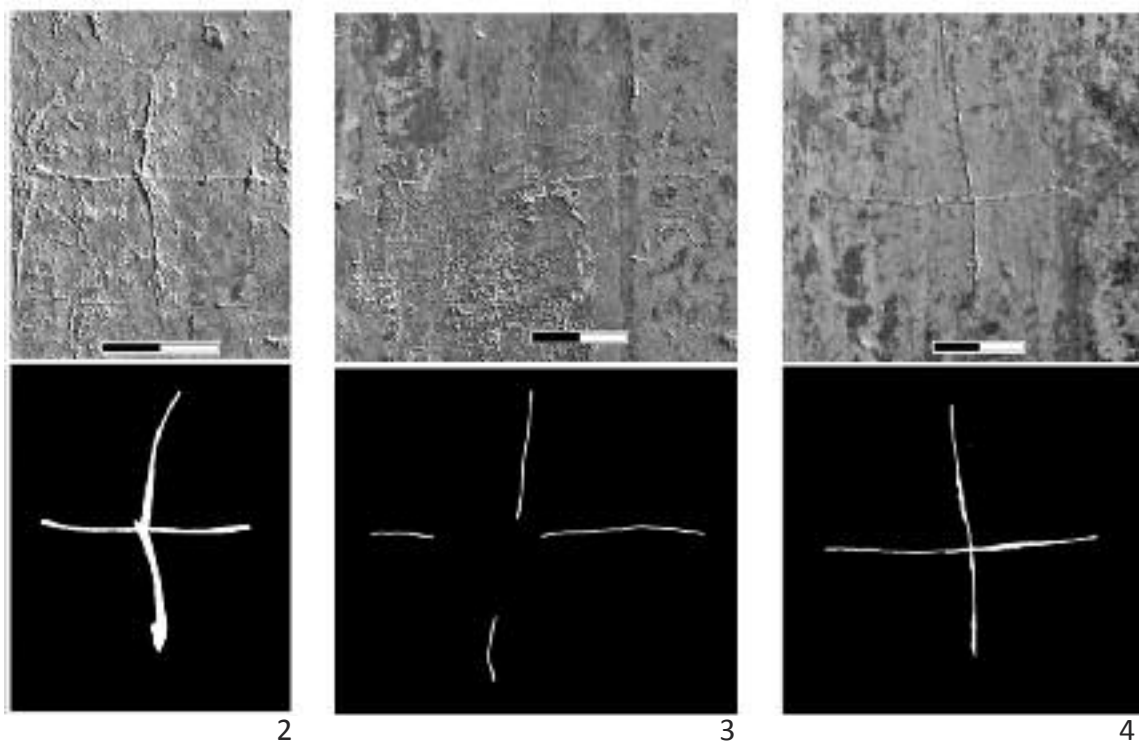

Таблиця CXLVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4866, 2 – № 4867, 3 – № 4868, 4 – № 168

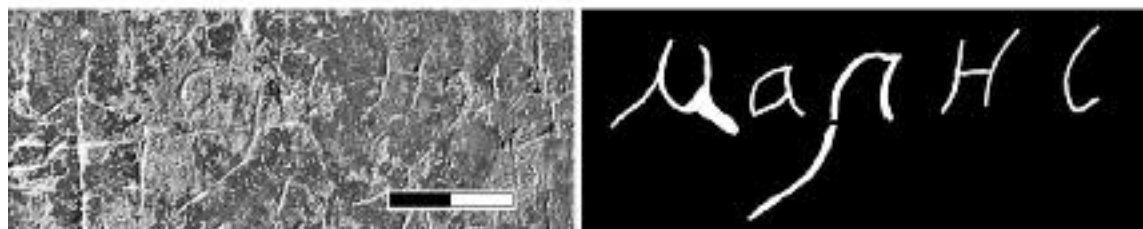
1

2

3

4

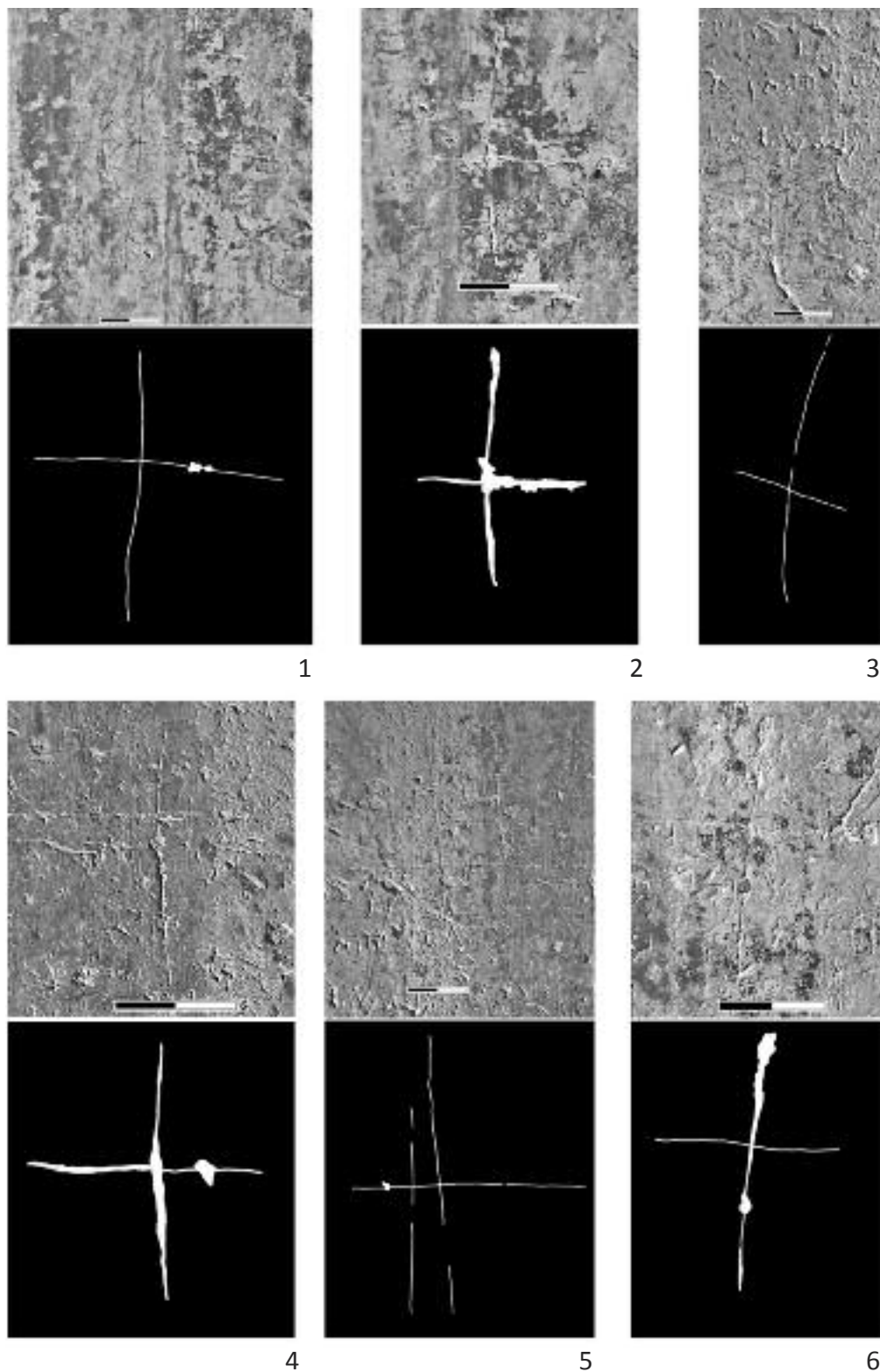

5

Таблиця CXLVIII

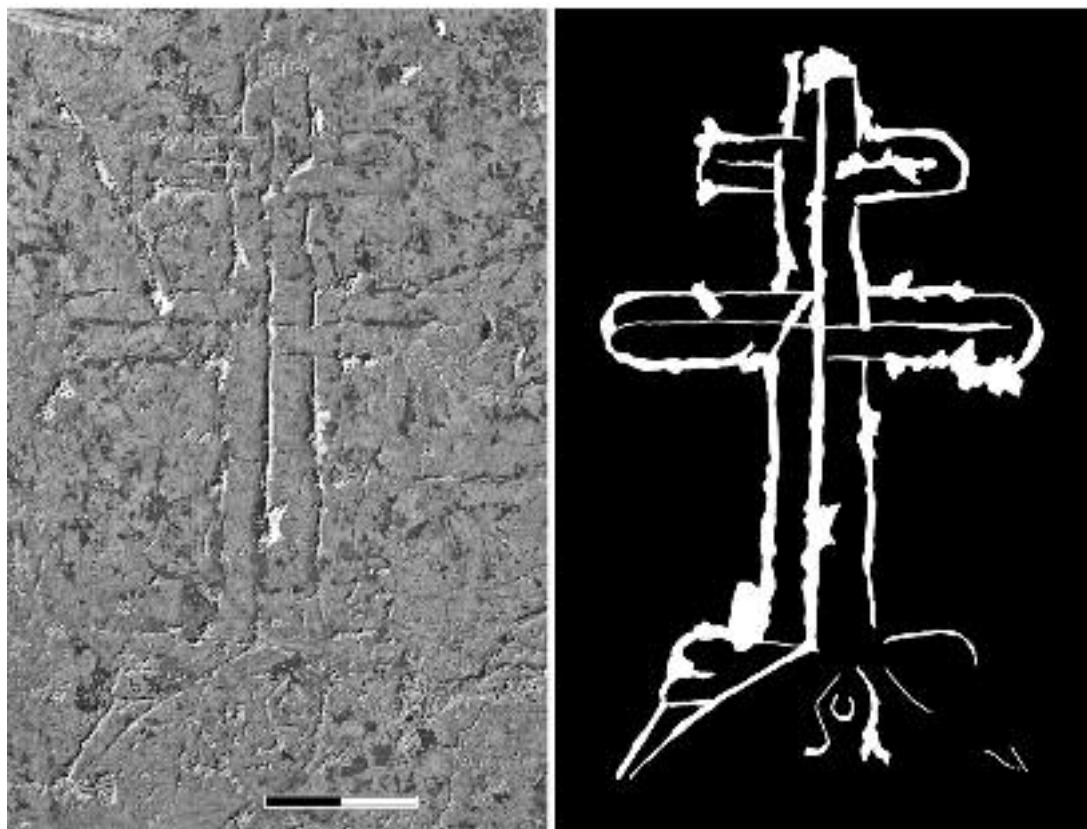
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4869, 2 – № 4870, 3 – № 4871,
4 – № 4872, 5 – № 4873

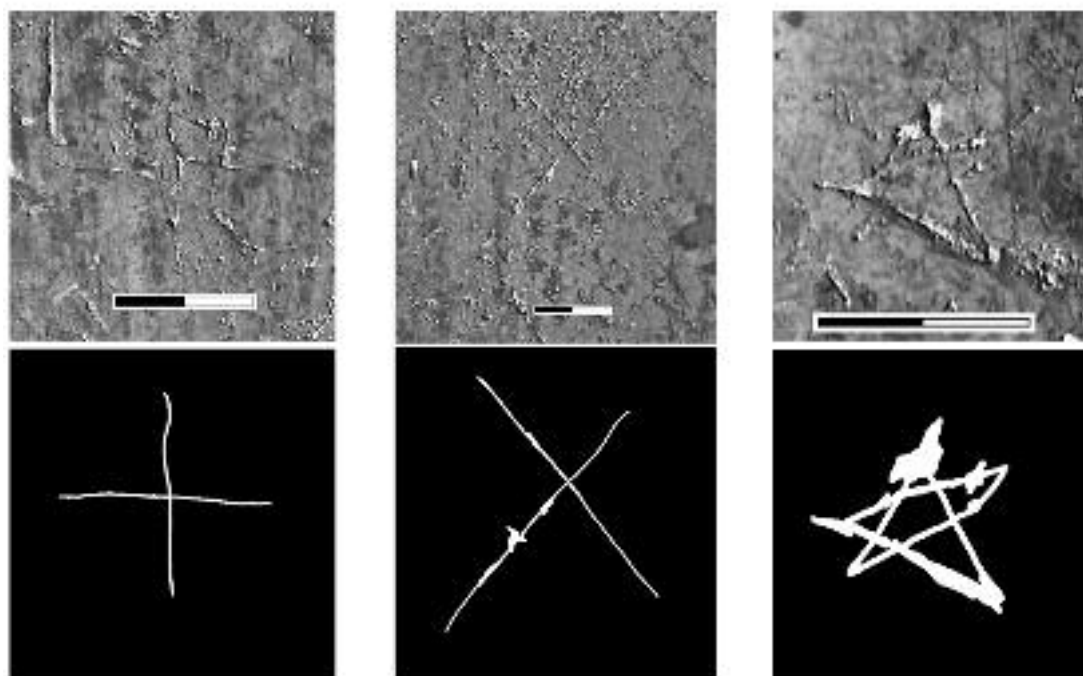

Таблиця CXLIX

Фотографія та прорисовка графіті: **1** – № 4874, **2** – № 4875, **3** – № 4876,
4 – № 4877, **5** – № 4878, **6** – № 4879

1

2

3

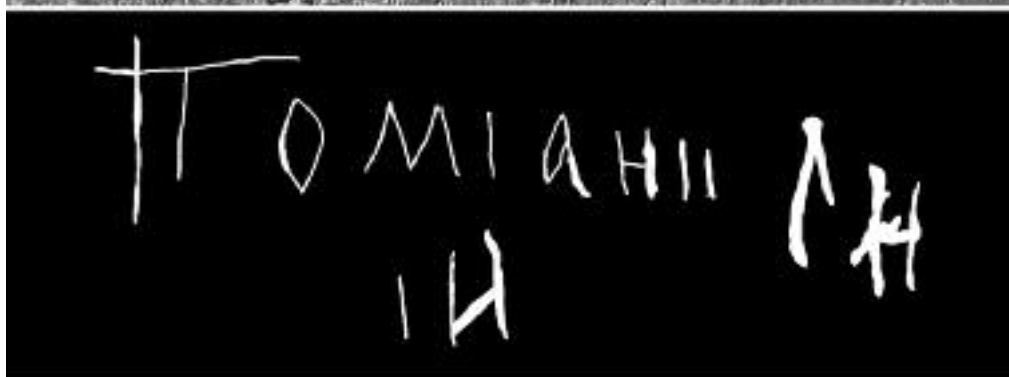
4

Таблиця СЛ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4880, 2 – № 4881, 3 – № 4882, 4 – № 4883

1

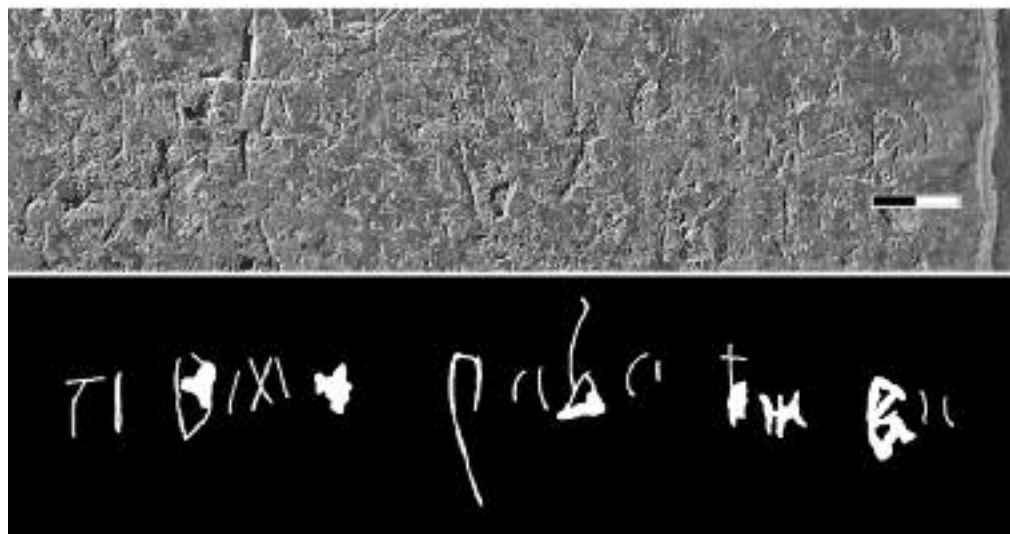
2

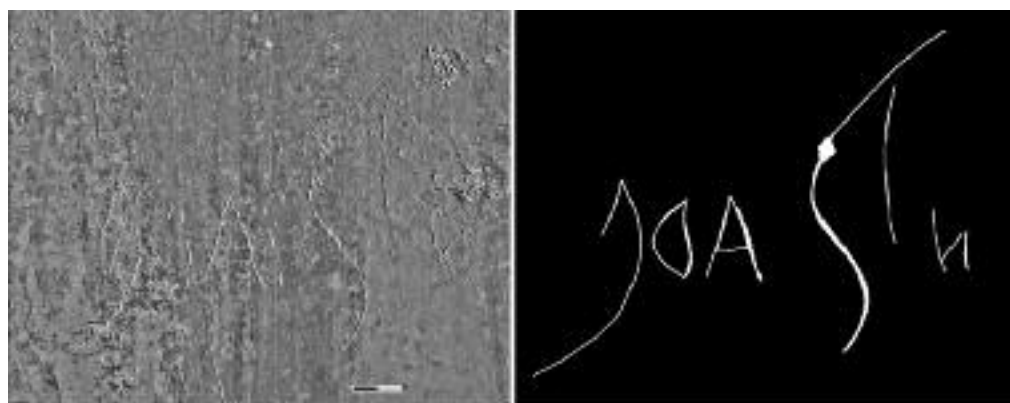
3

Таблиця СЛІ

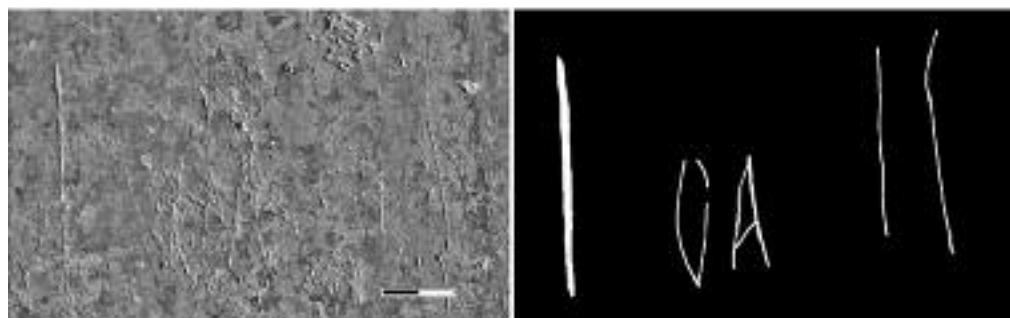
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4884, 2 – № 4885, 3 – № 4886

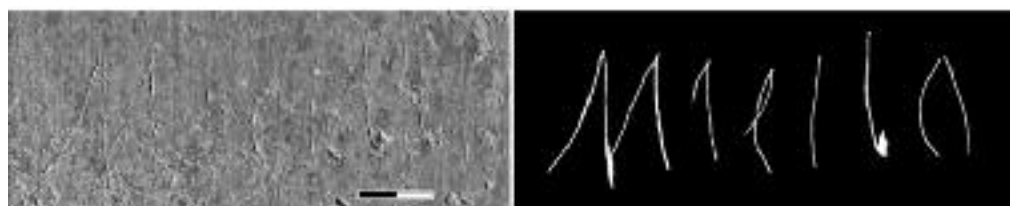
1

2

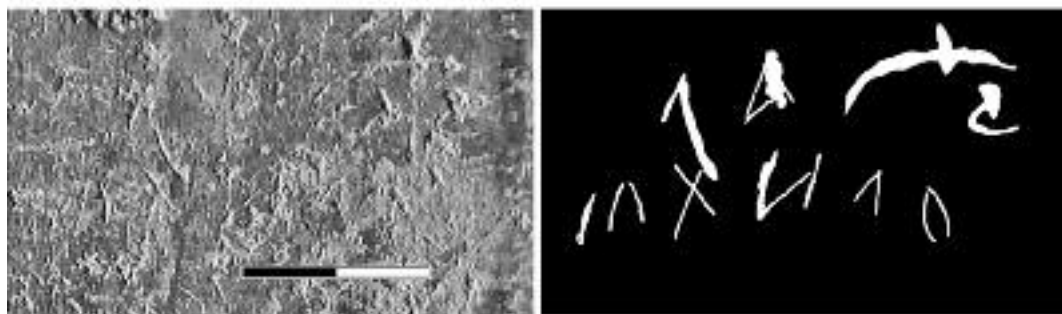
3

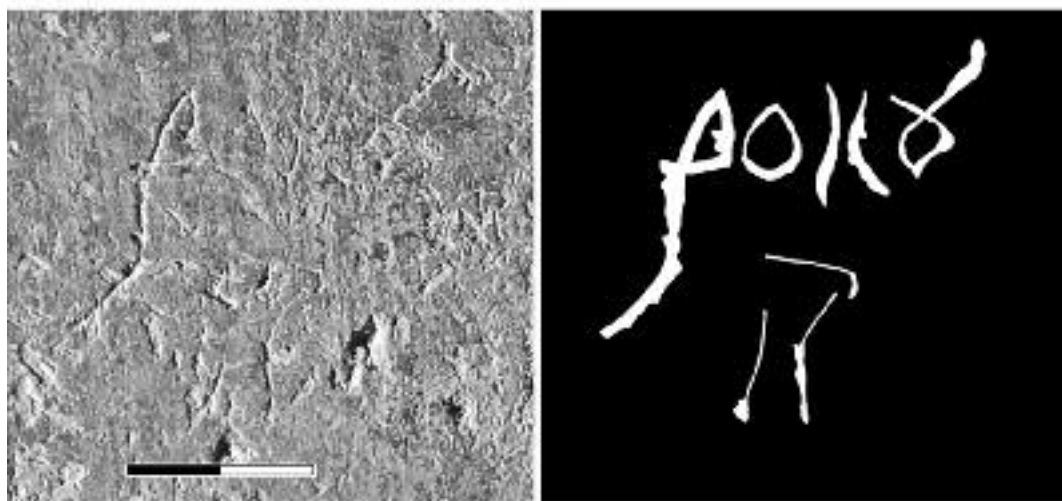
4

Таблиця СЛІІ

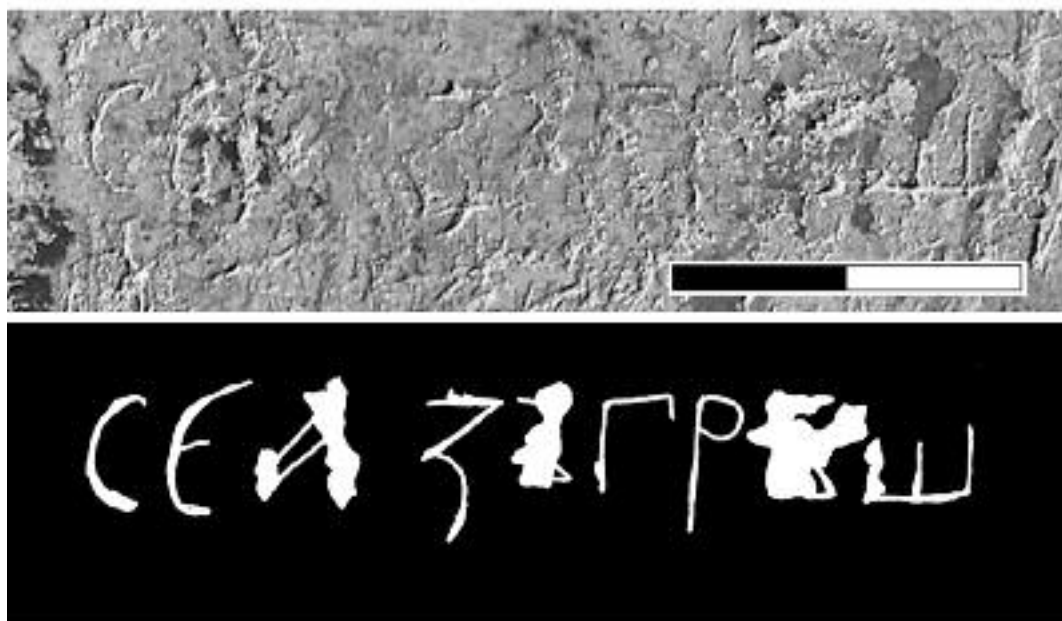
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4887, 2 – № 4888, 3 – № 4889, 4 – № 4890

1

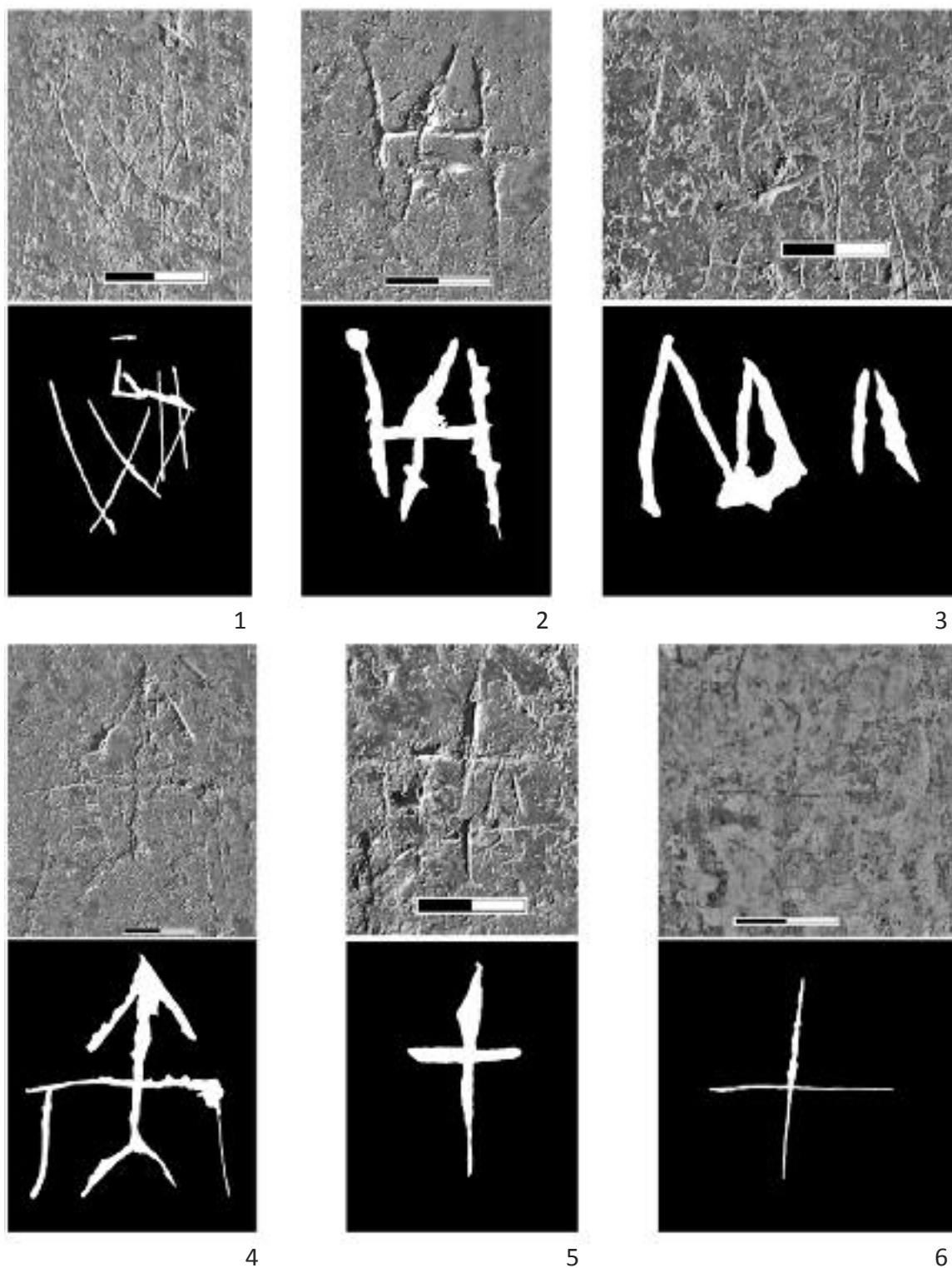
2

3

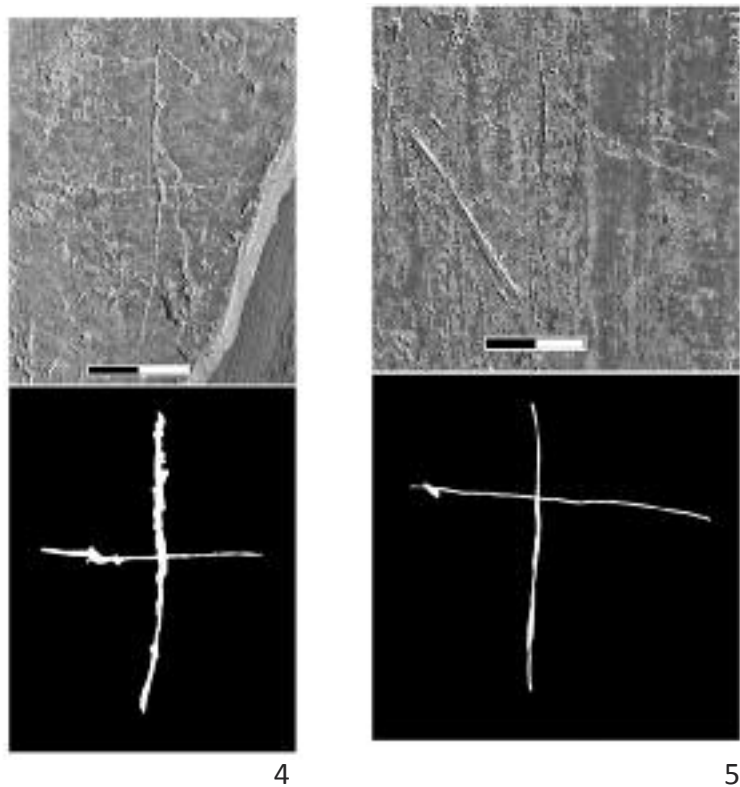
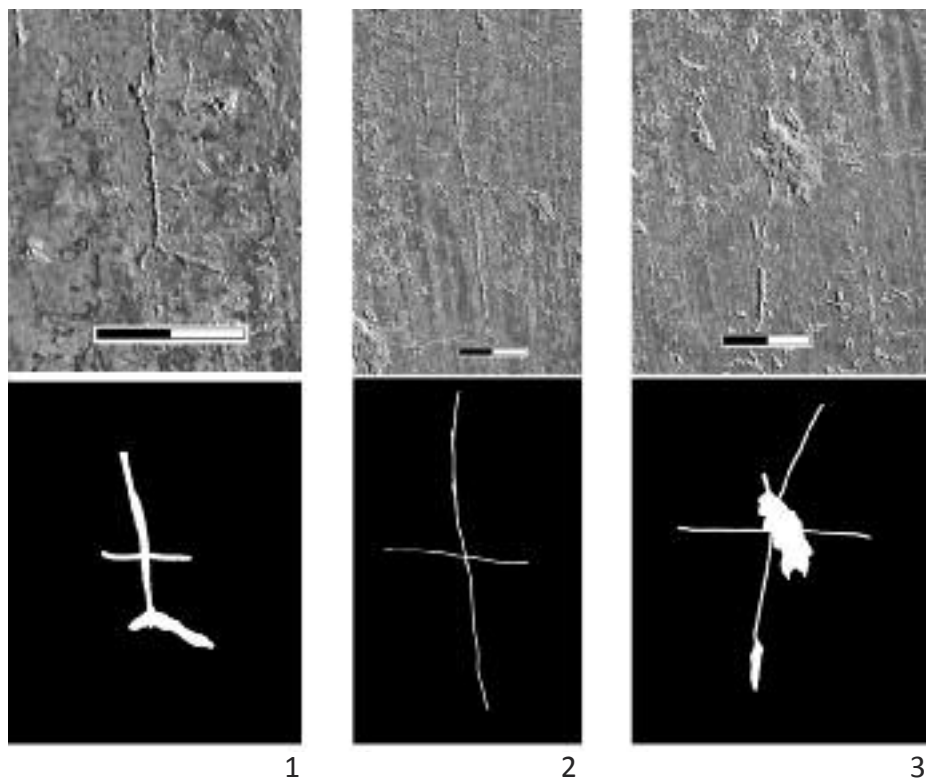
Таблиця СЛІІІ

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4891, 2 – № 4892, 3 – № 4893

Таблиця СЛІV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4894, 2 – № 4895, 3 – № 4896,
4 – № 4897, 5 – № 4898, 6 – № 4899

Таблиця CLV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4900, 2 – № 4901, 3 – № 4902,
4 – № 4903, 5 – № 4904

ГРАФІТІ ПІВНІЧНОЇ СТОРОНИ ЗАХІДНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ ГАЛЕРЕЇ

VII.1. Графіті на фресці з образом св. апостола Якова

Фреска розташована на східній площині арки-переходу від північного компартименту західної внутрішньої галереї до другого з півночі компартименту. Образ святого визначений на підставі іконографії та інформації графіті № 4905, що називає його ім'я. У фресці збереглась тільки права частина постаті святого від плеча до стопи, решта доповнена олійною фарбою XIX ст. Поверхня давнього тиньку XI ст. вкрита дрібними вибоями та подряпинами, у деяких місцях доволі щільними. На досліджуваній ділянці виявлено три графіті, яким надано номери 4905, 4906 та 4907 (табл. CLVII).

Графіті № 4905 (табл. CLVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 87 см від сучасної підлоги та 92 см від лівого ребра.

Опис. Складові напису виконані досить незграбно, вони пошкоджені вибоями та місцями затерті. Проте текст графіті читається досить впевнено як запис імені: *Иаковъ 'Яків'*.

Датування. Остання чверть XIII – початок XIV ст.; за формою написання в та з з петлями кутом вгору, а також а з трикутної форми язичком.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4906 (табл. CLVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 53 см від сучасної підлоги та 65 см від лівого ребра.

Опис. Ліва частина виконаного голкою дворядкового напису знищена обвалом тиньку, тому початкові літери обох рядків не збереглись:

--помознравѣ | --емѣданнѣ

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Г(оспод)и] помози раѣѣ [сво]емѣ Данилѣ.

Господи, помози рабу своєму Данилу.

Датування. Кінець XI – початок XII ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, нахиленої праворуч є, z-подібної з, м з верхніми засічками, п з виступом зверху, прямолінійної р з великою на весь рядок відкритою округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4907 (табл. CLVIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 72 см від сучасної підлоги та 89 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису доволі добра, він чітко читається:

гѣпомознравѣу

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози равоу.

Господи, помози рабу.

Датування. Остання чверть XII – початок XIII ст.; за формою написання *а* з видовженою спинкою, *в* з високою петлею, нахиленої ліворуч з з переломом, прямолінійної *р* з округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

VII.2. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска розташована у північно-східному куті північного компартименту західної внутрішньої галереї, на південній площині арки-переходу від цього компартименту до північної зовнішньої галереї. Нижня частина фрескового тиньку втрачена, вона доповнена вставкою з олійною фарбою XIX ст. Поверхня первісного тиньку вкрита дрібними вибоями та подряпинами. На досліджуваній ділянці виявлено одне графіті, яке отримало номер 4908 (табл. CLVII).

Графіті № 4908 (табл. CLIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 75 см від сучасної підлоги та 50 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера *А*.

Датування. Остання чверть XIII – кінець XV ст.; за формою написання *а* з трикутним язичком.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

VII.3. Графіті на фресці з зображенням Чесного хреста

Фреска розташована у південно-східному куті північного компартименту західної внутрішньої галереї, на західній площині арки-переходу від цього компартименту до північної внутрішньої галереї. Верхня частина фрески втрачена, відсутній давній тиньк біля ребра і в нижній частині; ці втрати доповнені олійним живописом XIX ст. Поверхня фрески вкрита дрібними вибоями, місцями доволі щільним, та подряпинами. На досліджуваній ділянці виявлено двадцять два графіті, які отримали номери 450, а також від 4909-го по 4929-й (табл. CLVII).

Графіті № 450 (табл. CLX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 153 см від сучасної підлоги та 55 см від лівого ребра.

Опис. Трирядковий напис виконаний доволі впевненою рукою, він чітко читається:

Ивань Коричицкій дяк року 1738.

Иван Коричицкий, дяк. Року 1738.

Особу автора наразі не ідентифіковано. Ймовірно, цей диякон належав до кліру Святої Софії.

Датування. 1738 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4909 (табл. CLIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 119 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекардини та символічної таблички над головою Ісуса Христа. Основа щогли спірається на двоступінчасту закриту Голгофу.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4910 (табл. CLIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 106 см від сучасної підлоги та 57 см від лівого ребра.

Опис. Обведений прямокутною рамкою напис в середній частині пошкоджений вибоями, які знищили частину його складових:

оу́хъ мѣнѣ грѣшъзникиоу | нжѣнвѣг-овоу вѣ грѣсѣхъ | жнѣзм--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Оу́хъ мѣнѣ грѣшъзникиоу и жѣи вѣ г[р]овоу вѣ грѣсѣхъ житѣ им[а]тѣ.

Ох мені, грішнику, тому, що в домовині з гріха жити.

Датування. Друга чверть XI – кінець XII ст.; за формою написання виконаної у три змахи зіркоподібної ж, в з виступом зверху, т з нижньою засічкою, ъ, ѣ та ш з верхніми засічками, р з округлою петлею та плавним вигином спинки, х у вигляді ножиць; найвірогідніше, третя чверть XII ст.; за типовістю поширення таких форм ж, т та х.

Категорія. Напис-покаяння.

Графіті № 4911 (табл. CLX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 112 см від сучасної підлоги та 19 см від лівого ребра.

Опис. На фресці простежуються літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)и, за якими помітна Д та неясні контури ще однієї літери за нею.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4912 (табл. CLXI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 78,5 см від сучасної підлоги та 64 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, складові напису простежуються доволі добре:

гн̄помознравоу своемоупе-зровн | -рѣшн-моу

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози равоу своемоу Пе[т]рови [г]рѣшн[о]моу.

Господи, помози рабу своєму, Петрові грішному.

Датування. Кінець XII – початок XIII ст.; за формою написання в з високою петлею, нахиленої ліворуч з із переломом, ѣ з виступом зверху, р з маленькою голівкою.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4913 (табл. CLXI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 92,5 см від сучасної підлоги та 56,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)и.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4914 (табл. CLXI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 78 см від сучасної підлоги та 58,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ІЄ.

Датування. Друга чверть XII – початок XV ст.; за формою написання вертикальної є та і з засічками.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4915 (табл. CLXI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 76 см від сучасної підлоги та 61,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці у два рядки прокреслені літери ZOI ZOH.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання нахилених ліворуч з із переломом та розвилкою; найвірогідніше, остання чверть XIII – кінець XV ст.; за типовістю поширення таких палеографічних ознак.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4916 (табл. CLXII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 120,5 см від сучасної підлоги та 7 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера Є.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання вертикальної є.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4917 (табл. CLXII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 94 см від сучасної підлоги та 15 см від лівого ребра.

Опис. Напис практично повністю знищений вибоями, збереглась тільки середня частина слова [с]воє[му] ‘своєму’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4918 (табл. CLXII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 99,5 см від сучасної підлоги та 20,5 см від лівого ребра.

Опис. Напис знищений вибоями, збереглась тільки частина фрази: Г(оспод)и пом[ози] ‘Господи, помози’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4919 (табл. CLXII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 96 см від сучасної підлоги та 26 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, складові напису простежуються добре:

гґнпомознравоу | своємоу конста^тн | ноу

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози равоу своємоу Константиноу.

Господи, помози рабу своєму Костянтину.

Датування. Кінець XI ст.; за формою написання а з видовженою вгору спинкою, в з округлою нижньою петлею та перекресленою о.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4920 (табл. CLXIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 88 см від сучасної підлоги та 66 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, складові напису простежуються досить добре:

гґнпомознравоу

З розбивкою на слова текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози равоу.

Господи, помози рабу.

Датування. Середина XII – початок XIII ст.; за формою написання в з округлою петлею та прямолінійною р з петлею кутом вперед.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4921 (табл. CLXIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 85 см від сучасної підлоги та 14 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ПОПЄ.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за формою написання п з виступом зверху.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4922 (табл. CLXIII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 84 см від сучасної підлоги та 56,5 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, на фресці читається слово Омєр ‘*Ὀμηρος, Гомер*’.

Найвірогідніше, автором напису був слов’янин, який намагався написати ім’я відомого грецького поета, імітуючи грецьке письмо.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання прямолінійної ρ з округло петлею.

Категорія. Окремі слова та словосполучення.

Графіті № 4923 (табл. CLXIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 57,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні фрескового тиньку прокреслена фігура, що має вигляд кола, всередині якого знаходиться знак, схожий на перегорнуту літеру γ з виконаною подвійною рисою щоглою. Від нижньої частини кола вниз відходять чотири довгі риси, овальні зовнішні та прямі середні. Ці лінії перетинають три горизонтальні, щоправда верхня та нижня співпадають з лінією рамки напису № 4910, тому встановити, чи вони теж відносяться до малюнка (коли лезо різця пішло лінією найменшого спротиву та зісковзнуло у вже наявні прорізи) чи ні, наразі складно через закриття цих ліній шпаклівкою. Тим не менше, добре помітно, що малюнок виник після напису.

Дуже схожа, проте простіша у виконанні, фігура виявлена на фасаді церкви Спаса на Берестові¹⁶³, вона була віднесена мною до категорії емблем. З огляду на подібність цих малюнків контурам людських фігур, більш вірогідним буде розглядати їх як антропоморфні зображення. Утім, значення цих малюнків наразі встановити складно.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів; найвірогідніше, третя чверть XII – кінець XVI ст.; за особливостями розташування та формою прорізів.

Категорія. Антропоморфні зображення.

Графіті № 4924 (табл. CLXIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 97 см від сучасної підлоги та 69 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні фрескового тиньку попри пошкодження вибоями можна розрізнити контури тіла тварини, що рухається вперед, хоча голова її повернута назад. З напіврозкритої пащі вгору висунутий довгий язик. Морда не деталізована, передана тільки контурно. Лапи непомірно маленькі порівняно з великим тілом. Загалом зображення нагадує не дуже вдало виконаний малюнок лева, що можна бачити на книжкових мініатюрах. Можливо, автор не зовсім вдало повторив те, що бачив у книжках.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зооморфні зображення.

Графіті № 4925 (табл. CLXV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 190 см від сучасної підлоги та 59 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери 0I, а під ними – ІВСМП.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер, передусім в та с, а також за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

¹⁶³ Графіті № 449: В.В. Корнієнко, *Корпус графіті церкви Спаса на Берестові (остання третина XI – перша третина XVIII ст.)*, К. 2013, с. 112, табл. СХІV, 1.

Графіті № 4926 (табл. CLXV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 70,5 см від сучасної підлоги та 35,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4927 (табл. CLXVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 67,5 см від сучасної підлоги та 37,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4928 (табл. CLXVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 102 см від сучасної підлоги та 37 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4929 (табл. CLXVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 23,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VII.4. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска розташована у південно-східному куті північного компартименту західної внутрішньої галереї, на північній площині арки-переходу від цього компартименту до другого з півночі. У нижній частині біля ребра давній тиньк втрачений, він доповнений вставкою з олійним живописом XIX ст. Поверхня фрески вкрита дрібними вибоями та подряпинами, частково закритими шпаклівкою. На досліджуваній ділянці виявлено два графіті, які отримали номери 4930 та 4931 (табл. CLVII).

Графіті № 4930 (табл. CLXVI, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 111 см від сучасної підлоги та 33 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на затерість складових, на фресці у верхньому рядку добре читається фраза: дни Авраама ‘дні Авраама’. У нижньому помітні літери МОРП, які можна розглядати як фразу: мор п{o} ‘мор по’.

З уваги на згадку “днів Авраама” можна присутити, що автор напису спробував відтворити біблійний текст, де це словосполучення зустрічається.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Цитати та посилання на твори книжної писемності.

Графіті № 4931 (табл. CLXVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 144,5 см від сучасної підлоги та 33 см від правого ребра.

Опис. На поверхні фрески читається у верхньому рядку фраза: попъ Андреи ‘*нип Андрій*’. За нею помітні літери ІК. Складові нижнього рядка пошкоджені настільки, що впевненій ідентифікації не підлягають.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

VII.5. Графіті на фресці з образом св. Капітона

Фреска розташована на західній площині арки-переходу від північного компартименту західної внутрішньої галереї до другого з півночі компартименту. Образ святого Капітона ідентифікується за іконографією на підставі аналогії зображенню св. Капітона у південній внутрішній галереї¹⁶⁴. У нижній частині біля правого та лівого ребра давній тиньк втрачений, він доповнений вставкою з олійним живописом XIX ст. Поверхня ж тиньку XI ст. вкрита дрібними вибоями та подряпинами, сильно затерта. На досліджуваній ділянці виявлено дванадцять графіті, які отримали номери від 4932-го по 4943-й (табл. CLVII).

Графіті № 4932 (табл. CLXVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 105 см від сучасної підлоги та 96 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження тиньку, складові напису простежуються доволі чітко:

Гґнпомози рабоу своемуу | пав-лоу павъльпъсалъ | вънеделоу

З розбивкою на слова та відновленням втраченого фрагмента текст виглядає таким чином:

Г(оспод)и помози рабоу своемуу Пав[ъ]лоу Павъль пъсалъ въ неделоу.

Господи, помози рабу своему Павлу. Павло писав у неділю.

Датування. Остання чверть XII – перша третина XIII ст.; за формою написання в з високою петлею та виступом зверху, вертикальної або нахиленої праворуч є, нахиленої праворуч з із розвилкою, прямолінійної ρ з округлою петлею, яка повністю знаходиться у рядку.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4933 (табл. CLXVIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 121 см від сучасної підлоги та 76 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні фрески простежуються три літери І у верхньому рядку, літера К у середньому та літери ІЛДІЮОР у нижньому.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Написи, зміст яких не встановлений.

¹⁶⁴ Н.В. Герасименко, А.В. Захарова, В.Д. Сарабьянов, *Op. cit.*, с. 43–44; Н. Никитенко, В. Корниенко, *Собор святых...*, с. 114, 293, рис. 131.

Графіті № 4934 (табл. CLXVIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 157,5 см від сучасної підлоги та 63,5 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні фрески виконаний запис імені Іванъ ‘Іван’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4935 (табл. CLXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 118 см від сучасної підлоги та 97,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери NAT.

Датування. Кінець XVII – початок XVIII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4936 (табл. CLXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 77 см від сучасної підлоги та 20 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ABVG.

Датування. Середина XI – кінець XIII ст.; за формою написання а з округлою петлею, в та г з виступом зверху.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4937 (табл. CLXIX, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 111 см від сучасної підлоги та 16 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4938 (табл. CLXIX, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 112 см від сучасної підлоги та 13 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, основа щогли якого спирається на двоступінчасту відкриту донизу Голгофу. Автор не завершив малюнок, прокресливши тільки праву сторону Голгофи.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

Графіті № 4939 (табл. CLXIX, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 56 см від сучасної підлоги та 44,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційною формою скорочення слова-звернення Г(оспод)и ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4940 (табл. CLXX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 110,5 см від сучасної підлоги та 18 см від лівого ребра.

Опис. На фресці, незважаючи на дрібні пошкодження тиньку, простежуються складові дворядкового напису:

Подъка и ψ(αλ)ъ.

Подка, який {це} писав.

Датування. Початок XII – кінець XV ст.; за формою написання α з опуклою петлею, δ з довгими ніжками, и з горизонтальною перемичкою, κ зі зменшеним верхом, ъ з вертикальною щоголюю; найвірогідніше, кінець XIII – кінець XV ст.; за типовістю поширення таких форм літер.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4941 (табл. CLXX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 110,5 см від сучасної підлоги та 18 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта та пошкоджена вибоями, які нині зашпакльовані. У верхньому рядку помітні літери ΓΟЖН, у нижньому – ΜΗ. Вочевидь, це частина більшого за обсягом тексту.

Датування. Друга чверть XI – перша третина XIII ст.; за формою написання простого ж.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4942 (табл. CLXXI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 87 см від сучасної підлоги та 13 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування видряпаного голкою малюнку сильно затерта, права нижня частина знищена обвалом тиньку. Утім, на фресці добре простежується зображення святого, що тримає в лівій руці хрест, а правою притискає до грудей Євангеліє. На обличчі позначені тільки очі.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Зображення ангелів та святих.

Графіті № 4943 (табл. CLXXI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 115 см від сучасної підлоги та 14 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, його початок знищений обвалом тиньку, тож частина літер не збереглась:

---омознрѣвжсвоємжсемеонѸ | нс--асоѳне

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Γ(оспод)и] [п]омози рѣвж своємж СемеонѸ и С(ва)[тѣ]ѧ Соѳіе.

Господи, помози рабу своєму Симону, та Свята Софіє.

Датування. Середина XI – середина XII ст.; за формою написання α з опуклою петлею, в з виступом зверху та округлою петлею, вертикальної є, нахиленої ліворуч з із переломом та простої ж.

Категорія. Молитовний напис.

VII.6. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска розташована у північно-східному куті третього з півночі компартименту західної внутрішньої галереї, на південній площині арки-переходу між ним та другим з півночі компартиментом. Від первісного тиньку XI ст. збереглась тільки невелика ділянка в середній частині, ближче до кута. Решту поверхні стіни займає олійний живопис XIX ст. На досліджуваній ділянці виявлено три графіті, які отримали номери від 4944-го по 4946-й (табл. CLVII).

Графіті № 4944 (табл. CLXXII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 75 см від сучасної підлоги та 54 см від лівого ребра.

Опис. На поверхні фрески великими літерами був виконаний запис особового та родового імені автора. Перше збереглося повністю – Шимофєи ‘Тимофій’, а від другого, через обвал тиньку, залишилось тільки закінчення – (...)нъски.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

Графіті № 4945 (табл. CLXXII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 78 см від сучасної підлоги та 48 см від лівого ребра.

Опис. Згаданий вище напис пошкодив інший, виконаний набагато меншими літерами, проте його текст може бути повністю реконструйований:

Пом’яни раба Божия Феѡдора.

Пом’яни раба Божого Федора.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4946 (табл. CLXXII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 108 см від сучасної підлоги та 66 см від лівого ребра.

Опис. Ліва частина напису знищена обвалом тиньку, збереглося тільки закінчення імені [Вл]аки ‘Власій’ та ім’я Феѡдѡ ‘Федір’.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам’ятний напис.

VII.7. Графіті на фресці з зображенням св. Йоанна Милостивого (?)

Фреска розташована у північно-східному куті третього з півночі компартименту західної внутрішньої галереї, на західній площині арки-переходу між ним та приділом св. Петра і Павла. Від первісного тиньку XI ст. збереглась тільки невелика ділянка на висоту від підлоги до поясу постаті святого, а шириною від кута до правого краю постаті. Решту поверхні стіни займає олійний живопис XIX ст., що ідентифікує образ як св. Іпатія. Фресковий образ ідентифікований на підставі інформації

графіті № 4949. На досліджуваній ділянці виявлено п'ятнадцять графіті, які отримали номери від 4947-го по 4961-й (табл. CLVII).

Графіті № 4947 (табл. CLXXIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 153 см від сучасної підлоги та 28 см від правого ребра.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку, проте за збереженими фрагментами слів та тим фактом, що автор цього тексту залишив свій автограф також у північній сходовій вежі, текст впевнено реконструюється як запис особового та родового імені автора: И[сиф] Грѣко[вич] 'Йосип Грукович'.

Йосип Грукович був першим ігуменом невеликого (на 5 ченців) монастиря, створеного у 1635 р. за фундацією дружини брацлавського підкоморія Вільгельма Стеткевича Анни Огінської у власному маєтку при церкві Святої Трійці в Прилуках поблизу Мінська¹⁶⁵.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4948 (табл. CLXXIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 77 см від сучасної підлоги та 75 см від правого ребра.

Опис. На поверхні фрески простежується малюнок людини в профіль, з довгим витягнутим вгору носом на недеталізованому обличчі. У лівій випростаній руці він тримає трикутної форми сітчасту фігуру, а в правій, відведеній назад, ніби замахуючись, овальної форми предмет, схожий на лопать весла. Над головою зображення прокреслені якісь знаки, що нагадують літери.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Сюжетні зображення.

Графіті № 4949 (табл. CLXXIV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 77 см від сучасної підлоги та 75 см від правого ребра.

Опис. Незважаючи на легку затертість тиньку, на його поверхні чітко читається підпис до образу: агнос Иванъ 'святий Иван'.

Доволі прикметним є змішування грецьких та кирилических слів у тексті.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIV ст.; за формою написання в з переломом при щоглі, г з виступом зверху та з з високою петлею; найвірогідніше, остання чверть XIII – перша чверть XIV ст.; відповідно до типовості поширення таких форм літер.

Категорія. Підпис до фрескового образу.

Графіті № 4950 (табл. CLXXIV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 64 см від сучасної підлоги та 57 см від правого ребра.

¹⁶⁵ Митрополит Макарій (Булгаков), *История русской церкви*, т. 9, [електронний ресурс], режим доступу: <http://libclub.net/M/MakariyMitropolit/MakariyMitropolit-93-66.htm>.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, проте його текст може бути впевнено реконструйований:

Г(оспод,)и помози раб[оу].

Господи, помози рабу.

Датування. Середина XII ст.; за формою написання в та прямолінійної р з петлями кутом вперед.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4951 (табл. CLXXIV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 66 см від сучасної підлоги та 27,5 см від правого ребра.

Опис. Права частина напису знищена обвалом тиньку, простежуються тільки літери МОВ та нарядкова Н.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4952 (табл. CLXXV, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 57,5 см від сучасної підлоги та 67 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно затерта, простежуються тільки дві виконані голкою літери ЛЛ.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4953 (табл. CLXXV, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 60 см від сучасної підлоги та 23 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений шестикінецьний хрест, що складається зі щогли, перекладки та символічної таблички над головою Ісуса Христа.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теоніограми.

Графіті № 4954 (табл. CLXXV, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 63,5 см від сучасної підлоги та 36 см від правого ребра.

Опис. На фресці подвійними незамкненими рисками прокреслений чотирико- нечний хрест.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теоніограми.

Графіті № 4955 (табл. CLXXV, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 70 см від сучасної підлоги та 24 см від правого ребра.

Опис. На фресці подвійними незамкненими рисками прокреслена щогла неза- вершеного малюнка хреста.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теоніограми.

Графіті № 4956 (табл. CLXXV, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 58,5 см від сучасної підлоги та 36,5 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери WZ.

Датування. Остання чверть XIII – кінець XV ст.; за формою написання нахиленої ліворуч з із переломом та w-подібною ѿ.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4957 (табл. CLXXV, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 102 см від сучасної підлоги та 38 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера Y.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4958 (табл. CLXXVI, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 50,5 см від сучасної підлоги та 67 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, тому більша частина його складових знищена:

-----оуис---моу | -----тневн

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів наявний текст виглядає таким чином:

... [пом]ози с[воє]моу ... [Игна]тиеви.

... *поможі своєму ... Гнатові.*

Датування. Друга чверть XI – перша чверть XIV ст.; за формою написання вертикальної з із переломом та в з переломом при щоглі.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4959 (табл. CLXXVI, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 72 см від сучасної підлоги та 29 см від правого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена іншим текстом (№ 4960), а закінчення знищене обвалом тиньку. Проте наявна частина тексту може бути прочитана:

Помъани Г(оспод)и р[д]ва ...

Пом'яни, Господи, раба...

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4960 (табл. CLXXVI, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 72,5 см від сучасної підлоги та 29 см від правого ребра.

Опис. На поверхні фрески прокреслені дві літери A, Y та скісна ще однієї літери, A або M. Найвірогідніше розглядати першу літеру A як ініціал автора графіті, а наступні – як запис року аψ/м '1730/40', одиниці якого знищені обвалом тиньку.

Датування. 1730-ті – 1740-ві рр.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4961 (табл. CLXXVII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 159 см від сучасної підлоги та 44 см від правого ребра.

Опис. На фресці прокреслений простий чотириконечний хрест.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VII.8. Графіті на фресці з образом св. Марка

Фреска розташована у південно-східному куті третього з півночі компартименту західної внутрішньої галереї, на західній площині арки-переходу між ним та приділом св. Петра і Павла. Від первісного тиньку XI ст. збереглась тільки невелика ділянка на висоту від підлоги до поясу постаті святого, а шириною від кута до середини краю постаті. Решту поверхні стіни займає олійний живопис XIX ст., що ідентифікує образ як св. Марка. На досліджуваній ділянці виявлено чотирнадцять графіті, які отримали номери від 4962-го по 4975-й (табл. CLVII).

Графіті № 4962 (табл. CLXXVII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 90 см від сучасної підлоги та 62,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера К.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4963 (табл. CLXXVII, 3)

Розташування. Знаходиться на висоті 84,5 см від сучасної підлоги та 66 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера В.

Датування. Друга чверть XI – середина XII ст.; за формою написання в з нижньою петлею кутом вперед.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4964 (табл. CLXXVII, 4)

Розташування. Знаходиться на висоті 132 см від сучасної підлоги та 38,5 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена літера К.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за формою прорізів.

Категорія. Абетки, склади та окремі літери.

Графіті № 4965 (табл. CLXXVII, 5)

Розташування. Знаходиться на висоті 67,5 см від сучасної підлоги та 53 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслені літери ГН, що є традиційним скороченням слова-звернення Г(оспод)и ‘Господи’.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою написання и з горизонтальною перемичкою та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4966 (табл. CLXXVII, 6)

Розташування. Знаходиться на висоті 117 см від сучасної підлоги та 74 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслена видовжена фігура у формі овалу з гострою ніжкою.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Емблеми.

Графіті № 4967 (табл. CLXXVIII)

Розташування. Знаходиться на висоті 99 см від сучасної підлоги та 67 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена, внаслідок чого простежуються тільки його окремі складові:

vekaτ---η---- | ο----η----ο--- | ----τσου----λ- | η-εκ-ο-----
κεη---οβο-----βοιθκ | ο----ο----- | ο-----ο---υ | το---ο-----

Через значні втрати реконструкція тексту ускладнена.

Датування. Друга чверть XI – кінець XIII ст.; за хронологією грекомовних написів Софії Київської.

Категорія. Фрагмент напису.

Графіті № 4968 (табл. CLXXIX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 103 см від сучасної підлоги та 65 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена вибоями, тому частина його складових не простежується:

πομιλζιμ--цк¹⁶⁶-

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

Πομιλζιμ м[та ΙΑ]цк[α].

Помилуй мене, Яцка.

Датування. Кінець XV – кінець XVI ст.; за формою прорізів та структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4969 (табл. CLXXIX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 110 см від сучасної підлоги та 69 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису доволі добра, його складові чітко читаються:

γ̄η̄πομ̄οζ̄ν̄ρᾱβο̄υ | βο̄ῡσο̄ε̄μο̄-νο̄ᾱνο̄ῡ

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

¹⁶⁶ Літери цк виконані з інверсією.

Г(оспод)и помози рабоу/боу/ соємо[у] Иоану.

Господи, помози рабу своєму, Иоанну.

Датування. Друга чверть XI – початок XIV ст.; за формою написання а з опуклою петлею та верхньою засічкою, нахилених праворуч є та з із розвилкою, прямолінійної р з округлою петлею.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4970 (табл. CLXXX, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 118 см від сучасної підлоги та 70 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису сильно пошкоджена вибоями, тому частина його складових не простежується:

Г-нпомознрабу | -воємо-ар- | -о--- | грѣше--м--

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

[Г](оспод)и помози рабу [с]воємо[у] [М]ар[тин]о[ви] грѣше[но]м[оу].

Господи, помози рабу своєму, Мартинові грішному.

Датування. Друга чверть XI – перша чверть XIII ст.; за формою написання а з опуклою петлею та верхньою засічкою, нахилених праворуч є та з із розвилкою, прямолінійної р з петлею кутом вгору, и та ш з верхніми засічками.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4971 (табл. CLXXX, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 127,5 см від сучасної підлоги та 69 см від лівого ребра.

Опис. Незважаючи на пошкодження виконаного дрібними літерами напису, його складові добре простежуються:

єкѣѣѣѣѣ

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст може бути представлений таким чином:

єкѣѣѣ п(сал)ѣ.

Єкѣѣ писав.

Датування. Друга третина XII ст.; за формою написання нахиленої ліворуч є, к з верхніми засічками та ч у вигляді пласкої чаші.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4972 (табл. CLXXXI)

Розташування. Знаходиться на висоті 160 см від сучасної підлоги та 65 см від лівого ребра.

Опис. Збереженість напису добра, його складові чітко читаються:

Былѣимѣкан | монахкаріон | дѣпз

З розбивкою на слова виглядає таким чином:

Был(и) тѣт Имедкан монах Каріон дѣпз.

Були тут Имедкан, монах Каріон. 1687.

Датування. 1687 р.; за прямим датуванням.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4973 (табл. CLXXXII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 136 см від сучасної підлоги та 56 см від лівого ребра.

Опис. Ліва частина напису не збереглась внаслідок обвалу давнього тиньку:

--Δρνα τρετῆα° | прєспависѧ рабѧ Бѧї | тараси' Уставниѧ

З відновленням втрачених фрагментів текст виглядає таким чином:

... [єн]варна третяго прєспависѧ рабѧ Б(о)жи(и) Тарасии Уставнин.

... січня третього прєспависѧ раб Божий Тарасій Уставнін.

Особу автора наразі не ідентифіковано.

Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за скорописними формами написання літер та формою прорізів.

Категорія. Пам'ятний напис.

Графіті № 4974 (табл. CLXXXII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 64,5 см від сучасної підлоги та 57,5 см від лівого ребра.

Опис. Поверхня стіни в місці розташування напису пошкоджена, проте можемо розібрати частину молитовного звернення: Г(оспод)и по[мози] 'Господи, поможи'.

Датування. Друга чверть XI – кінець XV ст.; за структурою формули.

Категорія. Молитовний напис.

Графіті № 4975 (табл. CLXXXIII, 1)

Розташування. Знаходиться на висоті 82 см від сучасної підлоги та 74 см від лівого ребра.

Опис. На фресці прокреслений чотириконечний хрест, основа щогли якого спирається на двоступінчасту відкриту донизу Голгофу. Вершина щогли та кінці перекладини розширюються у вигляді трикутників.

Датування. Друга чверть XI – кінець XVI ст.; за формою прорізів.

Категорія. Хрести, монограми, теонімограми.

VII.9. Графіті на фресці з зображенням орнаменту

Фреска розташована у південно-східному куті третього з півночі компартименту західної внутрішньої галереї, на північній площині арки-переходу між ним центральним компартиментом. Від давнього тиньку збереглась ділянка у середній частині фрески, оточена олійним живописом XIX ст. На досліджуваній ділянці виявлено одне графіті, яке отримало номер 4976 (табл. CLVII).

Графіті № 4976 (табл. CLXXXIII, 2)

Розташування. Знаходиться на висоті 118 см від сучасної підлоги та 33,5 см від правого ребра.

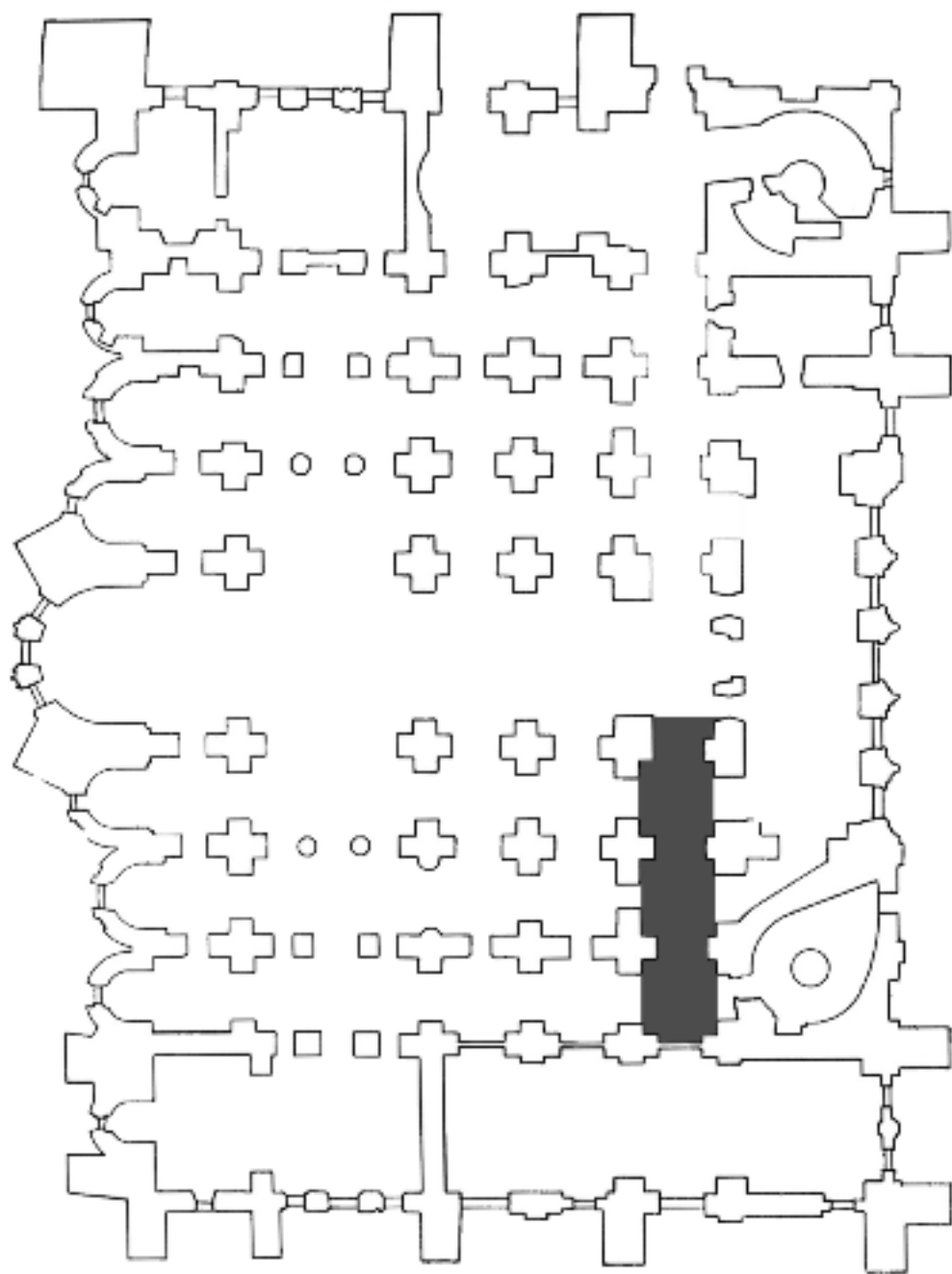
Опис. Збереженість напису доволі добра, він чітко читається:

Сп(а)си Г(осподи).

Спаси, Господи.

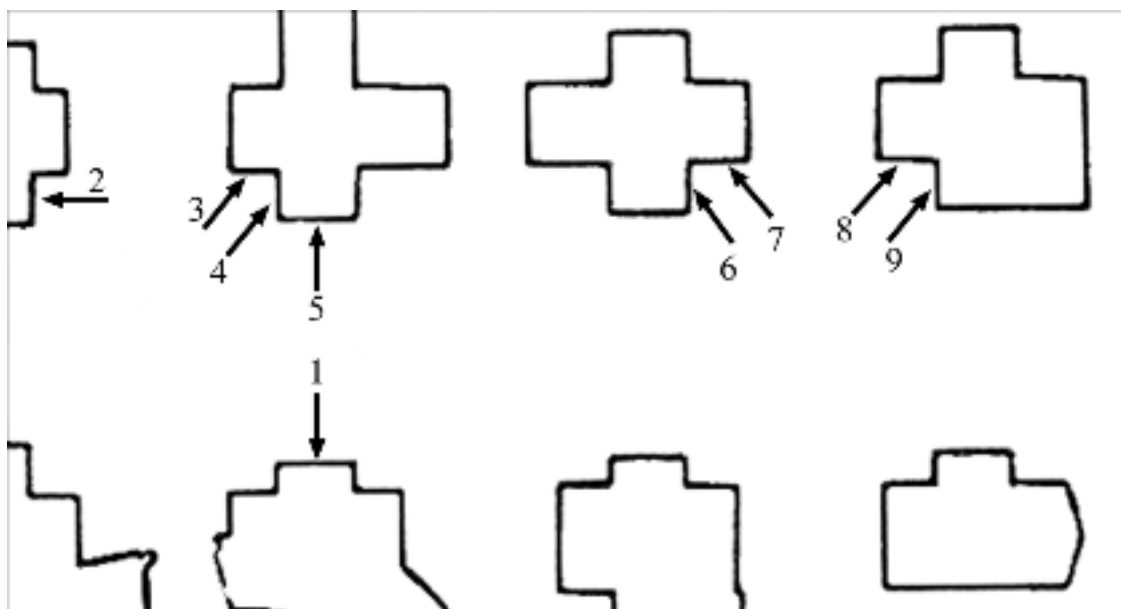
Датування. Кінець XVI – кінець XVII ст.; за структурою формули та формою прорізів.

Категорія. Молитовний напис.

Таблиця СLVI

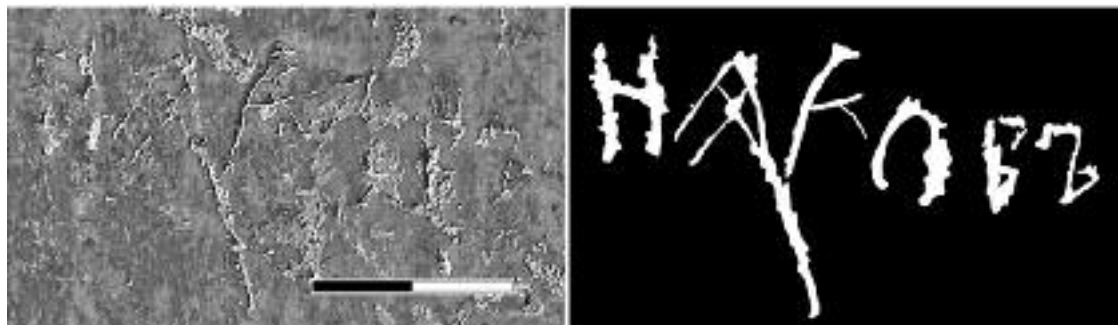
Схема першого поверху Софійського собору. Сірим кольором виділений архітектурний об'єм північної частини західної внутрішньої галереї

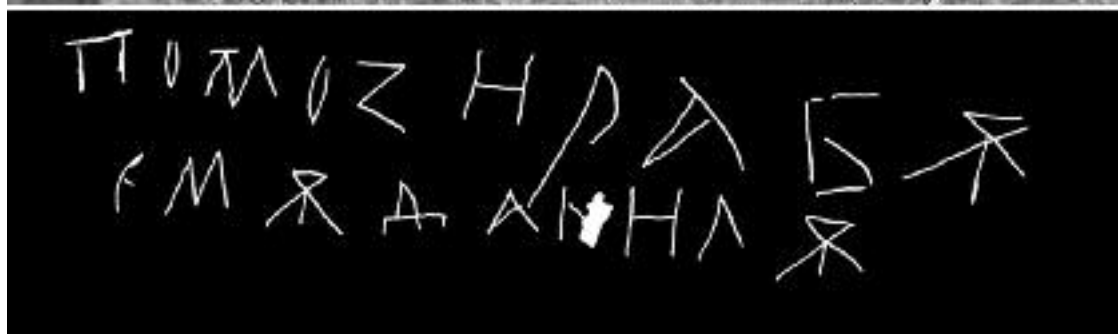
Таблиця CLVII

Схема північної частини західної внутрішньої галереї з позначенням місця розташування графіті:

- 1** – №№ 4905–4907; **2** – № 4908; **3** – №№ 450, 4909–4929; **4** – №№ 4930–4931;
5 – №№ 4932–4943; **6** – №№ 4944–4946; **7** – №№ 4947–4961; **8** – №№ 4962–4975;
9 – № 4976

1

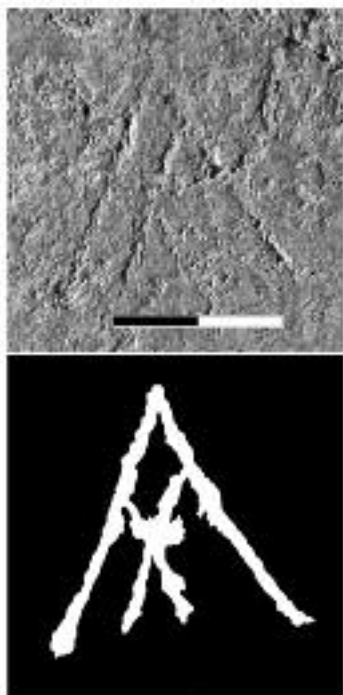
2

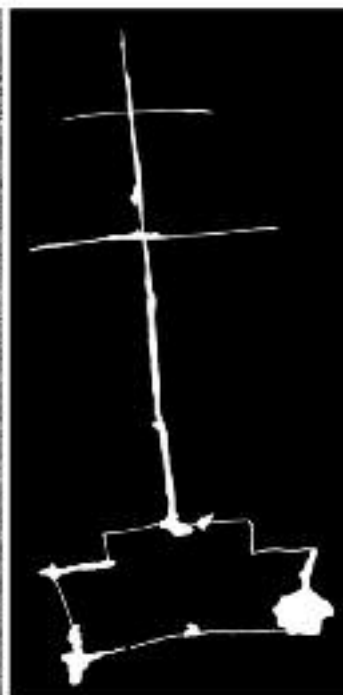
3

Таблиця CLVIII

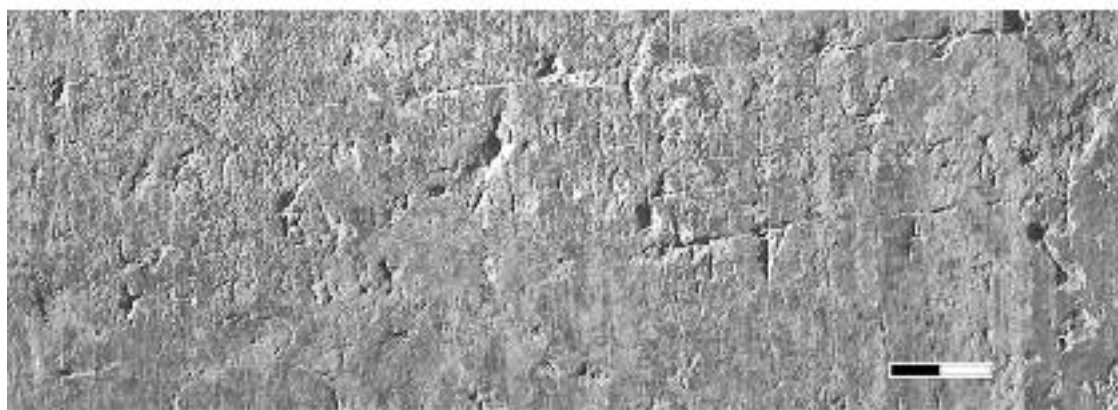
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4905, 2 – № 4906, 3 – № 4907

1

2

3

Таблиця CLIX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4908, 2 – № 4909, 3 – № 4910

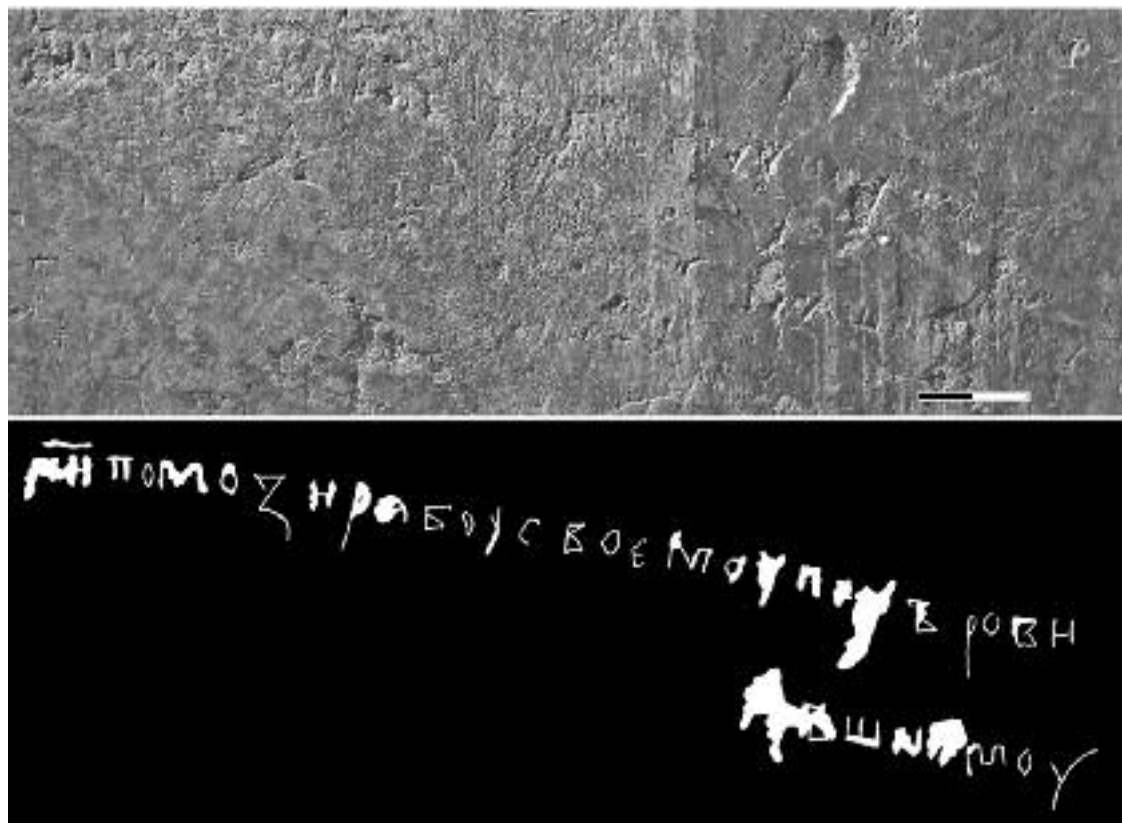
1

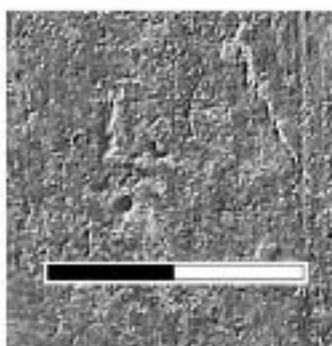
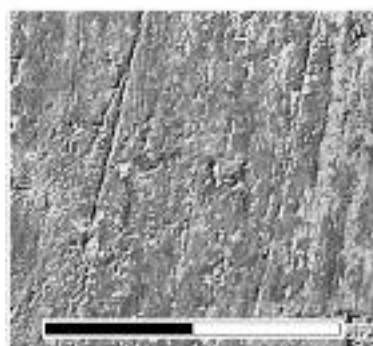
2

Таблиця CLX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 450, 2 – № 4911

1

2

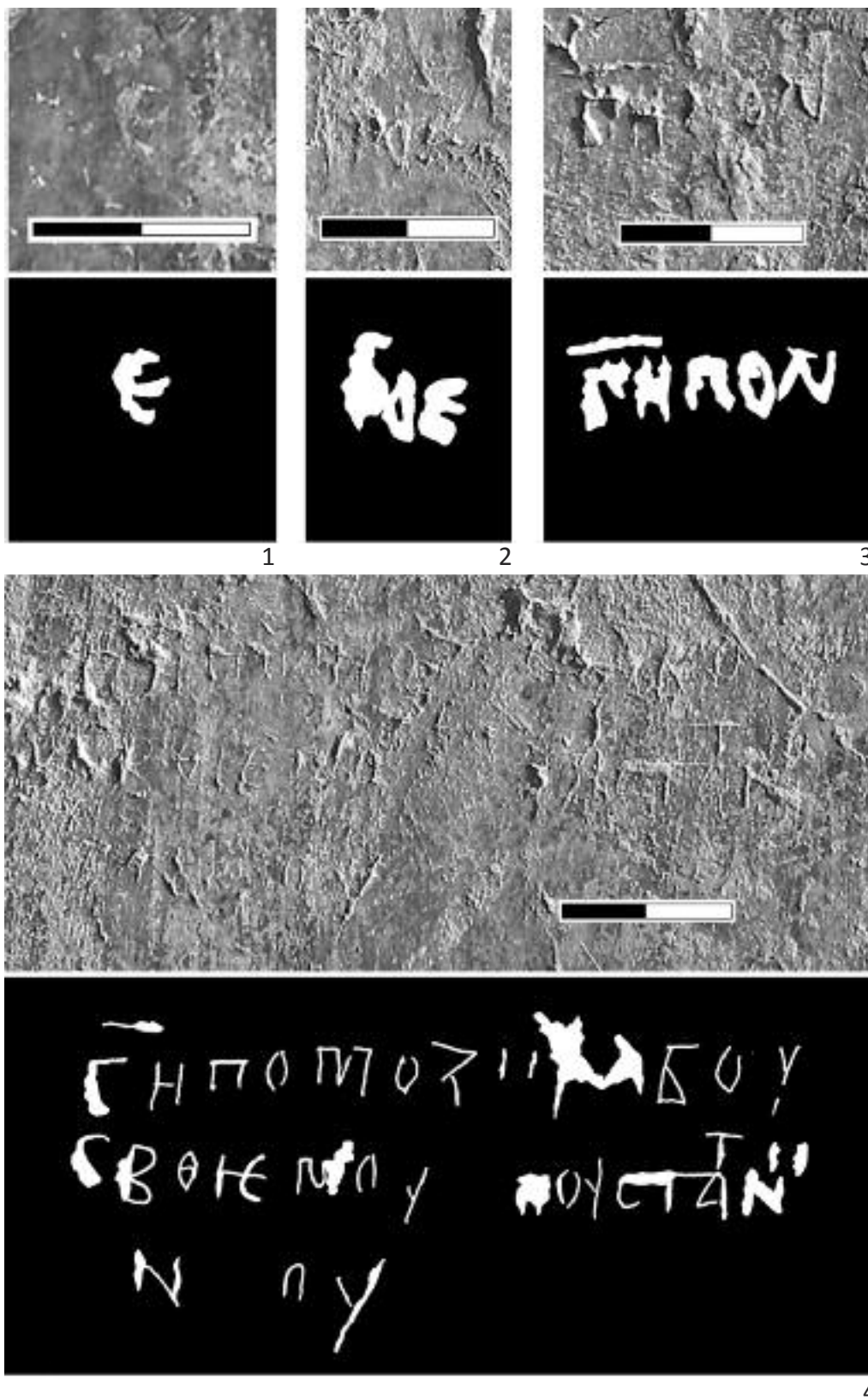
3

4

Таблиця CLXI

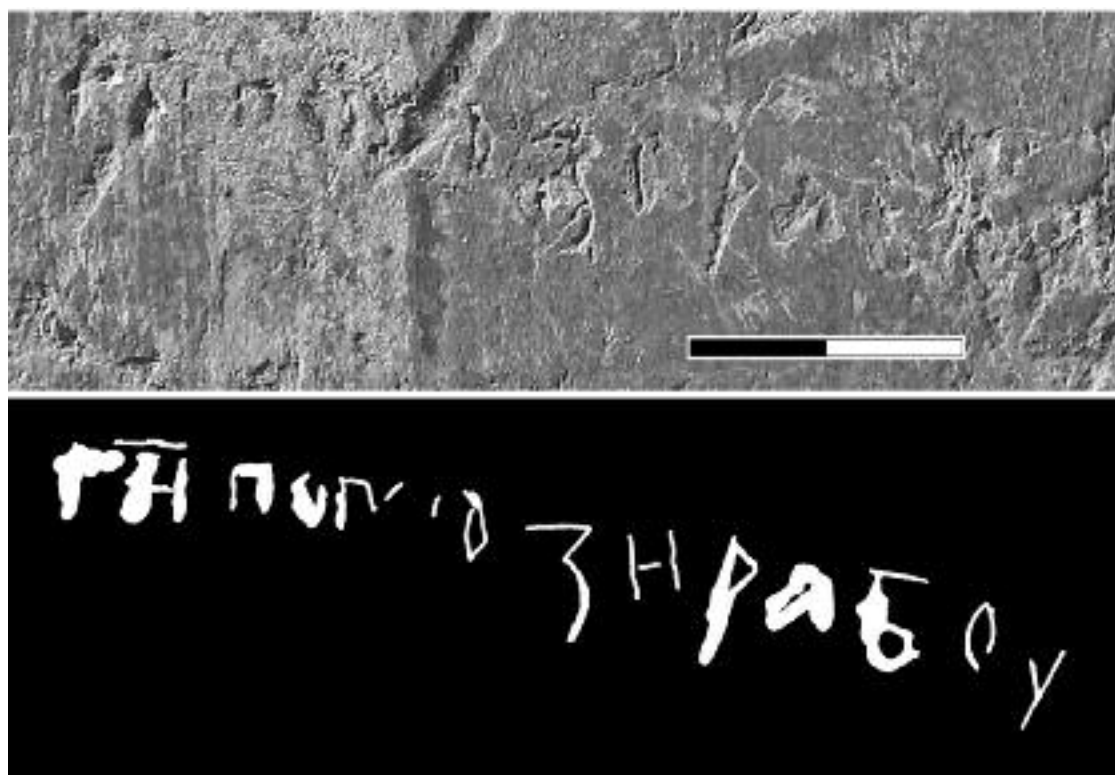
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4912, 2 – № 4913, 3 – № 4914, 4 – № 4915

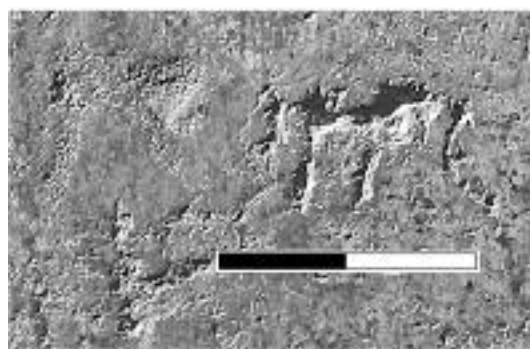
Таблиця CLXII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4916, 2 – № 4917, 3 – № 4918, 4 – № 4919

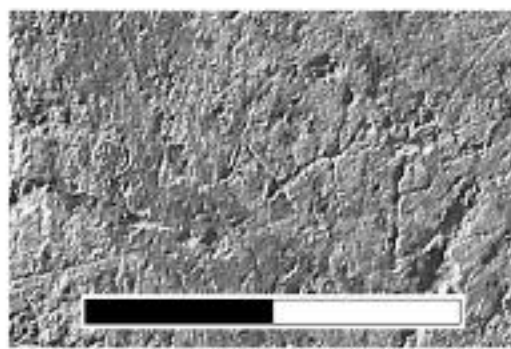

1

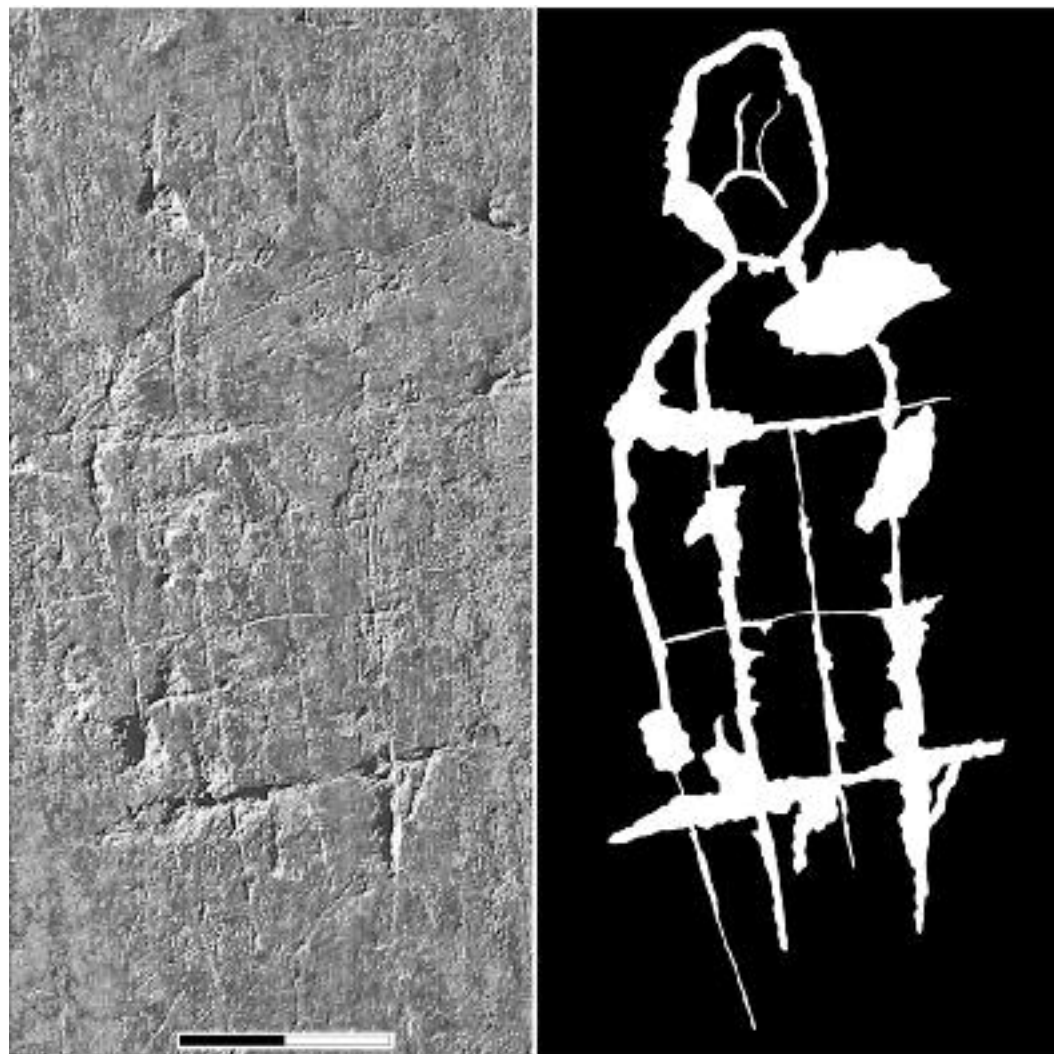
2

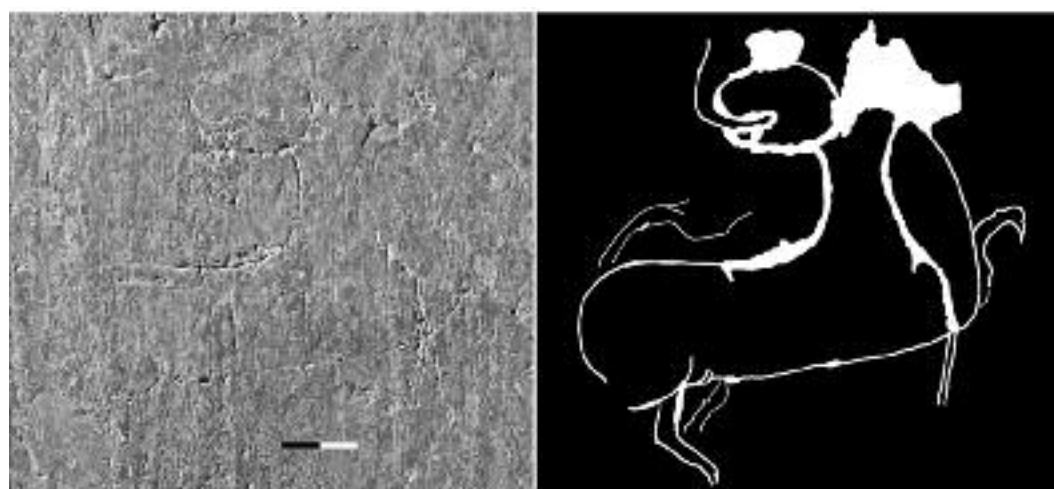
3

Таблиця CLXIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4920, 2 – № 4921, 3 – № 4922

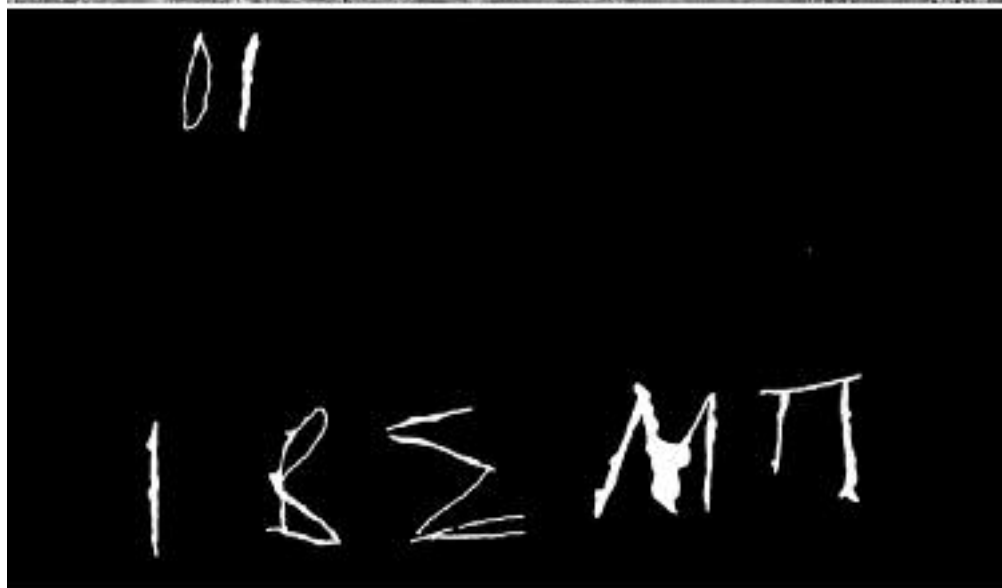
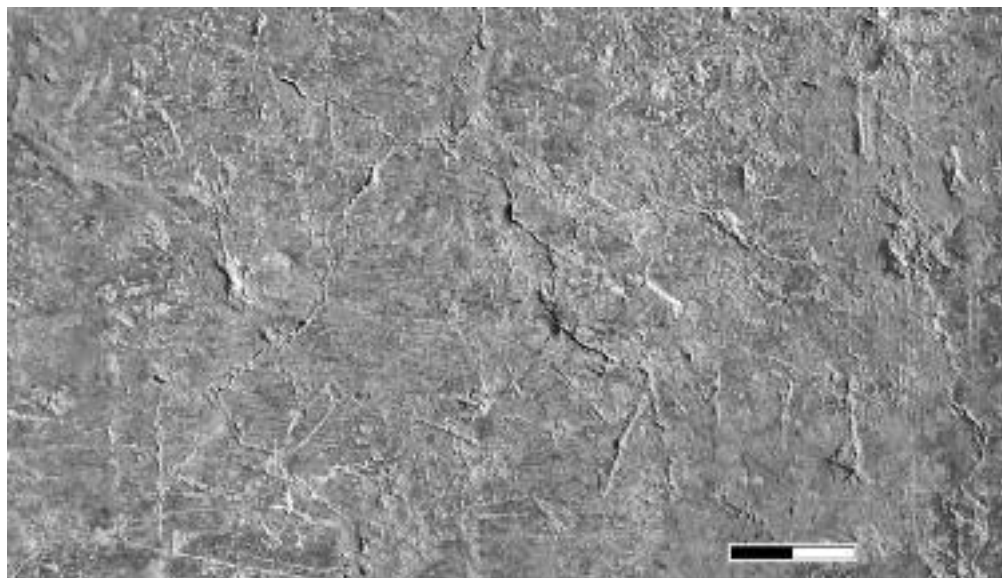
1

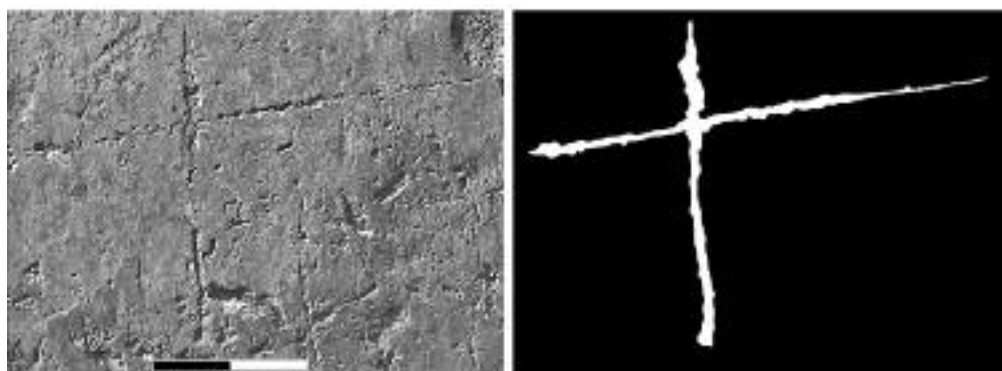
2

Таблиця CLXIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4923, 2 – № 4924

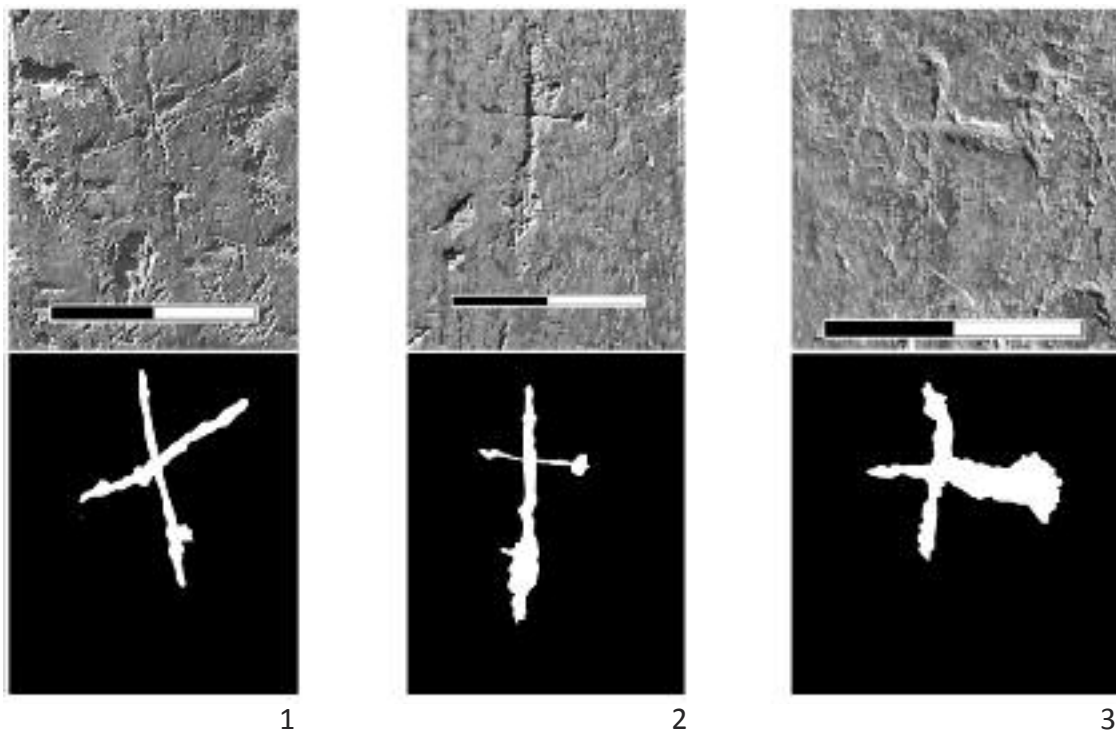
1

2

Таблиця CLXV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4925, 2 – № 4926

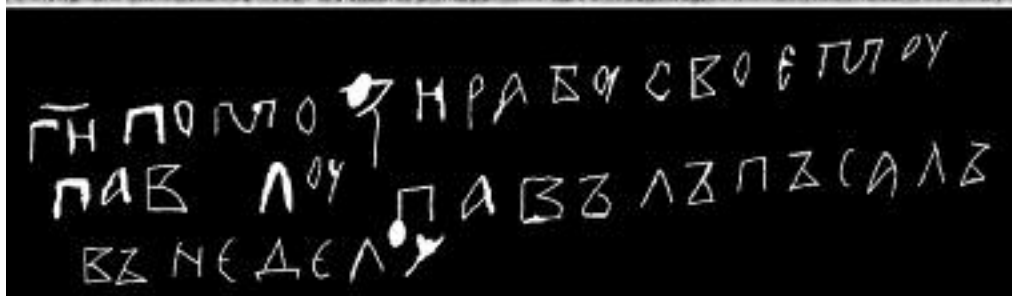
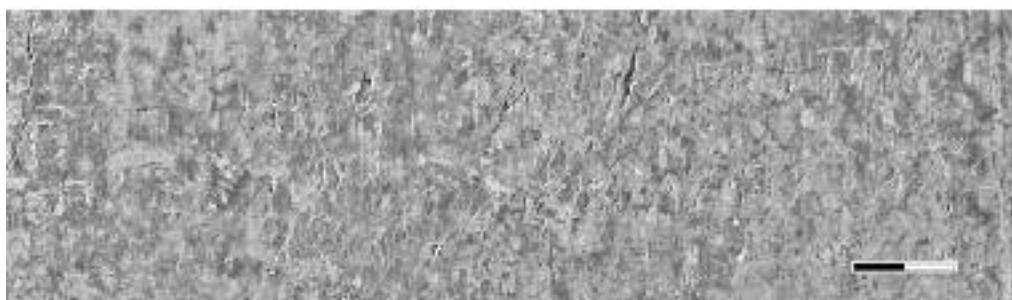

Таблиця CLXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4927, 2 – № 4928, 3 – № 4929, 4 – № 4930

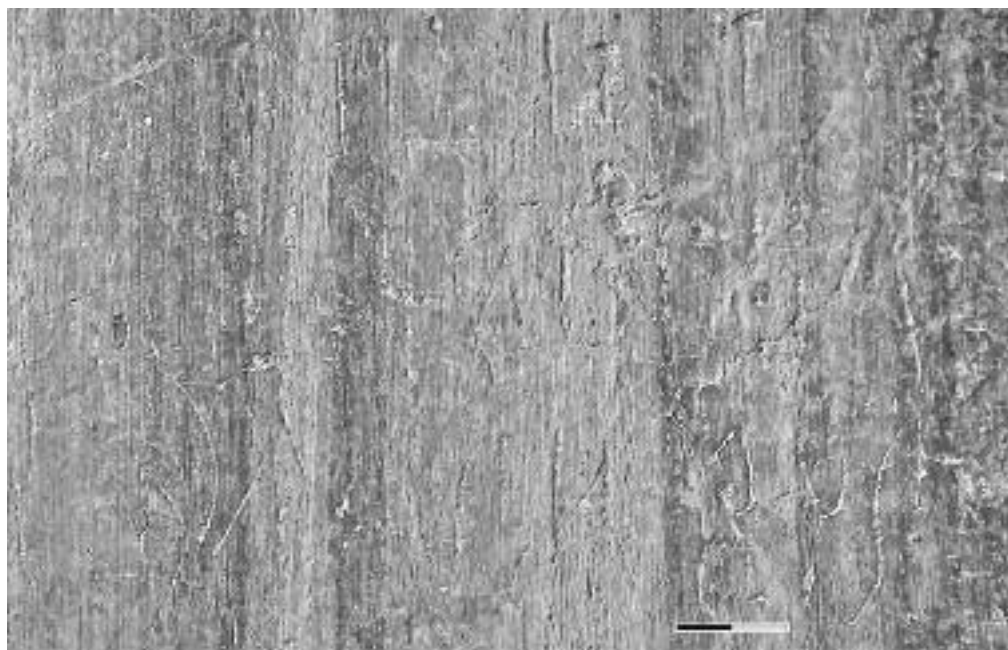
1

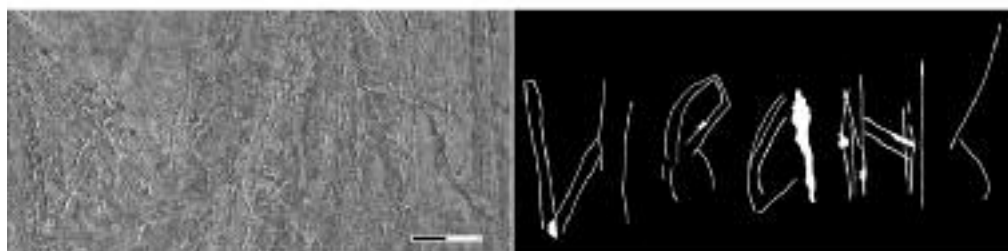
2

Таблиця CLXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4931, 2 – № 4932

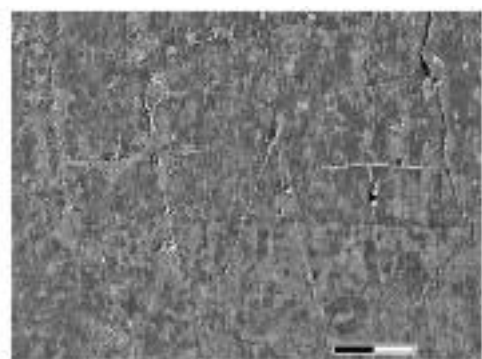
1

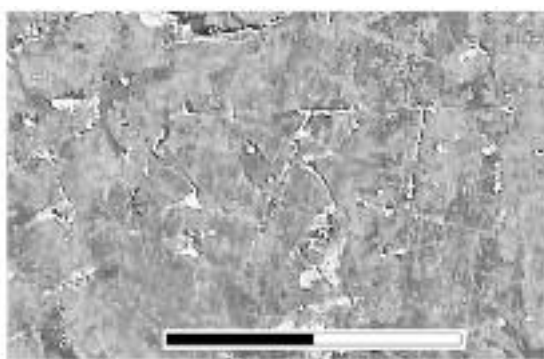
2

Таблиця CLXVIII

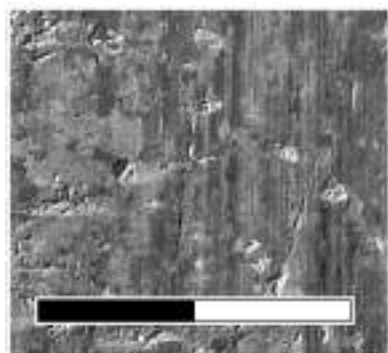
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4933, 2 – № 4934

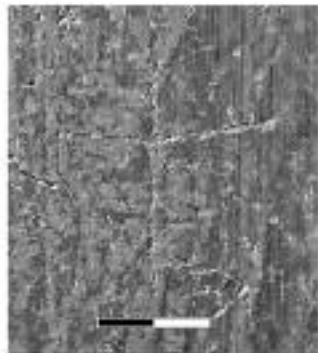
1

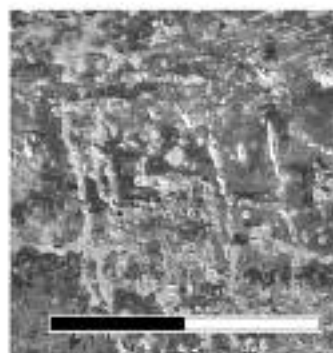
2

3

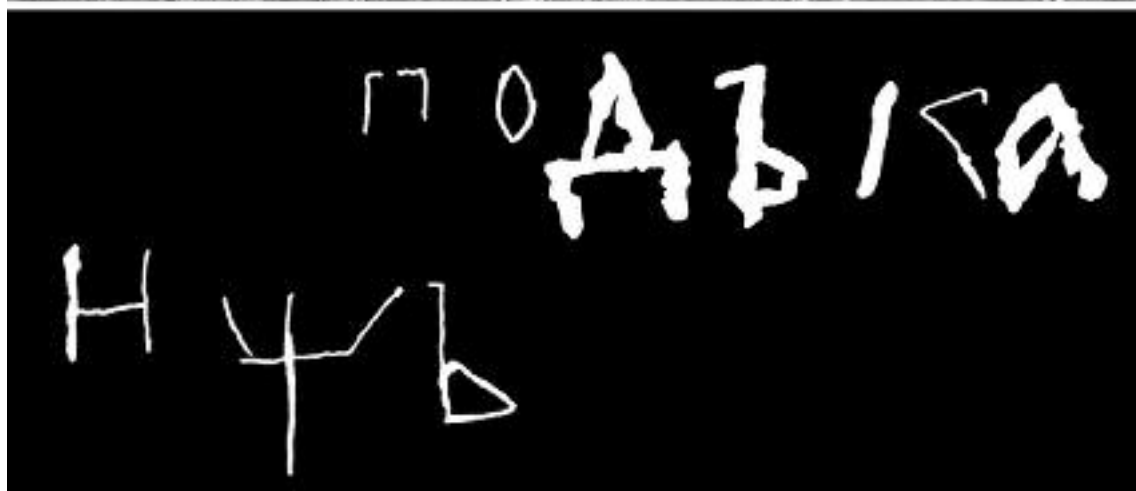
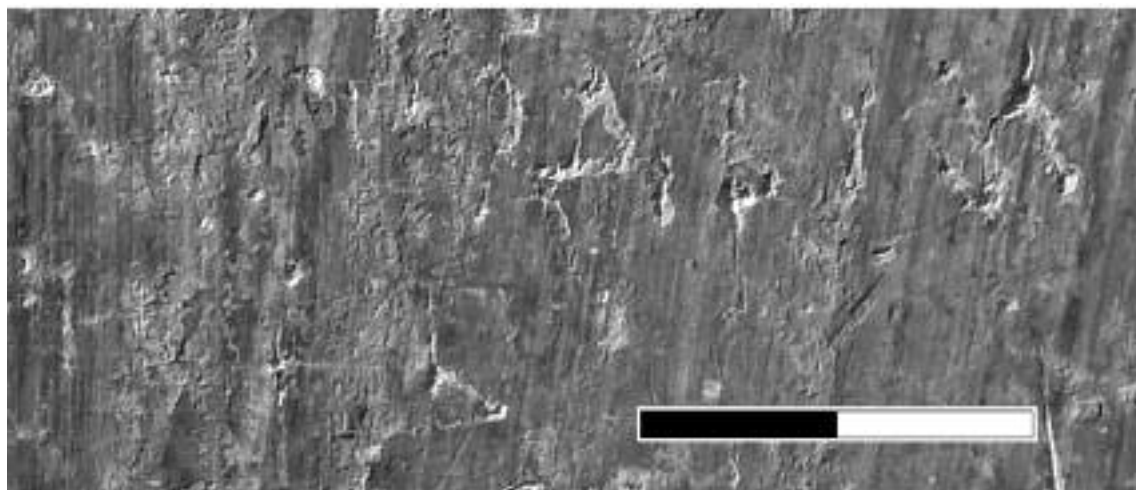
4

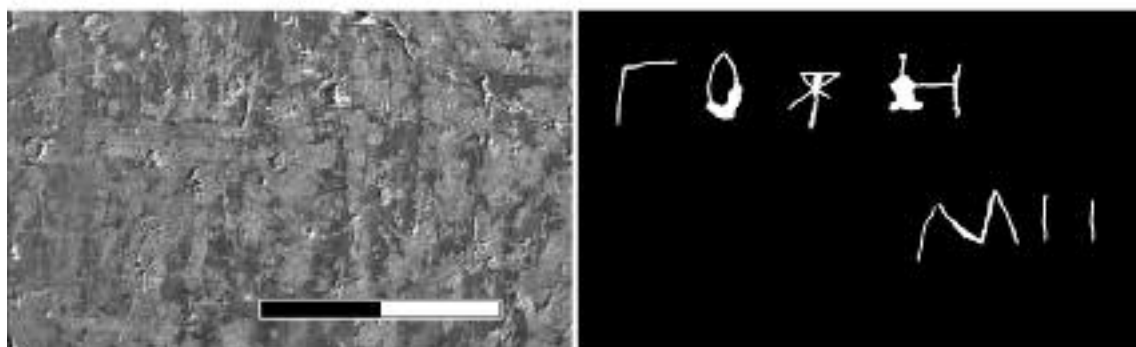
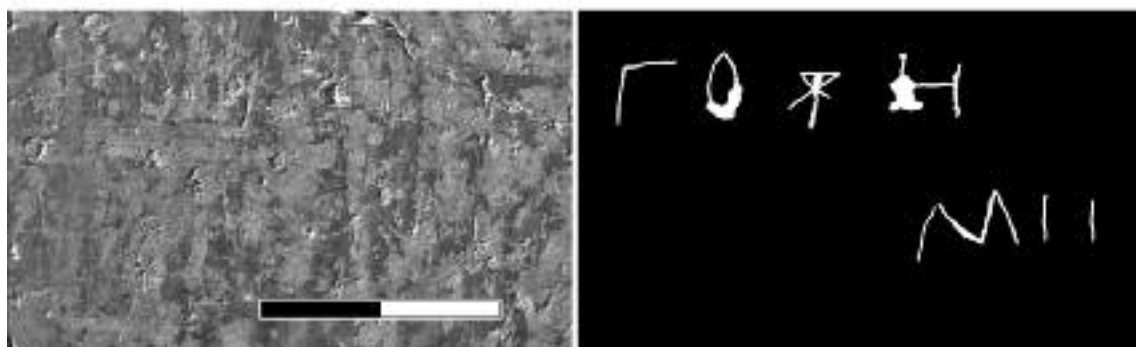
5

Таблиця CLXIX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4935, 2 – № 4936, 3 – № 4937
4 – № 4938, 5 – № 4939

1

2

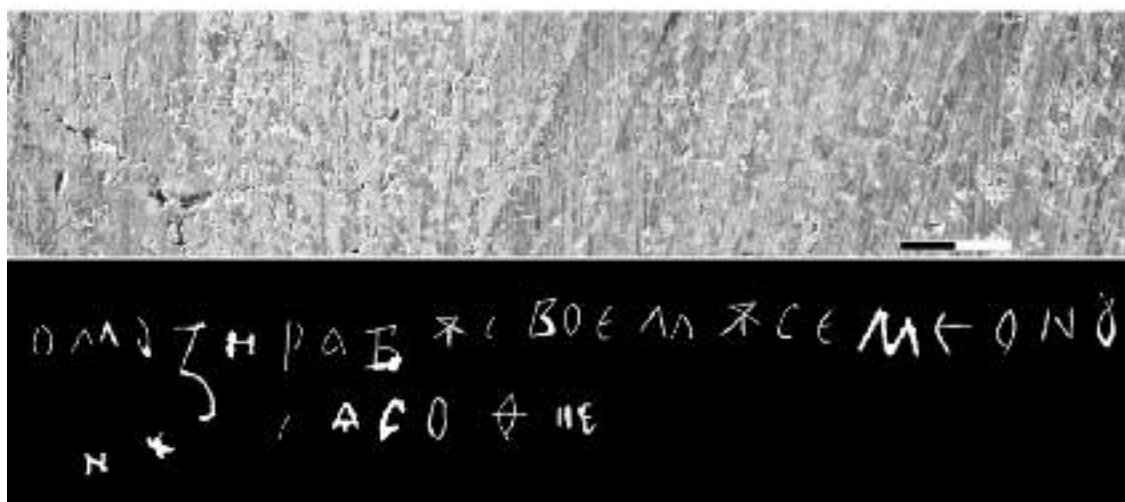
Таблиця CLXX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4940, 2 – № 4941

1

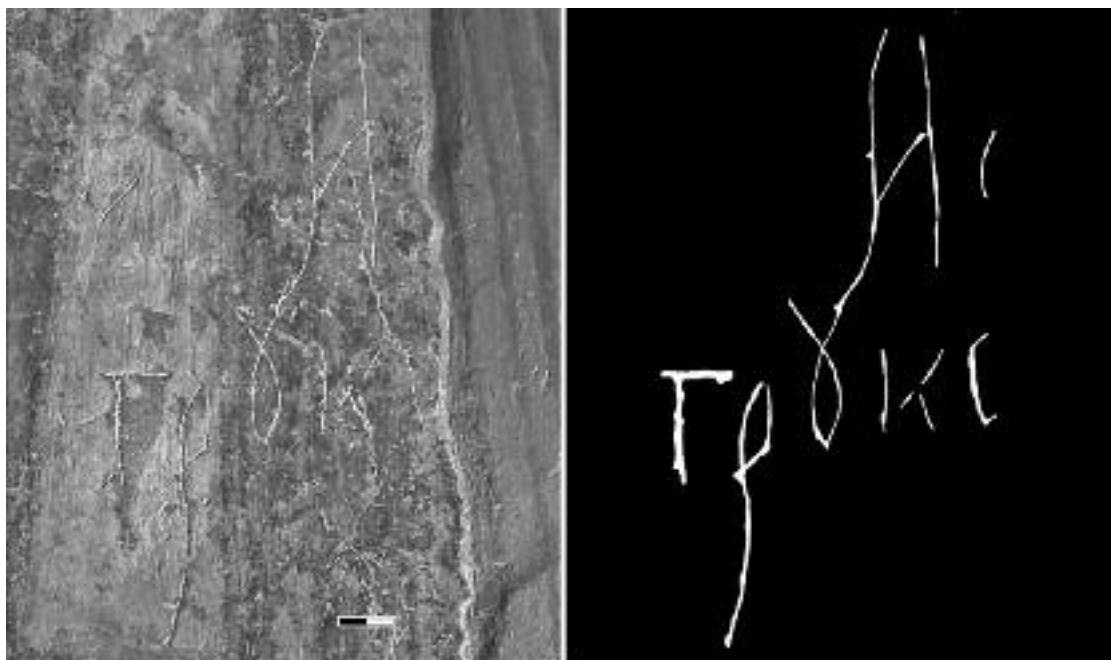

2

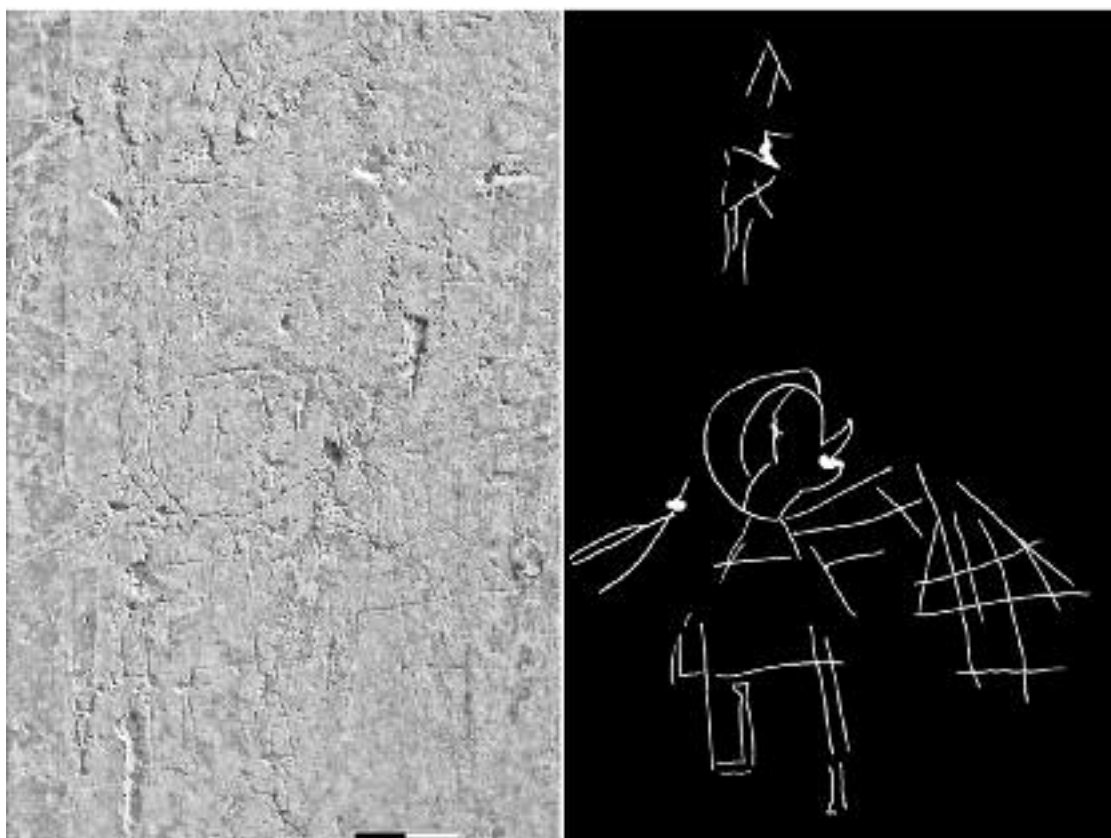
Таблиця CLXXI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4942, 2 – № 4943

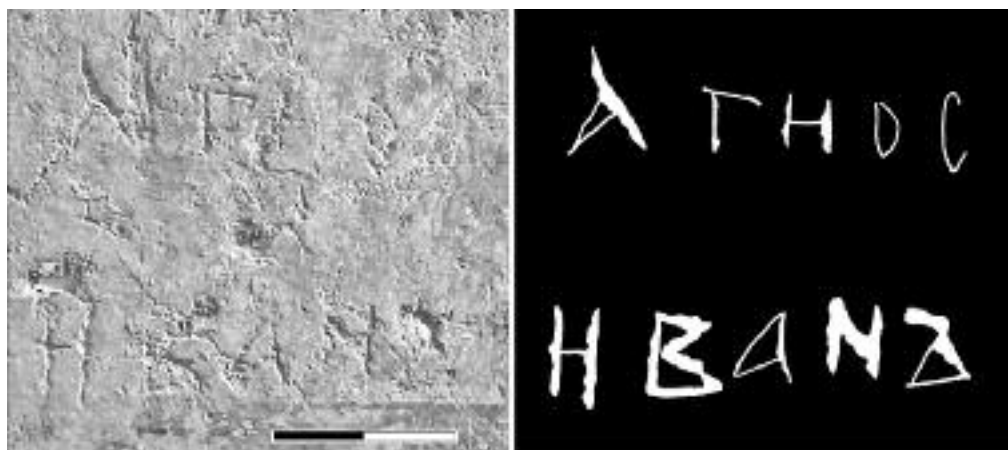
1

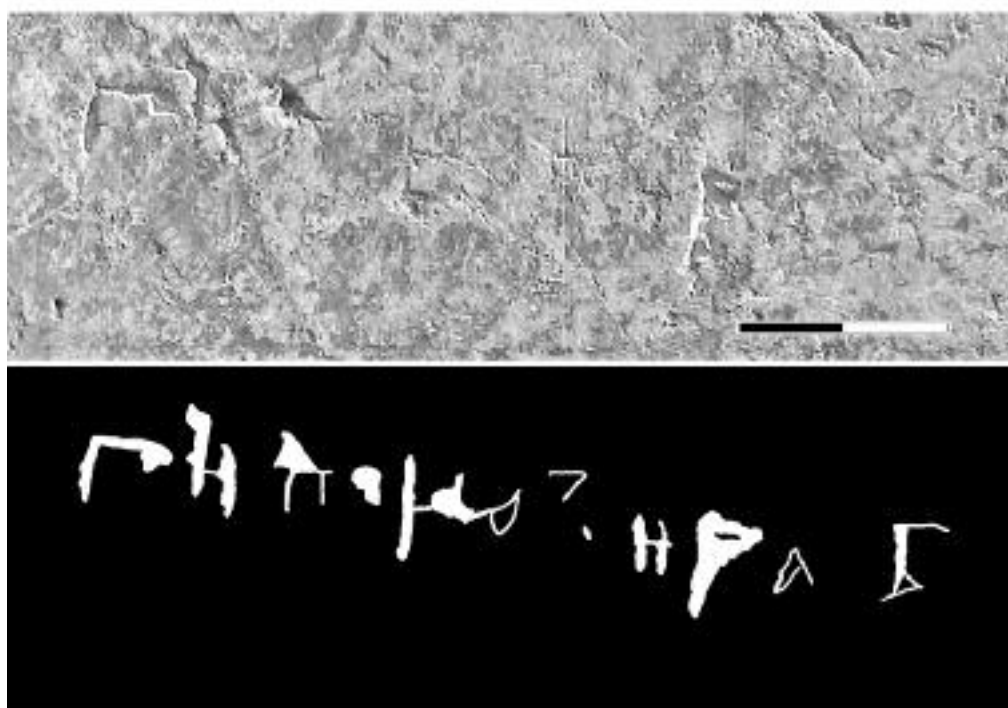
2

Таблиця CLXXIII

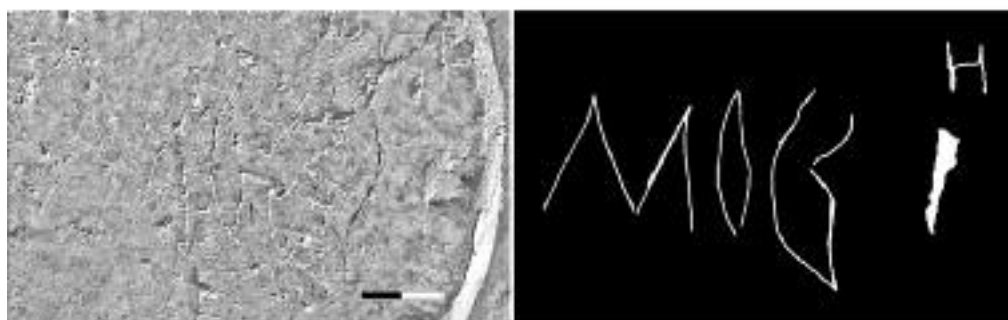
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4947, 2 – № 4948

1

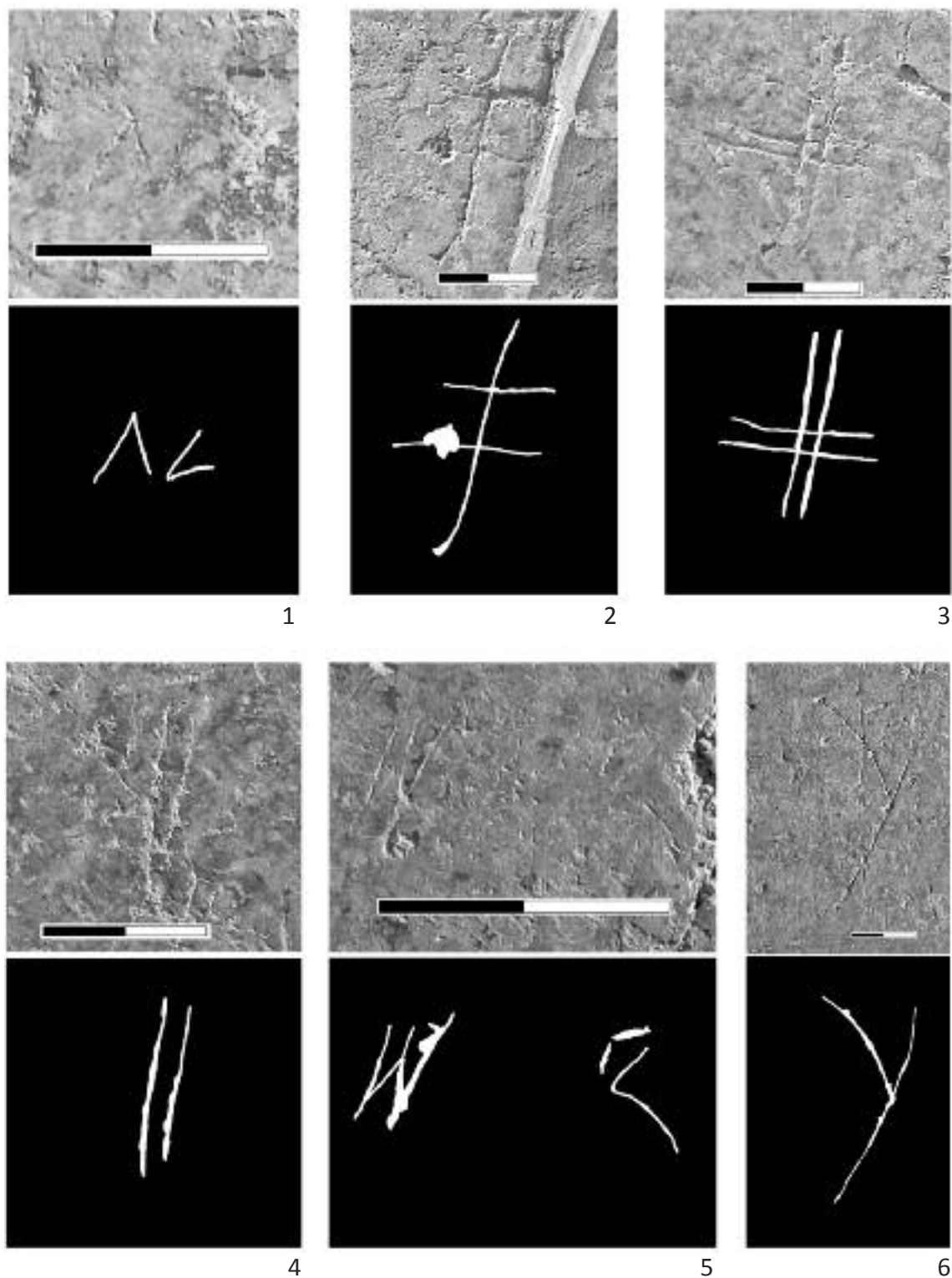
2

3

Таблиця CLXXIV

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4949, 2 – № 4950, 3 – № 4951

Таблиця CLXXV

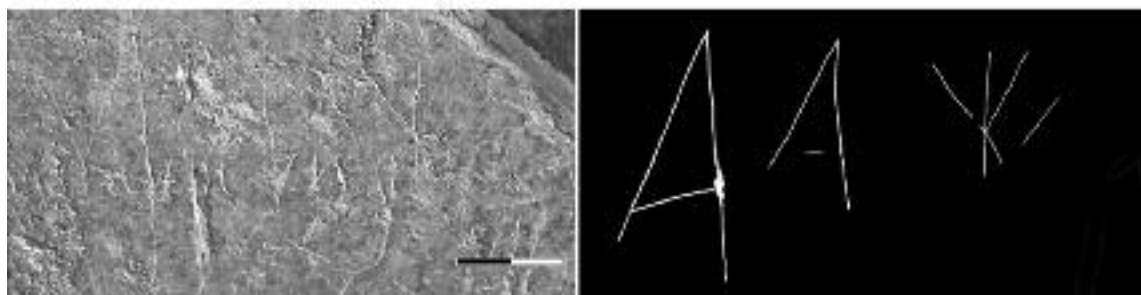
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4952, 2 – № 4953, 3 – № 4954,
4 – № 4955, 5 – № 4956, 6 – № 4957

1

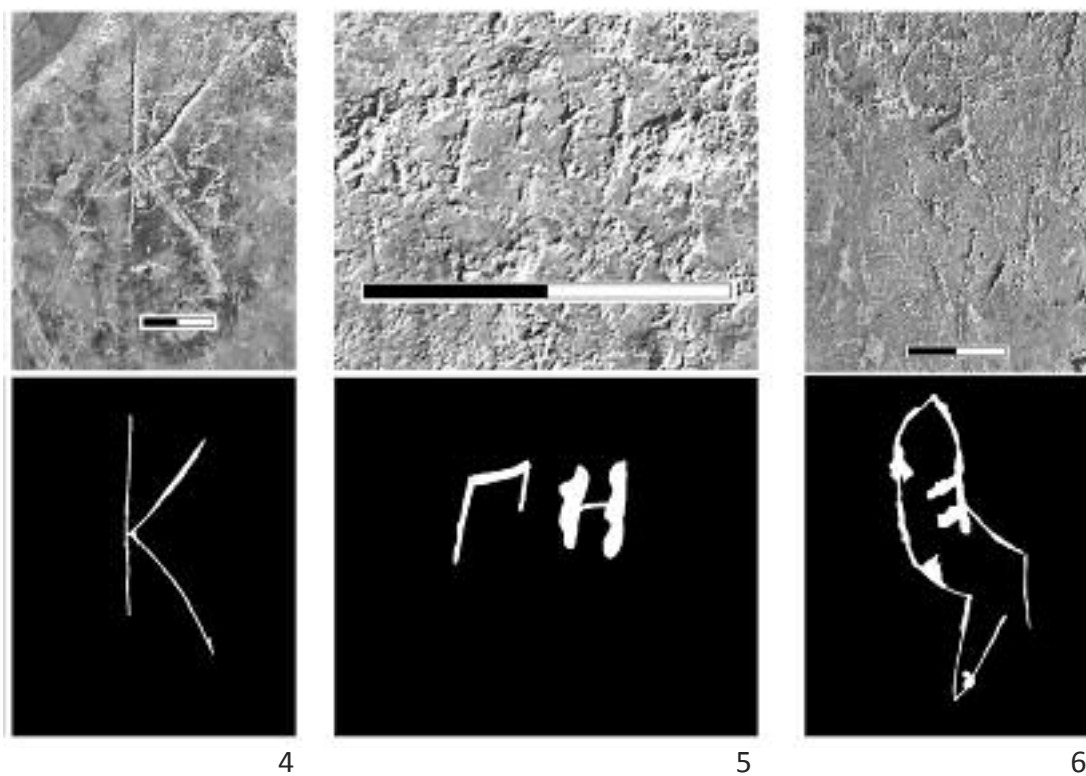
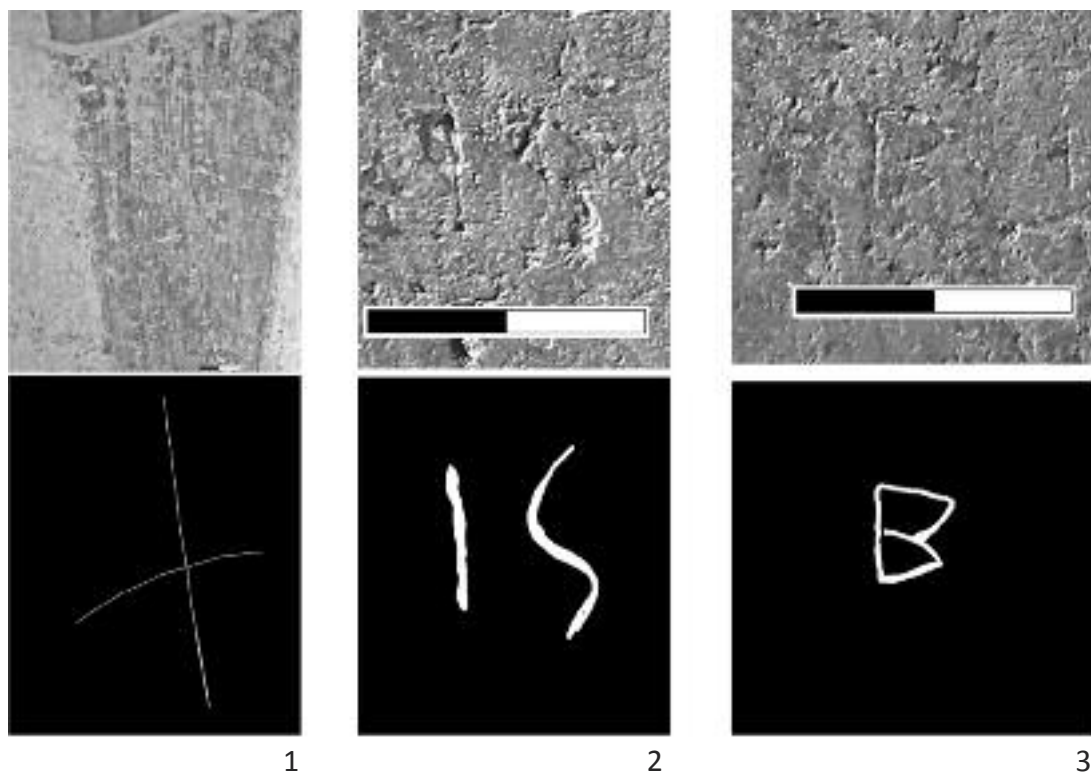
2

3

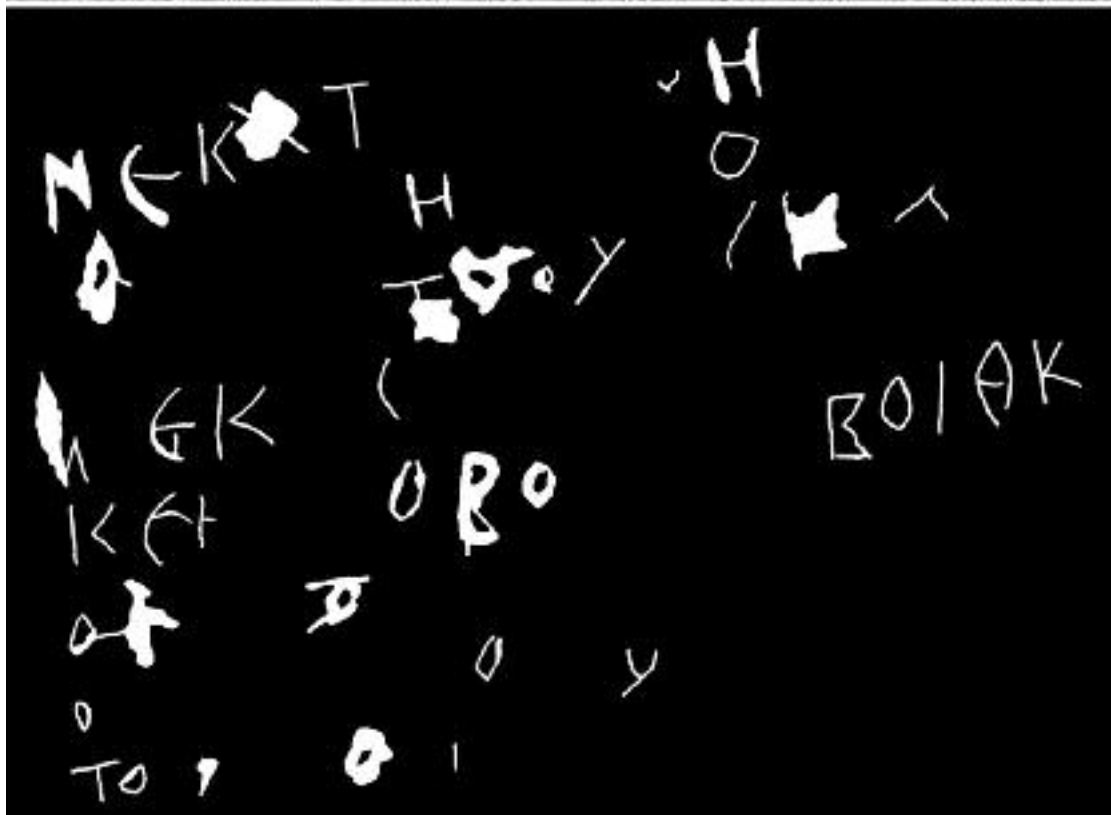
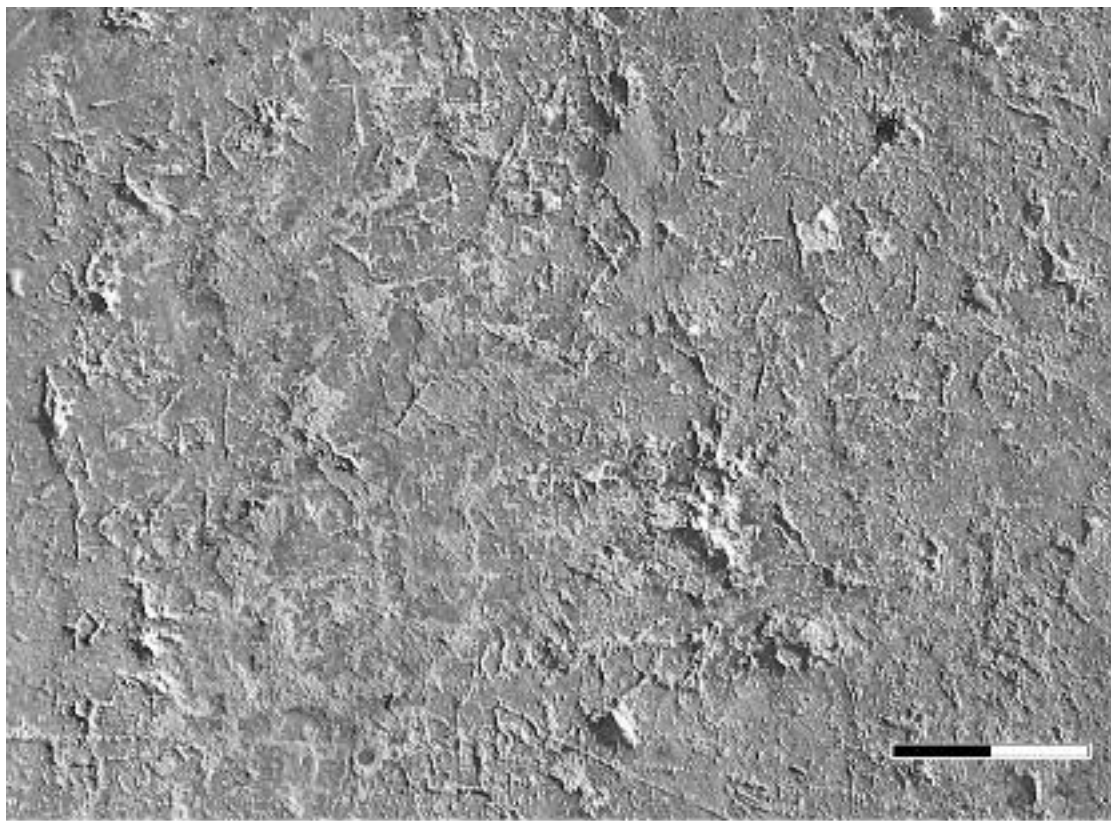
Таблиця CLXXVI

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4958, 2 – № 4959, 3 – № 4960

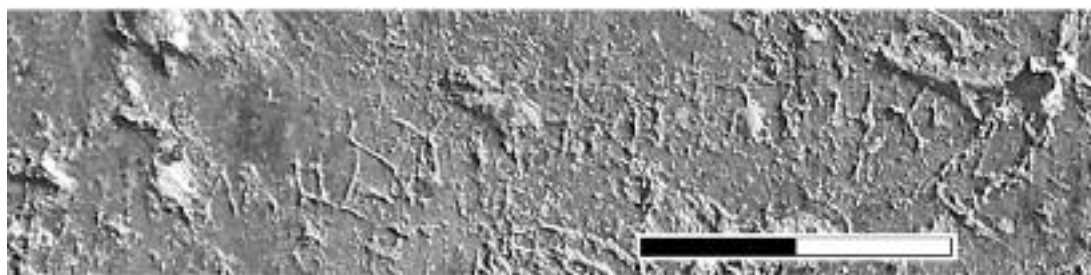
Таблиця CLXXVII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4961, 2 – № 4962, 3 – № 4963,
4 – № 4964, 5 – № 4965, 6 – № 4966

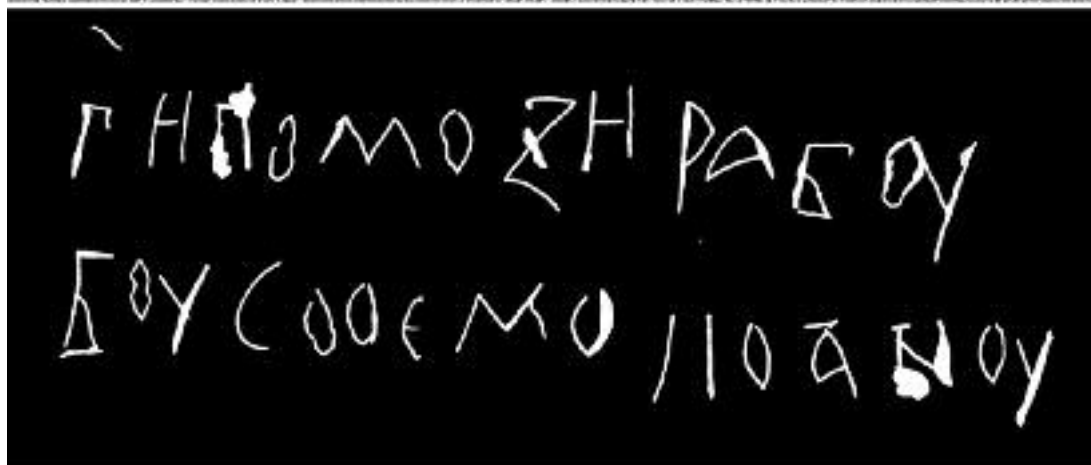
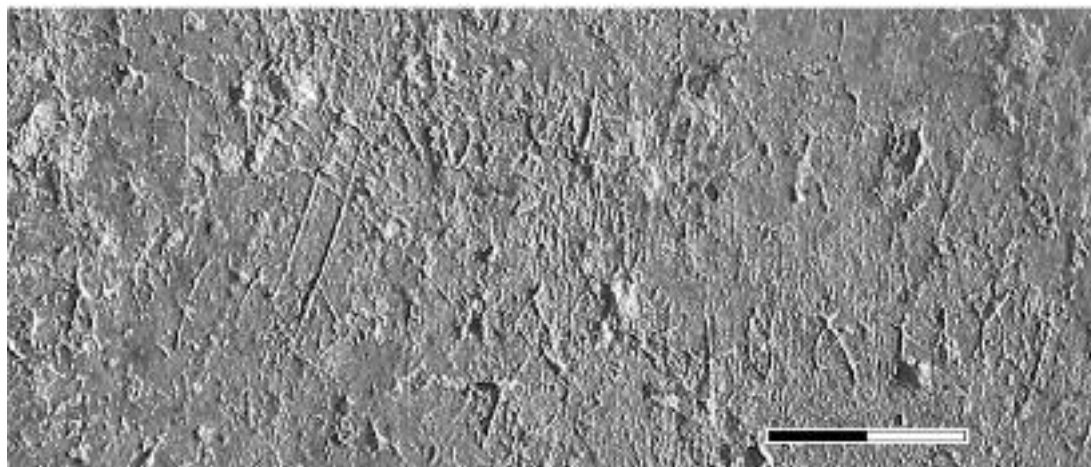

Таблиця CLXXVIII
Фотографія та прорисовка графіті № 4967

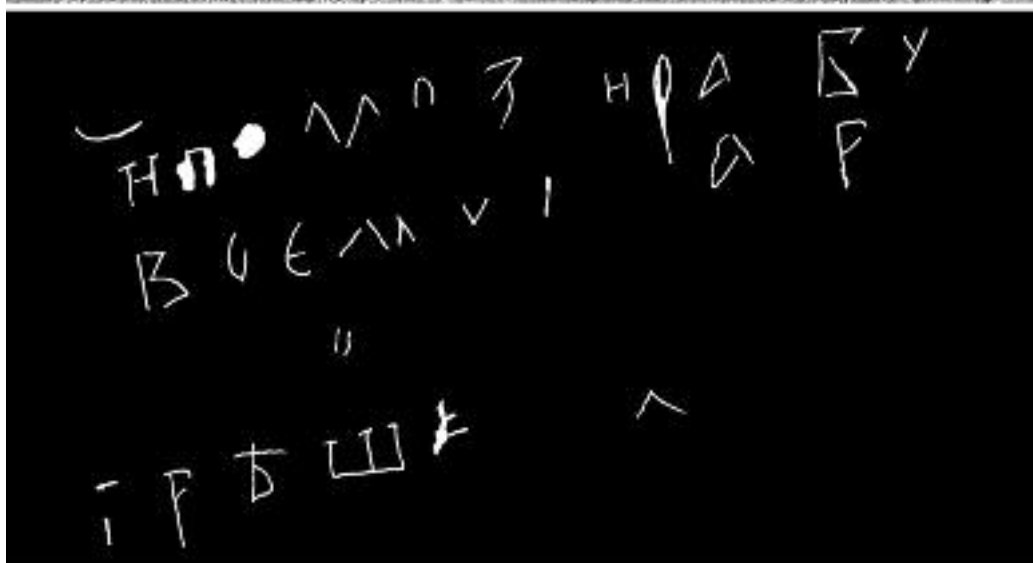
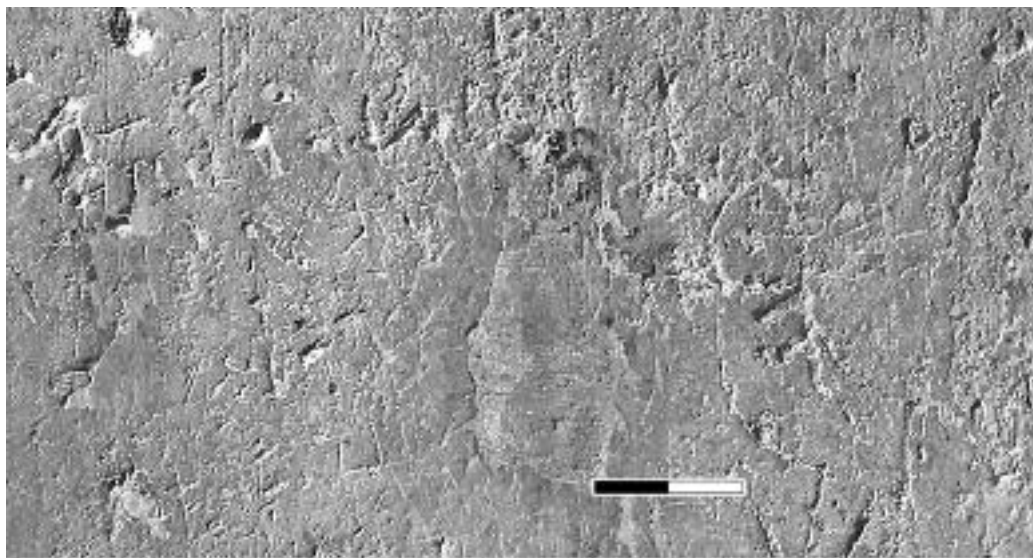
1

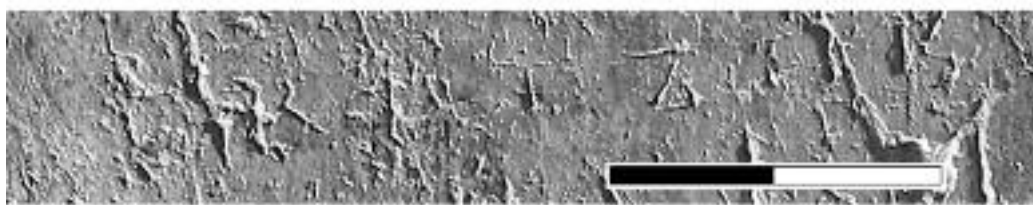
2

Таблиця CLXXIX

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4968, 2 – № 4969

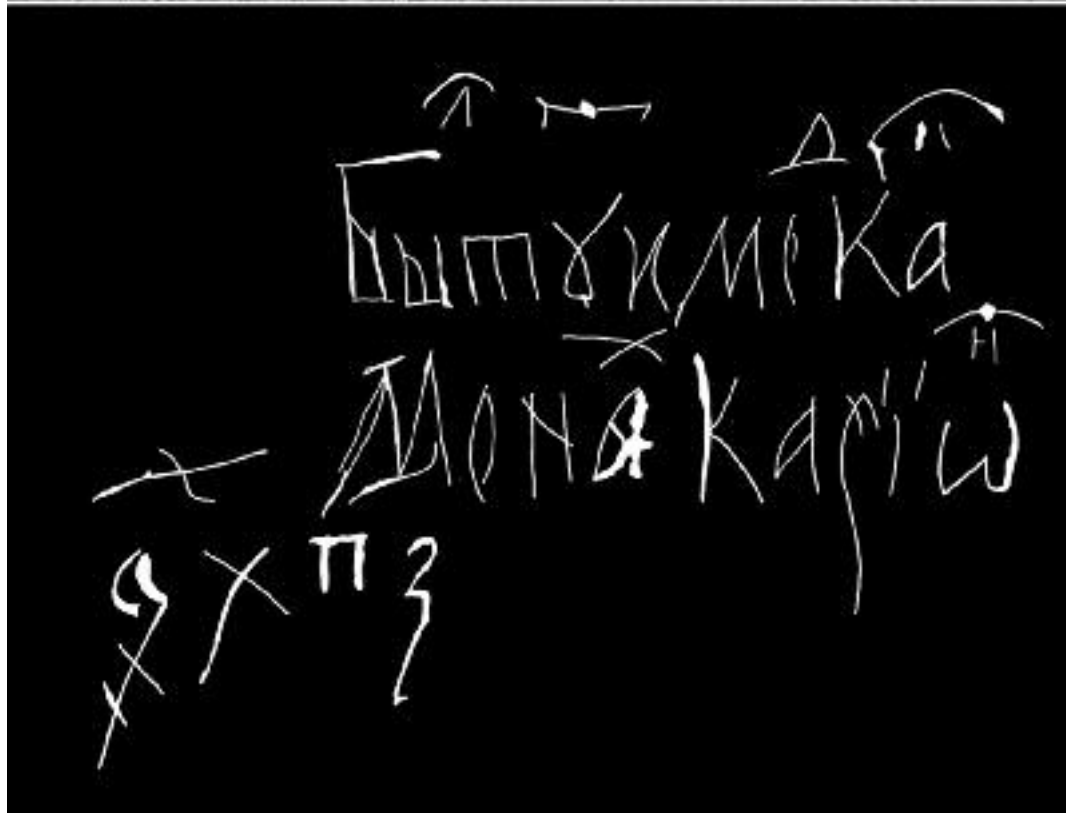
1

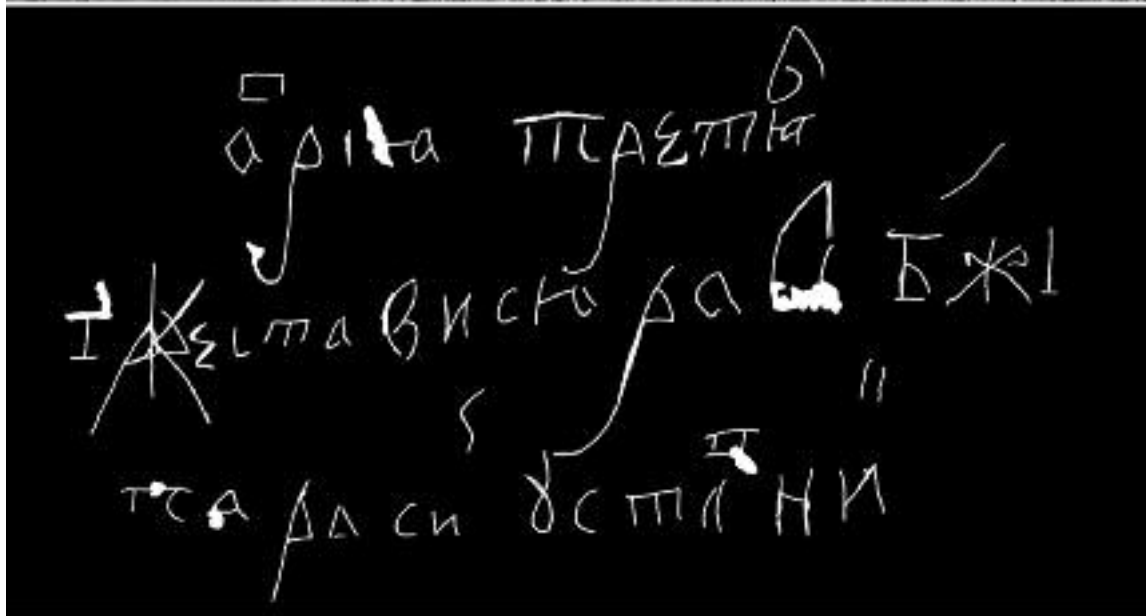
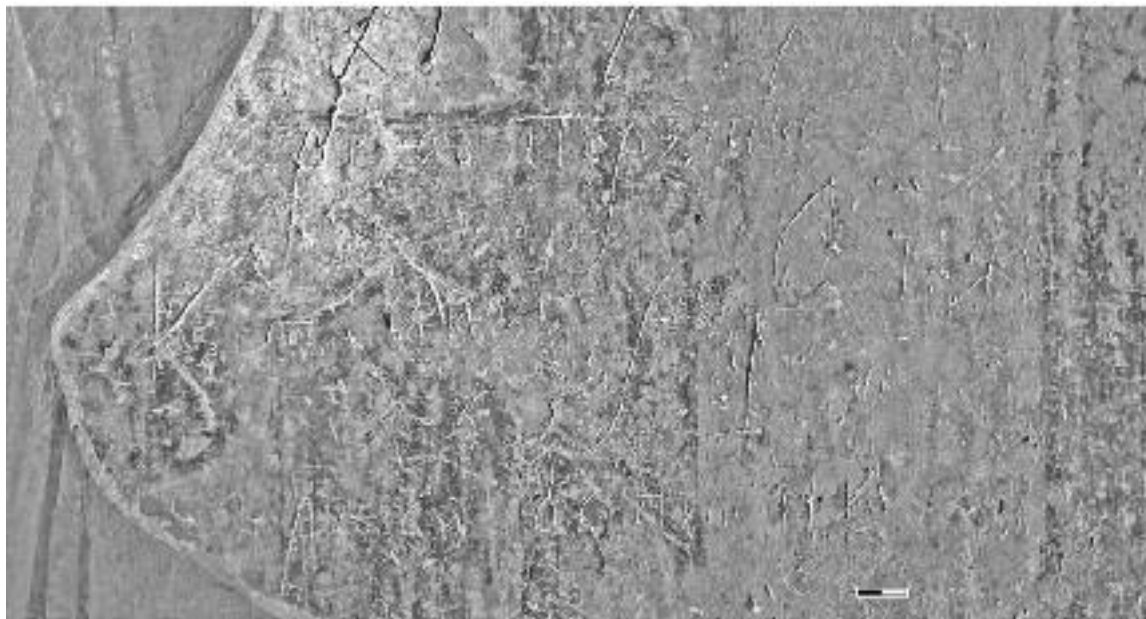
2

Таблиця CLXXX

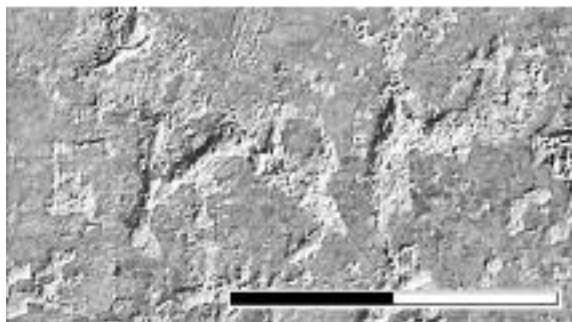
Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4970, 2 – № 4971

Таблиця CLXXXI
Фотографія та прорисовка графіті № 4972

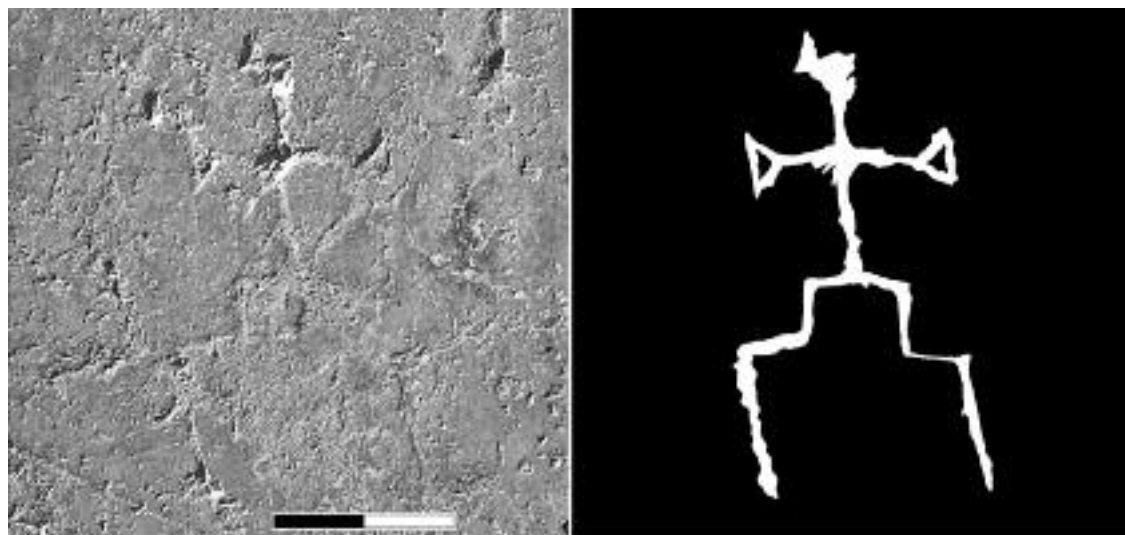
1

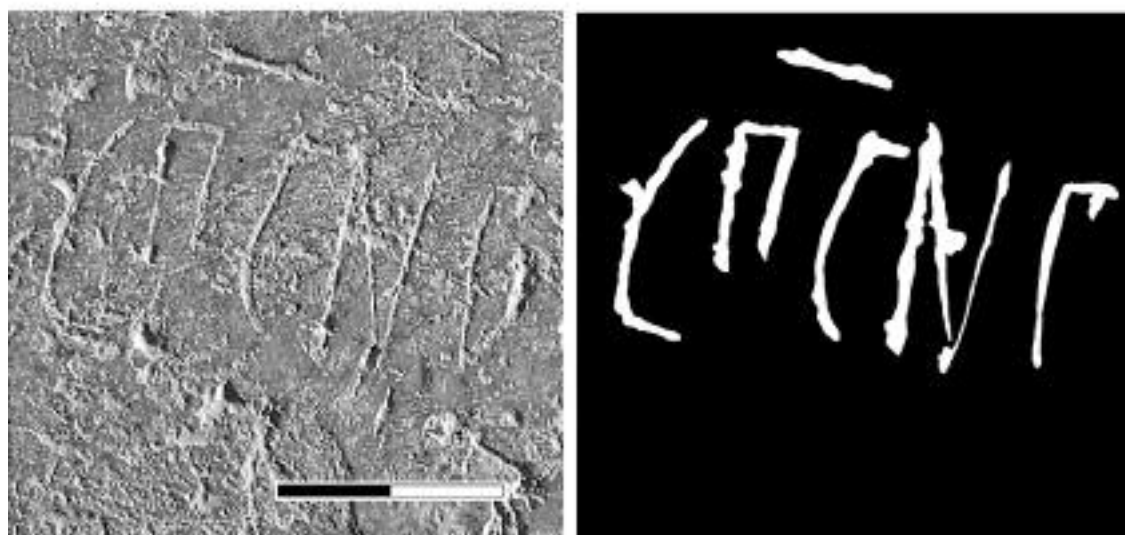
2

Таблиця CLXXXII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4973, 2 – № 4974

1

2

Таблиця CLXXXIII

Фотографія та прорисовка графіті: 1 – № 4975, 2 – № 4976

Розділ VIII.

**ГРАФІТИ НА СТІНЦІ АМФОРИ-КОРЧАГИ З
ВІВТАРНОЇ ЧАСТИНИ МИХАЙЛІВСЬКОГО ПРИДІЛА**

Як повідомляє С. Висоцький, що опублікував напис на стіні амфори-корчаги у своєму зводі графіті Києва, вона була виявлена М. Каргером під час археологічних досліджень 1939 р. у вівтарі Софійського собору; в іншому місці він згадує жертвник, тобто, приділ свв. апостолів Петра і Павла¹⁶⁷. У 2014 р. відреставрована амфора-корчага з написом увійшла до експозиції “Храм. Град. Держава. Перші муровані християнські храми Києва” (табл. CLXXXVIV, 1), завдяки чому стало можливим повторно дослідити це графіті та саму амфору-корчагу. На підставі цих досліджень було встановлено, що амфора виявлена у вівтарній частині Михайлівського приділу у 1936 р., під час археологічних досліджень Т. Мовчанівського, а до фондів надійшла у 1947 р. Амфора-корчага XI–XIII ст. була відреставрована з 15 фрагментів у 1952 р., і вже у такому вигляді зберігалась у фондовій колекції заповідника. Зважаючи на прийняту методичку публікації додаткових досліджень епіграфічного корпусу Софії Київської (з тих архітектурних об’єктів, відповідні частини по яким вже були надруковані), ці матеріали уміщуються окремим розділом у ближчій до друку частині багатомного видання “Корпус графіті Софії Київської”.

Графіті № 410 (табл. CLXXXIV, 2)

Публікації. С. Висоцький¹⁶⁸; В. Корнієнко¹⁶⁹.

Опис. Напис знаходиться у верхній частині амфори, ближче до горловини, біля однієї з відновлених реставраторами ручок. Його було видряпано пізніше, вже після випалу посудини. Текст виконаний доволі впевненою рукою, однак через необхідність видряпування ліній по твердій стінці посудини, автор часто віддавав перевагу прямим, а не округлим лініям, а в низці випадків його рука зісковзувала, тож літери отримували додаткові штрихи. Глибина прорізів в літерах також нерівномірна, деякі штрихи ледь заглиблені. Права частина дворядкового напису не збереглась:

БЪЛОВ--- | Зоково¹⁷⁰

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст можна представити таким чином:

Бъло в[ино] Зоково.

Біле вино, Зокове.

Як справедливо зазначив С. Висоцький, спираючись на приклади подібних текстів на амфорах-корчагах, варто було б очікувати, “що в другому рядку буде написане ім’я власника вина або корчаги”¹⁷¹. Проте дослідник з якоїсь причини не розглянув

¹⁶⁷ С.А. Висоцкий, *Киевские граффити...*, с. 106.

¹⁶⁸ *Ibid.*, с. 106, табл. LX, 2.

¹⁶⁹ В.В. Корнієнко, *Амфора-корчага з графіті з фондів Національного заповідника “Софія Київська”*: нове дослідження. Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали П’ятнадцятої міжнародної наукової конференції (29 травня – 3 червня 2017 р.), К. 2017, с. 199–203.

¹⁷⁰ С. Висоцький помилково ідентифікував цю літеру як а, проте це не зовсім вправно виконана о.

¹⁷¹ С.А. Висоцкий, *Киевские граффити...*, с. 106. Пор.: А.А. Медынцева, *Грамотность в Древней Руси (По памятникам эпиграфики X – первой половины XIII века)*, Москва 2000, с. 33–50; щоправда А. Медынцева зовсім не згадує це графіті.

цей варіант інтерпретації тексту, а припустив, що “зокова” – це фрагмент слова, яке могло бути назвою вина, посиливши своє припущення певною співзвучністю слова “зокова” з “відомим з давньоруських джерел словом «сочиво»”. Подібна інтерпретація не може бути прийнята, адже особове ім’я власника вина – Зока в другому рядку читається дуже чітко, тим більше початкова літера “З” дещо виділена із загальної низки інших літер, вона прорізана глибше і має більші розміри. Це відоме у ранній християнській традиції ім’я антиохійського мученика¹⁷². За такої інтерпретації напис-графіті цілком вписується у контекст подібних епіграфічних пам’яток на амфорній тарі, які визначають власника або, в контексті розміщення амфор у храмі, жертводавця.

У Софійському соборі виявлено кілька подібних амфор-корчаг, місцезнаходження двох з них, виявлених Т. Мовчанівським у 1936 р. та М. Каргером у 1940 р. точно локалізоване: у північно-східних кутах віми у приділі свв. Антонія та Феодосія¹⁷³ (що з початку XII ст. переоблаштована на закриту каплицю-усипальню князя Володимира Мономаха¹⁷⁴) та у Георгіївському¹⁷⁵. Це дозволяє припустити, що амфора-корчага з написом знаходилась у північно-східному куті віми Михалівського приділа (табл. CLXXXV). Якщо подивитись на опубліковані Т. Мовчанівським схеми розташування підлог у його вітарній частині¹⁷⁶, то саме в цьому місці відсутні плити всіх виявлених дослідником давніх підлог, що свідчить про наявність тут мішаного культурного шару, в якому могли знаходитись і уламки амфори-корчаги, заглибленої, подібно іншим, нижньою частиною у ґрунт під розібраною підлогою. Згодом, під час подальших перебудов, амфора була розбита, а її уламки потрапили до культурного шару цієї частини храму.

Щодо призначення таких вкопаних амфор-корчаг, то М. Каргер припустив, що вони могли слугувати таємними схованками дорогоцінностей¹⁷⁷. Проте більш вірогідним виглядає припущення С. Висоцького, що ці амфори-корчаги призначались для зберігання вина для причастя¹⁷⁸, що підтверджується писемними пам’ятками. Так, у відповіді новгородського архієпископа Нифонта Кіріку владика радить для заупокійних служб священику “вино своє тримати, купивши корчагу, а також темьян [ладан – В.К.]”, а потім поновлювати запаси з того, що пожертвують люди для проведення заупокійних відправ¹⁷⁹. На думку О. Мусіна, який, щоправда, зосередив більшу увагу на питанні еволюції змін у справі виготовлення просфор, певні зміни у богослужбовій практиці відбулися приблизно в середині XII ст.¹⁸⁰, тобто, можуть датуватись тим

¹⁷² Докл. див.: *Иосип (Иосиф) (диако.), Зинон, Апполон, Феб, Роман, Зосим, Зок (пресв.), Руфин*, Православная энциклопедия, т. 25, с. 542–543, [електронний ресурс], режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/578392.html>.

¹⁷³ *Софійський заповідник 1936 р. (розкопки). Щоденник Мовчанівського Х.М.*, Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 20, спр. 73, с. 46–47.

¹⁷⁴ Докл. про це див.: Корниенко В.В., Остапчук А.Н., Колодницький Л.Б. *История реставрации, перестроек и изменений функционального назначения назначенной части южной внутренней галереи Софии Киевской*, Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. II: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Дмитра Власовича Айналова (1862–1939 рр.), К. 2012, с. 208–235.

¹⁷⁵ Каргер М.К. *Отчет о раскопках в киевском Софийском соборе в 1940 г. Приложение: Описание находок*, Архив Института истории материальной культуры РАН, ф. 35, оп. 1940, ед. хр. 183, л. 4. Локалізація амфори в межах приділу чітко визначається за опублікованою М. Каргером фотографією: М.К. Каргер, *Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города*, Москва, Ленинград 1958, т. 1, с. 421, рис. 101.

¹⁷⁶ Мовчанівський Т.М. *Щоденник керівника археологічними дослідженнями в Софійському історико-культурному заповіднику*, Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 20, спр. 66, арк. 3зв., 4зв., 5зв.

¹⁷⁷ М.К. Каргер, *Древний Киев*, с. 420.

¹⁷⁸ С.А. Высоцкий, *Киевские граффити...*, с. 106.

¹⁷⁹ *Русская историческая библиотека, издаваемая императорской Археологической комиссией*, т. VI: Памятники древнерусского канонического права, ч. 1 (Памятники XI–XV в.), Санкт-Петербург 1908, стлб. 24.

¹⁸⁰ А.Е. Мусин, *О некоторых особенностях древнерусского богослужения XI–XIII вв. (Церковь Преображения Господня на Нередицком холме в литургическом контексте эпохи)*, Новгородский исторический сборник: 800-летию Нередицы посвящается, вып. 8 (18), Санкт-Петербург 2000, с. 235.

часом, до якого відносяться запитання Кіріка. Варто відзначити, що й амфори-корчаги з'явилися у вівтарних частинах собору в пізніший час, для їх встановлення розбиралась давня підлога собору. Появу амфор-кочаг можна пов'язати зі зростанням кількості замовлених заупокійних відправ, адже стіни вівтарних частин храму майже всіпані записами обрахунку кількості проведених поминальних служб¹⁸¹. Зростання кількості замовлених відправ змусило духовенство Святої Софії облаштувати відповідні місця для зберігання вина та ладану, як то бачимо в пораді архієпископа Нифонта. Цілком можемо погодитися з Висоцьким, що напис-графіті про “біле вино” не стосується вина для причастя, яке має бути обов'язково червоним, тож найвірогідніше, напис був нанесений на стінку амфори в інший час, ще до того, як вона потрапила до Софійського собору. І вже потім тара з-під білого Зокового вина стала використовуватись священиками у службових потребах.

Датування. Середина XI – кінець XII ст.; за формою написання в з широкою верхньою петлею, нахиленої праворуч з із розвилкою, ІС-подібної літери к, ѣ з петлею, що торкається коромисла.

Категорія. Пам'ятний напис.

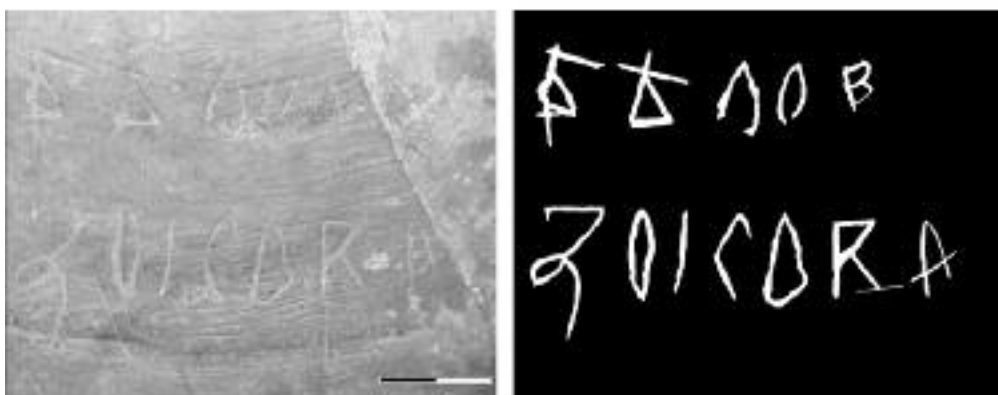
---

¹⁸¹ Докл. див.: В.В. Корнієнко, *Графіті Софії Київської...*, с. 251–256.

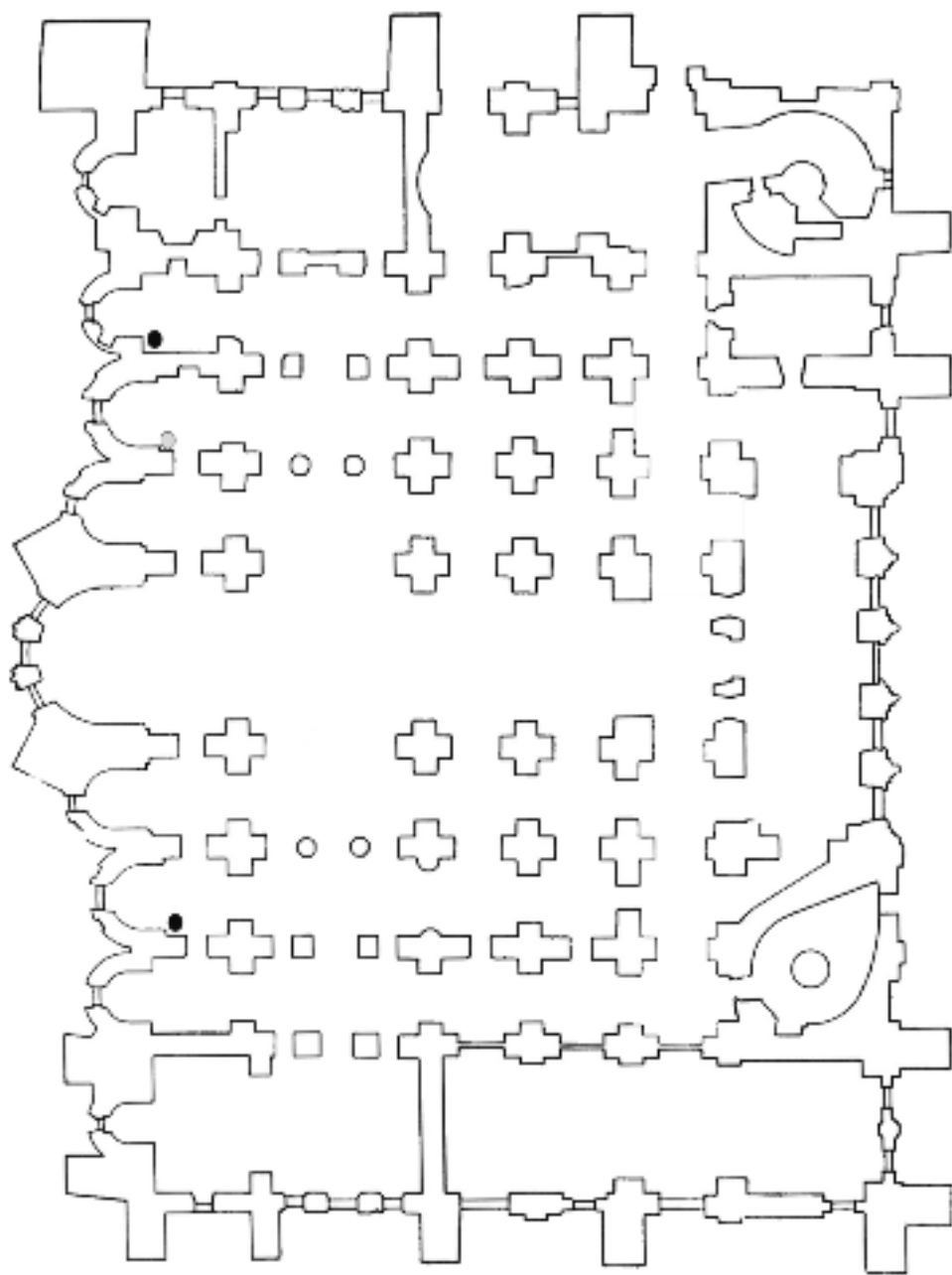
1

2

Таблиця CLXXXIV

1 – фотографія амфори-корчаги в експозиції,
2 – фотографія та прорисовка графіті № 410

Таблиця CLXXXV

План першого поверху Софійського собору з позначенням місця розташування амфор-корчаг. Чорним кольором виділені амфори, виявлені в приділах Антонія та Феодосія (праворуч) та Георгія Великомученика (ліворуч). Сірим кольором визначене найвірогідніше місце розташування амфори з написом № 410 у Михайлівському приділі

ПІСЛЯМОВА

Сьома частина багатотомного “Корпусу графіті Софії Київської”, що вийшла друком у двох томах, вводить до наукового обігу 1002 пам’ятки епіграфіки, графіті та дипінті, що у переважній більшості збереглися на фресках західних галерей Софійського собору.

Перший том містить інформацію про 366 графіті, які знаходяться на фресках західної зовнішньої галереї, передусім в хрещальні, де краще зберігся фресковий тиньк XI та XII ст., на первісному муруванні фасадів (личкувальний розчин та плінфа), на мармурових деталях, що в давнину, як вважається, прикрашали вхід до храму із заходу (а нині експонуються в лапідарії нартексу та експозиції Трапезної церкви), а також три нововиявлені написи на мармуровому карнизі у головному вівтарі Софійського собору, розчищеному реставраторами у 2016 р.

Другий том містить відомості про 636 епіграфічних пам’яток, розташованих в західній внутрішній галереї Софійського собору, переважно у південній її частині, де краще зберігся давній фресковий тиньк порівняно з північною. Окрім того, в другому томі публікуються результати повторного вивчення на стінці амфори, виявленої у 1936 р. у вівтарній частині Михайлівського приділа Софії Київської, що нині експонується у Трапезній церкві.

Проведене мною повторне дослідження цієї пам’ятки дозволи простжити історію цього музейного предмету, встановити час, місце та обставини його знаходження, а також пов’язати появу цього предмета в стінах Софії Київської із зростанням кількості поминальних служб, що зумовила необхідність встановлення в стінах храму у вівтарних частинах амфор-корчаг для зберігання церковного вина.

Всі ці згадані вище графіті та дипінті складають значну частку епіграфічного корпусу митрополичої резиденції Руси-України середньовічного та ранньомодерного часів. За невеликим винятком, майже всі ці пам’ятки давньої української епіграфіки вводяться до наукового обігу вперше.

У порівнянні з написами та малюнками на фресках основного ядра собору, епіграфічний матеріал із західних галерей визначається порівняно вищим ступенем варіативності, тут частіше трапляються написи-прокляття, написи-покаяння, а низка молитовних формул чи пам’ятних написів містить цікаві додаткові складові, які розширюють зміст цих текстів. Більша варіативність, на мою думку, обумовлена тим фактом, що фрески знаходились у відкритих галереях, які були доступніші широкому колу відвідувачів кафедрального храму, як в плані можливості виконати графіті, так і в плані особистих мотивацій та змістовного навантаження для виконання якогось напису чи малюнку. Прикметно, що доступність фресок галерей Софійського собору для вірян мала наслідком мізерну кількість написів та малюнків на нетинькованих фасадних стінах храму, порівняно з іншими пам’ятками – київськими церквою Спаса на Берестові та Михайлівським собором Видубецького монастиря, чи, наприклад, галицькою церквою св. Пантелеймона, де написів на фасадах храму в рази більше. Справа в тім, що на фресковому тиньку було набагато легше виконувати графіті, ніж на твердому личкувальному розчині, і якщо для бажаних залишити напис чи малюнок на стіні храму була можливість зробити його більш піддатливому для прорізування матеріалі, він радо користувався цією можливістю, завдяки чому вкриті

фрескою стіни галереї собору з часом вкривались великою кількістю епіграфічних пам'яток, публікації яких присвячена ця та дві наступні частини “Корпусу графіті Софії Київської”.

Порівняно з попередніми частинами “Корпусу”, обидва томи сьомої частини при збереженні основних принципів опису кожної епіграфічної пам'ятки, відрізняються структурою викладення матеріалу. У сьомій частині описова та інтєрпретаційна частини, подані у попередніх книгах в двох окремих розділах, об'єднані в одному, що полегшує іншим дослідникам роботу з епіграфічними пам'ятками Софійського собору в плані пошуку необхідної інформації, сконцентрованої в одному описі, не розпорошеному по сторінках книги. Цій же меті покликані служити різноманітні покажчики (поділ за категоріями, вказівник слів, іменний покажчик та покажчик графіті), що дозволяють вченим вільно орієнтуватись у такому масовому джерельному матеріалі як графіті, легко відшукуючи в тексті потрібну інформацію. Варто відмітити, що такі зміни структури були позитивно сприйняті і мені вже доводилось чути схвальні відгуки про неї. Загальний аналіз та інтерпретацію всього корпусу епіграфічних пам'яток митрополичої резиденції Руси-України планується здійснити у підсумковому томі “Корпусу”, після виходу друком усіх одинадцяти частин.

AFTERWORD

The seventh part of a multivolume “Corps graffiti of St. Sophia in Kyiv” which is published in two volumes, introduced into scientific circulation 1,002 epigraphy monuments, graffiti and dypinti that in most preserved on the frescoes of the western galleries of St. Sophia Cathedral.

The first volume contains information on the 366 graffiti, which are located on the frescoes of the western exterior gallery, especially in the baptismal, where the fresco plaster of the 11th and 12th centuries is better preserved. They are on the original masonry of the facades (facing solution and plinfa) and on marble details, which were decorate, as it is believed, the entrance to the church from the west on the past (and now they are exhibited in the lapidary of the narthex and the exposition of the Refectory church), as well as three newly discovered inscriptions are on the marble cornice in the main altar of St. Sophia Cathedral, cleared by restorers in 2016.

The second volume contains information on 636 epigraphic monuments located in the western interior gallery of St. Sophia Cathedral, mainly in the southern part of it, where the old fresco plaster is better preserved than the northern one. In addition, in the second volume the results of the repeated study of graffiti on the wall of the amphora, which was discovered in 1936 in the altar part of the St. Michael’s chapel of St. Sophia in Kyiv and which is now being exhibited in the Refectory church, are published.

My repeated research this monument made it possible to deduce the history of this museum object, to determine the time, place and circumstances of its finding, and also to link the appearance of this object in the walls of St. Sophia in Kiev with the increase in the number of memorial services, which led to the need to install in the walls of the church in the Altar parts the amphora-pots for storing church wine.

All of these graffiti and dypinti make up a large part of the epigraphic corps of the metropolitan residence of Rus’-Ukraine of the medieval and early modern times. With a few exceptions, almost all of these epigraphs monuments of mediaeval Ukraine are introduced to scientific circulation for the first time.

Compared with the inscriptions and drawings on the frescoes of the main core of the cathedral, the epigraphic material from the western galleries is determined by a relatively higher degree of variation; here there are more frequent occurrences of the inscriptions-curse, inscriptions-repentance, and a number of prayer formulas or memorabilia contains interesting additional components that extend the meaning of these texts. In my opinion, the greater variation is due to the fact that frescoes were in open galleries, which were more accessible to a wide range of visitors to the cathedral, as to the possibility of performing graffiti, as well as on personal motivations and content load for the performance of a certain inscription or drawing. Significantly that the availability of the frescoes of the galleries of the St. Sophia Cathedral for believers resulted in a scanty amount of inscriptions and drawings on the un-plastered walls of the church, as compared to other monuments – the Kyivan Church of the Saviour at Berestovo and St. Michael’s Cathedral of Vydubytchi Monastery, or, for example, the Galician St. Panteleimon’ Church, where the inscriptions on the facades of the churches are in times more. The fact that it was much easier to perform graffiti on a fresco plaster than on a solid facing plaster, and if anyone who wished to leave an inscription or

a picture on the wall of the church had the opportunity to make it on the more capable of cutting material, he gladly enjoyed this opportunity, so the covered with a fresco walls of the galleries of the cathedral were covered with a large number of epigraphic monuments over time, this and the two following parts of the 'Corps of Graffiti of St. Sophia in Kyiv' are dedicated to publications of them.

Compared to the previous parts of the 'Corps', both volumes of the seventh part differ in the structure of the presentation of the material while retaining the basic principles of describing each epigraphic monument. In the seventh part, the narrative and interpretative parts (that were presented in previous chapters in two separate sections) are combined in one, which facilitates the work of other researchers with the epigraphic monuments of St. Sophia Cathedral in terms of finding the necessary information, which is concentrated in one description, not scattered on pages of book. Various pointers (categorized, word pointer, index, and graffiti index) serve the same purpose. They allow the researchers to freely orient in such a massive sources material as graffiti and to easy find the necessary information in the text. It is worth noting that such changes of the structure were positively perceived and I already have the opportunity to hear commendable reviews about them. I plan to make a general analysis and interpretation of the entire corps of epigraphic monuments of the metropolitan residence of Rus'-Ukraine in the final volume of the 'Corps', after the printing of all eleven parts.

ПОДІЛ ЕПІГРАФІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ЗА КАТЕГОРІЯМИ

I. Написи

I.1. Молитовні написи:

103, 104, 209, 262а, 4376, 4377, 4378, 4382, 4385, 4386, 4387, 4388, 4397, 4401, 4402, 4403, 4407, 4409, 4411, 4412, 4413, 4414, 4424, 4420, 4425, 4431, 4451, 4453, 4477, 4485, 4486, 4493, 4498, 4499, 4519, 4521, 4522, 4531, 4541, 4542, 4545, 4547, 4549, 4550, 4551, 4452, 4453, 4454, 4455, 4556, 4557, 4558, 4559, 4561, 4563, 4565, 4568, 4569, 4570, 4571, 4574, 4578, 4581, 4587, 4590, 4591, 4593, 4596, 4597, 4598, 4599, 4610, 4614, 4617, 4619, 4622, 4624, 4628, 4641, 4646, 4647, 4655, 4656, 4657, 4662, 4670, 4678, 4679, 4687, 4688, 4706, 4708, 4768, 4779, 4852, 4885, 4886, 4687, 4906, 4907, 4911, 4912, 4913, 4917, 4918, 4919, 4920, 4932, 4939, 4943, 4945, 4950, 4958, 4959, 4965, 4968, 4969, 4970, 4974, 4976.

I.2. Пам'ятні написи:

55, 168, 246, 241/242, 247, 247а, 410, 419, 450, 4363, 4364, 4365, 4370, 4374, 4375, 4398, 4399, 4418, 4419, 4426, 4427, 4432, 4433, 4441, 4452, 4469, 4470, 4478, 4479, 4480, 4494, 4497, 4510, 4520, 4523, 4524, 4526, 4527, 4528, 4529, 4530, 4532, 4533, 4534, 4537, 4543, 4544, 4546, 4562, 4567, 4572, 4573, 4575, 4577, 4592, 4594, 4595, 4605, 4615, 4616, 4620, 4654, 4661, 4669, 4680, 4689, 4690, 4700, 4703, 4705, 4715, 4727, 4728, 4767, 4769, 4772, 4776, 4777, 4778, 4850, 4851, 4888, 4889, 4890, 4891, 4892, 4893, 4894, 4931, 4934, 4940, 4944, 4946, 4947, 4960, 4971, 4972, 4973, 4973.

I.3. Цитати та посилання на твори книжної писемності:

256а, 4930.

I.4. Написи-прокляття:

210.

I.5. Написи-покаяння:

4910.

I.6. Написи-запитання:

немає.

I.7. Підписи до фрескових образів:

4369, 4373, 4415, 4416, 4417, 4422, 4495, 4496, 2611, 4612, 4613, 4691, 4692, 4709, 4873, 4905, 4949.

I.8. Окремі слова та словосполучення:

4539, 4652, 4677, 4719, 4922.

I.9. Написи музичного змісту:

немає.

I.10. Написи календарного змісту:

немає.

I.11. Абетки, склади та окремі літери:

4368, 4392, 4400, 4404, 4408, 4410, 4429, 4430, 4450, 4488, 4506, 4507, 4508, 4538, 4560, 4564, 4566, 4576, 4580, 4582, 4586, 4601, 4618, 4621, 4625, 4626, 4639, 4640, 4642, 4639, 4663, 4668, 4683, 4701, 4702, 4704, 4717, 4718, 4720, 4765, 4766, 4773, 4774, 4780, 4781, 4854, 4855, 4895, 4896, 4908, 4914, 4915, 4916, 4921, 4925, 4935, 4936, 4956, 4957, 4962, 4963, 4964.

I.12. Написи, зміст яких не встановлений:

4428, 4884, 4933.

I.13. Фрагменти написів:

4380, 4421, 4434, 4436, 4437, 4472, 4600, 4609, 4631, 4632, 4650, 4671, 4681, 4771, 4941, 4951, 4952, 4967.

I.14. Записи цифр:

4435, 4770.

I.15. Записи лічби:

4483, 4584, 4585, 4693.

II. Малюнки

II.1. Хрести, монограми, теонімограми:

256, 4361, 4362, 4366, 4367, 4371, 4372, 4379, 4381, 4383, 4384, 4390, 4393, 4396, 4438, 4439, 4440, 4442, 4443, 4444, 4445, 4446, 4448, 4449, 4454, 4455, 4456, 4457, 4458, 4459, 4460, 4461, 4462, 4463, 4464, 4465, 4466, 4467, 4468, 4471, 4473, 4474, 4475, 4476, 4481, 4482, 4484, 4487, 4489, 4490, 4491, 4492, 4501, 4502, 4503, 4504, 4509, 4511, 4513, 4514, 4517, 4518, 4525, 4535, 4536, 4540, 4548, 4579, 4588, 4589, 4602, 4603, 4604, 4606, 4607, 4608, 4627, 4630, 4633, 4634, 4635, 4636, 4637, 4638, 4644, 4645, 4651, 4653, 4658, 4664, 4665, 4666, 4667, 4673, 4674, 4675, 4676, 4684, 4694, 4695, 4696, 4697, 4698, 4699, 4707, 4710, 4711, 4712, 4713, 4714, 4721, 4722, 4723, 4725, 4726, 4729, 4730, 4731, 4732, 4733, 4734, 4735, 4736, 4737, 4738, 4739, 4740, 4741, 4742, 4743, 4744, 4745, 4746, 4747, 4748, 4749, 4750, 4751, 4752, 4753, 4754, 4755, 4756, 4757, 4758, 4759, 4760, 4761, 4762, 4763, 4775, 4782, 4783, 4784, 4785, 4786, 4787, 4788, 4789, 4790, 4791, 4792, 4793, 4794, 4795, 4796, 4797, 4798, 4799, 4800, 4801, 4802, 4803, 4804, 4805, 4806, 4807, 4808, 4809, 4810, 4811, 4812, 4813, 4814, 4815, 4816, 4817, 4818, 4819, 4820, 4821, 4822, 4823, 4824, 4825, 4826, 4827, 4828, 4829, 4830, 4831, 4832, 4833, 4834, 4835, 4836, 4837, 4838, 4839, 4840, 4841, 4842, 4843, 4844, 4845, 4846, 4847, 4848, 4849, 4853, 4856, 4857, 4858, 4859, 4860, 4861, 4862, 4863, 4864, 4865, 4866, 4867, 4868, 4869, 4870, 4871, 4872, 4874, 4875, 4876, 4877, 4878, 4879, 4880, 4881, 4882, 4898, 4899, 4900, 4901, 4902, 4903, 4904, 4909, 4926, 4927, 4928, 4929, 4937, 4938, 4953, 4954, 4955, 4961, 4975.

II.2. Зображення ангелів та святих:

4942.

II.3. Символи, пов'язані з частинами людського тіла:

4405, 4406.

II.4. Предмети релігійного вжитку та артефакти:

немає.

II.5. Символи, пов'язані з землею та небом:

немає.

II.5. Антропоморфні зображення:

4500, 4716, 4923.

II.6. Зооморфні зображення:

4924.

II.7. Орнітоморфні зображення:

4394.

II.8. Іхтіоморфні зображення:

немає.

II.9. Зображення храмів:

4629.

II.10. Сюжетні зображення:

4948.

II.11. Емблеми:

261, 262, 4389, 4391, 4395, 4423, 4447, 4505, 4512, 4515, 4516, 4583, 4623, 4643, 4648, 4659, 4660, 4672, 4682, 4685, 4686, 4724, 4764, 4883, 4897, 4966.

ВКАЗІВНИК СЛІВ ДО ГРАФІТИ

Під час укладання вказівника мною дотримано основних принципи побудови словників: кожне відмінюване слово, яке виступає в реєстрі, подається в його основній формі, тобто, іменники та займенники іменникового типу в називному однини, кількісні числівники в називному, прикметники, числівники, займенники прикметникової відміни в називному однини чоловічого роду, дієслова в інфінітиві однини. Вони визначались відповідно до давньоруських, грецьких та староукраїнських словників: *Словарь старославянского языка*, репр. изд.: в 4-т., Санкт-Петербург 2006, т. 1–4; *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, К. 1977, т. 1; К. 1978, т. 2.; А.Д. Вейсман, *Греческо-русский словарь*, Москва 2006, репр. изд. 1899 г. Форми, в яких вживані ці слова авторами графіті, наводяться з вказівкою їх порядкового номеру. До “Вказівника” не включені графіті, що відносяться до категорій абеток, складів та окремих літер, зображень хрестів, монограм та теонімограм, а також скорочені форми імен в записях обчислення кількості проведених поминальних служб.

А

а, *цифр.* 1 – № 4363: ах҃а; № 4851
а, *цифр.* 1000 – № 4616: а҃ї; № 4851: а҃х҃ла;
№ 4700: а649; № 4528: а҃їне; № 241/242: а҃їїф;
№ 247, № 4364: а҃х҃; № 4530: а҃хоє; № 4562,
№ 4972: а҃їїз; № 4655: а҃х҃пи; № 450: а738; а҃х҃ла;
№ 4960: а҃л/м
Авраамъ, *особ.*, ч. – № 4777: Авр(аамъ); № 4777:
Ав(раамъ); № 4931: Авраам(а)
азъ, *займ.* – №168, № 4893: азъ; № 4703: аз(ъ);
№ 4497: азъ; № 4680: я; № 4628: мене; № 104,
№ 4387, № 4708: ма; № 4565: /м/ма; № 4968:
м[а]; № 4910: м҃нѣ; № 104: мз[н]е
Алеѣви, *особ.*, ч. – № 4542: Алеѣ[ина]
Амевинов, *особ.*, ч. – № 4480: Дем[и]ан Амевино[в]
аминь, *вигук.* – № 210: амин; № 4679: ам[инь];
№ 168: аминъ; № 104: [ами]н[ъ]
Ана, *особ.*, ж. – № 4573: Ана; № 4558: Ан[н]ѣ;
№ 4570: Ан[н]у
Анастасина, *особ.*, ж. – № 4558: Наст[іо]
Андріашовскии, *особ.*, ч. – № 4655: Андриашовског(о)
Андрѣи, *особ.*, ч. – № 4365: Андр(ѣи); № 4931: Ан-
Дрен; № 4561: О[н]дрѣа
Антонии, *особ.*, ч. – № 4700: А(н)т(онии)
асилонити, *док.* – № 210: аси[ло]нь

Б

баба, *ж.* – № 256а: у баб
благословити, *док.* – № 209: благослови
Богъ, ч. – № 209: Б(ог)ъ
Божии, *прикм.* – № 4680: Божии; № 4973: Б(о)жи(и);
№ 4554: Божию; № 4945: Божиа; № 4887:
Б(о)ж(иа); № 4552: Б(о)жого
Борокович, *особ.*, ч. – № 4479: Василии Борокович
Борисъ, *особ.*, ч. – № 4493: Борисовъ
быгги, *недок.* – № 210: іеси; № 4398: былъ; № 247,
№ 4452, № 4543, № 4544, № 4772: был; № 4562:

бы[л]; № 4419: в[ы]л; № 246, № 4700, № 4851,
№ 4972: был(и); № 4615: вж
вѣлъ, *прикм.* – № 410: вѣло

В

Василевич, *особ.*, ч. – № 4364: Сте-ѡд[и] Ва[си]льевич
Василии, *особ.*, ч. – № 4375, № 4479, № 4620: Васи-
лии; № 4573: Васи[л]ии; № 4689: Вас(илии);
№ 4777: [В]ас(илии); № 4708: Вас[и]л[и]ю; № 4670:
Вас[и]лина; № 4547: Василиа
Викторъ, *особ.*, ч. – № 4887: Ви[к]тор[а]
вино, с. – № 410: в[и]но
Власиевич, *особ.*, ч. – № 4431: В[л]ас[и]евич
Власии, *особ.*, ч. – № 4946: [В]л[ас]и
Вукатичъ, *особ.*, ч. – № 4715: Вукат[и]чъ
въ, *прийм.* – № 246, № 247: во; № 4364, № 4493,
№ 4910 (двічі), № 4932: вѣ; № 55, № 247: в
Вачеславичъ, *особ.*, ч. – № 4493: Вѣч[с]л[ави]ч[а]
вѣч҃нъ, *прикм.* – № 104: вѣч҃ное

Г

гласовати, *недок.* – № 4615: гласитиса
Господь, ч. – № 262а, № 4568: Господи; № 4531,
№ 4549, № 4551, № 4556, № 4570, № 4590,
№ 4628: Г(о)с(по)ди; № 4569: Г(о)с(по)д[и];
№ 4570: Г(о)с(по)д[и]; № 4387, № 4420, № 4477,
№ 4485, № 4486, № 4499, № 4547, № 4552,
№ 4553, № 4554, № 4555, № 4558, № 4561,
№ 4565, № 4571, № 4591, № 4624, № 4655,
№ 4687, № 4688, № 4768: Г(оспо)ди; № 4542: Г(ос-
по)д[и]; № 4414: [Г](оспо)ди; № 103, № 104, № 4378,
№ 4382, № 4411, № 4413, № 4493, № 4519,
№ 4521, № 4622, № 4646, № 4647, № 4656,
№ 4657, № 4706, № 4708, № 4779, № 4852,
№ 4885, № 4907, № 4911, № 4912, № 4913,
№ 4918, № 4919, № 4920, № 4932, № 4939,

№ 4950, № 4959, № 4965, № 4968, № 4974:
Г(оспод)и; № 4970: [Г](оспод)и; № 4906: [Г(ос-
под)и]; № 4976: Г(осподи); № 4412: Г(оспод)и;
№ 4680: Господу

граматика, *жс.* – № 4524: граматису
Григорин, *особ.*, *ч.* – № 4398, № 4532: Григорин; № 4418:
Григореи; № 4364: Грі(гори); № 4590: Григорина;
№ 4655: Григорія; № 4688: Грег(орина)
Гримонович, *особ.*, *ч.* – № 4572: Гримович
гровъ, *ч.* – № 4910: г[р]овоу
Грѣковичъ, *особ.*, *ч.* – № 4947: Грѣко[вич]
грѣхъ, *ч.* – № 4519: [грѣ]хо[мъ]; № 4910: грѣсъхъ
грѣшьникъ, *ч.* – № 4497: грѣшьникъ; № 104, №
4910: грѣшьникоу; № 4681: грѣшни[к]и
грѣшьнъ, *прикм.* – № 168: грѣшьныи; № 4893: №
168: грѣш[ьныи]; № 4414: гр[еш]на[г]о; № 4912:
[г]рѣш[о]моу; № 4970: грѣше[но]моу; № 4396:
гре[ш]ъ[номоу]
гѣстынецъ, *ч.* – № 246: гѣстынци

Д

Давыдъ, *особ.*, *ч.* – № 246: Давыд
Даміанъ, *особ.*, *ч.* – № 168: Даміанъ; № 4670:
Д(а)мна[н]а; № 4480: Дем[и]ан
Даниилъ, *особ.*, *ч.* – № 4551: Даниила; № 4485: Да-
нила; № 4906: Данила
Димитрин, *особ.*, *ч.* – № 4777: Дѣм(итрин); № 4558:
Д[и]митра
диаконъ, *ч.* – № 4528: диакон; № 450: диак
Доврыничъ, *особ.*, *ч.* – № 4497: Добр[ы]нцъ
Досифей, *особ.*, *ч.* – № 4688: Дос(ифея)
дънь, *ч.* – № 4930: дни

Є

є, *цифр.* 5 – № 4527: дѣне; № 4530: дѣоє
єкичъ, *особ.*, *ч.* – № 4971: єкичъ
єноуаръ, *ч.* – № 4973: [єн]варна
Єфиопъ, *особ.*, *ч.* – № 4494: Єфеоп[ъ]; № 4495:
Єфеопи(и); № 4496: Єф[е]опи[и]
Євдокиа, *особ.*, *жс.* – № 4369: Євдокиа

Є

є, *цифр.* 6 – № 247: є
є, *цифр.* 6000 – № 4470: swǣн; № 4363: єхѣа; № 55:
ѣноіє ѣноіє ѣѣіє

Ж

жити, *недок.* – № 4910: житъ

З

з, *цифр.* 7 – № 55: ѣноіє ѣноіє ѣѣіє; № 4562, № 4972:
дѣпз
здєсь, *присл.* – № 4851: здєє(ь)
Зокъ, *особ.*, *ч.* – № 410: Зоково

И

и, *цифр.* 8 – № 4470: swǣн; № 4419: ри; № 4655:
дхпи
и, *спол.* – № 104, № 168, № 246, № 256а, № 4559,
№ 4590, № 4655, № 4708, № 4943: и; № 104
(тричі), № 4565: і
и, *займ.* – № 4493, № 4940: и
Ивановичъ, *особ.*, *ч.* – № 4851: Ивановичъ
Иванъ, *особ.*, *ч.* – № 450, № 4527, № 4851, № 4933,
№ 4949: Иванъ; № 4370, № 4654: Иван; № 4403,
№ 4657: Ивана; № 4632: [И]вана; № 241/242:
Иванъ
Игнатъ, *особ.*, *ч.* – № 4777: Иг(натъ); № 4958:
[Игна]тieveи
избавити, *док.* – № 104: усбави
изъ, *прийм.* – № 168: іс
иже, *займ.* – № 4910: ижѣи
Илиа, *особ.*, *ч.* – № 4777: Ил(иа)
имати, *недок.* – № 256а: мати
Имедкан, *особ.*, *ч.* – № 4972: Имедкан
имѣти, *недок.* – № 2910: им[атъ]
Ина, *особ.*, *жс.* – № 4561: Іnnѣ
инокъ, *ч.* – № 4700: иноки
Иона, *особ.*, *ч.* – № 168: Иона
Иосифъ, *особ.*, *ч.* – № 4567: Іосип; № 4947: И[с]еиф;
№ 4414: [Ис]ифа; № 4403: Ис[с]ифа
Иполитъ, *особ.*, *ч.* – № 4568: Иполита
Ирина, *особ.*, *жс.* – № 4555: Іринѣ
ити, *недок.* – № 4493: итѣ
Иаковъ, *особ.*, *ч.* – № 4905: Иаковъ; № 4537: Іаков;
№ 4700: А(ковъ); № 4613: Іакова; № 4542:
Іакова
иерей, *ч.* – № 4590: іерей; № 4556: с(ва)щєно іерей;
№ 4655: с(ва)щєно іерей; № 4678: іерей
Иеремія, *особ.*, *ч.* – № 4778: Иє(ремиа); № 4670:
Ієр(є)м(ио); № 4542: Єримио
Иеронъ, *особ.*, *ч.* – № 4709: Ієронъ

І

і, *цифр.* 10 – № 4616: дѣі
ієродіаконъ, *ч.* – № 241/242: ієродіаконъ
Іванъ, *особ.*, *ч.* – № 4533: Іванъ; № 247, № 4894:
Іван; № 4545: [І]вана; № 4622: Іванна; № 4572,
№ 4889: Іоан; № 4551: Іоана; № 4530: Ио[а]н;
№ 4969: Иоану; № 4669: Исван; № 4767: Ис(ан)

К

к, *цифр.* 20 – № 4892: іє
Каріонъ, *особ.*, *ч.* – № 4433, № 4592: Каріонъ;
№ 246, № 4972: Каріон
Каръ, *особ.*, *ч.* – № 4594: Каръп
клепати, *недок.* – № 4615: клепе
Климентъ, *особ.*, *ч.* – № 4471: Клима
Козма, *особ.*, *ч.* – № 168: Козма; № 4451: Козмъ;
№ 210: Кѣзъма

кокаши, *мн.* – № 210: кокаш
 Кондратъ, *особ.*, *ч.* – № 4561: Кондрата
 Кононъ, *особ.*, *ч.* – № 4561: Конона
 Константинъ, *особ.*, *ч.* – № 4767: Кон(стантин);
 № 4919: Константиноу
 Кориґицкии, *особ.*, *ч.* – № 450: Кориґицки
 Коснатинъ, *особ.*, *ч.* – № 103: Късн[А]Т[и]н[Ѧ]
 Котлетии, *особ.*, *ч.* – № 247: Котлетии
 къ, *прийм.* – № 4680: ко

Л

л, *цифр.*, 30 – № 4851: лхл; № 4960: лфл/м
 Лазарь, *особ.*, *ч.* – № 4451: Лаз[ра]
 Леонтии, *особ.*, *ч.* – № 4678: Леонтия
 лѣто, *с.* – № 55: лѣт(о)
 лютын, *ч.* – № 4766: лот{того}

М

м, *цифр.*, 40 – № 4700: м; № 4960: лфл/м
 маи, *ч.* – № 247: маа
 Маркъ, *особ.*, *ч.* – № 4778: Ма(ркъ); № 4890: Марко;
 № 4486: Марка
 Мартинко, *особ.*, *ч.* – № 4553: Мартинка
 Мартинъ, *особ.*, *ч.* – № 4851: Марфин; № 247а:
 Марти(н); № 4970: [М]ар[тин]о[ви]
 Матрона, *особ.*, *ч.* – № 4558: Мотро[нѦ]
 мѣсць, *ч.* – № 4727: м(ѣ)с(а)ца; № 4776: м(ѣс)ца
 Мирскии, *особ.*, *ч.* – № 4772: Мирски
 Миханлъ, *особ.*, *ч.* – № 4510, № 4690: Миханл;
 № 4427, № 4595: Мих(анл); № 4777: Ми(ханлъ);
 № 4662: Миха(нла); № 4622: Мих(анла)
 Миханлъ, *особ.*, *ч.* – № 4615: Миханлу; № 4441: Мiхан
 Сук(...)
 Моисѣи, *особ.*, *ч.* – № 4700: Моисѣи
 моръ, *ч.* – № 4930: мор
 Мошинскии, *особ.*, *ч.* – № 4546: Мошински
 Мушинскии, *особ.*, *ч.* – № 4532: Мушинскии
 мѣнихъ, *ч.* – № 4433, № 4520, № 4972: монах;
 № 4567: мона[х]; № 246: мон(а)хи; № 4700:
 мона(хи)
 масо, *с.* – № 210: масо
 мѣжа, *ж.* – № 104: мотк[з]; № 256а: мѣци
 мѣченикъ, *ч.* – № 4700: мотч(еникъ)

Н

н, *цифр.* 50 – № 4527: нхне; № 241/242: нхнѣ
 напѣсть, *ж.* – № 104: напѣст[и]
 напѣсати, *док.* – № 4680: нафал; № 4494: наф[ахъ]
 нарѣци, *док.* – № 4497: нарѣсѣм[ыи]
 не, *частка* – № 4615, № 4628: не
 недела, *ж.* – № 4932: неделот
 недостоинъ, *прикм.* – № 104: недостоинном[о]у
 Николан, *особ.*, *ч.* – № 4715: Никола
 Никонъ, *особ.*, *ч.* – № 4708: НиконѦ
 Нона, *особ.*, *ж.* – № 4558: Нон[Ѧ]

нолѣбрь, *ч.* – № 4526: нол(ѣр)
 ноу, *вигук.* – № 4677: ноу

О

о, *цифр.*, 70 – № 4530: охое
 ово, *займ.* – № 4493: ов[о]
 Одиниъ, *особ.*, *ч.* – № 4543: Одини
 Оноуфрии, *особ.*, *ч.* – № 4700: Оноу[ф](рии)
 Осии, *особ.*, *ч.* – № 4493: Осьєви
 Остапъ, *особ.*, *ч.* – № 4543: Остап[з]
 отрокъ, *ч.* – № 4497: от[з]рокомь
 отъ, *прийм.* – № 104 (чотири рази): ѿ; № 104: [ѿ]
 отвѣсти, *док.* – № 104: ѿвѣди
 охъ, *вигук.* – № 104, № 4910: охъ

П

п, *цифр.* 80 – № 4562, № 4972: пхпз; № 4655: пхпи
 параклесинархъ, *ч.* – № 241/242: параклесинарха
 Павльъ, *особ.*, *ч.* – № 4932: Павльъ; № 4570:
 Па[в]л[а]; № 4647: Павлоу; № 4932: Пав[з]лоу
 Петръ, *особ.*, *ч.* – № 4531: Петра; № 4912: Пе[т]рови;
 № 4397: Петроу
 пети, *недок.* – № 4615: пол
 печаль, *ж.* – № 104: печали
 по, *прийм.* – № 4930: п{о}
 поваръ, *ч.* – № 4493: поваръ
 побити, *док.* – № 4628: не повин
 Подъка, *особ.*, *ч.* – № 4940: Подъка
 помагати, *недок.* – № 4401, № 4521, № 4646, № 4647,
 № 4656, № 4708, № 4906, № 4907, № 4912,
 № 4919, № 4920, № 4932, № 4950, № 4969,
 № 4970: помози; № 4610: помоз[и]; № 4493: п[о]мози;
 № 4498, № 4943: [п]омози; № 4918, № 4411:
 пом[ози]; № 4412, № 4519: помоз[и]; № 4376,
 № 4397: [по]мози; № 4689 [по]м[о]зи; № 4948:
 [пом]ози; № 4402, № 4974: по[мози]; № 4377:
 [помо]зи; № 4378: помо[зи]; № 4413: по[м](о)[зи];
 № 103: п[с]мози
 помиловати, *док.* – № 104: помилот(и); № 4708:
 помил[лу]и; № 4559: помил[лу]и; № 4968: помилѦи
 поминати, *недок.* – № 4477, № 4486, № 4657, № 4852:
 помени; № 4542: [по]м[е]ни; № 4590: помини; № 4453,
 № 4531, № 4551: помани; № 4486: пом[а]ни;
 № 4555: пома[ни]; № 4553: [пом]а[ни]; № 4541,
 № 4887: пома(ни); № 4581: по(мани); № 4558:
 помани; № 262а: помѣ(ни); № 4387, № 4388,
 № 4522, № 4556, № 4688, № 4768, № 4885,
 № 4945, № 4959: помѣани; № 4414: помѣан[и];
 № 4662: [по]мѣани; № 4670: помѣан(и); № 4499,
 № 4565, № 4670: помѣ(ни)
 попадина, *ж.* – № 4655: попадию
 Попливецки, *особ.*, *ч.* – № 4398: Григори Попливецки
 попъ, *ч.* – № 4931: попъ
 Порфирии, *особ.*, *ч.* – № 4591: Порфириа

приги, *док.* – № 168: пришьдо
 Прокль, *особ.*, *ч.* – № 4661: Прокльз
 Прокопии, *особ.*, *ч.* – № 4556: Прокопиа
 прѣставитиса, *недок.* – № 4973: прѣстависа
 пьсати, *недок.* – № 4493: п[ѣ]салъ; № 4576: писалъ;
 № 4432: пьсалъ; № 4971: п(сал)ъ; № 4654:
 пи{сал}; № 4524: ѡал; № 4940: ѡ(ал)ъ; № 4615:
 ѡ(а)лы;
 пыаныи, *прикм.* – № 4677: пиань

Р

р, *цифр.* 100 – № 4419: ри
 раба, *жс.* – № 4554: рабѡ
 рабъ, *ч.* – № 4973: рабъ; № 4680: раб; № 168: р[аб]ъ;
 № 4414, № 4451, № 4486, № 4531, № 4551,
 № 4552, № 4553, № 4556, № 4568, № 4574,
 № 4614, № 4887, № 4945: раба; № 4403,
 № 4545, № 4569, № 4670: раб[а]; № 4485: ра[ба];
 № 4420: ра[в]а; № 4959: р[а]ба; № 4622: раб(а);
 № 104, № 4907, № 4912, № 4919, № 4920,
 № 4932: равоу; № 4960: равоу/воу/; № 4950:
 рав[оу]; № 4493, № 4970: раву; № 4409, № 4413:
 ра[ву]; № 4679: [ра]ву; № 4377, № 4498: р[аву];
 № 4401: [раву]; № 103, № 4708: рабѡ; № 4647,
 № 4906, № 4943: рабѡ; № 4688: рабовъ
 рокъ, *ч.* – № 247, № 4418, № 4526, № 4851: року;
 № 241/242: рок[у]; № 4419: ро(ку); № 4544,
 № 4616, № 4700: ро(ку); № 450, № 4892: рокѡ
 Рогаль, *особ.*, *ч.* – № 4657: Рогала
 Романъ, *особ.*, *ч.* – № 4364: Роман; № 4451: Ро[м]а[н]а
 Рудичъ, *особ.*, *ч.* – № 4690: Рѡдичъ

С

Свава, *особ.*, *ч.* – № 4688: Сав(у)
 Салосоухо, *особ.*, *ч.* – № 4661: Салосоухо
 свои, *займ.* – № 4403, № 4414, № 4485, № 4551,
 № 4553, № 4556, № 4569, № 4614: своего;
 № 4531: свое[г]о; № 4568, № 4670: сво[е]го; № 4622:
 своег(о); № 4574: своего; № 4680, № 4708: своему;
 № 4912, № 4932: своему; № 4596: свое[моу];
 № 4970: [с]воемо[у]; № 4958: с[вое]моу; № 4679:
 свое[му]; № 4917: [с]вое[му]; № 4498: [с]во[ему];
 № 4412: [св]ое[му]; № 4647, № 4943: своемѡ;
 № 4906: [сво]емѡ; № 4493: своему; № 4919:
 своему; № 103: св[ое]мѡ; № 256а: сво[в]; № 4688:
 своиѡ; № 4969: соеомоу
 сватъ, *прикм.* – № 4422: с(ва)тѡ; № 4443: с(ва)[тѡ]а;
 № 168: с(ва)то(и); № 4494: св(а)тъи; № 4650:
 с(ва)тъи(и); № 4495: св(а)т[ы]и; № 4451: с(ва)-
 ты(и); № 246, № 247: во с(ва)тои; № 241/242:
 с(ва)тои; № 4700: св(а)тъиѡ
 свашеникъ, *ч.* – № 247: с(ва)щен(и)къ
 свашенъ, *прикм.* – № 4556: с(ва)щено геретѡ; № 4655:
 с(ва)щенно геретѡ

сеи, *займ.* – № 168, № 4680, № 4893: се
 Симмонъ, *особ.*, *ч.* – № 4767: Симеон; № 4943: Симеонѡ
 Симонъ, *особ.*, *ч.* – № 4670: Симона
 скоморошинъ, *ч.* – № 4677: скоморошинь
 Сокопетеговъ, *особ.*, *ч.* – № 247а: Сок[о]петего(в)
 Софина, *жс.* – № 241/242: Софеи; № 247: Софин; № 246:
 Софин; № 4943: Софие
 спасасти, *недок.* – № 4557, № 4559, № 4561, № 4563,
 № 4568, № 4569, № 4571, № 4593, № 4599,
 № 4687, № 4886: спаси; № 4407, № 4547,
 № 4549, № 4550, № 4552, № 4554, № 4570,
 № 4590, № 4591, № 4597, № 4598, № 4622,
 № 4641, № 4655, № 4976: сп(а)си; № 4574:
 сп(ас)и; № 4425: спа(си); № 4578, № 4587,
 № 4617, № 4619: сп(аси); № 4624: с(паси)
 Степановичъ, *особ.*, *ч.* – № 4851: Степанович
 Степанъ, *особ.*, *ч.* – № 4610: Степан[оу]
 Степко, *особ.*, *ч.* – № 4377: С[тѣ]пка
 Стефанъ, *особ.*, *ч.* – № 4553: [Ст]ефа[на]; № 4364,
 № 4772: Сте-фа[н]
 Стефанида, *особ.*, *жс.* – № 4554: Стефаниду
 суи, *прикм.* – № 4652: суи

Т

Тарасин, *особ.*, *ч.* – № 4973: Тарасин
 тать, *ч.* – № 210: тат[в]
 твои, *займ.* – № 104: [т]воемоу; № 210: твои
 Тимофен, *особ.*, *ч.* – № 4546, № 4944: Тимофен;
 № 4364: Тимофи[н]; № 4777: Тим(о)фин; № 4565:
 Тимоф[ена]
 третин, *числ.* – № 4973: третѡго
 Трофимъ, *особ.*, *ч.* – № 262а, № 4565: /Тр/Трохима
 тоутъ, *присл.* – № 4772: т[у](т); № 4452: т{у}т;
 № 4972: тѡт
 тѡга, *жс.* – № 104: тоугъ

ОУ

оу, *прийм.* – № 256а: у
 оукрасти, *док.* – № 210: ѡкралъ
 Оулиана, *особ.*, *жс.* – № 4655: ѡлианѡ
 Оуставнинъ, *особ.*, *ч.* – № 4973: ѡставнин

Ф

Федоръ, *особ.*, *ч.* – № 4605, № 4680: Федор; № 4777:
 Фе(д)оръ; № 4364: Ф(ед)ор; № 4946: Федор
 Филимонъ, *особ.*, *ч.* – № 4542: Ф[ил]имона

Х

х, *цифр.* 600 – № 4418: х̄; № 4363: х̄ча; № 4616:
 х̄и; № 4851: х̄ла; № 4528: х̄не; № 241/242:
 х̄иѡ; № 247, № 4364: х̄ѡ; № 4530: х̄оѡ;
 № 4562, № 4972: х̄пз; № 4655: х̄пи
 Харитонъ, *особ.*, *ч.* – № 4555: Харитона
 Христосъ, *особ.*, *ч.* – № 4680: Христу

- Ω
ω, *цифр.* 800 – № 4470: swǫn
- Υ
υ, *цифр.* 90 – № 4363: εχρα
υαση, *ч.* – № 4615: υαση
Υερниговъ, *особ., ч.* – № 168: Υβριгова
- Ξ
ξ, *цифр.* 60 – № 4470: swǫn; № 55: ξηνοιε ψηνοιε ξζηε;
№ 247, № 4364: ξαχξ
Ξενοφонтъ, *особ., ч.* – № 4561: ξβηνο/φ/φοντα
- Ψ
ψ, *цифр.* 700 – № 55: ξηνοιε ψηνοιε ξζηε; № 4960: Δψλ/μ
- Φ
φ, *цифр.* 90 – № 241/242: δχπφ
Φεωδορъ, *особ., ч.* – № 4945: φεωδορα
Φεодосии, *особ., ч.* – № 4528: Феодосии
- Α
Αιцко, *особ., ч.* – № 4375: Αιцко; № 4968: [Α]цка
- Ю
Юри, *особ., ч.* – № 4632: Юria
- Ї
їемь, *ж.* – № 4493: їемь
- ІА
їати, *недок.* – № 456а: Ѡтъ
- ІА
ІАсканъ, *особ., ч.* – № 4552: ІАскан[а]
ІАско, *особ., ч.* – № 4852: ІАска
- Α
ἀγιος, ‘святъ’ – № 4613: αγ[ι]ος; № 4692: ο α(γιος);
№ 4415: η αγια; № 4949: αγιος; № 4496: ο[γιος]
’Αγάπηος, *особ., ч.* ‘Αγαπιν’ – № 4612: Αγαπηος
- Β
βοηθέω ‘*помагати*’ – № 4386: βοηθη; № 4385:
βωηθη
- Δ
δοῦλος, ‘рабъ’ – № 4385: δουλον; № 4386: [δ]ο[υ]λον
- Ε
Ευστάφιος, *особ., ч.* ‘*εβьстафин*’ – № 4613: ο Ευστ[α]-
φ(ι)ος
- Θ
Θεοπίστη, *особ., ж.* ‘*Θεопистина*’ – № 4611:
Φεοπηστης
- Ι
Ἰουστίνη, *особ., ж.* *Ивстина* – № 4373: Ηουστηνα
- Κ
Κυπριανός, *особ., ж.* *Κιπριανъ* – № 4691: Κυπρη-
ανος; № 4692: Κηπρ[ι]ανο[ς]
Κύριος, ‘*Господь*’ – № 4385, № 4386: Κ(υρι)ε
- Μ
Μάρης, *особ., ч.* ‘*Μαριν*’ – № 4873: Μαρης
Μιχαήλ, *особ., ч.* ‘*Μιχαηλъ*’ – № 4385: Μηχηη[λ];
№ 4891: Μηχηηλος
- Ο
Ὅμηρος, *особ., ч.* ‘*Гомеръ*’ – № 4922: Ομερ
- Σ
σός ‘*твой*’ – № 4385: σου
- Χ
Χαραλάμπηα ‘*Χαρалампия*’ – № 4415, № 4417:
Χαραλαμπηα; № 4416: Χαραλαμπη(α)
- Α
Alexander, *особ., ч.*, ‘*Олександр*’. – № 4469:
Alexander Mykor(zewski); № 4769: Alexander
Rozicki
annus, ‘*рік*’. – № 4469: an(n)o; № 419: a(nn)o
Asmund, *особ., ч.*, ‘*Асмунд*’. – № 4432: Malcer
Asm(und)
- Β
być ‘*бути*’ – № 419: byl
- Δ
Dominus, ‘*Божий*’. – № 4469: D(ominus)
- Ι
Ian, *особ., ч.*, ‘*Ян*’. – № 4529: Ian; № 4399, № 4850:
Jan
Ioan, *особ., ч.*, ‘*Йоанн*’. – № 4888: Joa(n)
- Ј
Jerzy, *особ., ч.*, ‘*Єжи*’. – № 419: J(e)rz(y) Szporak
- Κ
Kachorzowski, *особ., ч.*, ‘*Кашоржовський*’. – № 4705:
Kachorzowsky
- Μ
Malcer, *особ., ч.*, ‘*Малцер*’. – № 4432: Malcer
Asm(und)
Martin, *особ., ч.*, ‘*Μαρτίν*’. – № 4705: Martian

	Вказівки років
Michał, <i>особ., ч., 'Міхаль'</i> . – № 4478: Michał	1182/1183 – № 4363
Mikołaj, <i>особ., ч., 'Миколай'</i> . – № 4426: Mikolaj Sanko[ws]ky	1258/1259 – № 55
Mykorzewski, <i>особ., ч., 'Мікоржевський'</i> . – № 4469: Alexander Mykor(zewski)	1359/1360 – № 4470 1589 – № 4399 1600 – № 4418, № 4419 1601 – № 4544
P	1605 – № 4523
Piotr, <i>особ., ч., 'Петро'</i> – № 4727: Petr	1606 – № 4526 1610 – № 4616
R	1616 – № 4534
rok, <i>'рік'</i> – № 4769: ro(ku)	1619 – № 4426
Rozycki, <i>особ., ч., 'Рожицький'</i> – № 4769: Alexander Rozicki	1620 – № 4892 1631 – № 4851 1641 – № 4529, № 4769
S	1643 – № 419
Sankowski, <i>особ., ч., 'Санковський'</i> . – № 4426: Mikolaj Sanko[ws]ky	1649 – № 4700
Szporak, <i>особ., ч., 'Шпорак'</i> . – № 419: J(e)rz(y) Szporak	1651 – № 4469 1655 – № 4528 1659 – № 241/242 1660 – № 247, № 4364
T	1675 – № 4530; № 4577
tu <i>'тум'</i> – № 419: tu	1687 – № 4479, № 4562, № 4972 1688 – № 4655
Z	1738 – № 450
Zygosh, <i>особ., ч., 'Зігош'</i> . – № 4529: Ian Zygosz	173/4(...) – № 4960

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Авраам, правотець 286
Авраам, згад. в гр. (№ 4777) 102
Авраам, згад. в гр. (№ 4777) 102
Агапій, св. 60
Агапій, св., мч. Севастійський 60, 70
Адам 120
Айналов Д.В. 327
Акилина, св. 18
Алфьоров О.А. 43–44
Амевінов Дем'ян, авт. гр. (№ 4480) 34
Андрій К(...), авт. гр. (№ 4365) 5
Андрій, згад. в гр. (№ 4561) 54
Андрій, піп, авт. в гр. (№ 4931) 287
Андріяшовський, згад. в гр. (№ 4655) 78
Анна, св. 3, 24, 32, 85
Анна, згад. в гр. (№ 4558) 53
Анна, згад. в гр. (№ 4570) 56
Анна, згад. в гр. (№ 4573) 57
Анна Огінська 291
Антоній, св. 327, 330
Антоній, згад. в гр. (№ 4700) 88
Апполон, св. 327
Артамонов Ю.А. 84
Асмунд Мальцер, авт. гр. (№ 4432) 23
- Бонецький А.* 31
Борис, св. 38
Борис В'ячеславич, згад. в гр. (№ 55) 37–39
Борокович Василь, авт. гр. (№ 4479) 34
Бороховичі 34
Борохович Михайло 34
Брячислав Ізяславич 85
Бугославський С.А. 84–85
- Василь, св. 4
Василь, авт. гр. (№ 4547) 51
Василь, авт. гр. (№ 4620) 71
Василь, авт. гр. (№ 4689) 86
Василь, авт. гр. (№ 4708) 90
Василь, авт. гр. (№ 4573) 57
Василь, згад. в гр. (№ 4670) 81
Василь, згад. в гр. (№ 4777) 102
Василь Борокович, авт. гр. (№ 4479) 34
Василь Яцко, авт. гр. (№ 4375) 8
Василько Романович 37
Васильович Стефан, згад. в гр. (№ 4364) 5
Висоцький С.О. 3, 24–26, 37, 60–64, 70, 84, 117–118, 326–328
Віктор, авт. гр. (№ 4887) 122
Вільгельм Стеткевич 291
- Вільгельм Фабіан Розен 31
Власій, згад. в гр. (№ 4946) 290
Власович, авт. гр. (№ 4431) 23
Войтович Л.В. 38, 85
Володимир Святославич 84–85
Володимирович Ізяслав 84–85
Володимирович Ярослав 38, 40
Всеволод Юрійович 5
Всеволод Ярославич 84
Вукатич Микола, авт. гр. (№ 4715) 91
В'ячеслав-Меркурій Ярославич 38
В'ячеславич Борис, згад. в гр. (№ 55) 37–39
- Георгій, св. 3, 327, 330
Герасименко Н.Д. 4, 6, 8, 60, 69, 86, 287
Гініус А.А. 61
Гліб, св. 38
Гнат, авт. гр. (№ 4958) 293
Гнат, згад. в гр. (№ 4777) 102
Гомер, згад. в гр. (№ 4922) 284
Гордієнко Д.С. 28
Гордецький М.Л. 5
Горський К. 31
Григорій, авт. гр. (№ 4590) 66
Григории П(...), авт. гр. (№ 4418) 19
Григорій, можл. авт. гр. (№ 4424) 21
Григорій, згад. в гр. (№ 4364) 5
Григорій, згад. в гр. (№ 4655) 78
Григорій, згад. в гр. (№ 4688) 85
Григорій Мушинський, авт. гр. (№ 4532) 47
Григорій Поплівецький, авт. гр. (№ 4398) 14
Гримович Йоанн, авт. гр. (№ 4572) 57
Грукович Йосип, авт. гр. (№ 4947) 291
- Давид, згад. в гр. (№ 246) 25
Даміан, св. 24, 118
Даміан, згад. в гр. (№ 4670) 81
Даніїл, авт. гр. (№ 4551) 52
Данило, авт. гр. (№ 4485) 35
Данило, авт. гр. (№ 4906) 280
Данило Романович 34
Данилович Мстислав 43
Делеє І. 119
Дем'ян Амевінов, авт. гр. (№ 4480) 34
Димитрій Ростовський, св. 60
Дмитро, авт. гр. (№ 4558) 53
Дмитро, згад. в гр. (№ 4777) 102
Дмитро Іванович 32
Добринич Костянтин 40
Досифей, згад. в гр. (№ 4688) 85

- Дунін-Борковський С. 65
- Ефіоп, св. 36, 39–40, 60
- Євдокимова А.А. 46, 70
- Євдокія, св. 6
- Євстафій, св. 60, 70
- Єжи Шпорах, авт. гр. (№ 419) 65
- Єкич, авт. гр. (№ 4971) 296
- Єремія, згад. в гр. (№ 4542) 49
- Єремія, згад. в гр. (№ 4670) 81
- Єремія, згад. в гр. (№ 4778) 103
- Жюльєн К. 119
- Жюльєн Ф. 119
- Залізник А.А. 38, 40, 61–62
- Захарова А.В. 4, 6, 8, 60, 69, 86, 287
- Зинон, св. 327
- Зігош Ян, авт. гр. (№ 4529) 47
- Зок, св. 327
- Зок, авт. гр. (№ 410) 326–328
- Зосима, св. 327
- Іван, авт. гр. (№ 4370) 7
- Іван, авт. гр. (№ 4654) 78
- Іван, авт. гр. (№ 4934) 288
- Іван, дякон, авт. гр. (№ 4527) 46
- Іван, ієродиякон, авт. гр. (№ 241/242) 63
- Іван-Йосип, авт. гр. (№ 4403) 15
- Іван Коричицький, авт. гр. (№ 450) 281
- Іван Рогаль, авт. гр. (№ 4657) 78
- Іван Степанович, згад. в гр. (№ 4851) 114
- Іван, згад. в гр. (№ 4632) 74
- Іван Мазепа 64
- Іванович Дмитро 32
- Іванович Мартин, авт. гр. (№ 4851) 114
- Ієрон, св. 90
- Ізяслав Володимирович 84–85
- Ізяславич Брячислав 85
- Ілля, згад. в гр. (№ 4777) 102
- Імедкан, згад. в гр. (№ 4972) 296
- Інна, згад. в гр. (№ 4561) 54
- Іпатій, св. 290
- Іполит, авт. гр. (№ 4568) 56
- Ірина, згад. в гр. (№ 4555) 53
- Іустина, св. 7–8
- Йоаким, св. 3, 24, 32, 85
- Йоанн Милостивий, св. 290–291
- Йоанн, авт. гр. (№ 4533) 48
- Йоанн, авт. гр. (№ 4669) 80
- Йоанн, авт. гр. (№ 4888) 122
- Йоанн, авт. гр. (№ 4894) 123
- Йоанн, авт. гр. (№ 4969) 296
- Йоанн-Михайло, авт. гр. (№ 4622) 72
- Йоанн Златоуст, св. 37
- Йоанн Гримович, авт. гр. (№ 4572) 57
- Йоанн Котлетій, авт. гр. (№ 247) 25
- Йоанн Слу(...), авт. гр. (№ 4889) 122
- Йоанн Яскан, авт. гр. (№ 4552) 52
- Йоанн Я(...), авт. гр. (№ 4530) 47
- Йоанн, згад. в гр. (№ 4545) 50
- Йоанн, згад. в гр. (№ 4767) 100
- Йона з Чернігова, авт. гр. (№ 168) 118
- Йосип, св. 327
- Йосип, авт. гр. (№ 4414) 19
- Йосип, авт. гр. (№ 4567) 55
- Йосип-Іван, авт. гр. (№ 4403) 15
- Йосип Грукович, авт. гр. (№ 4947) 291
- Капітон, св. 287
- Каргер М.К. 326–327
- Каріон, авт. гр. (№ 246) 25
- Каріон, авт. гр. (№ 4433) 23
- Каріон, авт. гр. (№ 4592) 66, 72
- Каріон, згад. в гр. (№ 4972) 296
- Карп, авт. гр. (№ 4594) 66
- Кашоржовський Мартін, авт. гр. (№ 4705) 89
- Кіндрат, згад. в гр. (№ 4561) 54
- Кірік 327–328
- Клим, авт. гр. (№ 4371) 56
- Козма, св. 24, 28, 118
- Колесов В.В. 61
- Колодницький Л.Б. 327
- Конон, згад. в гр. (№ 4561) 54
- Коричицький Іван, авт. гр. (№ 450) 281
- Корнієнко В.В. 3–4, 6, 8, 18, 25, 28, 32, 35, 37, 39–40, 60–62, 65, 75, 84–86, 90, 117, 119, 285, 287, 326–328
- Костянтин, авт. гр. (№ 103) 60–61
- Костянтин, авт. гр. (№ 4919) 284
- Костянтин, згад. в гр. (№ 4767) 100
- Костянтин Добринич 40
- Котлетій Йоанн, авт. гр. (№ 247) 25
- Крикун М.Г. 37
- Ксенофонт, згад. в гр. (№ 4561) 54
- Кузьма, згад. в гр. (№ 210) 62
- Купріян, св. 8, 86–87, 89
- Куремса 37
- Лазар-Роман, авт. гр. (№ 4451) 28
- Лазаревський О.М. 34
- Леонтій, авт. гр. (№ 4688) 82
- Литвина А.Ф. 38
- Мазепа Іван 64
- Макарій (Булгаков) 291

- Марій, св. мч. 119
 Марій, св. 119
 Марій, св., сп. 117, 119
 Марк, св. 294
 Марко, авт. гр. (№ 4486) 35–36
 Марко, авт. гр. (№ 4890) 122
 Мартин, авт. гр. (№ 4970) 296
 Мартин Сокопетегов, авт. гр. (№ 247а) 26
 Мартин Кашоржовський, авт. гр. (№ 4705) 88
 Мартин Іванович, авт. гр. (№ 4851) 114
 Мартинко Стефан, авт. гр. (№ 4553) 52
Матвієнко А.М. 101
 Мальцер Асмунд, авт. гр. (№ 4432) 23
 Марко, згад. в гр. (№ 4778) 103
Мединцева А.А. 326
 Меркурій-В'ячеслав Ярославич 38
 Микола Вукатич, авт. гр. (№ 4715) 91
 Микола Гречин 4
 Миколай, св. 37
 Миколай Санковський, авт. гр. (№ 4426) 21
 Мирський Стефан, авт. гр. (№ 4772) 101
 Мирські 101
 Михаїл, авт. гр. (№ 4385) 10
 Михаїл, авт. гр. (№ 4662) 79
 Михаїл Ти(...), авт. гр. (№ 4427) 22
 Михайло, авт. гр. (№ 4510) 42
 Михайло, авт. гр. (№ 4595) 67
 Михайло, авт. гр. (№ 4891) 122
 Михайло-Йоанн, авт. гр. (№ 4622) 72
 Михайло Борохович 34
 Михайло Рудич, авт. гр. (№ 4690) 86
 Михайло, згад. в гр. (№ 4777) 102
 Мікоржевський Олександр, авт. гр. (№ 4469) 31–32
 Мікоржевський Станіслав 31
 Мікоржевський Ян 31
 Мікорські 31
 Міхал Сук(...), авт. гр. (№ 4441) 26
 Міхал, згад. в гр. (№ 4615) 71–71
 Міхаль, авт. гр. (№ 4478) 33
 Мойсей, згад. в гр. (№ 4700) 88
Мойсієнко В.М. 101
Мовчанівський Т.М. 326–327
 Мотрона, згад. в гр. (№ 4558) 53
 Мошинський Тимофій, авт. гр. (№ 4546) 51
 Мошинські 51
 Мстислав Данилович 43
Мусін А.Є. 327
 Мушинський Григорій, авт. гр. (№ 4532) 47
- Настя, згад. в гр. (№ 4558) 53
Несецький К. 21, 31, 100
 Никандр, св. 90
 Никифор, митр. 4
 Никон, згад. в гр. (№ 4708) 90
- Нифонт, архієп. 327–328
Нікітенко Н.М. 4, 6, 8, 39–40, 60–61, 65, 86, 119, 287
Німчук В.В. 61
 Нонна, згад. в гр. (№ 4558) 53
- Огінська Анна 291
 Одінін Остап, авт. гр. (№ 4543) 50
Однороженко О.А. 64, 75
 Олександр Мікоржевський, авт. гр. (№ 4469) 31–32
 Олександр Рожицький, авт. гр. (№ 4769) 100
 Олексій, згад. в гр. (№ 4542) 49
 Олексій Михайлович 49
 Олізар Дмитрович 64
 Онуфрій, згад. в гр. (№ 4700) 88
 Осій, авт. гр. (№ 4493) 38
 Остап Одінін, авт. гр. (№ 4543) 50
Останчук А.М. 327
 Острозькі 57
 Острозький Януш-Павло 51
- Павло, св. ап. 3, 290, 294, 326
 Павло, авт. гр. (№ 4570) 56
 Павло, авт. гр. (№ 4647) 76
 Павло, авт. гр. (№ 4932) 287
Панашенко В.В. 34
Папакін Г.В. 34
 Петро, св. ап. 3, 290, 294, 326
 Петро Александрійський, св. 4
 Петро, авт. гр. (№ 4397) 14
 Петро, авт. гр. (№ 4531) 47
 Петро, авт. гр. (№ 4912) 282
 Петро Голс(...), авт. гр. (№ 4727) 94
 Подка, авт. гр. (№ 4940) 289
 Поплівецький Григорій, авт. гр. (№ 4398) 14
 Порфирій, авт. гр. (№ 4591) 66
 Прокл Салосухо, авт. гр. (№ 4661) 79
 Прокопій, священоієрей, авт. гр. (№ 4556) 53
- Радзивілл Януш 32
 Розен Фабіан Вільгельм 31
 Рогаль Іван, авт. в гр. (№ 4657) 78
 Рожицький, Олександр авт. гр. (№ 4769) 100
 Рожицькі 100
 Роман-Лазар, авт. гр. (№ 4451) 28
 Роман, згад. в гр. (№ 4364) 5
 Романович Василько 37
 Романович Данило 37
 Ромн, св. 327
 Рудич Михайло, авт. гр. (№ 4690) 86
 Ружинський Федір 75
 Ружинські 75
 Руфін, св. 327
 Рюриковичі 84

- Сава, згад. в гр. (№ 4688) 85
Салосухо Прокл, авт. гр. (№ 4661) 79
Санковський Миколай, авт. гр. (№ 4426) 21
Санковські 21
Сапор II 119
Сарабьянов В.Д. 4, 6, 8, 60, 69, 86, 287
Святославич Володимир 84–85
Святський Д.О. 5, 32
Сергий (Спасский), архієпископ 24
Сєдов В.В. 38
Симон, авт. гр. (№ 4943) 289
Симон, згад. в гр. (№ 4670) 81
Симон, згад. в гр. (№ 4767) 100
Сінкевич Н.О. 60, 65
Сокопетегов Мартин, авт. гр. (№ 247а) 26
Станіслав Мікоржевський 31
Стеткович Вільгельм 291
Степан, авт. гр. (№ 4610) 69
Степанида, авт. гр. (№ 4554) 53
Степанович Іван, згад. в гр. (№ 4851) 114
Степко, авт. гр. (№ 4477) 33
Стефан Мартинко, авт. гр. (№ 4553) 53
Стефан Васильович, згад. в гр. (№ 4364) 5
Стефан Мирський, авт. гр. (№ 4772) 101
Стратоник, св. 90

Тарас Уставнін, згад. в гр. (№ 4973) 297
Тесленко І.А. 51
Тимофій, авт. гр. (№ 4565) 55
Тимофій Мошинський, авт. гр. (№ 4546) 51
Тимофій (...)нський, авт. гр. (№ 4944) 290
Тимофій, згад. в гр. (№ 4364) 5
Тимофій, згад. в гр. (№ 4777) 102
Торчин 38
Трохим, авт. гр. (№ 262а) 64
Трохим, згад. в гр. (№ 4565) 55
Турилов А.А. 117–118

Уляна, згад. в гр. (№ 4655) 78
Успенський Ф.Б. 38
Уставнін Тарас, згад. в гр. (№ 4973) 297
Урський С. 51

Фадей, св. 119
Фабіан Вільгельм Розен 31

Феб, св. 327
Федір, авт. гр. (№ 4605) 68
Федір, авт. гр. (№ 4680) 83
Федір, авт. гр. (№ 4945) 290
Федір, авт. гр. (№ 4946) 290
Федір, згад. в гр. (№ 4364) 5
Федір, згад. в гр. (№ 4777) 102
Федір Ружинський 75
Феодосій, св. 327, 330
Феодосій, авт. гр. (№ 4528) 46
Феопіст, св. 60
Феопістія, св. 60, 70
Филимон, згад. в гр. (№ 4542) 49

Харалампія, св. 18–19
Харитон, авт. гр. (№ 4555) 53

Шпорки 65
Шпорак Єжи, авт. гр. (№ 419) 65
Шпорак Ян 65

Юрій, згад. в гр. (№ 4632) 74
Юрійович Всеволод 5

Яків, св. 280
Яків, авт. гр. (№ 4537) 48
Яків, авт. гр. (№ 4614) 70
Яків, згад. в гр. (№ 4542) 49
Яків, згад. в гр. (№ 4700) 88
Ян, авт. гр. (№ 4399) 14
Ян III 65
Ян Зігош, авт. гр. (№ 4529) 47
Ян Бо(...), авт. гр. (№ 4850) 114
Ян Мікоржевський 31
Ян Шпорак 65
Янін В.Л. 40, 61
Януш Радзивілл 32
Януш-Павло Острозький 51
Ярослав Володимирович 38, 40
Ярославич Всеволод 84–85
Ярославич В'ячеслав-Меркурій 38
Яскан Йоанн, авт. гр. (№ 4552) 52
Яско, авт. гр. (№ 4852) 115
Яцко, авт. гр. (№ 4968) 295
Яцко Василь, авт. гр. (№ 4375) 8

ПОКАЖЧИК ГРАФІТИ

55	37, 126, 165	4397	13, 14, 126, 137	4450	24, 28, 126, 154
103	60–61, 126, 195	4398	13, 14, 126, 137	4451	24, 28, 126, 154
104	60, 61–62, 126, 195	4399	13, 14–15, 126, 138	4452	24, 29, 126, 155
168	117–118, 126, 271	4400	13, 15, 126, 138	4453	24, 29, 126, 155
209	60, 62, 126, 197	4401	13, 15, 126, 138	4454	24, 29, 126, 155
210	60, 62–63, 126, 196	4402	13, 15, 126, 138	4455	24, 29, 126, 155
241/242	60, 63, 74, 126, 198	4403	13, 15, 126, 139	4456	24, 29, 126, 155
246	24, 25, 126, 150	4404	13, 15–16, 126, 139	4457	24, 29, 126, 156
247	24, 25–26, 126, 151	4405	13, 16, 126, 139	4458	24, 29–30, 126, 156
247a	24, 26, 126, 151	4406	13, 16, 126, 139	4459	24, 30, 126, 156
256	60, 63, 126, 197	4407	13, 16, 126, 140	4460	24, 30, 126, 156
256a	60, 63–64, 126, 199	4408	13, 16, 126, 140	4461	24, 30, 126, 156
261	60, 64, 126, 197	4409	16, 17, 126, 140	4462	24, 30, 126, 156
262	60, 64, 68, 126, 199	4410	17, 126, 140	4463	24, 30, 126, 157
262a	60, 64–65, 126, 199	4411	17, 126, 140	4464	24, 30, 126, 157
410	326–330	4412	17–18, 126, 141	4465	24, 31, 126, 157
419	60, 65, 126, 194	4413	17, 18, 126, 141	4466	24, 31, 126, 157
450	281, 299, 302	4414	18–19, 126, 141	4467	24, 31, 126, 157
4361	4, 126, 127	4415	18, 19, 126, 142	4468	24, 31, 126, 157
4362	4, 126, 127	4416	18, 19, 126, 142	4469	24, 31–32, 126, 158
4363	4–5, 37, 126, 127	4417	18, 19, 126, 143	4470	24, 32, 37, 126, 158
4364	4, 5, 126, 127	4418	18, 19, 126, 143	4471	24, 32, 126, 159
4365	4, 5, 126, 127	4419	18, 20, 126, 144	4472	24, 32, 126, 159
4366	6, 126, 128	4420	18, 20, 126, 145	4473	24, 32, 126, 159
4367	6, 126, 128	4421	18, 20, 126, 145	4474	24, 33, 126, 159
4368	6, 126, 128	4422	18, 20–21, 126, 145	4475	24, 33, 126, 159
4369	6–7, 126, 128	4423	18, 21, 126, 145	4476	24, 33, 126, 159
4370	6, 7, 126, 129	4424	18, 21, 126, 145	4477	24, 33, 126, 160
4371	7, 126, 129	4425	18, 21, 126, 145	4478	24, 33, 126, 160
4372	7, 126, 129	4426	18, 21–22, 126, 146	4479	24, 33–34, 126, 161
4373	8, 126, 130	4427	18, 22, 126, 147	4480	24, 34, 126, 162
4374	8, 126, 130	4428	22, 126, 146	4481	24, 34, 126, 162
4375	8, 126, 131	4429	22, 126, 147	4482	24, 34, 126, 162
4376	8–9, 126, 131	4430	22, 126, 147	4483	35, 126, 161
4377	8, 9, 126, 131	4431	22, 23, 126, 148	4484	35, 126, 161
4378	8, 9, 10, 126, 132	4432	23, 126, 149	4485	35, 126, 163
4379	8, 9, 126, 132	4433	23, 126, 149	4486	35–36, 126, 163
4380	8, 9–10, 126, 132	4434	23–24, 126, 147	4487	35, 36, 126, 164
4381	8, 10, 126, 133	4435	23, 24, 126, 148	4488	35, 36, 126, 164
4382	8, 10, 126, 133	4436	23, 24, 126, 148	4489	35, 36, 126, 164
4383	8, 10, 126, 133	4437	23, 24, 126, 148	4490	35, 36, 126, 165
4384	8, 10, 126, 133	4438	24, 26, 126, 150	4491	37, 126, 165
4385	8, 10–11, 126, 134	4439	24, 26, 126, 150	4492	37, 126, 165
4386	8, 11, 126, 134	4440	24, 26, 126, 150	4493	37–39, 126, 166
4387	8, 11, 126, 134	4441	24, 26, 126, 151	4494	37, 39, 126, 166
4388	8, 11, 126, 135	4442	24, 27, 126, 152	4495	37, 39, 126, 167
4389	8, 11–12, 126, 135	4443	24, 27, 126, 152	4496	37, 39–40, 126, 167
4390	12, 126, 135	4444	24, 27, 126, 152	4497	37, 40, 126, 168
4391	12, 126, 136	4445	24, 27, 126, 152	4498	37, 40, 126, 168
4392	12, 126, 135	4446	24, 27, 126, 152	4499	37, 41, 126, 168
4393	13, 126, 136	4447	24, 27, 126, 153	4500	37, 41, 126, 169
4394	13, 126, 135	4448	24, 27–28, 126, 153	4501	37, 41, 126, 169
4395	13, 126, 136	4449	24, 28, 126, 153	4502	37, 41, 126, 170
4396	13, 14, 126, 136	4450	24, 28, 126, 153	4503	37, 41, 126, 170

4504	37, 41–42, 126, 170	4562	50, 54, 126, 187	4620	60, 71, 126, 207
4505	37, 42, 126, 170	4563	50, 54–55, 126, 187	4621	60, 71–72, 126, 207
4506	37, 42, 126, 170	4564	50, 55, 126, 187	4622	60, 72, 126, 208
4507	37, 42, 126, 170	4565	50, 55, 126, 188	4623	60, 72, 126, 209
4508	37, 42, 126, 171	4566	50, 55, 126, 188	4624	60, 72, 126, 209
4509	37, 42, 126, 171	4567	50, 55, 126, 188	4625	60, 72, 126, 210
4510	37, 42–43, 126, 171	4568	50, 56, 126, 189	4626	60, 72, 126, 210
4511	37, 43, 126, 171	4569	50, 56, 126, 189	4627	60, 73, 126, 210
4512	37, 43, 126, 171	4570	50, 56, 126, 189	4628	60, 73, 126, 210
4513	37, 43, 126, 172	4571	50, 56, 126, 190	4629	60, 73, 126, 211
4514	37, 43, 126, 172	4572	50, 57, 126, 190	4630	60, 73, 126, 212
4515	37, 43–44, 126, 172	4573	50, 57, 126, 190	4631	60, 73, 126, 212
4516	37, 44, 126, 172	4574	50, 57, 126, 191	4632	60, 73–74, 126, 212
4517	37, 44, 126, 172	4575	50, 57, 126, 191	4633	60, 74, 126, 213
4518	37, 44, 126, 172	4576	50, 57–58, 126, 191	4634	60, 74, 126, 213
4519	37, 44, 126, 173	4577	50, 57, 58, 126, 192	4635	60, 74, 126, 213
4520	37, 44–45, 126, 173	4578	50, 58, 126, 192	4636	60, 74, 126, 213
4521	37, 45, 126, 174	4579	50, 58, 126, 192	4637	60, 74, 126, 213
4522	37, 45, 126, 174	4580	50, 58, 126, 192	4638	60, 75, 126, 213
4523	37, 45, 126, 174	4581	50, 58, 126, 193	4639	60, 75, 126, 214
4524	37, 45, 126, 174	4582	50, 58–59, 126, 193	4640	60, 75, 126, 214
4525	37, 46, 126, 175	4583	50, 59, 126, 193	4641	60, 75, 126, 214
4526	37, 46, 126, 175	4584	50, 59, 126, 193	4642	60, 75, 126, 214
4527	37, 46, 126, 176	4585	50, 59, 126, 193	4643	60, 75–76, 126, 214
4528	37, 46, 126, 176	4586	50, 59, 126, 193	4644	60, 76, 126, 215
4529	37, 47, 126, 176	4587	50, 59, 126, 194	4645	60, 76, 126, 215
4530	37, 47, 126, 176	4588	60, 65, 126, 194	4646	60, 76, 126, 215
4531	37, 47, 49, 126, 177	4589	60, 65, 126, 194	4647	60, 76, 126, 216
4532	37, 47, 126, 177	4590	60, 65–66, 126, 200	4648	60, 76–77, 126, 217
4533	37, 47–48, 126, 176	4591	60, 66, 126, 200	4649	60, 77, 126, 217
4534	37, 42, 48, 126, 178	4592	60, 66, 72, 126, 200	4650	60, 77, 126, 217
4535	37, 48, 126, 178	4593	60, 66, 126, 201	4651	60, 77, 126, 217
4536	37, 48, 126, 178	4594	60, 66, 126, 201	4652	60, 77, 126, 217
4537	37, 48, 126, 178	4595	60, 67, 126, 201	4653	60, 77–78, 126, 218
4538	37, 48, 126, 178	4596	60, 67, 126, 201	4654	60, 78, 126, 218
4539	37, 48–49, 126, 179	4597	60, 67, 126, 202	4655	60, 70, 78, 81, 126, 219
4540	37, 49, 126, 179	4598	60, 67, 126, 202	4656	60, 78, 126, 220
4541	37, 49, 126, 179	4599	60, 67, 126, 202	4657	60, 78, 126, 220
4542	37, 49, 126, 180	4600	60, 67–68, 126, 202	4658	60, 78–79, 126, 221
4543	37, 49–50, 126, 179	4601	60, 68, 126, 202	4659	60, 79, 126, 221
4544	37, 50, 126, 179	4602	60, 68, 126, 203	4660	60, 79, 126, 221
4545	37, 50, 126, 180	4603	60, 68, 126, 203	4661	60, 79, 126, 221
4546	50–51, 126, 181	4604	60, 68, 126, 203	4662	60, 79, 126, 222
4547	50, 51, 126, 181	4605	60, 68, 126, 203	4663	60, 79–80, 126, 222
4548	50, 51, 126, 182	4606	60, 68–69, 126, 204	4664	60, 80, 126, 223
4549	50, 51, 126, 182	4607	60, 69, 126, 204	4665	60, 80, 126, 223
4550	50, 51–52, 126, 182	4608	60, 69, 126, 204	4666	60, 80, 126, 223
4551	50, 52, 126, 182	4609	60, 69, 126, 204	4667	60, 80, 126, 223
4552	50, 52, 126, 183	4610	60, 69, 126, 204	4668	60, 80, 126, 223
4553	50, 52, 126, 183	4611	60, 69–70, 126, 205	4669	60, 80, 126, 223
4554	50, 52–53, 126, 183	4612	60, 70, 126, 205	4670	60, 81, 126, 224
4555	50, 53, 126, 184	4613	60, 70, 126, 205	4671	60, 81, 126, 224
4556	50, 53, 126, 184	4614	60, 70, 126, 206	4672	60, 81, 126, 225
4557	50, 53, 126, 184	4615	60, 70–71, 126, 206	4673	60, 81, 126, 225
4558	50, 53, 126, 185	4616	60, 71, 126, 207	4674	60, 81, 126, 225
4559	50, 54, 126, 185	4617	60, 71, 126, 207	4675	60, 82, 126, 225
4560	50, 54, 126, 186	4618	60, 71, 126, 207	4676	60, 82, 126, 225
4561	50, 54, 126, 186	4619	60, 71, 126, 207	4677	60, 82, 126, 226

4678	60, 82, 126, 226	4736	93, 95, 126, 244	4794	102, 105, 126, 256
4679	60, 82–83, 126, 226	4737	93, 95, 126, 244	4795	102, 105, 126, 257
4680	60, 83, 126, 227	4738	93, 95, 126, 244	4796	102, 105–106, 126, 257
4681	60, 83, 126, 228	4739	93, 95, 126, 244	4797	102, 106, 126, 257
4682	60, 83, 126, 229	4740	93, 95–96, 126, 244	4798	102, 106, 126, 257
4683	60, 83, 126, 229	4741	93, 96, 126, 245	4799	102, 106, 126, 257
4684	84, 126, 229	4742	93, 96, 126, 245	4800	102, 106, 126, 257
4685	84, 126, 230	4743	93, 96, 126, 245	4801	102, 106, 126, 258
4686	84–85, 126, 230	4744	93, 96, 126, 245	4802	102, 106, 126, 258
4687	84, 85, 126, 230	4745	93, 96, 126, 245	4803	102, 106–107, 126, 258
4688	84, 85, 126, 231	4746	93, 96, 126, 245	4804	102, 107, 126, 258
4689	86, 126, 229	4747	93, 97, 126, 246	4805	102, 107, 126, 258
4690	86, 126, 231	4748	93, 97, 126, 246	4806	102, 107, 126, 258
4691	8, 86, 126, 232	4749	93, 97, 126, 246	4807	102, 107, 126, 259
4692	86–87, 126, 232	4750	93, 97, 126, 246	4808	102, 107, 126, 259
4693	86, 87, 126, 232	4751	93, 97, 126, 246	4809	102, 107, 126, 259
4694	86, 87, 126, 233	4752	93, 97, 126, 246	4810	102, 108, 126, 259
4695	86, 87, 126, 233	4753	93, 97–98, 126, 247	4811	102, 108, 126, 259
4696	86, 87, 126, 233	4754	93, 98, 126, 247	4812	102, 108, 126, 259
4697	86, 87, 126, 233	4755	93, 98, 126, 247	4813	102, 108, 126, 260
4698	86, 87–88, 126, 233	4756	93, 98, 126, 247	4814	102, 108, 126, 260
4699	86, 88, 126, 233	4757	93, 98, 126, 247	4815	102, 108, 126, 260
4700	86, 88, 126, 234	4758	93, 98, 126, 247	4816	102, 108–109, 126, 260
4701	86, 88, 126, 235	4759	93, 98, 126, 248	4817	102, 109, 126, 260
4702	86, 88, 126, 235	4760	93, 99, 126, 248	4818	102, 109, 126, 260
4703	86, 88–89, 126, 235	4761	93, 99, 126, 248	4819	102, 109, 126, 261
4704	86, 89, 126, 235	4762	93, 99, 126, 248	4820	102, 109, 126, 261
4705	86, 89, 126, 236	4763	93, 99, 126, 249	4821	102, 109, 126, 261
4706	89, 126, 235	4764	93, 99, 126, 249	4822	102, 109, 126, 261
4707	89–90, 126, 235	4765	93, 99, 126, 249	4823	102, 110, 126, 261
4708	89, 90, 126, 236	4766	93, 100, 126, 249	4824	102, 110, 126, 261
4709	89, 90, 126, 236	4767	93, 100, 126, 250	4825	102, 110, 126, 262
4710	89, 90, 126, 237	4768	93, 100, 126, 250	4826	102, 110, 126, 262
4711	89, 90–91, 126, 237	4769	93, 100, 126, 251	4827	102, 110, 126, 262
4712	89, 91, 126, 237	4770	93, 100–101, 126, 251	4828	102, 110, 126, 262
4713	89, 91, 126, 237	4771	93, 101, 126, 252	4829	102, 110–111, 126, 262
4714	89, 91, 126, 238	4772	93, 97, 101, 126, 252	4830	102, 111, 126, 262
4715	89, 91, 126, 238	4773	93, 101, 126, 253	4831	102, 111, 126, 263
4716	89, 91, 126, 239	4774	93, 101, 126, 253	4832	102, 111, 126, 263
4717	89, 91, 126, 239	4775	93, 102, 126, 253	4833	102, 111, 126, 263
4718	89, 92, 126, 239	4776	102, 126, 253	4834	102, 111, 126, 263
4719	89, 92, 126, 240	4777	102, 126, 253	4835	102, 111, 126, 263
4720	89, 92, 126, 240	4778	102, 103, 126, 254	4936	102, 112, 126, 263
4721	89, 92, 126, 241	4779	102, 103, 126, 254	4837	102, 112, 126, 264
4722	89, 92, 126, 241	4780	102, 103, 126, 254	4838	102, 112, 126, 264
4723	89, 93, 126, 241	4781	102, 103, 126, 254	4839	102, 112, 126, 264
4724	89, 93, 126, 241	4782	102, 103, 126, 254	4840	102, 112, 126, 264
4725	89, 93, 126, 241	4783	102, 103, 126, 255	4841	102, 112, 126, 264
4726	89, 93, 126, 241	4784	102, 104, 126, 255	4842	102, 112–113, 126, 264
4727	89, 93, 126, 242	4785	102, 104, 126, 255	4843	102, 113, 126, 265
4728	93, 94, 126, 242	4786	102, 104, 126, 255	4844	102, 113, 126, 265
4729	93, 94, 126, 243	4787	102, 104, 126, 255	4845	102, 113, 126, 265
4730	93, 94, 126, 243	4788	102, 104, 126, 255	4846	102, 113, 126, 265
4731	93, 94, 126, 243	4789	102, 104, 126, 256	4847	102, 113, 126, 265
4732	93, 94, 126, 243	4790	102, 105, 126, 256	4848	102, 113, 126, 266
4733	93, 94–95, 126, 243	4791	102, 105, 126, 256	4849	102, 114, 126, 266
4734	93, 95, 126, 243	4792	102, 105, 126, 256	4850	114, 126, 266
4735	93, 95, 126, 244	4793	102, 105, 126, 256	4851	114, 126, 267

4852	114–115, 126, 268	4894	117, 123, 126, 278	4935	287, 288, 299, 311
4853	114, 115, 126, 268	4895	117, 123, 126, 278	4936	287, 288, 299, 311
4854	114, 115, 126, 269	4896	117, 123, 126, 278	4937	287, 288, 299, 311
4855	114, 115, 126, 269	4897	117, 123, 126, 278	4938	287, 288, 299, 311
4856	114, 115, 126, 269	4898	117, 123–124, 126, 278	4939	287, 288, 299, 311
4857	114, 115, 126, 269	4899	117, 124, 126, 278	4940	287, 289, 299, 312
4858	114, 115–116, 126, 269	4900	117, 124, 126, 279	4941	287, 289, 299, 312
4859	114, 116, 126, 269	4901	117, 124, 126, 279	4942	287, 289, 299, 313
4860	114, 116, 126, 270	4902	117, 124, 126, 279	4943	287, 289, 299, 313
4861	114, 116, 126, 270	4903	117, 124, 126, 279	4944	290, 299, 314
4862	114, 116, 126, 270	4904	117, 124, 126, 279	4945	290, 299, 314
4863	114, 116, 126, 270	4905	280, 299, 300	4946	290, 299, 314
4864	114, 116, 126, 270	4906	280, 299, 300	4947	291, 299, 315
4865	114, 117, 126, 270	4907	280–281, 299, 300	4948	291, 299, 315
4866	114, 117, 126, 271	4907	281, 299, 301	4949	291, 299, 316
4867	114, 117, 126, 271	4908	281, 282, 299, 301	4950	291–292, 299, 316
4868	117, 118, 126, 271	4909	281, 282, 299, 301	4951	291, 292, 299, 316
4869	117, 118, 126, 272	4910	281, 282, 285, 299, 301	4952	291, 292, 299, 317
4870	117, 118, 126, 272	4911	281, 282, 299, 302	4953	291, 292, 299, 317
4871	117, 118, 126, 272	4912	281, 282, 299, 303	4954	291, 292, 299, 317
4872	117, 119, 126, 272	4913	281, 283, 299, 303	4955	291, 292, 299, 317
4873	117, 119, 126, 272	4914	281, 283, 299, 303	4956	291, 293, 299, 317
4874	117, 119, 126, 273	4915	281, 283, 299, 303	4957	291, 293, 299, 317
4875	117, 119–120, 126, 273	4916	281, 283, 299, 304	4958	291, 293, 299, 318
4876	117, 120, 126, 273	4917	281, 283, 299, 304	4959	291, 293, 299, 318
4877	117, 120, 126, 273	4918	281, 283–284, 299, 304	4960	291, 293–294, 299, 318
4878	117, 120, 126, 273	4919	281, 284, 299, 304	4961	291, 294, 299, 319
4879	117, 120, 126, 273	4920	281, 284, 299, 305	4962	294, 299, 319
4880	117, 120, 126, 274	4921	281, 284, 299, 305	4963	294, 299, 319
4881	117, 120–121, 126, 274	4922	281, 284–285, 299, 305	4964	294, 299, 319
4882	117, 121, 126, 274	4923	281, 285, 299, 306	4965	294–295, 299, 319
4883	117, 121, 126, 274	4924	281, 285, 299, 306	4966	294, 295, 299, 319
4884	117, 121, 126, 275	4925	281, 285, 299, 307	4967	294, 295, 299, 320
4885	117, 121, 126, 275	4926	281, 286, 299, 307	4968	294, 295, 299, 321
4886	117, 121, 126, 275	4927	281, 286, 299, 308	4969	294, 295–296, 299, 321
4887	117, 122, 126, 276	4928	281, 286, 299, 308	4970	294, 296, 299, 322
4888	117, 122, 126, 276	4929	281, 286, 299, 308	4971	294, 296, 299, 322
4889	117, 122, 126, 276	4930	286, 299, 308	4972	294, 296, 299, 323
4890	117, 122, 126, 276	4931	286–287, 299, 309	4973	294, 297, 299, 324
4891	117, 122, 126, 277	4932	287, 299, 309	4974	294, 297, 299, 324
4892	117, 122–123, 126, 277	4933	287, 299, 310	4975	294, 297, 299, 325
4893	117, 123, 126, 277	4934	287, 288, 299, 310	4976	297, 299, 325

ЗМІСТ

Передмова	3
<i>Розділ VI.</i>	
Графіті південної сторони західної внутрішньої галереї	4
<i>Розділ VII.</i>	
Графіті північної сторони західної внутрішньої галереї	280
<i>Розділ VIII.</i>	
Графіті на стінці амфори-корчаги з вівтарної частини Михайлівського приділа	326
Післямова	331
Afterword	333
Поділ графіті за категоріями	335
Вказівник слів до графіті та дипінті	337
Іменний покажчик	343
Покажчик графіті	347

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Вячеслав Васильович Корнієнко

**КОРПУС ГРАФІТІ
СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ
(XI – початок XVIII ст.)**

**Ч. VII, т. 2:
західна внутрішня галерея**

Оригінал-макет, верстка – *В. Корнієнко*
Редагування – *Д. Гордієнко*
Дизайн обкладинки – *А. Кальченко*

Підписано до друку 06.11.2017.
Формат 70x100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 28,6. Обл.-вид. арк. 28,9